

izlazi dvomesečno godina XVII broj 4
cena 700 dinara

12.3.1987 I

ideje

časopis za teoriju savremenog društva 5·6 '87.

Crteži

Savremena Albanija i
jugoslovensko-albanski odnosi

Dve teze o srpsko-albanskim odnosima u
građanskoj i socijalističkoj misli Srbije

Dragan Subotić

Osnove arbanaške prevlasti na Kosovu i
Metoñiji 1878—1963. godine

Dušan T. Bataković

Ekonomska saradnja između SFR
Jugoslavije i NSR Albanije

Skender Berisha

Kontroverze ekonomije u NR Albaniji

Obrađ Đurđević

Aktuelna iskušenja spoljne politike
NSR Albanije

Ismet Hajdari

Preplitanje unutrašnjih i spoljnih činilaca
u formiranju spoljne politike Albanije

Edita Stojić-Imamović

Zablude o Albaniji

Ranko Petković

Jugosloveni i Albanci

Slobodan Jovanović

Teistički ateizam u Albaniji

Behlulj Bečaj

Balkanizacija istorijskog argumenta

Škeljzen Malići

Ideje

Prvi broj »Ideje«
pojavió se januara 1970. godine.
Do Devetog kongresa SSOJ
»Ideje« izlaze kao časopis
Saveza studenata Jugoslavije,
a od 1974. godine kao časopis
Saveza socijalističke omladine Jugoslavije.
Izdavač: NIRO »Mladost«
direktor: Bratislav Grubačić
predsednik programskog saveta: Lev Kreft
Rukopise slati na adresu Redakcije:
Časopis »Ideje«, Maršala Tita 2/II, Beograd
Telefon: 687-875
Telex: 12743 yu mladost

redakcija

Hristo PETRESKI
Vlado DIMOVSKI
Vitomir ŽEPINIĆ
Svetozar MAROVIĆ
Karel TURZA
Radoš RADIVOJEVIĆ
Agim ZOČAJ

glavni i odgovorni urednik

Radoš RADIVOJEVIĆ

sekretar redakcije

Slađana RADIŠIĆ

umetnički i tehnički urednik

Miša ŽIVANOVIĆ

Sadržaj

ideje • broj 5—6/87 • (godina XVII)

SAVREMENA ALBANIJA I JUGOSLOVENSKO-ALBANSKI ODNOSI

- 5/ Dragan Subotić
Dve teze o srpsko-albanskim odnosima u građanskoj i socijalističkoj misli Srbije
- 21/ Sreten Draškić
Albansko pitanje na Konferenciji mira u Parizu 1919. godine
- 34/ Dušan T. Bataković
Osnove arbanaške prevlasti na Kosovu i Metohiji 1878—1903. godine
- 45/ Mirosljub Jevtić
Srpsko-albanski odnosi u delu Viktora Berana
- 54/ Miroslava Jovanović
Istorijski korijeni albanske spoljne politike
- 67/ Željko Avramovski
Jugoslovensko-albanski odnosi 1946—1959. godine
- 80/ Zlatko Isaković
Osnovne karakteristike međunarodnih odnosa Albanije i interesa vojvotara, sifa i odnosi na tlu
- 91/ Gavro Perazić
Jugoslovensko-albanski odnosi u odnosu na teritorijalni integritet
- 98/ Skender Berisha
Ekonomska saradnja između SFR Jugoslavije i NSR Albanije
- 110/ Obrad Đurđević
Kontroverze ekonomije u NR Albaniji
- 121/ Ismet Hajdari
Aktuelna iskušenja spoljne politike NSR Albanije

«IDEJE» — časopis Saveza socijalističke omladine Jugoslavije za teoriju savremenog društva. Časopis izlazi dvomesečno. Cena jednog primerka 700 dinara, dvobroj 1000. Godišnja pretplata 5.500 dinara. Za inostranstvo dvostruko. Žiro-račun broj 60801-603-15297 — za «Ideje». Prodajno odeljenje: telefon 686-420. Rukopisi se ne vraćaju. Korektor *Dragan Časić*. Stampa GRO «Prosveta», Đure Đakovića 21, Beograd. Mišljenjem Sekretarijata za kulturu SR Srbije br. 431-32, 71-03 od 27. jula 1972. godine časopis je oslobođen osnovnog poreza na promet. Stampanje ovog broja završeno je 29. XII 1987. godine. Tiraž 1.500 komada. «Ideje» broj 1/1988. izlazi 4. II 1988.

YU ISBN 86-7159-064-2

- 128/ **Edita Stojić-Imamović**
Preplitanje unutrašnjih i spoljnih činilaca u
formiranju spoljne politike Albanije
- 134/ **Mirodrag Marović**
Koreni nacionalizma u APR i njena opsednutost
jugoslovenskim sindromom
- 155/ **Ranko Petković**
Zablude o Albaniji
- 162/ **Vladimir Adamović**
Enver Hodža: mehanizmi vlasti
- 172/ **Slobodan Jovanović**
Jugosloveni i Albanci
- 186/ **Milenko Karan**
Krvna osveta kod Albanaca na Kosovu kao društveni
problem
- 193/ **Behlulj Bečaj**
Teistički ateizam u Albaniji
- 202/ **Gani Bobi**
Paralogizmi iskrivljenog diskursa o Kosovu
- 208/ **Škeljzen Malići**
Baškanizacija istorijskog argumenta

dve teze o srpsko-albanskim odnosima u građanskoj i socijalističkoj misli Srbije

dragan subotić

I

U društvenoj misli Srbije krajem 19. i početkom 20. veka formirale su se dve osobene koncepcije rešavanja klasnih i nacionalnih protivurečnosti ne samo u Srbiji, već i šire na Balkanu:

— građanska, u suštini buržoasko-autokratska, zasnovana na klasnim interesima tek stasale buržoazije, i narodnooslobodilačka, demokratsko-revolucionarna, čiji su koreni zacnovani na slobodarskim tradicijama srpskog naroda još od doba Kočine krajine, odnosno revolucije srpskog naroda iz 1804. godine.

Upravo zato, posmatrano s teorijsko-metodološke strane, neophodno je srpsko-albanske odnose promatrati ne samo kroz dve različite klasno suprotstavljene koncepcije nacionalne i opšte-ljudske (socijalne emancipacije), već i kroz odnos klasnog i nacionalnog pitanja. Pri tome neophodno je koristiti interdisciplinarni pristup navedenim pojavama, koji uzima u osnovi da sadrži marksistički pristup historijskoj analizi i sintezi.

Svojevrsni dualizam historijske svesti zasnovane na različitim klasnim sadržajima »obespravljene raje« i tek stasale »birokratske partije« u stvari, birokratsko vladajućeg sloja, uslovlilo ih, iz među ostalog, i različite koncepcije o nacionalnom oslobođenju i ujedinjenju »vascelog naroda srpskog«.

Nacionalno i klasno pitanje u socijalističkoj misli, pekvatu u krajnjem, misli i Socijaldemokratskoj partiji, u prvoj deceniji 20. veka poseduje unutrašnje i spoljašnje značenje. Obuhvata relaciju klasno-nacionalno, ne samo kao izdvojeni logičko-sadržajni odeljci u pozitivističko-funkcionalističkom značenju (nacionalno pitanje Srba, Bugara, Makedonaca, Albanaca), već i u relaciji: opšte-posebno-pojedinačno, jer obuhvata klasnu i nacionalnu emancipaciju unutar same nacije, kao nužan preduslov političke, socijalne, opšteljudske emancipacije među nacijama, sažete u Svetozarevom stavu napisanom još u »Radeniku« 1871. godine: »Socijalni preobražaj iznutra na osnovu narodnog suvereniteta i opštinska samouprava. Revolucija u Turskoj i federacija na Balkanskom poluostrvu«.¹

¹ Svetozar Marković »Radenik« 1874. godine, br. 22.

Dualizam istorijske svesti* o »spoljašnjim i unutrašnjim zadacima srpskog naroda, proistekao je iz različitih klasnih interesa suprotstavljenih društvenih klasa, buržoaske i radničke, zasnovane na suprotnosti rada i kapitala. Ali, posmatrano znatno šire, nastojanja buržoaske klase da bude reprezent »opštenacionalnih interesa« cele srpske nacije, kako je Tucović pisao 1911. godine u članku »Buržoaska i proleterska Srbija«: »Sprovedenjem svojih klasnih težnji buržoazija je podveta pod jednu opštu formulu koja, baš zato što je maglovita koliko i opšta, najbolje odgovara potrebi vladajućih klasa uopšte da svoj rad popularise, da drugim rečima, za svoju klasnu politiku, oblačeći je u odeću opće, naročite stvari, pridobiju najširo masovnu masu.«⁶

Marks je u Manifestu komunističke partije isticao da »radnici u stvari nemaju domovine«, jer »otuđena nacija« na primeru klasno podeljenog i razjedinjenog srpskog društva početkom 20. veka (čak i u krilu građanske klase formirala se leвица), za mladu tek formiranu radničku klasu organizovanu u SSDP, u Marksovom smislu peči, ima samo jedno značenje »da se podigne do nacionalne klase, odnosno da se podigne do vodeće klase nacije i postane odlučujuća socijalna snaga sposobna da izvrši društveni prevrat i uspostavi pravednije odnose ne samo unutra, već i između naroda.

Čiho je da Marksovo poimanje »otuđene nacije« predstavlja solidan metodološki zahtev za razumevanje stava da kod srpskih socijalista »klasna emancipacija, socijalno razrešavanje društvenih protivurečnosti, u Hegelovoj ravni »građanskog društva i političke države« znači i, nacionalnu emancipaciju, sa osobitim pred-svetinama, načinima i oblicima (»socijalna revolucija«, »demokratska federacija Balkanskih republika«).

Građanska misao dugo vremena nije uvičala značaj klasnog pitanja, odnosno, pod opštenacionalnim interesima »nascolog srpskog naroda« već klasno indifereantnom srpskom društvu, politički otvora je interese vladajuće klase sa interesima obespravljenih u ekonomskom i političkom smislu. Zato, narodu ustao, i nije iskajala »nacionalno oslobodjenje« kao preduslov »spoljašnjih interesa« srpskog naroda. Uočava 1871. godine da »srpsku narodnu misao drugog kulturno-revolucijske na Balkanskom poluostrvu, zasnovane na uništenju svih država koje onemogućavaju ujedinjenje naroda kao slobodnih ljudi i samopravljnih građana, kao jedne opšteizupanijske države kako onaj podesnije bude.«⁷

Svetozareve kategorije »slobodni ljudi« i »ravnopravni građani«, ukazuje u Marksovom smatranju, na dve stvari.

— Kategorija »slobodni ljudi« značila bi opšte ljudsku, socijalno emancipaciju, a ne političku emancipaciju u ravni građanskog društva, a »ravnopravni radnici«, »zajednicu rada«, asocijaciju proizvođača koja u biti poseduje klasne, socijalne, istorijske interese radničke klase unutar nacije. Posmatrano znatno

šire, odnos klasno nacionalno kod Svetozara Markovića, ima još jedno značenje. Ištine, u svetlu društveno-istorijskih uslova u kojima živi i radi, Svetozar rešenje Istočnog, odnosno Balkanskog pitanja, vidi u »socijalnom preobražaju iznutra, na osnovu narodnog suvereniteta i opštinske samouprave, revolucije u Turskoj i federacije na Balkanskom poluostrvu«, smatrajući pri tom da »načelo narodno znači da svaki narod odelit po krvi i jeziku bude samostalno u svom političkom i društvenom životu — da ne bude potčinjen drugom narodu.«⁸

I u radovima Žujovića nailazimo na odnos klasnog i nacionalnog pitanja. Njegova spoznaja međusobnih odnosa naroda na Balkanu kao »narod s narodom«, »pogodba slobodnih sa slobodnima«, u skladu je sa njegovim shvatanjem slobode i samostalnosti (nacionalne), iskazanom u stavu »da narod srpski hoće da je slobodan od svake tiranije, a za ostalo kako donese pogodba slobodnih sa slobodnima.«⁹

Osnivanjem srpske socijaldemokratske partije početkom 20. veka, stavovi građanskih intelektualaca »da radničkom pitanju treba mesta u Srbiji«, odnosno, kako smatra grupa okupljena oko Škerlića »da radnička klasa ne treba da se organizuje samostalno u partiju«,¹⁰ slično radikalnim tezama da je osnivanje partije preuranjeno jer za to ne postoje neophodni uslovi,¹¹ zaštitile se i treća dimenzija klasnog i nacionalnog pitanja u Srbiji. Socijalizam kao ideja i pokret, pojava organizovanog radničkog, socijaldemokratskog pokreta, koji slično nemačkoj socijaldemokratiji ističe priznat klasno nad nacionalnom borbom (pitanjem), društveno-istorijska zbivanja u prvoj deceniji 20. veka (događaji u Turskoj, Aneksija Bosne i Hercegovine 1908. godine, prodor imperijalizma na Balkansko poluostrvo, idejna smrtvanja u redovima Druge internacionale, naročito austro-mađarska sa kulturno-jezičkim modelima i rešavanju nacionalnog pitanja u dvojnoj monarhiji) podstiču na promišljanje nekoliko pitanja, uglavnom metodološke narode:

— Gde su elementi klasnog u nacionalnog, i nacionalnog u klasnom pitanju, posebno, uavremenu kada treba postaviti znatno više odnosa međusobnih (opšte ljudskih) odnosa (u Srbiji) nego od razdvajno jednonacionalne države, pošto teritorijalni predstavnici 1912. godine, postala mnogonacionalna, odnosno izučavanjem nacionalnih odnosa naroda i nacija koji žive na Balkanu.

— U čemu bi se sastojali elementi klasnog u nacionalnom pitanju? Svakako, u postojanju organizovanog radničkog pokreta koji ističe klasnu borbu kao preduslov nacionalnog oslobodjenja, kako se dodatno maglašava, klasno, na nacionalno, uz već klasičnu šemu društvena podela rada epohe kapitalizma = nacija. A šta sa Srbijom gde se građansko društvo sporije formiralo, a u narodu shvaćenom kao etos, pebs, demos još od davina se razvijaju tradi-

* Ovaj rad, dopuna je već objavljenog priloga na temu »Srpski socijaldemokrati o srpsko-albanskim odnosima do 1914. godine.« »Marksistička misao« br. 6/85, str. 133—154, Beograd 1985.

⁶ D. Tucović »Borba«, III, 1. i 16. januar 1911. godine, str. 54—61.

⁷ Svetozar Marković, Celokupna dela, sv. 5, str. 163—167.

⁸ S. Marković »Slovenska Austrija i srpsko jedinstvo«, »Radnik« br. 24, 27. VII 1871. godine.

⁹ Žujović Žujović »Sabrani spisi« I, 1974. godine, Beograd, str. 289.

¹⁰ Radoje Ješić »Ideološko-političke struje u radničkom pokretu Srbije 1903—1914.«, Tokovi revolucije, knjiga IV, Beograd 1969.

¹¹ »Radničko pitanje u senatu«, »Radničke novine« br. 5 Beograd 1909.

cije zasnovane na srednjovekovnoj državnosti koja je često postovećivala narodno i versko.

Osnovno pitanje u odnosu nacionalno u klasnom je: da li je nacija okvir za klasnu borbu proletarijata, klasno oslobođenje u Marksovom značenju, ili, još preciznije, kako odrediti odnos nacionalnooslobodilačkih pokreta u neoslobođenim zemljama prema tek stasalom radničkom pokretu (na primer u Makedoniji)?

Da problem posmatramo i znatno šire. Je li socijalizmu strana nacionalno, ili je klasno, klasna borba, politička emancipacija osnovni cilj socijalističke revolucije? Oспорavanja u smislu da klasno i nacionalno pitanje ne idu zajedno, da su srpski socijalisti, naročito srpski socijaldemokrati Dragović, Tucović, Popović, zanemarivali nacionalno (nacionalni interes svoga naroda, nacije) u ime klasnih interesa svoje klase, srećemo ne samo u historiografiji starijeg datuma već i u novije doba. Tako se u mnogim naučnim radovima zaključuje kako »srpski socijaldemokrati o nacionalnim problemima počinju tek da se zanimaju posle 1908. godine, pod uticajem konkretnih društvenih zbivanja«, »pa su klasno preneglašavali na uštrb nacionalnog pitanja«, »da se do ispravnog razumevanja Tucovićeve shvatanja nacionalnog pitanja može jedino doći preko shvatanja političkih teorija austromarksista«, ili, da budemo još jačiji, najglasniji su oni koji pišu i govore »kako je Tucović pogrešio u oceni albanskog pitanja«, da je »Srbija i Albanija« pisana iz praktičnih političkih razloga... Pokazaćemo na nekoliko primera, da dualizam »buržojske i proleterske« Srbije odista postoji i da se ponavlja i u današnje doba.⁸

Tucović u partijskom listu »Borba«, 16. aprila 1914. godine, u članku »Dogma ili teorija«, polemizuje sa stavovima nepoznatog autora iznesenim u »Srpskom književnom glasniku« od 1. aprila. Na primedbu nepoznatog autora »da pisac za ljubav svojih dogmi često i olako prelazi preko interesa svoje zemlje i svoje nacije naše vođenje računa o sopstvenim nacionalnim interesima u manje vrednosti Marksu, Engelsu i Kauckom«, Tucović ističe povodom izlaska svoje knjige »da evropski socijalisti su odbacivali arbanaske brige iz briga za živote proletera koji su spremni za rat, a mi smo prihvatili arbanaske brige iz istih obzira prema našem narodu«.⁹ Očito je da »prihvatanje arbanaske brige iz obzira prema našem narodu« u Tucovićevoj smislu, znači, prenošenje prištine problema u znatno širu sferu: »da je ono što proletarijata nalagali da se interesi »albanskog naroda i njihove težnje za slobodom podudaraju sa interesima međusobnih odnosa, mira i slobode na Balkanu«. Tucovićevo spoznanje nacionalnog razvoja albanskog naroda, njegova čuvena »Albanska pis-

ma«,¹⁰ stavovi o klasnom karakteru Balkanskih ratova (zavojevački ili oslobodilački), uzrokovati su brojne kontroverze u literaturi.¹¹

I Nikola M. Popović u studiji o Tucoviću iz 1934. godine raspravlja o »njegovom patriotizmu« i ističe Tucovićevo rešenje »ne da ratuje iz patriotizma, već da i s narodom podeli sudbinu do kraja«, odnosno, »da bez prethodno izvršenog nacionalnog oslobođenja i ujedinjenja nema pravog radničkog pokreta«, dok Slobodan Jovanović godinu dana kasnije ističe »da se Tucoviću pitanje nacionalnosti činilo od drugostepene važnosti«.¹²

Negiranje nacionalne osobnosti i samosvojnosti albanskog naroda, treba u socijalističkoj misli Srbije, odnosno socijaldemokratskom pokretu, tražiti u dva istorijska izvora: Tucovićevoj studiji »Srbija i Albanija« iz 1914. godine, odnosno iz dve obitane studije o Svetozaru Markoviću, one iz pera Jovana Skerlića iz 1910. godine, odnosno, studiju Slobodana Jovanovića iz 1903. godine, ili još bolje, ponovljenom izdanju iz 1920. godine. Skerlićevo isticanje da je Marks još 1848. godine vodio čitav krstaški rat protiv Slovena, da je pun surovog preziranja prema tim »primitivnim narodima«¹³, navode Tucovića da u članku »Marks i Sloveni«, kritikuje ovakve stavove u smislu da je »Marks bio nešto popustio u svom slavofobskom šovinizmu, pogotovu u pangermanskom imperijalizmu«.¹⁴ Prisutan dualizam istorijskih i neistorijskih naroda, u stvari Hegelovih kategorija zasnovanih na kriterijuma revolucije kod Marksa i Engelsa, navode građanske teoretičare na zaključak kako je Marks bio protiv Slovena. Ovakva razmišljanja u funkciji su negiranja ideje socijalizma koja je puštala korene u socijalnoj stvarnosti Srbije u prvim godinama 20. veka, u stvari idejnog negiranja nacionalne i klasne emancipacije radničke klase organizovane u socijaldemokratski pokret. Zato Slobodan Jovanović u studiji o Svetozaru i naglašava da je »njegov doktrinarizam učinio da se postumnja u njegov patriotizam, i za svoga života on je bio više napadom kao nenacionalista, nego kao socijalista« u to samo zato »što je on toliko govorio o političkom uređenju ujedinjenja srpske, da se moglo misliti da je za njega važnije to uređenje, nego sam čin ujedinjenja.«¹⁵

⁸ Dimitrije Tucović 1913. godine u jednom od poznatih »Arbanaskih pisama« objašnjava politiku Nikole Pašića prema Albaniji. »Radničke novine« br. 30, u članku sklonio po Turskoje ističe da i »Albaneci imaju prava i sposobnosti da se kulturno razvijaju«.

⁹ Pojedini autori kao na primer Ali Hadri, ističu da je »Tucovićevo ocena albanskog nacionalnog pokreta (1878—1881) toliko dragocena da predstavlja pravo riziko za daljnju istorijsku nauku, premda se savremena historiografija značajno napredovala u rasvetljavanju ovog problema. Tucović ukazuje na to da je albanski pokret za autonomiju dostigao vrhunac u vreme Prizrenske lige (1878—1881) i da su siromasni slojevi bili glavna snaga čitavog tog pokreta« (str. 6). Verovatno iz tog razloga autor smatra: »U ovoj knjizi istorijski materijalizam je u srpskoj političkoj literaturi postigao jednu od prvih i najznačajnijih pobeda« (str. 4) A. Hadri, »D. Tucović o albanskom pitanju«, naučni skup »Razvoj socijalističke misli u Srbiji do 1919. godine« SANU, Beograd 1970.

¹⁰ Nikola M. Popović »Dimitrije Tucović — Život i rad«, Beograd 1934. godine, str. 331.

¹¹ Slobodan Jovanović »Portreti iz istorije i književnosti« Beograd — Novi Sad 1963. godine, str. 293, (tekst iz 1935. godine).

¹² Jovan Skerlić »Svetozar Marković — njegov život, rad i ideje« Beograd 1910, str. 125.

¹³ Tucović u pomenutom članku afirmativno piše o Marksovim člancima o Istočnom pitanju, napominjući da je to najbolje »najdublje i za srpski narod najsimpatičnije od svega što je o tome pre i posle toga na stranim jezicima pisano, isto tako kao što su to njegovi članci o potrebi ujedinjenja i oslobođenja Poljaka, pisani nešto pre ovih, za Poljsko pitanje«, »Borba«, knj. 6, 14. juli 1912. godine, str. 1—8. Valja napomenuti da Tucović u teorijskom listu »Borba«, jula 1912. godine objavljuje članak »Marks i Sloveni«, a još 1910. godine publikuje Marksov članak »Narodnosti u Turskoj na početku krimskog rata«, dok znatno ranije, 16./29. marta objavljuje u »Borbiz« drugi, znatno poznatiji članak »Šta će biti od Turske u Evropi«.

¹⁴ Slobodan Jovanović »Svetozar Marković« Beograd, 1903, str. 127, 133.

⁸ Jedno od objašnjenja zašto SSDS nije razmatrala nacionalno pitanje je prihvatanje Erfurtskog programa nemačke Socijaldemokratske partije, odnosno, praktičnih političkih zbivanja 1903. i 1908. godine, iako je program partije bio izgrađen i pre VII kongresa partije. Smatramo da je ispravnije ovaj problem sagledati na osnovu odredbi programa SSDS iz 1903. godine, iz kojih se vidi da se ova partija proletarijata ne bori za nove klasne povlastice i preimućstva, već za ukidanje klasne vladavine, pa i samih klasa i za jednaka prava i jednake dužnosti svih bez obzira na pol / poreklo, odnosno »Polazeći od ovoga gledišta ona se u današnjem društvu bori ne samo protiv eksploataisanja i ugnjetavanja nadničara, već i protivu sviju vrsta eksploataisanja i ugnjetavanja, pa bilo one upravljene protiv klase, partije, pola ili rasc«, »Srpska socijaldemokratska partija«, grada (1901—1905), Beograd 1966. str. 70.

⁹ D. Tucović »Borba«, knj. 7, 16. april 1914. godine, str. 307—309.

Čuđa ova sumnja u Tucovićevo patriotizam i naglasak na Svetozarevom doktrinarizmu »u smislu pre naglašavanja« unutrašnjeg oslobođenja koje vodi zanemarivanju ideje nacionalnog oslobođenja?

Odgovor treba potražiti u klasnoj podvojenosti srpskog društva krajem 19. i početkom 20. veka, svojevrsnom dualizmu o ciljevima i sredstvima, ne samo unutrašnjeg menjanja društvenih odnosa, već i nacionalnog oslobođenja i ujedinjenja.¹⁷

Tucovićevo shvatanje nacije rezultat je sagledavanja društveno-istorijskih zbivanja u Turskoj u prvom deceniju 20. veka i prođuzetak je Dragovićevih razmisljanja iz 1902. godine. On je smatrao da »socijalna demokratija ruči sve veštačke prepona i granice između narodnosti... Svaka narodnost ima prava na slobodu, samostalan život i razvitak«.¹⁸ Ali, piše Tucović 1908. godine u »Radničkim novinama«: »Mi smo, pre svega i uglavnom socijalni pokret, pokret jedne klase, a ne jedne nacije. Ali, baš u tom klasnom karakteru našega pokreta, mi gledamo naše primučstvo nad svim dosadašnjim velikim istorijskim pokretima i najpouzdaniju garanciju za pobjedu svijetu uzvišenih i kulturnih ideala, računajući tu i nacionalni ideal.«¹⁹

U tekstu »Buržoaska i proleterska Srbija«, Tucović razmatra istorijski proces prerastanja neistorijskih naroda u istorijske, i slično Svetozaru Markoviću, koji smatra da je progresivna istorijska uloga srpske nacionalne istorije još sedamdesetih godina 19. veka, ističe da njeno odbacivanje kao sredstva za nacionalno oslobođenje i ujedinjenje, nije »odricanje velikih zadaća koje srpski narod, na svim stranama ima, već odbacivanje parteva i sredstava koje mu buržoazija preporučuje kao alfu i omegu nacionalne politike i svekolike delatnosti Srbije«.²⁰

Za rešavanje dileme »klasno-nacionalno«, na primeru teorije i prakse socijaldemokratskog pokreta Srbije, indikativan je Tucovićevo stav da socijaldemokrati hoće slobodu svoga naroda ne predstavljajući oboje drugu, jer ukazuje na moguće načine razrešavanja društvenih protivurečnosti, ne samo unutar srpskog društva, već i nacionalnih suprotnosti naroda i nacija na Balkanu.

Jedan od načina represavanja klasnih i nacionalnih protivurečnosti je i udaja feudalne naroda na Balkanu u formi »demokratske federacije naroda« i »arabika«. Ova udaja je i danas značajna preovršena zbog sadržaja kategorija »oslobođenog rada i narodnosti«, koja u Svetozarevom značenju podrazumeva slobodu i jednakost srpskog naroda u cilju »potpuno oslobođenja od vlasti i tiranije, od umnog i materijalnog ropstva«.²¹ Kod srpskih socijaldemokrata ova ideja doći Tave balkanske socijaldemokrat-

ske konferencije znači »da socijaldemokratski pokret koji se bori za ostvarenje svojih sadašnjih i budućih ciljeva, ne radi na štetu, već u korist nacionalnih prava«.²²

Društveni značaj naučnog izučavanja klasnog i nacionalnog pitanja u socijalističkoj misli Srbije od nesumnjivog je značaja za današnje doba iz nekoliko razloga. Društvena, naročito istorijska svest opterećena je brojnim mitovima iz novije političke istorije, koji se na ovim našim prostorima, svojevrsnom »mora-liku naroda« kako je pisao Svetozar, često koriste radi dokazivanja političke opravdanosti nekih trenutnih opredeljenja. Tako, na primer, ponovo isticanje teze građanskih teoretičara, da su srpski socijaldemokrati zanemarivali nacionalno u ime klasnog pitanja od 1912. do 1914. godine, posebno u vezi ocene nacionalnooslobodilačkog pokreta u prvim decenijama 20. veka, ima ujedno dublje značenje u nastojanju pojedinih naučnih i javnih radnika da dokažu kako su socijaldemokrati pogrešili i da se ova politika nastavlja i u današnje vreme.

II

Kontinuitet građanskih koncepta o albanskom nacionalnom pitanju, možemo u jednom nizu pratiti i do današnjeg doba. Na primer, Nako Županac u knjizi »Makedonija i turski problem« smatra da »Arnauti ni danas ne predstavljaju nikakvu naciju, iako se već više puta pokušavalo, polazeći od raznih tačaka, da se među njih unese jedinstvo u idojama i jeziku«,²³ dok Vladan Đorđević, pišući o odnosima Arnauta i velikih sila, ističe: »Kako mogu ljudi bez svesti o tome da su ikada sastavljali naročiti narod, danas već važiti kao takav«.²⁴ Svodjenje albanskog naroda u red »neistorijskih naroda«, u građanskoj misli »turski i arnautski varvari, koji su odavno poznati kao tvrdoglavi protivnici svakog napredaka, civilizacije i za državni život nesposobni narod«, u ovom je ponovo aktualizovanje Monkeovog stava o Balkanu. Činjenice odnosno pokušaj da se negira nacionalni razvoj albanskog naroda i opravdajati zavojevačke težnje srpske buržoazije i »neprijateljstvo prema srpskoj državi«.

U ovom slučaju udaja stvara u staroj Srbiji i Makedoniji načelo razvođenja od starih ocena tada vladajućih političkih partija.²⁵ Takođe, kao i u drugim sličnim slučajevima, ovaj politički postupak je rezultat da buđenje nacionalne svesti albanskog naroda nastaje onda »kada jedno pleme počne voditi računa o svojoj azbu-

¹⁷ P. Tucović »U borbi u borbu«, »Slobodni glasnik socijaldemokratski Beograd« iz 1909. godine, Beograd, 1908. godine, str. 22.

¹⁸ N. Županac »Makedonija i turski problem«, Beograd, 1903. str. 52.

¹⁹ Dr Vladan Đorđević »Arnauti i velike sile« 1913. Beograd, str. 141.

²⁰ Međunarodni odnosi naroda u Staroj Srbiji i Makedoniji početkom XX veka, često su bili predmet razmatranja brojnih autora građanske provenijencije. Tako Svetislav Simić u knjizi »Stara Srbija i Arbanasija«, polemika 1908. godine, s profesorom Jagićem o nepostojanju Srba iz Stare Srbije: »Postepeno gubljenje srpskog života iz ove kolevke našega naroda neizbežno je posledica da neizdržljivosti nesposobna im položaje koji se s danom u dan pogorsava posledicama politike vladavanja Arbanasima«. (M. O. »Stara Srbija i Arbanasija«, Beograd, 1908. str. 45, 41), dok se u jednoj brošuri pod naslovom »Radikali i naša nacionalna politika«, iz 1904. godine, starije nesposobnog položaja srpskog naroda na Balkanu, ističe: »Radikali ni glavni izvori »1. uopšte rdava turska administracija, 2. nemar da se tačno i pravredno primenjuju zakoni koji su u važnosti, 3. povlađivanje Arbanasima čijim zulumima nema granice zbog politike koje se prema njima uopšte drži Turska«, str. 37—38.

¹⁷ Građanski teoretičari, naročito Vladan Đorđević, naglašava da ljudi bez svesti o tome da su ikada sastavljali naročiti narod ne mogu važiti kao takav (»Arnauti i velike sile« Beograd 1913. godine, str. 141), odnosno, negiranjem nacionalne samobitnosti albanskog naroda u smislu da to nije istorijski narod (M. O. »Stara Srbija i Arbanasija«, Beograd 1908, str. 15, 71.), ističu i načine za rešavanje nacionalnih suprotnosti na Balkanu. Sto će naročito doći do izražaja nekoliko godina kasnije u nastojanjima Srbije da se proširi na albansko primorje i dobije izlaz na more.

¹⁸ »Radničke novine« 1902. godine, Beograd, br. 28.

¹⁹ »Radničke novine«, 25. septembar 1908. godine, »Istorijski ozbiljek«.

²⁰ »Porba« III. 1. i 16. januar 1911. godine.

²¹ P. Tucović »Odnosaji na Balkanu i socijalna demokratija«, »Radničke novine« br. 209 1912. godine.

²² Svetozar Marković »Sabrana dela« knj. VI, str. 7.

ci, o školama na svom jeziku, o izboru činovnika iz svoje sredine i nacionalnoj autonomiji — to su danas zahtevi koje su ustanici na svojim zborovima formulisali — onda svi pokušaji da se ustanak svede na zulumčarske navike ne mogu mu ni u koliko oduzeti veliki istorijski značaj.²⁷ U skladu sa ranije isticanim stavom da u Austriji i »dole u Turskoj, mi vodimo jedan isti proces probijanja neistorijskih naroda u red istorijskih, s tom razlikom što je taj proces gore već završen, a dole je tek započet».²⁸ Tucović, za razliku od građanskih autora, smatra da je rešenje klasnih i nacionalnih suprotnosti naroda na Balkanu, upravo u jednoj demokratskoj federaciji naroda na Balkanu, gde bi se našlo mesto i za Albaniju, ističući da je »oslobodilačka« uloga Srbije u ratnim pohodima 1912. godine »jedna velika istorijska laž« i izjašnjava se protiv »ratničkog nastupanja iz dva razloga: prvo to je zavojevački ratni pohod protiv kojega se mora braniti svaka zdrava svest; drugo, napad na Arnauts stvara nesreću, kopa jaz između dva naroda, koji su čak u izvesnim krajevima i izmeđušani vrlo jako, izaziva neprijateljstvo koje će nas skupo koštati».²⁹ Borba između Srba i Albanaca³⁰ stvara »nepromostiv ambis između dva naroda koji su mogli bratski živeti, naslanjati se jedan na drugoga i zajednički se braniti od zajedničke opasnosti».³¹

Međutim i među samim socijaldemokratima, postojale su izvesne razlike u shvatanju istorijskog značaja i dometa albanskog nacionalnog pokreta. Suprotno Tucoviću, koji smatra da pokret ne može biti delo evropske diplomatije, nego je izraz narodnih težnji, Dušan Popović u članku, »Rat i Socijalna demokratija«, objavljen u »Radničkim novinama«, 4. jula 1912. godine, smatra da je albanski pokret delo Austro-Ugarske i Italije, odnosno, da je to »buna veštački inscenirana od pojedinih evropskih država,

²⁷ »Borba«, knj. 6, 1. avgust 1912, str. 105—110.

²⁸ D. Tucović »Buržoaska i proletarska Srbija«, »Borba«, III, 1. i 16. januar 1911, str. 61.

²⁹ »Radničke novine«, br. 26, 27, 28. februar, i mart 1912. godine.

³⁰ U brojnim knjigama građanskih autora o problemu srpsko-albanskih odnosa početkom 19. i početkom 20. veka, uočljivo je razmatranje pitanja o etnogenezi naroda koji žive na ovom prostoru, naseljavanju albanskih plemena na teritoriju stare Srbije, etnogeografske promene i likom sobom Srba krajem 18. veka. Opisujući o ovim pitanjima u dr. I. Šušljak »Arbanasi i Srbije«, Beograd, 1925; dr. Balužđić Živojin »Kako se stvarala Albanija«, SKZ, Beograd, 1937; J. Cvijić »Saopred balkanskih naroda«, Glasnik Srpskog geografskog društva, Beograd, 1914; J. Dodig »Stara Srbija — geografska i etnografska slika« Beograd, 1912; J. Radich-Vasišević »Arnautiški pokret u XIX veku«, Beograd, 1905; »Arbanaska lica — Arnautiški kopčani«, Beograd 1909; J. Cvijić »Kritičko-pogeografski problemi Balkanskog poluostrva«, SANU, Srpski etnografski zbornik, knj. 4, 1902; Nikolić R. »Širenje Arnauta i srpske zemlje«, Beograd 1938; D. Stupar »Arbanasi i Srbija u XIX veku«, SKZ, 1937; J. Terzić »Arbanasi u doba Balkanskih ratova«, Beograd, 1902. Najskopiriviji opis proširivanja albanskih plemena u stariju Srbiju, naravno iz nekoliko pravaca prodiranja iz Albanije u okviru metanastazijskih kretanja na Balkanu, pružio je J. Cvijić: »Najpre se javi arnautiški čete, koje odvođe decu i ljude i ucevljuju ih. Stanovništvo se prestane baviti stocinstvom, prestane obrađivati njive, koje su udaljene od sela, jer ne sme. Pećinba mu postaje glavna zarada, stoc odraštaje muškinje ide u pećalbu i mnogi ostanu u oblastima zarade. U ovako osiobljenim i zastrašenim selima naslele su najpre 2—3 arbanaska porodice. Ti Arbanasi održavaju živu vezu sa svojim srodnicima u matiči i sa celim fisom, koji ih, ako ustreba i pomaže, tako Arbanasi postepeno rastečaju slovenske seljake iz sela. Zulom kojim je srpsko starinačko stanovništvo Kosova isterivano iz svoje postojećine sastojao se i u raznim vrstama ucene, ubistvima, proterivanju sa imanja, otimanju imanja, »pećenju« užeznim vršnicom (sačem, crepuljom), gađanju iz zasede, sudaranju na obrze« (silovanju), poručivanju itd.« (»Antropogeografski problemi Balkanskog poluostrva«, Beograd, 1902. godine. Inače, ova studija početak je edicije »Naselja srpskih zemalja«, koja je pod Cvijićeovom redakcijom izašla čak u 24 knjige). Slične opise raseljavanja navodi i Rista M. Nikolić »Širenje Arnauta u srpske zemlje«, Beograd 1936, str. 52—55.

³¹ Isto kao kod 29; Tucović 1914. godine, smatra da rešenje »bratoubilačkog rata«, međusobnog nepoverenja i istrebljenja balkanskih naroda treba tražiti u političkoj i ekonomskoj zajednici svih naroda na Balkanu» ne izuzimajući ni »Arbanase na osnovi pune demokratije i potpune jednakosti«. (D. Tucović »Srbija i Arbanija«, reprint, 1974, Beograd, str. 115).

da bi im poslužila kao zgodan izgovor za intervenciju na Balkanu».³² Popović se ipak slaže sa Tucovićem u negativnoj oceni shvatanja Balkanica i sa mišljenjem Vladana Đorđevića o Albancima. Oni smatraju da samo strana država »može u Albaniji uvesti reda i od Arnauta pokušati da napravi jedan narod, koji je mešavina plemena bez zajedničkog jezika, tradicije, kulture i političke zajedničke prošlosti«, jer, u politici, a naročito u međunarodnoj politici, može biti samo reči o narodima i nacijama, a to Arnauti još nisu. odnosno da će Arnauti morati »barem još 100 godina čekati na pravo da se nazovu nacija».³³ Naime, Tucović kao i većina socijaldemokrata smatra³⁴ da »dokle god u naše buržoazije budu vladali ovakvi varvarski pojmovi, dokle god i najtrevaziji njeni političari budu branili tezu da su Arnauti poluljudi i da se arbanško pitanje može rešiti jedino mačem i ognjem, dotle ćemo mi stalno imati mobilizaciju za mobilizacijom prema zapadnoj granici nove teritorije i fijasko za fijaskom».³⁵

Rešenje za nastale protivurečnosti između srpskog i albanskog naroda, srpski socijaldemokrati vide upravo u ostvarenju ideje federacije naroda na Balkanu, ali, što je veoma interesantno, princip federalizma povezuju sa kategorijom demokratije, jer predviđaju da u »demokratskoj federaciji slobodnih naroda na Balkanu«, gde bi se »obezbedila ravnopravnost i samostalnost albanskog naroda«, mora biti ostvaren »jedan demokratski režim sa potpunom i jednakom slobodom za sve stanovnike ma koje vere i ma koje narodnosti».³⁶

Ovaj dualizam društvene, a užem značenju istorijske svesti o različitim, često protivurečnim putevima nacionalnog oslobođenja i ujedinjenja na Balkanu, posmatrano kroz prizmu srpsko-albanskih odnosa, ukazuje na različita viđenja nacionalnog pitanja albanskog naroda, ali i na međunarodna odnose naroda koji žive na ovim prostorima.³⁷ Interesantno je da različita viđe-

³² Popović suprotno oceni Popovićevog viđenja nacionalnog pokreta albanske nacije, izrečene su u radu dr. Zekerijah Čana »Popovićev viđenje albanskog pitanja«, podneto na naučnom skupu »Dušan Popović i radnički pokret Srbije« u Rekovcu, 1985. godine odneno, pod istim naslovom štampano i u zborniku, publikovanom početkom 1987. godine. Autor smatra da Popović greši kada albanski pokret svrstava u kategoriju »buna veštački insceniranih od pojedinih evropskih država, da bi im poslužile kao zgodan izgovor za intervenciju na Balkanu, i da je to odraz površnog proučavanja albanske problematike u sklopu opširih istorijskih procesa, te nekritičkog odnosa prema publicističkoj literaturi (Z. Čana, navedeno saopštenje, str. 2. Sapirografisano, IIRPS, Beograd.

³³ Dr. Vladan Đorđević »Arnauti i velike sile«, Beograd, 1913, str. 141.

³⁴ Pored čuvenih Tucovićevih spisa »Iz arbanških pisama«, objavljenih tokom 1913. godine u više navrata u »Radničkim novinama« (D. Tucović »Sabirana dela«, knj. 7, str. 160, Beograd 1933.), i ostali socijaldemokrati osavili su pribeske povodom albanskog pitanja. Među njima, uočljive su zabeleške Koste Novakovića: »Četiri meseca u srednjoj Albaniji«, »Borba«, 1. (14) januar 1914, V, br. 3, str. 112—115; 16. (29) februar 1914, V, br. 4, str. 154—159; 1. (14) mart 1914, V, br. 5, str. 197—200; 16. (29) mart 1914, br. 6, str. 231—237; »Glas slobode«, 25—27. mart i 6. april 1914, VI, br. 65—67, i broj 75.

³⁵ »Borba«, april 1913. godine.

³⁶ »Borba« knj. 7, 16. novembar 1914. godine, str. 108.

³⁷ Isto kao pod 30. Indikativno je za neke šire opservacije na ovu temu, napomenuti da Čosja u članku »Drugo otvoreno pismo jednom filozofu« (»KN« br. 705/86), u stvari, u polemici sa nekim stavovima filozofa M. Kangre o problemu albanologije, ističe »ako su u srednjem veku svoj život podigli na nivo naroda, svoju društvenu svest su Albanci podigli do nacionalne svesti tokom XIX veka. Ova se svest izgradila u procesu nacionalnog preporoda, koji je, tokom tog veka, obeležio ceo život i duhovno stvaralaštvo Albanaca».

Akademik R. Čosja, reagujući na tribinu »O Kosovu i za Kosovo«, koja se, tokom maja i juna 1987. godine održavala u Udruženju književnika Srbije, u više napisa u dnevnom listu »Borba« (10—12. jun, 1987. godine), smatra da je »izgraden poseban politički diskurs o Albancima i o Kosovu, u poređenju sa kojim izgleda bled, ili čak naivan, onaj poznati diskurs kojim su o Albancima pisali velikosrpski buržoaski političari, istoričari i etnografi poslednjih decenija prošlog i prvih decenija XX veka« (»Javni tužioći jednog naroda«, »Borba«, 11. juni 1987.). Ovo otvoreno pismo srpskim piscima, inače

nja navedenog odnosa, prevazilaze samo ravan građanske istoriografije, jer, unutar tzv. »socijalističkog odnosno, marksističkog«³⁰ viđenja navedenog problema, postoje brojne kontroverzice, od kojih one novijeg datuma često u sebi sadrže i idejno-političke iskaze, neprimerene naučnom viđenju istorijske stvarnosti. Navedeni odnos političkog (čitaj idejno-političkog) sagledavanja nuže bliže istorijske stvarnosti, rezultat je više primata političke namesto objektivnosti naučno-istraživačkog procesa i saznanja, u istorijskim, politikološkim, sociološkim i srodnim društvenim naukama, koji ne smeju da služe čuvano-političkim zbivanjima i trenutnim političkim interesima grupa i pojedinaca.

III

Različita viđenja pojedinih aspekata socijaldemokratske misli Srbije, naročito pogleda istaknutih socijalista o nacionalnim odnosima naroda na Balkanu, na primeru srpsko-albanskih odnosa, poslednjih godina dobijaju višestruka značenja.

Svakako, najviše su došla do izražaja povodom objavljivanja »Knjige o Kosovu« preminulog akademika Dimitrija Bogdanovića,³¹ kao i u brojnim polemikama u stručno-naučnim časopisima

učesnicima pomenute tribine, izazvalo je bune rasprave među srpskim piscima od kojih su neki, kao Zoran Gavrilović reagovali u jednom od narednih brojeva »Borbe«, tvrdnjom da »Cosjino pismo nije upućeno srpskim piscima... Ono je upućeno, očigledno, onima koji ne znaju, koji su daleko, ono je propagandnog karaktera, ono treba civilizovani svet Evrope da začudi kako je uopšte moguće da podivljali srpski pisci vrše takav teror nad malim albanskim narodom koji je, ipak, deo Evrope« (Izvršne slike Redžepa Cosjeja, »Borba«, 15. juni 1987. godina).

³⁰ Sima Marković u znamenitoj studiji »Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma« iz 1924. godine, koja je pokrenula niz rasprava u KPJ na temu nacionalnog pitanja (federalizam ili centralizam), raspravljajući o Marks-Engelsovini kategorijama istorijskih i neistorijskih naroda, osvrće se i na neke stavove građanskih autora u Srbiji, koji se odnose na albanski problem: »Tako su i u nas, u Srbiji, za vreme balkanskih ratova, Balcanous i dr. Vladan Đorđević, dokazivali da su Albanci uopšte nesposobni za kulturni razvitak, i time pravdali imperijalističku politiku srpske buržoazije prema njima. Sa njima se u svoje vreme, valjano razračunao Tucović u svojoj odličnoj raspravi »Srbija i Albanija«. Vidi se u Sima Marković »Tragizam malih naroda«. Srećo o nacionalnom pitanju, priredila i predgovor napisala dr. Desanka Pešić, Beograd, 1985. str. 49. Opširnije o stavovima KPJ prema albanskom pitanju vidi se: Hadri A. »Komunistička partija Jugoslavije na Kosovu i Metohiji do aprilskog rata 1941.« »Tudni revolucije«, V, Beograd, 1970; dr. Dušan Lukač »Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918—1941«, Beograd, 1972.

³¹ Pred kraj života, akademik Dimitrije Bogdanović, objavio je studiju »Knjiga o Kosovu« (Beograd 1985. godine), u stvari, kako piše autor »itko sam da pratim genezu savremenih problema od malih istorijskih vremena kada se začimlje sukobi Albanaca sa južnoslovenskim narodima, pre svega sa Srbima« (str. 3). Interesantna su autorova iznenađenja politike prema Albancima koja je bila građana na ideji satisfakcije koje bi srpski narod navodno bio dužan da pruži toj nacionalnoj manjini: »Pri tome se zapostrebjavaju stavovi srpske socijaldemokratije i Dimitrija Tucovića, koji su uzdignuti na stepanj nepogrešivosti i bezprijivnog suda nad svojim nacijom, a onda su se u vreme bas u tom pitanju, oni dijamenajno razlikovali od Lenjinovog suda, pa i od ranijih procena balkanske situacije u delima Marksa i Engelsa« (D. Bogdanović »Razgovori o Kosovu«, Beograd 1986. str. 11. Ova studija, pokrenula je brojne komentare i polemike u stručnim i naučnim krugovima. Gotovo u svim prikazima, oštro se reagovalo na autorovo negiranje socijaldemokratskog rešenja nacionalnog pitanja kao korena kasnije pogrešne politike KPJ o nacionalnom pitanju, dok su autori iz SAP Kosovu, po pravilu uvek isticali da su istorijske činjenice navedene u studiji »u potpunosti suprotne sa stancivštima najnaprednijih snaga srpskog naroda, posebno srpskih socijalista, pa i Dimitrija Tucovića, koji gledajući klasno-proleterski na srpsko-albanske odnose u XIX veku i početkom XX veka, s pravom ističe u knjizi »Srbija i Albanija« da istorijsku odgovornost za negativne pojave u tim odnosima snose vladajuće klase i njihova soldateska« (A. Hadri: »Iskrivljena slika istorije«, »Književne novine«, br. 688/85 — kao odgovor na Bogdanovićevo intervjua u »Književna novina«, br. 670—680, 1. januar 1985. Opširnije o Bogdanovićeve neobjavljenim intervjuima i odgovorima nekim kritičarima povodom njegove knjige, vidi se u Dimitrije Bogdanović: »Razgovori o Kosovu«, Beograd 1986.

ma³² i nedeljnim listovima koje su poslednjih godina vođene povodom različitih viđenja srpsko-albanskih odnosa.

Jedna od teza koja i danas dominira u nekim napisima naučnog i publicističkog karaktera, odnosi se na uticaj političkih koncepcija austromarksista na srpske socijaldemokrate, posebno u oblasti nacionalnog pitanja.

U pokušajima profesora Dimitrija Bogdanovića da studijom »Knjiga o Kosovu«, objasni korene pogrešne politike po nacionalnom pitanju u KPJ, našlo se jedno naučno objašnjenje koje se odnosi na srpske socijaldemokrate, odnosno, Dimitrija Tucovića, i njegovu čuvenu studiju »Srbija i Albanija«.

Objašnjavajući autonomni status Kosova i Metohije u novoj Jugoslaviji 1945. godine »neizmenjenom politikom Komunističke partije Jugoslavije« (KPJ) prema nacionalnom pitanju, a u okviru toga i kontinuitetom teze o opasnosti od »srpskog hegemonizma«, korene ovakvom rešenju profesor Bogdanović traži i pronalazi »u politici srpske socijaldemokratije uoči prvog svetskog rata, a preko ove — pogledima austrijskih socijalista i marksista.« Već uže vreme u napisima pojedinih naučnih radnika provejava teza da su Dimitrije Tucović i Srpska socijaldemokratska stranka prema albanskom pitanju bili blagonakloni, da su pogrešili stavljajući (klasno iznad nacionalnog, zanemarili nacionalno radi internacionalnog. Ovakvim shvatanjima pridružuje se i profesor Bogdanović, smatrajući da je Tucović »zanemarujući stvarni tragični položaj srpskog naroda pod turskom vlašću koji je bio podvrgnut albanskom teroru na Kosovu, pripremio teren za parolu o »zavajevačkom anektiranju albanske teritorije« te o pravu albanskoj življa na oštepljenje i prisajedinjenje matičnoj nacionalnoj državi, istina — u okviru jedne imaginarne i nikad potom ostvarene socijalističke balkanske federacije«. Ova teza ima dublje korene u građanskoj istoriografiji.

Još od 1914. godine, kada se pojavila, studija »Srbija i Albanija« izazvala je oštre polemike u građanskoj istoriografiji. Osim dobrog prikaza ove studije, posebno socijaliste u partijskog teoretičara Dušana Popovića, u partijskom listu »Borba« februara 1914. godine, »haramije prečitavanja Tucovića« uvek su se sukobila na dilemu u smislu prevage klasnog nad nacionalnim, odnosno internacionalnim. Tvrdnje profesora Bogdanovića istovetne su shvatanjima napisanim u »Srpskom jediničnom glasniku« aprila 1914. godine »da pisac za ljubav svojih dogmi (misi se na D. Tucovića — primedba D. S.) često i sam prelazi preko interesa svoje zemlje i svoje nacije, zaboravljajući potpuno, koliko, ne samo nacionalizma, već i imperijalizma ima u nemačkoj socijalnoj demokratiji. Više vođenja računa o stvarnosti, a manje o teoriji; računa o sopstvenim nacionalnim interesima, a manje vrednosti Marksu, Engelsu, Kauckom — sve bi to doprinelo vrednosti ove inače interesantne knjige«.

³² U časopisu »Marksistička misao« tokom 1985. i 1986. godine, objavljeno je više priloga na temu: »Albansko pitanje u novijoj istoriji«, kojima su publice osvetljeni neki aspekti srpsko-albanskih odnosa: Đorđe Mikić »Albansko pitanje i albansko-srpske veze u XIX veku (do 1912)«, br. 3/85, str. 137—157; Đorđe Stanković »Nikola Pašić i stvaranje albanske države«, str. 157—170; Dragan Subotić »Srpski socijaldemokrati o srpsko-albanskim odnosima do 1914. godine«, br. 5/86.

dvostruko viđenje naučnih dometa i društvenog značenja srpsko-albanskih odnosa u socijaldemokratskoj misli Srbije, koja se različito vrednuje u pojedinim sredinama. Tako na primer, prištinski filozof Skeljzen Malići, reagujući oštro na polemiku povodom Tucovića, piše avgusta 1986. godine da se Tucović podsmeva »istorijskoj mitomaniji nacionalnih ideologa«; smatra da on mora imitirati, »tim više što predstavlja veliku zapreku i za izricanje nacionalističkih vapaja o napuštanju srpskog Kosova, velikom albanskom zulumu, o nasilnom odnarođivanju svete zemlje srpskog naroda«⁴⁶. Time rasprava o Tucoviću dobija i određena savremena značenja, kojima vešto manipulišu nacionalistički krugovi unutar i srpske, i albanske nacije. Zato se i »Knjiga o Kosovu« u pojedinim sredinama doživljava kao »srpski odgovor na albanske pretenzije... i te kako nacionalističku opterećena knjiga«⁴⁷, a u drugim, dočekuje sa pritajenim oduševljenjem, uprkos pojedinim »oficijelnim prikazima«, uglavnom publicističkog karaktera.

Jedna objektivna istorijska analiza neopterećena iracionalno-nacionalnom mitologijom, mogla bi da pokaže stvarne domete Tucovićeve političke filozofije, ali i da ukaže na korene Tucovićevih osporavanja koja traju već punih osamdeset godina. U formiranoj istorijskoj svesti općetkom 90-ih godina odražava se i u njenom krajnje retrogradnom društvenom značenju opterećenom nekim tradicionalnim viđenjem odnosa klasnog i nacionalnog u istoriji srpskog naroda, pri čemu se, ne tako retko, ističe stav o socijalizmu kao »stranom telu« unutar nacionalnog bića Srba, od-

ljani. Hodža smatra da je Tucović, istaknuti internacionalista srpskog naroda, »veliki prijatelj albanskog naroda, sinonim je slobodarstva srpskog naroda i bratskog odnosa srpskog radničkog i komunističkog pokreta i jugoslovenskih naroda prema albanskom narodu u celini« (str. 135). Hodža napominje da su »Lenjin i Dimitrije Tucović pre prvog svetskog rata, i Kosta Novaković i komunisti Jugoslavije između dva rata, u toku NOB-a i posle pobeđe nad fašizmom težili ujedinjavanju balkanskih naroda i u tom smislu stvaranju balkanske federacije, koja bi omogućila i integraciju podijeljenog naroda na Balkanu« (str. 50), ali daje i jedno novo viđenje, kada u drugom delu knjige, polemizujući se knjigom »Titoisti Envera Hodže, piše da se u ovoj »albanističkoj i nacionalističkoj propagandi u Albaniji ne govori o Svetozaru Markoviću, Dimitriju Tucoviću, Kosti Novakoviću, i drugim srpskim komunistima i socijalistima i o njihovim internacionalističkim stavovima prema albanskom nacionalnom pitanju, prema slobodi i nezavisnosti albanskog naroda i bratskoj saradnji između srpskog i albanskog naroda« (str. 135). Verovatno iz tog razloga, Hodža dalje zaključuje »Albanski nacionalisti i predentisti ignorišu i počinjuju ovog velikog internacionalistu srpskog naroda, isto kao što ga ignorišu i mrze srpski nacionalisti« (str. 136), (podvukao D. S.).

Sa ovim i sličnim stavovima H. Hodže, polemizao je prof. dr Ilija Vuković, iz Beograda. U knjizi »Stranputice Hajredina Hodže«, (»Nova knjiga«, Beograd, 1985, str. 186), osvrćući se na gornje navode Hodže, smatra da su »Lenjin, Dimitrije Tucović i Kosta Novaković iznosili ideju o stvaranju balkanske federacije, ali su njeno stvaranje i karakter videli drugim optikom, bitno drugačijom i od Hajredina i Envera Hodže«; odnosno, da nije istinita u potpunosti tvrdnja da su komunisti između dva rata i kasnije bili za federaciju na Balkanu, jer nakon Splitskog plenuma CK KPJ, naročito Petje zemaljske konferencije u Zagrebu 1940. godine, ova se ideja skoro i ne spominje (str. 126—130). Polemika je nastavljena i po mnogim drugim pitanjima (pitanje za inoopredeljenje, nekim ustavno-pravnim aspektima »Albansko nacionalnog pitanja u Jugoslaviji«), nakon čega je nastala i nova knjiga prof. dr Ilje Vukovića: »Autonomaštvo i separarizam na Kosovu«, Beograd, 1985. godina.

⁴⁶ Skeljzen Malići »Balkanizovani Tucović«, »NIN«, br. 1859, 17. avgust 1986, str. 47.

⁴⁷ Misli se na neke stavove koji proističu iz prikaza studije »Knjiga o Kosovu« Skeljzena Malića, objavljenog u časopisu »Thema«, br. 5—6, Priština 1986. godine.

Interesovanje naučnih, kulturnih, javnih, ali i društveno-političkih radnika na Kosovu, za ličnost i delo Dimitrija Tucovića, i šire, socijaldemokratsku misao Srbije, veoma je izraženo poslednjih decenija. Brojni tekstovi i studije, uglavnom na albanskom jeziku, rečito govore o tome. Tako je 1984. godine, Z. Čana na Univerzitetu »Kosovo« u Prištini, odbranio doktorsku tezu na temu: »Socialdemokracija Serbe dhe ceshitje shqipare (1903—1914.«, a nedavno se na albanskom jeziku pojavila i studija: »Dimitrije Tucovići (Koha dhe vepra), Rilindja, Priština 1985. Ovi naučni rezultati naučnika sa Kosova, trebalo bi da budu dostupni široj jugoslovenskoj javnosti, a ne da jezik bude prepreka protoku informacija na celokupnom »jugoslovenskom političkom prostoru«, a da time Kosovo postane »izdvojeni kulturni geto« samo naroda koji žive na ovom prostoru.

mosno, o pogrešnoj politici srpskih socijaldemokrata (čitaj KPJ) u oblasti nacionalnog pitanja.⁴⁸

Ovaj evidentan dualizam društvene svesti, postojanje buržoaske (građanske) i socijalističke Srbije, prisutan je i u današnje doba, samo što se prva kategorija pretvorila u »građansku desnicu« sa čijim se delovanjem sve više susrećemo u savremenoj društvenoj misli Srbije, i šire u Jugoslaviji, krajem ovih 80-ih godina našeg veka. Ova polarizacija u društvenoj misli, s određenim idejnim značenjima, ali i porast međunacionalnih suprotnosti u pojedinim delovima zemlje, naročito na Kosovu, misli i delu Dimitrija Tucovića, daje osoben društveni i naučni značaj. Tako Sinan Hasani u knjizi »Kosovo: Istine i zablude« (Zagreb, 1986.) između ostalog, smatra da je prodor srpske vojske preko severne Albanije, Tucović oštro osudio u knjizi »Srbija i Arbanija«, podvlačeći »da to nisu ambicije cele Srbije i ukupnog njenog naroda« (str. 67). Hasani ocenjuje ovaj opravdani protest i razuman glas i kao »izraz one srpske napredne misli koja je kao deo najbolje jugoslovenske baštine ugrađena u same temelje jugoslovensko-albanskih odnosa«. Ovu misao donekle nadopunjuje i shvatanje Živka Surčulije (»Ko vlada nacijom — Marksizam, nacija i (dez)integracija«, Beograd, 1987.) o Markovićevoj i Tucovićevoj misli kao snažnom sredstvu borbe protiv buržoaske hegemonije, sporazumevanja i nacionalizma, »temelju na kome se stvarao jedan novi, socijalistički, marksistički program odnosa među nacijama« (str. 90).

Međutim, pojedini autori raspravljajući o nekim istorijskim aspektima kosovskog pitanja, a time i srpsko-albanskih odnosa u današnje doba, ponovo se zalažu za uspostavljanje nekadašnjeg ideala srpske socijaldemokratske misli, kasnije politike Kominternе — »Federacije balkanskih naroda«. Tako, na primer, Branko Horvat u seriji napisa u »Književnim novinama«, (br. 730—732/87) o nekim savremenim aspektima kosovskog pitanja, nalazeći u raskoraku — »sukobu«, između historijskog i etničkog principa u rešavanju (albanskog) »nacionalnog pitanja« osnov za istorijske okvire rešavanja »kosovskog problema«, ponovo ističe nekada aktuelnu ideju Kominternе, o federaciji naroda na Balkanu »koja se u okviru Jugoslavije već stvara«. Čisto je da ovo isticanje kominternovskih koncepcija o rušenju Jugoslavije iz 30-tih godina, ima osnov i u nekim savremenim shvatanjima da u socijalističkoj (kom)federativnoj Jugoslaviji koja prerasta, »de facto«, u balkansku federaciju treba da postoji mesto i za »autonomnu Albansku državu«, odnosno samostalnu »Albansku republiku«. Drugi autori u svojim naučnim i publicističkim radovima idu u drugu krajnost. Na primer, dr Ljuba Tadić u studiji »Da li je nacionalizam naša sudbina«, (Beograd, 1986.), u stvari, u ponovo štampanom tekstu »Od 'Srbije na Istoku' do 'Srbije i Arbanije'« objavljenom prvi put u časopisu »Sociološki pregled« 1971. godine, smatra da u srpskom narodu postoje dve tradicije, jedna koja ga ujuijku-

⁴⁸ Janko Pleterski smatra da se ništa dobro ne može postići »ako se Tucoviću prilazi sa stanovišta optužbe da je on svoje kritičke poglede na spolnu politiku Kraljevine Srbije pozajmio od austroougarske socijaldemokratije. Teza o socijalizmu kao stranom importu u Srbiji, stara je koliko i sam socijalizam u Srbiji. Danas ta teza ima svoj nastavak u instruuacijama i prevashodnosti uticaja zapadnih delova zemlje u koncepcijama jugoslovenskog razvoja i u njenim političkim reakcijama«, »NIN«, br. 1855, 20. jul 1986.

je u prošlosti, i druga koja ga buđi iz dremeža i samodovoljstva. Upravo zato, smatra Tadić, odbacujući jasno i nedvosmisleno, o teoriji i praksi ugnjetачke tradiciju u svojoj istoriji, »nova generacija nema više nikakvog razloga da na svoja leđa prima bilo kakvu odgovornost za tu tradiciju, a ponajmanje da u svom narodu neguje osećaj krivice ili da ga čitke podnosi ako bi joj ga netko hteo usaditi ili nametnuti«. Zanimljivo je da u već pomenatoj raspravi u «NIN» (br. 1855 do 20. jula 1986. godine), Tadić govora tražudi »šovinizam u vladajućoj naciji«, ali i zbivanja na Kosovu, smatra da već danas »srpsko nacionalno pitanje iskrsava kao problem«. O sličnim temama razmišlja i Milan Kovačević u članku »Povratak Dimitrija Tucovića sa Vraoćkog brda«, («Književne novine», br. 731/87) gde kritički razotkriva pojmu nacionalizma kao »retrogradne« društvene pojave koja se javlja i u socijalizmu; odnosno, ponovo razmatrajući odnos klasnog i nacionalnog u delu Tucovića uvodi u analizu, i jednu do sada nepoznatu kategoriju »nije više reč o principima, već o okolnostima«. Verovatno zbog toga, ali »okolnosti« pod kojima podrazumeva raznorazne uzroke: »skanralistički stroje« ali i »nove strojeve« — »socijalističke, birokratske, etatističke« zbog kojih se ljudi, narodi i čitave nacije i sukobljavaju, zaključuje o antidogmatskom karakteru društvene i političke misli Tucovića: »Na Vrapčjom brdu Tucovića je sre izdalo: nepogrešiva dokazna i ratna sreća...« (str. 12).

Daleko smo od razaranja da ovakve i slične »naučne stavove« stavljamo u okvir trenutnih društvenih zbivanja, ali moramo ipak imati na umu da historiografija, posebno novija politička istorija naroda na ovim našim prostorima, koja obuhvata oblasti srpsko-albanskih odnosa, ne sme biti opterećena nacionalno-romantičarskim mitovima i dosegnuti samo ravan tradicionalne istorijske metode. Sličnja smo da se u teoriji ometaju i teorijski spoznajom izdane mehanizma mora tražiti onaj »prosvetlaci« i teorijski okvir, neophodan za razumevanje društvenih procesa (u osnovi istorijskih procesa) koji odlikavaju naše čono. Ispod površnja rešavaj odgovornost za zategnuti život srpskog i albanskog naroda, upravo na ovom prostoru, krajem 80-ih godina čitavo vladajuće klasno-ekonomsko, političko-kulturno integracije, a bratstva, prijateljstva i nacionalna tolerancija među narodima postoje uslovi opšteizlaznog razvoja »srpsko-albansko« je pronaći pravi razlog, prava odgovor.

* O glavnim klasno-nacionalno i radničko pokretu Srbije, za koju dr Veselin Čekić smatra da je »kao najodličnija nametnuta srpskim socijalistima u doba balkanskog i prvog srpskog rata...« (1) ali su oni dosegli sprovede stavove svog programa i druge internacionalne glasni protiv ratnih kredita i odlučno kritikovali vladinu politiku prema Albaniji, što im nije smetalo da se uključe u borbu protiv agresora, ipak, treba priznati sa rezervom, (str. 83) jer, autor zaključuje da usled nerazvijenosti radničkog pokreta i kao dio svog naroda oni su bili upućeni na one puteve nacionalno-oslobodilačke politike koje je dotadašnji razvitak bio atimisao... U ovakvim uslovima klasični internacionalizam srpske socijaldemokratije isao je ispred društveno-političkog razvitka, (str. 96) u sudiji: dr Veselin Đuretić »Konceptije rešavanja nacionalnog pitanja u socijalističkom radničkom pokretu«, u zborniku »Nacionalno pitanje i jugoslovenski federalizam« Beograd, 1983; dr M. R. Đorđević je u isticanju ove problematike odredniji, jer smatra da se srpska socijalna demokratija izjašnjavala protiv turskog i ostalih sistema, ali pri tome ona nije bio ovakav kakav je bužvađije program, već, jedna demokratika, revolucija-garantija kako za srpsko nacionalno oslobodjenje, tako i za ujedinjenje svih balkanskih naroda. (u: »Specifičnosti postanka i razvika jugoslovenskih nacija«, navedeni zbornik, str. 72).

albansko pitanje na konferenciji mira u parizu 1918. godine

sreten draškić

Situacija u Albaniji neposredno posle sklapanja primirja sa
Centralnim silama novembra 1918. godine

Novembra 1918. godine po potpisu primirja sa Centralnim silama, general Franše Depere, komandant međusavezničkih trupa na Solunskom frontu, povukao je tzv. liniju primirja u Albaniji. Dok je na jugu linija primirja išla starom državnom granicom iz 1913. godine, ujutro je bilo karakteristično da na severu i severo-istoku linija nije išta starom državnom granicom, već je van linije primirja ostala ieva obala Drima, čime su znaatne teritorije Albanije iz 1913. na severo-istoku i severu uz reku Drim, potpale pod okupaciju srpske vojske.

Okupacija Albanije obuhvaćena linijom Franše Depere utvrđeno je sporazumom između generala Piacentinija, komandanta italijanskih snaga na Balkanu i Franše Depere, međusavezničkog komandanta Solunskog fronta. Prema tome sporazumu italijanske trupe su okupirale celu teritoriju Albanije u granicama obuhvaćenim linijom primirja, izvan sektora Korčo, koji je ostao pod okupacijom francuskih trupa.

Srpska vlada formirala je tzv. Skadarski odred i zauzela je Skadar 30. X 1918. godine. Čime je potpisala međusaveznički dogovor o primirju. Sutradan po zauzimanju Skadra od strane srpske vojske u Skadar se uslele italijanske trupe pod komandom generala Ferera. Na intervenciju generala Franše Depere srpske trupe morale su da napuste Skadar 3. XI 1918, jer je njihov ulatak bio protivan sporazumu.

Iz obzira prema Italiji, a da se ne bi ušlo do novih sukoba oko Skadra, sprazumom ministara inostranih poslova Italije i Francuske Sonina i Pichona iz 1918. godine, Skadar je podvrgnut zajedničkoj okupaciji italijanskih, francuskih i engleskih trupa, što u stvari predstavlja obnovu ranije međunarodne uprave Skadra koja je bila određena Londonskim protokolom iz 1913. godine.

Prema tome posle potpisa primirja i razvlačenja linije primirja generala Franše Depere, situacija u Albaniji bila je sledeća:

1. Pietro Pastorelli: L'Albania nella politica estera italiana 1914-1920, Napoli 1977, str. 69.

1) Srpske trupe držale su levu obalu reke Drima na severo-istoku i severu Albanije, jer je to područje ostalo izvan linije primirja.

2) Skadar su držale međusavezničke trupe sastavljene od italijanskih, francuskih i engleskih trupa. Savezničku komandu u Skadru preuzeo je general Defurt.

3) Celu severnu, srednju i južnu Albaniju u granicama linije primirja držale su italijanske trupe (osim sektora Korče).

4) Sektor Korče zajedno sa Podgradecom i Stvarovom držale su i dalje francuske trupe.

Pred početak Konferencije mira u Parizu januara 1919. dve albanske vlade. Na samoj Konferenciji mira dve albanske delegacije

Moramo prvo da konstatujemo da za vreme prvog svetskog rata od 1914—1918. godine na teritoriji Albanije nije postojala nijedna albanska vlada, ni u zoni okupiranoj od strane Austro-Ugarske ni u zoni okupiranoj od strane Italije.

Bivši knez Albanije princ od Vida je za vreme rata, kada je austro-ugarska vojska okupirala severnu i srednju Albaniju, pokušao da ostvari svoja legitimna prava na albanski presto, bazirajući se na činjenici da je prilikom napuštanja Albanije 21. VIII 1914. izjavio da je njegov odlazak samo privremen, čime je dao do znanja da nije abdicirao na albanski presto i da su mu ostala sva legitimna prava vladara Albanije. Međutim, njegovi mnogobrojni pokušaji u tom pravcu kod austro-ugarskih vlasti nisu urodili plodom, jer nije dobio odgovarajuću podršku austro-ugarske vlade. Zato nije ni došlo do formiranja njegove vlade, već je on naprotiv zauvek otpisan kao eventualni budući vladar Albanije.

Za vreme trajanja prvog svetskog rata postojala je samo jedna emigrantska albanska vlada sa sedištem u Solunu, koju je 1916. godine obrazovao Esad paša uz odobrenje saveznika. Saveznici su priznali njegovu vladu, a neke savezničke vlade imale su akreditovane poslanike kod njegove vlade kao npr. Rusija, Francuska, Srbija i Grčka. Posle sklapanja primirja i pored nekih pokušaja Esad pašina vlada nije uspela da se vrati u Albaniju i preuzme vlast, usled energičnog otpora Italije koja je bila protiv svakog eventualnog povratka Esad paše u Albaniju, tako da je Esad pašina vlada prilikom početka Konferencije mira u Parizu ostala još uvek u emigraciji u Solunu.

Nasuprot tome, Italijani su mesec dana posle sklopljenog primirja 25. XII 1918. organizovali sazivanje jedne albanske narodne skupštine u Draču, kojoj je prisustvovalo 50 delegata iz cele zemlje. Delegati su formirali narodnu skupštinu, koja je izabrala pro-italijansku privremenu vladu sa Turkhan pašom na čelu kao predsednikom vlade i Mehmedom Konicom, kao ministrom inostranih poslova. Karakteristično je da je kod provizorne vlade postavljen italijanski visoki civilni komesar, koji je imao zadatak, da kontroliše rad privremene vlade.

Privremena vlada je po savetu Italije poslala svoju delegaciju na Konferenciju mira u Pariz, sastavljenu od Turkhan paše kao predsednika, Mehmeda Konice i Dr. Mihaila Turtulisa kao članova delegacije. Delegacija međutim nije bila zvanično pripuštena Konferenciji mira.²

Nešto docnije, posle dolaska albanske delegacije Dračke vlade, pojavila se 16. IV 1919. pod zaštitom vlade SHS druga albanska nezvanična delegacija pod vođstvom Esad paše. Esad paša je smatrao da ima legalni kontinuitet da zastupa Albaniju na Konferenciji mira, s obzirom da je on 1914. godine bio poslednji predsednik vlade sa sedištem u Draču, koji je legalno izabran za predsednika od strane albanskog Senata i da je svoj legalni kontinuitet nastavio sa obrazovanjem emigrantske albanske vlade u Solunu čiji je još predsednik.³

Dve različite koncepcije albanskih delegacija

Dve albanske delegacije na Konferenciji mira u Parizu imale su dve različite koncepcije:

1) u pogledu dileme da li je Albanija u ratu bila neutralna ili ratujuća strana na strani saveznika.

2) po pitanju budućih granica Albanije.

Zvanična albanska delegacija pod vođstvom Turkhan paše smatrala je, da je Albanija za vreme rata bila neutralna država (njena neutralnost je bila garantovana od strane velikih sila) i da su tu neutralnost povredile ne samo Centralne sile (Austro-Ugarska i Bugarska) nego i saveznici (Italija, Grčka i Crna Gora).

Delegacija pod vođstvom Esad paše stala je na stanovište da je Albanija bila u ratnom stanju sa centralnim silama, jer je Esad paša kao predsednik albanske vlade početkom 1916. godine objavio rat Austro-Ugarskoj i saopštio austrijskom otpravniku da napusti Drač. Pored toga, za vreme rata obrazovao je emigrantsku vladu u Solunu, koju su Saveznici priznali. Najzad, njegove trupe tzv. Albanski tabor od 1800 boraca borio se na Solunskom frontu na strani Saveznika na sektoru fronta kod Podgradeca.⁴

Po pitanju budućih granica Albanije, delegacija Turkhan paše se je u svom memorandumu podnetom Konferenciji mira 2. II 1919. stala na stanovište da su granice Albanije definitivno rešene na Konferenciji ambasadora u Londonu 1913. godine, a da se može diskutovati samo o naknadnim teritorijalnim zahtevima Albanije. U vezi s time, a na opšte iznenađenje, delegacija Turkhan paše tražila je reviziju granica iz 1913. godine, time što je tražila da se vrate albanskoj državi neke teritorije, koje su na Berlinском kongresu 1875. i na Konferenciji ambasadora u Londonu 1913. godine dobeljene Srbiji, Crnoj Gori i Grčkoj, a gde prema mišljenju albanske delegacije Albanci navodno čine većinu.⁵

² Pietro Pastorelli: *L'Albania nella politica estera italiana 1914—1920*, Napoli 1970, str. 90.

³ Esad Pasha: *Memoires sur l'Albanie*, Paris 1919, str. 4.

⁴ Esad Pasha: *Memoires sur l'Albanie*, Paris 1919, str. 6.

⁵ Amadeo Gianini: *L'Albania dall'Indipendenza all'Unione con l'Italia*, Milano 1939, str. 52.

Esad pašina delegacija svojim memorandumom od 16. IV 1919. tražila je za Albaniju granice iz 1913. godine, kao i obnovu Kontrolne komisije za Albaniju, s time što bi se iz komisije isključili predstavnici Nemačke i Austro-Ugarske, a uveli predstavnici Sjedinjenih Američkih Država.

Stav velikih sila na Konferenciji mira u Parizu 1919. godine po albanskom pitanju

Kada je počela konferencija mira u Parizu januara 1919. godine predstavnici četiri velike sile (SAD, Engleska, Francuska i Italija) nisu imali jedan zajednički stav po albanskom pitanju.

Engleska i Francuska su na početku bile za primenu London-skog pakta. Delegacija SAD imala je još neodređeni stav, što se tiče Italije ona je bila za primenu samo onih odredaba London-skog pakta koji se odnosi na suverenitet Italije nad Valonom i njenim zaleđem.

To je i razlog što Savet desetorice uglavnom nije bescelo to pitanje, već ga je uputio na rešavanje jednoj stručnoj komisiji tzv. grčkoj komisiji, kojoj je predsedavao francuski ambasador Jules Cambon. Doonije, za rešenje albanskog pitanja određena je Konferencija ambasadora u Parizu juna 1920. godine.

Pitanje pravnog statusa Albanije

Po pitanju pravnog statusa Albanije posle prvog svetskog rata postavilo se za velike sile jedno važno pravno pitanje: da li je albanska država kakva je postojala odlukama Konferencije ambasadora 1913. godine, prestala da postoji usled nekih događaja, koji su se desili za vreme prvog svetskog rata?

U ovom pitanju Velike sile zatražile su mišljenje od neke komisije Društva naroda. Ova komisija je u svom mišljenju stala na stanovište da je pravni kontinuitet albanske države iz 1913. godine prekinut sledećim događajima koji su se desili za vreme prvog svetskog rata, a koji su imali međunarodno pravnu posledicu za Albaniju.

1) Odlaskom Međunarodne kontrolne komisije iz Albanije iz 1916. godine Albanija je izgubila jedan od važnih instrumenata svog ograničenog suvereniteta »sui generis« predviđenog odlukama Konferencije ambasadora u Londonu od 1913. godine, pa prema tome albanska država nije mogla normalno da funkcionira onako kako je zamišljeno odlukama Londonske konferencije iz 1913. godine.

2) Zaključenjem Londonskog pakta iz 1915. godine, kojeg su potpisale iste one velike sile, koje su potpisale odluke Konferencije ambasadora iz 1913. godine. Pošto je Londonski pakt zaključen vremenski kasnije od odluka Konferencije ambasadora iz 1913. godine, to je on derogirao odredbe Konferencije ambasadora u pogledu Albanije i stavio ih van snage.⁶

⁶ Mišljenje Pravnog odeljenja Sekretarijata Društva naroda o pravnom statusu Albanije neposredno posle prvog svetskog rata, str. II i 12.

Prilivajući ovo mišljenje velike sile stale su na stanovište da je pitanje Albanije jedno »otvoreno pitanje«, koje se na Konferenciji mira tretira potpuno iznova, pošto po pitanju Albanije i njenih granica postoji »tabula rasa«.

Nasuprot tome, albanska delegacija zauzela je stanovište da je Albanija zvanično priznata 1913. godine od strane velikih sila i da su njene granice definitivno određene 1913. godine, tako da nikakvi tajni paktovi ili neki drugi događaji za vreme prvog svetskog rata nisu izmenili međunarodni status Albanije.

Povezanost albanskog i jadranskog pitanja na Konferenciji mira u Parizu 1919.

Na Konferenciji mira u Parizu velike sile su u više navrata povezivale albansko pitanje sa rešavanjem celog jadranskog pitanja odnosno italijansko-jugoslovenskog spora na Jadraru, tako da je Albanija često služila velikim silama kao sredstvo pogađanja ili moneta za potkusurivanje u italijansko-jugoslovenskom sporu, što je bilo vrlo nepovoljno za Albaniju.

To vezivanje počelo je prvi put sa memorandumom predsednika Wilsona od 14. IV 1919. godine, kojim je dodao Valonu Italiji vezano za njeno eventualno popuštanje u pogledu jugoslovensko-italijanske granice.

Drugi put došlo je do vezivanja, kada su velike sile decembra 1919. godine postavile delegaciji SES ultimativan zahtev da se odreknu Rijeke u korist dobijanja Skadra u protivnom biće prisiljene da primene odredbe Londonskog pakta iz 1915. godine.

Ova dilema razrešena je energičnom intervencijom predsednika Wilsona 25. II 1920. godine, kojom je albansko pitanje definitivno razdvojeno od jadranskog pitanja, čime je albansko pitanje moglo biti samostalno rešavano.

Stavovi Italije, SAD i Grčke po pitanju albanskih granica

Stav Italije - italijanska delegacija na Konferenciji mira u Parizu nije bila za potpuno primenu Londonskog pakta u Albaniji. Ona je uglavnom insistirala na primenu njegovih odredaba u pogledu Valone i njenog zaleđa, koje je po Londonskom paktu trebalo da pripadne Italiji.

Da bi što lakše ostvarila posed Valone, Italija je preko svog delegata Titonija potpisala 29. VII 1919. godine sporazum sa grčkim predsednikom Venizelosom (nazvan sporazum Titoni-Venizelos), kojim Grčka pristaje da pomogne Italiji da dobije od velikih sila mandat nad Albanijom i priznanje italijanskog suvereniteta nad Valonom i njenim zaleđem, dok će Italija pomoći Grčkoj da dobije Severni Epir u granicama koje je ona naznačila uključujući Korču i Argirokastro.

Međutim, ovaj sporazum između Italije i Grčke nije dugo trajao jer ga je 27. jula 1920. otkazao italijanski ministar inostran-

nih poslova grof Sforza, a italijanska vlada je izjavila da neće dozvoliti da Grčka zauzme Severni Epir.

Do promene italijanske politike prema grčkim aspiracijama došlo je posle prisilnog povlačenja italijanske vojske iz Valone pred napadom albanskih pobunjenika 21. VI 1920.

Italijanska vlada je posle poraza kod Valone potpisala 2. VIII 1920. tzv. Prvi Tiranski ugovor, kojim je Italija priznala suverenitet Albanije nad Valonom, odrekla se protektorata nad Albanijom i priznala punu nezavisnost Albanije u granicama iz 1913. godine. Jedino je ostrvo Saseno ostalo pod privremenom okupacijom Italije.⁷

Ovim Prvim Tiranskim paktom Italija je derogirala odredbe Londonskog pakta iz 1913. godine i sporazuma Titoni-Venizelos iz 1919. godine.

Pošto je izgubila svoje pozicije u Albaniji, Italija je postala branilac teritorijalnog integriteta Albanije i nastojala da isključi iz Albanije svaku treću silu, pa je u vezi s tim zauzela odlučan stav protiv grčkih aspiracija na severni Epir.

Međutim, pred kraj rada Konferencije ambasadora 1921. godine Italija je ipak postavila zahtev da se Italiji priznaju naročita »strateška i ekonomska prava« u Albaniji, čime bi u stvari bio okrnjen albanski suverenitet.

Stav države SHS. — Delegacija SHS na Konferenciji mira u Parizu na čelu sa prvim delegatom Nikolom Pašićem, na početku rada Konferencije mira zauzela je stav da treba uspostaviti nezavisnu Albaniju u granicama iz 1913. godine.

Time se jugoslovenska delegacija prikazala kao zaštitnik albanske nezavisnosti, a u očima javnosti kao i predsednika Wilsona, kao branilac malih naroda, čime je stekla izvesnu naklonost albanskih prvaka.

Međutim, delegacija SHS zadržavala je sebi pravo kompenzacije za svoju državu, ukoliko bi Italija dobila jedan deo albanske teritorije.

Kada je 23. IV 1919. predsednik Wilson javnom deklaracijom priznao Italiji pravo na Valonu, a time izvršio i povredu integriteta albanske granice, za delegaciju SHS nastupio je momenar da postavi pitanje kompenzacija. Delegacija SHS predala je krajem maja 1919. jednu notu Konferenciji mira u kojoj je tražila za sebe Savetno Albaniju do reke Drina zajedno sa Skadrom.

Kada su velike sile decembra 1919. postavile delegaciji SHS ultimativan zahtev da se odreknu Rijeke u korist dobijanja Skadra, a protivnom ako ne prihvate taj zahtev da će primeniti odredbe Londonskog pakta iz 1913. godine, delegacija SHS našla se u vrlo neprijatnoj situaciji. Iako je Pašić u duši bio za uzimanje Skadra, on nije mogao da pravi razmenu Rijeke sa Skadrom zbog unutrašnjih prilika u državi SHS. Zbog toga je delegacija SHS odbila taj predlog saveznika.

Kao što smo gore već naveli, situaciju je spasao predsednik Wilson svojim memorandumom od 25. II 1920, kojim je albansko pitanje definitivno razdvojeno od jadranskog pitanja.

Jadransko pitanje je na kraju rešeno direktnim pregovorima između Italije i Jugoslavije potpisom Rapalskog ugovora od 12. XI 1920, kojim je Rijeka pripala Italiji i kojim su rešena sva granična pitanja između Italije i Jugoslavije. Međutim karakteristično je da Rapalski ugovor nijednom reči nije spomenuo albansko pitanje.

Delegacija SHS je na kraju Konferencije ambasadora tražila izvesne manje izmene granica Severne Albanije u korist države SHS, o čemu ćemo docnije detaljnije govoriti.

Grčka. — Grčka je podnela svoje zahteve Konferenciji mira 3. II 1919. preko svog predsednika Venizelosa. U svom zahtevu grčka vlada je tražila za Grčku Severni Epir na bazi samoopredeljenja naroda, jer je većina naroda jasno manifestovala svoju želju za ujedinjenje sa Grčkom. Da bi se ta želja jasnije izjasnila grčka vlada predlaže, da se u Severnom Epiru izvrši plebiscit.

Da bi pojačala svoje pretenzije prema Severnom Epiru, Grčka je 29. VII 1919. sklopila sa Italijom poznati sporazum Titoni-Venizelos, o čemu smo ranije govorili, kojim je Italija obećala podršku Grčkoj u pogledu dobijanja Severnog Epira, s tim što je Grčka sa svoje strane obećala Italiji podršku u pogledu Valone. Granica Severnog Epira je u tom sporazumu određena tako, da Argirokastro i Korča pripadnu Grčkoj.

Vrhovni Savet konferencije mira je na svojim sednicama od 31. XII 1919. i 13. I 1920. doneo odluku da, u pogledu južne Albanije odnosno severnog Epira, prizna kao granicu između Grčke i Albanije onu graničnu liniju, koja je naznačena u sporazumu Titoni-Venizelos, kojim je Grčka dobila severni Epir sa Argirokastrom i Korčom. U zapisniku je navedeno da se pitanje smatra rešenim i da Grčka može da pristupi okupaciji Severnog Epira, čim jadransko pitanje bude u celosti rešeno.

Međutim, pre nego što je jadransko pitanje u celosti rešeno italijanski ministar inostranih poslova grof Sforza, otkazao je sporazum Titoni-Venizelos 27. VII 1920, pa je time otpao odluka Vrhovnog saveta od 13. I 1920, jer nije bilo više osnove na kojoj je ona počivala (tj. sporazuma Titoni-Venizelos).

Rad albanske delegacije na Konferenciji mira. Promena sastava delegacije kao i promena taktike albanske delegacije

Ranije smo naveli u tekstu, da je zvanična albanska delegacija na čelu sa Turkhan pašom podnela 2. II 1919. Konferenciji mira maksimalističke zahteve u pogledu budućih granica Albanije.

Međutim, ta ista delegacija je u svojoj noti upućenoj Konferenciji mira 25. V 1919. bila spremna da garantuje Italiji stratejske i pomorske interese u sektoru Valone u zamenu za italijansku garantiju teritorijalnog integriteta Albanije.

Nadalje u toj istoj noti albanska delegacija je izjavila da bi dolazak jednog princa iz dinastije Savoja na albanski presto bio dragocena veza između Italije i Albanije. Uz ovoga jasno proizlazi pro-italijanski karakter Turkhan pašine vlade, koja nudi albansku krunu jednom princu iz dinastije Savoja.

⁷ Stefanap Pollo et Arben Puto: *L' Histoire d' Albanie*, Lyon 19. 1974, str. 112.

Ovi poslednji stavovi albanske delegacije izazvali su nezadovoljstvo u Albaniji, pa je 27. VI 1919. došlo do promena u sastavu albanske delegacije u Parizu. Smenjen je predsednik delegacije Turkhan paša, a na njegovo mesto je postavljen Bumči, biskup od Lješa. Za nove članove delegacije postavljeni su Mehdi Bey Frasherri, Louis Garakuqi i Lef Nosi.

Vrlo je karakteristično da su u radu albanske delegacije na Konferenciji mira u Parizu sudelovali i predstavnici albanskih emigrantskih kolonija iz SAD, Turske i Rumunije. Interesantno je takođe napomenuti, da su oni imali znatnog uticaja na rad same albanske delegacije i da su imali i nekih svojih odvojenih inicijativa.

Tako su predstavnici albanskih emigrantskih kolonija iz SAD, Turske i Rumunije predali 15. IV 1919. u svoje ime jedna predstavlju Konferenciji mira u kojoj se pored traženja potpune nezavisnosti Albanije, traži da se dodeli mandat SAD nad Albanijom za jedno kraće vreme. Moramo naglasiti da takav zahtev u pogledu mandata SAD nad Albanijom nije postavljen od strane zvanične albanske delegacije.⁸

Pojava predstavnika albanskih emigrantskih kolonija u radu albanske delegacije, kao i njihove zasebne predstavlju podnete Konferenciji mira u sopstveno ime, kao predstavnika albanskog naroda, predstavlja jedan istorijski kuriozum bez presedana u anafima međunarodne diplomatije.

Ovde moramo naglasiti da je 13. juna 1920. ubijen u Parizu pred Hotelom Continental od strane albanskog revolucionera Avni Rustema, Esad paša, vođa druge nezvanične albanske delegacije tako da je rad te druge delegacije potpuno prestao. Tako je na Konferenciji mira ostala samo jedna zvanična albanska delegacija.

Nova politička situacija u Albaniji

Kongres u Lučnju januara/februara 1920. i njegove odluke

Kongres koji je održan u Lučnju januara/februara 1920. smenio je dračku pro-italijansku vladu u Draču na čelu sa Turkhan pašom i doveo na vlast novu narodnu vladu sa Sulemanom Delvonom na čelu.

Nova vlada izvršila je promenu politike albanske delegacije na Konferenciji mira u Parizu. Ona je centar svoje diplomatske aktivnosti prebacila sa Konferencije mira u Parizu na Društvo naroda u Ženevi.

Aktivnost albanske delegacije kod Društva naroda u Ženevi

Albanska delegacija je 12. X 1920. zvanično podnela zahtev generalnom sekretaru Društva naroda Sir Ericu Drumondu za prijem Albanije u Društvo naroda.

U tu svrhu je jedna specijalna albanska delegacija na čelu sa Fan Nolinjem doputovala u Ženevu 12. XI 1920. Od ovog momenta pitanje rešavanja međunarodnog položaja Albanije prelazi

sa albanske delegacije na Konferenciji mira u Parizu na specijalnu albansku delegaciju kod Društva naroda.

Albanska delegacija zauzela je sledeći stav u svojoj predstavlju Društvu naroda od 12. X 1920:

1) Albanija nije nova država koja je stvorena posle rata, već je ona postojala kao nezavisna država od 1913. godine.

2) Ugovori i protokoli koji sankcionišu albansku suverenost i određuju njene granice nisu zvanično otkazani od nijedne strane popisnice gonjilj ugovora, tako da oni nisu nikada prestali da grade svoje valjenost u međunarodnom pogledu.

3) Albanska vlada je zvanično priznata de iure 1913. godine od strane velikih sila i od strane susednih država, koje su poslale u Drač svoje diplomatske predstavnike, koji su bili akreditovani kod albanske vlade.

4) Događaji koji su se odigrali za vreme prvog svetskog rata nisu nimalo promenili međunarodni status Albanije.

5) Albanija se iza prvog svetskog rata ponovno pridigla i reorganizovala bez ičije strane pomoći i dobila je narodnu vladu izabranu od strane narodne skupštine u Lučnju, koja kontroliše najveći deo zemlje.⁹

Prijem Albanije u Društvo naroda

Pitanje prijema Albanije u Društvo naroda imalo je dve etape sa dva razna stava:

1) U prvoj etapi u V komisiji Društva naroda zaključak je bio negativan (podržan od pravne komisije Društva naroda). U svom izveštaju skupštini Društva naroda od 6. XII 1920. V komisija je predložila da se pitanje prijema Albanije u Društvo naroda odgodi dok međunarodni status Albanije ne bude definitivno određen.

2) Skupština Društva naroda na svom plenarnom zasjedanju od 17. XII 1920. zauzela je pozitivan stav u pogledu prijema Albanije u Društvo naroda. Predstavnik Južne Afrike Lord Sesil Bider je podržao molbu Albanije insistirajući na tome da je Albanija kao država priznata već pre rata 1913. godine i da njen međunarodni status nije promenjen ni okupacijom ni tajnim ugovorima sklopljenim za vreme rata. Albanija nije nikada u pravu bila podložna tuguljima svojih država i u tom pogledu njena državnost je potpuno jača. Stav Lorda Sesila podupro je i predstavnik Kanade Roverl.

Preko te dve intervencije protivnici prijema Albanije u Društvo naroda iz V komisije promenili su svoje mišljenje i ovog puta pristali su na prijem Albanije u Društvo naroda.

Na kraju, glasanje je donelo senzacionalan rezultat: 35 glasova za prijem, 7 uzdržanih i nijedan glas protiv. Pošto je kvorum od dve trećine bio 24 glasa, to je Albanija primljena u Društvo naroda. Istog dana 17. XII 1920. albanska delegacija je pozvana da zauzme svoje mesto na skupštini Društva naroda od 18. XII 1920.

⁸ Memorandum predstavnika albanskih emigrantskih kolonija upućen Konferenciji mira 15. aprila 1919, str. 2.

⁹ Arben Fito: La question du statut international de l'Albanie devant la Societes des Nations et la Conference des Ambassadeurs, Studia Albanica, Tirana, 1965 2, str. 20.

Prijem Albanije u Društvo naroda nije značio i automatsko diplomatsko priznanje albanske vlade

Iako je prijem Albanije u Društvo naroda predstavljao ponovno međunarodno priznanje Albanije kao države, nijedna od velikih sila koje su glasale za prijem Albanije u Društvo naroda nije učinila nikakav korak za uspostavljanje diplomatskih odnosa sa Albanijom. Iz svega toga proizašao je diplomatski bojkot Albanije i Albanaca u njihovim odnosima sa inostranstvom.

Albanska vlada nije mogla da počne pregovore sa vlastima drugih zemalja po pitanju definitivnog rešenja albanskih granica. Čak ni konzuli velikih sila i susjednih zemalja nisu izdavali vize na pasoše izdate od strane albanske vlade.

Savezničke sile stale su na stanovište da prijem Albanije u Društvo naroda ne donosi nikakav novi element u međunarodni status Albanije, pošto su pravni akti iz 1913—1914. izgubili svaku vrednost. Trebalo bi izgraditi nove međunarodne instrumente, koji bi poslužili za osnovu novog rešenja albanskog problema.

Velike sile i susjedne države nisu htele ni na koji način da priznaju pravo Društvu naroda, da se bavi pitanjem granica Albanije i insistirale su na tome da to pitanje bude u nadležnosti Konferencije ambasadora.

Tako je nastalo pitanje »sukoba nadležnosti« o čemu se diskutovalo na zasedanju Saveta Društva naroda od 25. IV 1921. godine. Grčka i Jugoslavija su pokrenule pitanje procedure. One su smatrale da granice Albanije, koje su bile predmet albanskog zahteva, još nisu bile određene, tako da savet Društva naroda nije nadležan da se bavi tim pitanjem. Određivanje granica spada isključivo u nadležnost Konferencije mira odnosno njenog organa Vrhovnog savezničkog saveta, čiji je predstavnik Konferencija ambasadora.

Albanski predstavnik Fan Noli odbio je ovo tumačenje savezničkih sila i izjavio, da je Konferencija ambasadora isključivo nadležna da se bavi pitanjem problema pobedničkih i pobeđenih naroda, dok Albanija nije bila zaračena strana, već neutralna zemlja. Ona ne bi mogla da prizna nadležnost Konferencije ambasadora po pitanju njenih granica pošto su njene granice već određene pre rata 1913. godine.

Na gornju predstavku albanske delegacije Savet Društva naroda je 25. juna 1921. doneo rezoluciju u kojoj je rečeno, da pošto se Konferencija ambasadora već bavi tim pitanjem Savet Društva naroda smatra izlišnim da se i on u isto vreme bavi tim pitanjem.

Albanska delegacija protestovala je protiv te odluke i 29. juna 1921. pokrenula je to pitanje pred skupštinom Društva naroda. Završavajući diskusiju po tom pitanju, u svojoj rezoluciji od 2. X 1921. skupština je prihvatila tezu da je Konferencija ambasadora jedini organ, koji je nadležan po pitanju rešavanja granice Albanije.

Ipak jednom drugom rezolucijom od istog dana Skupština je odlučila da formira jednu komisiju od 3 člana, koja će kontrolisati primenu odluka velikih sila i ujedno rešavati o neredima na granici.

Konferencija ambasadora u Parizu 1921. godine Odluke od 9. novembra 1921. o Albanskom pitanju

Konferencija ambasadora (u kojoj su sudelovali ambasadori Velike Britanije, Francuske, Italije i Japana) stavila je albansko pitanje na dnevni red krajem januara 1921. godine. Jedna komisija eksperata dobila je za zadatak da napravi jednu preliminarnu studiju. Eksperti su sa vladama raspravljali teritorijalne zahteve Grčke i Jugoslavije. Posle izvesnog kolebanja oko Argirokastro, Velika Britanija se izjasnila za potvrdu južne granice prema protokolu iz Firenze iz 1913. godine, ali je podržala izmenu severnih granica Albanije u korist države SHS, iako ne u onoj meri u kojoj je to tražila delegacija SHS.

Početkom septembra sporazum između eksperata velikih sila bio je postignut u komisiji. Preostalo je samo da se izvrši pritisak na albansku delegaciju da prihvati rešenje doneto od strane komisije.

Iz jednog pisma Fan Nolja albanskom poslaniku u Londonu Mehmedu Konici, vidi se da su predstavnici velikih sila saopštili Fan Noliju, da ako prihvati granicu predloženu od strane eksperata, da će onda skupština Društva naroda pozvati Srbe i Grke da evakuišu okupirane albanske teritorije, a da će zvanično priznanje albanske vlade od strane velikih sila uslediti odmah iza toga. Ukoliko ne bi prihvatili gornju odluku — piše Fan Noli — bićemo izloženi novim agresijama naših suseda, koji će iskoristiti tu priliku, da traže još veće ispravke granice. Iz ove korespondencije Fan Nolja i Mehmeda Konice vidi se kakvom je pritisku od strane velikih sila bila izložena albanska delegacija.

Pored toga, da bi okršio svaki otpor albanske delegacije u pogledu izmene severne granice, Savet Društva naroda doneo je 2. oktobra 1921. godine specijalnu rezoluciju kojom je preporučio Albaniji da odmah prihvati odluku velikih sila u pogledu severne granice.

Stavljena pred svršen čin, albanska delegacija je najzad prihvatila pod grčkog odluku velikih sila kojom su smanjene granice Albanije iz 1913. godine.

Da bi donekle ublažili dejstvo ove intervencije, Velika Britanija je 7. XI 1921. postavila zahtev Društvu naroda da izvrši pritisak na državu SHS, da prestane sa svojim napadima na sektoru severne granice i da evakuiše one teritorije koje ostaju Albaniji.

Značaj odluka Konferencije ambasadora od 9. novembra 1921.

Konferencija ambasadora u Parizu na svojoj sednici od 9. novembra 1921. donela je sledeće odluke:

1) Vlade potpisnice ove odluke priznaju vladu Albanije, kao vladu suverene i nezavisne države.

Druga odluka konferencije ambasadora od 9. novembra 1921. ili nazvana kao »deklaracija« sadrži sledeću odluku:

»Velika Britanija, Francuska, Italija i Japan izjavljuju da smatraju nezavisnost i teritorijalni integritet Albanije kao pitanje koje ima međunarodni značaj i složili su se, da u slučaju napada uperenog protiv nezavisnosti i granica Albanije, budu date instrukcije njihovim odgovarajućim predstavnicima u savetu bez bezbojnosti, da preporučie da zahtev za uspostavljanje granica bude poveren Italiji.«

Analiza odluke od 9. novembra 1921.

Ako pažljivo analiziramo odluku Konferencije ambasadora od 9. XI 1921. moraćemo da konstatujemo sledeće:

— U čl. 1. — Priznaje se vlada Albanije kao vlada suverene i nezavisne Albanije.

Iz ovog proizilazi da tzv. kolektivno priznanje Albanije kao države prilikom prijema u Društvo naroda nije bilo dovoljno i da velike sile na osnovu tog prijema u Društvo naroda nisu priznale albansku vladu. Tek ovom odlukom albanska vlada dobija priznanje velikih sila.

— U čl. 2. — Predviđene su izmene severne granice u korist države SHS, a jedna na jugu kod Ohrida u korist Albanije.

Velike sile pravdaju ove izmene time da je prilikom prijema Albanije u Društvo naroda, pitanje granica odvojeno od pitanja priznanja, jer je Albanija primljena u Društvo naroda bez određivanja njenih granica.

Iz gore navedenog vidimo da je Albanija prihvatila izmene granica ne samo pod pritiskom velikih sila, nego i pod pritiskom Društva naroda.

Što se ove deklaracije u pogledu Italije kao sile zaštitnice koja tvrdi da štiti Albaniju u slučaju napada na njene granice od strane druge sile, ona je nepopravljiva sa nezavisnošću albanske države. Bilo se Italiji dodeljuje uloga stalnog tutora Albanije, ali ne sa stajališta stalnog člana naroda, a čak je to učinio sprovedena kroz Društvo naroda.

Iz ovoga proizilazi da je Albanija odlukom konferencije ambasadora dobila legitimnu suverenost, jer je priznala svoju nezavisnost i njenu suverenost.

Ova odluka predstavljaće s vremenom političku pravnu bazu za novu ekonomsku i političku penetraciju Italije u Albaniju.

U svakom slučaju odlukama Konferencije ambasadora od 9. novembra 1921. rešeno je definitivno albansko pitanje i u pogledu pravnog statusa Albanije i u pogledu njenih granica.

BIBLIOGRAFIJA

1. Andrej Mitrović: Jugoslavija na Konferenciji mira 1919—1920, Beograd, 1968.
2. Arben Puto: La question du statut international de l'Albanie devant la Societe des Nations et la Conference des Ambassadeurs, Studia Albanica, Tirana, 1962/2.
3. Ferdo Sišić: Jadransko pitanje na Konferenciji mira u Parizu (zbornik akata i dokumenata), Zagreb, 1920.
4. Bogdan Krizman: Bogumil Hrabak: Zapisnici sa sednica delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj Konferenciji u Parizu 1919—1920, Beograd, 1966.
5. Arben Puto: Problemes juridiques de l'indépendance albanaise, Studia Historike, Tirana, 1965/1.
6. Stefano Pollo et Arben Puto: Histoire de l'Albanie, Lyon 1974.
7. Dejjana Thoma: Le Congres de Lushnje, Studia Albanica, Tirana 1970/1.
8. Gui Agnes: Politique europeenne et la fixation des frontieres de l'Albanie, Studia Albanica, Tirana.
9. Kristo Frasheti: History of Albania, Tirana 1964.
10. Paul Henri Michel: Le question de l'Adriatique, Paris 1928.
11. Pietro Pastorelli: L'Albania nella politica estera italiana 1914—1920, Napoli, 1970.
12. Ambadeo Giacini: L'Albania dall'indipendenza all'unione con l'Italia, Milano, 1939.
13. Dragutin Nikolić: Les differends des frontieres de l'Albanie, Paris, 1925.
14. M. P. Ripmeis: Europe and the Albanian question, New York, 1921.
15. Mum Cami: La bataille liberatrice de Viora en 1920, Studia Albanica 1980/2.
16. Essad Pochat: Memoires sur l'Albanie, Paris, 1919.

* Arben Puto: La question du statut international de l'Albanie devant la Societes des Nations et la Conference des Ambassadeurs, Studia Albanica, Tirana, 1965 2, str. 25—28.

† Dragutin Nikolić: Les differends des frontieres de l'Albanie, Paris, 1925, str. 52.

osnove arbanaške prevlasti na kosovu i metohiji 1878—1903.

dušan t. bataković

Odnos prema Srbima

Srpsko-arbanaški odnosi na Kosovu i Metohiji od velike istočne krize pa do balkanskih ratova protekli su u znaku teških sukobijavanja. Srpsko-arbanaški sukob bio je potpun. U svim ravnicama življenja — verskim, nacionalnim, političkim, privrednim i kulturnim — bio je to sudar oprečnih koncepata društva, sukob interesa (koji su se međusobno ukrštali i isključivali).¹

U Metohiji i na Kosovu, centralnim oblastima Stare Srbije (kosovskog vilajeta), sukob između Arbanasa i Srba nije mogao imati obeležje unutrašnje borbe — jer su Srbi bili nenaoružana raja, a Arbanasi naoružani, gospodareći muslimanski sloj. U uslovima hroničnog slabljenja autoriteta turske administracije, jačanja feudalne anarhije i političkog položaja Arbanasa u društvenoj hijerarhiji, sukob između Srba i Arbanasa poprimio je oblik ulturna — jednostranog arbanačkog nasilja nad srpskim židjama.²

Život srpskog naroda na Kosovu, najvećim delom čitajući uzakupaca tuđe zemlje koji su feudalcu davali četvrtinu a sultanu desetinu prihoda), sitnih zanatlija i srednjih trgovaca po kosovskim varošima i malog broja slobodnih seljaka sa vlastitim posedom (Dolja i Gornja Gušterica), bio je izuzetno težak. Zavisio je od nepostojane zaštite potkupljivih činovnika lokalne turske administracije, globljenja zakupaca poreza, od vojne veleposjednika i množine arbanaških odmetnika (kačaka).³ Bez sigurne pravne i ekonomske zaštite, bez narodne crkve i nacionalne organizacije, u uslovima sve veće dezintegracije turskog upravnog sistema, položaj srpskog življa, stalno se pogoršavao, da bi od početka istočne krize postao nepodnošljiv. U jednoj žalbi ruskom caru 1877.

godine, Srbi iz Peći i okoline žalili su se da turske vlasti s njima postupaju kao sa robovima.⁴

Položaj Arbanasa koji su uz Srbe u Metohiji i na Kosovu bili najjača etnička grupacija, znatno se razlikovao. S izuzetkom malih oaza katoličkih Arbanasa oko Peći i Đakovice, većina arbanaškog življa u ovim oblastima bila je muslimanske veroispovesti. I pored sukoba sa turskim vlastima protiv reformnih akcija sultana, reformatora u prvoj polovini XIX stoleća, arbanaški element muslimanske vere bio je čvrsto vezan za islamske temelje osmanskog društva. U teokratskoj strukturi turske države nije bilo razlike između »dina« (religije) i »milet« (nacije).⁵

Arbanasi su, kako je primetio Stojan Novaković »bez većeg uznemirenja živeli po svojim narodnim autonomnim ustanovama još od srednjeg veka«, ali su kroz pripadnost islamskoj religiji, u ravni političkih opredeljenja, ostali najkonzervativniji muslimanski element na Balkanu, odan Šerijetu i Kuranu. Predvođen plemenskim glavarima (krenama) i feudalnim velikašima, neprosvećeni arbanaški puk, bez prave nacionalne svesti, određivao se prema svojim susediima pravoslavnim hrišćanima kao pravoverni musliman, predstavnik povlašćenog sloja u državi, dok je kolokvijalni izraz Ški (Škija) — Sloven, označavao rasnu razliku. Međutim, ova rasna distinkcija, sačuvana kao eho istorijskog pamćenja, u temeljnoj islamizaciji pretapa se u tipičan muslimanski izraz — kaurin (đaurin), koji je izražavao nejednakost društvenog položaja i potortavao versku netrpeljivost.

Pripadnost povlašćenoj muslimanskoj veri izražavala se kroz neprestani ekonomski i politički pritisak, čiji je najekstremniji izraz bio zulum nad hrišćanskom rajom — široka lepeza svakovrsnih nasilja: od ucena, globljenja, krađa stoke, otimanja i turčenje devojaka, do uzurpiranja ili preotimanja imanja, a nakon istočne krize, snažnog pritiska za iseljavanje. Zulum prema srpskom življu koji se kao konstanta provlači kroz istoriju stare Srbije u ovom razdoblju, imao je dvojak karakter. S jedne strane, snažio je arbanaška osećanja pripadnosti islamskoj zajednici i podsticao hrišćane da primaju islam. Otimanje i turčenje devojke bio je npr. dvostruki herojski čin: otmicom hrišćanke, Arbanas je sticao u svom rodu glas junaka, a turčenje Srbinje značilo je »kakođe sučiniti bogogodno delo proroku Muhamedu.«⁶

Na drugoj strani, pljačkaške navike Arbanasa sa malimanskim i susedskim visovima koje su tako masivno ocedni upasivale Metohiju sa zapada i Kosovo sa juga, prerasle su vremenom u svojevrsnu pljačkašku privredu. Spuštajući se u plodne ravnice Metohije i Kosova, Arbanasi su kroz pljačku i nasilja nad srpskim življem osiguravali stalan prihod, ili, u slučaju kad bi se neka srpska porodica zbog mesnosnog zuluma iselila, i zemlju za trajno naseljavanje. Međutim, Arbanasi su se teško navikavali na život zemljoradnika. Bilo je skoro nemoguće ukmetiti »pravovernog« Arbanasa sviklog na pušku i nasilništvo. Halil paša Mahmud-

¹ Vid. opširnije: D. Bogdanović, *Knjiga o Kosovu*, Beograd 1985, 136—161; *Istorija srpskog naroda VI—I*, Beograd 1983, 263—348; D. Mikić, *Društveno-političke prilike u srpsko-albanskim odnosima krajem XIX i početkom XX veka*, Obeležja, 2, Priština 1983, 47—66; Isti, *Albansko pitanje i albansko srpske veze u XIX veku (do 1912)*, Međestrička misao, br. 3, Beograd 1985, 137—156; S. Skendi, *The Albanian National Awakening 1878—1912*, Princeton 1967, 287—304; P. Bartl, *Die Albanischen Muslime Zur Zeit der Nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878—1912)*, Wiesbaden 1968.

² Uporedi u zbirkanu građ: B. Peruničić, *Pisma srpskih konzula iz Prištine 1890—1900*, Beograd 1985; M. Rakić, *Konzulska pisma 1905—1911* (prir. A. Mitrović), Beograd 1985; *Zadružbine Kosova*, Beograd 1987, 607—732.

³ Isto, na više mesta.

⁴ Đorđe Mikić, *Srbi Kosovu u istočnoj krizi 1875—1878*, Obeležja br. 5, Priština 1982, 105; V. Stojančević, *Žalbe Srba Pećanaca na turske zultume 1876—1878*, Arhivski pregled 1—2, Beograd 1978, 151—160.

⁵ S. Skendi, nav. delo, 471.

⁶ Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti (ASANU), rukopis Janićija Popovića: Život i rad Srba na Kosovu pod Turcima 1812—1912, pogl. br. 37.

begović (Begolli) arbanaski velikaš iz Peći žalio se srpskom konzulu da »još dok imamo Srbe čivlije, možemo se računati za gospodara čivlika, a kad se oni rasele i na njihova mesta nasele Arnauti, onda i nismo više gospodari čivlika. Kad se Arnauti naseli u čivlik, on je samo 2—3 godine miran i daje četvrtinu gospodaru; ali čim načini kulu, on postaje veći gospodar od pravog gospodara.«⁷ Na napuštena imanja Srba čivlija, begovi su počeli da naseljavaju Arbanase katolike, tzv. Fande iz Mirdanije, čiji se broj u Metohiji za dvadesetak godina nakon istočne krize udvostručio.

Prevlada Arbanasa na Kosovu i Metohiji ogledala se takođe i u smeru i obliku konvertitstva. Poturčeni Srbi koji su pretazili na islam da bi sačuvali goti život, vremenom su se pretapali u tzv. Arnautaše — islamizovano srpsko stanovništvo koje je preko islama u jakom arbanaskom okruženju, postepeno postajalo arbanasko — po mošnji, prvom znaku socijalne mimikrije, i potom po jeziku i običajima. Broj poarbanasenih Srba po istraživanjima Jovana Cvijića, Branislava Nušića, Todora Stankovića i drugih, činio je najmanje većinu ukupnog arbanaskog života Kosova i Metohije krajem devetnaestog i u prvoj deceniji XX veka.⁸ Tradicija pamćenja krsne slave i vremena prelaska na islam bio je za istraživače etničkih procesa siguran znak da se radi o nasilno arbanizovanom srpskom životu.

Osećanje pripadnosti arbanaskom narodu očuvano plemenskom tradicijom i specifičnim običajima pravom (Kanon Leke Dukađina) utapalo se, u teokratskom islamskom društvu, u konfesionarno opredeljenje. Sukobi između Arbanasa katolika i Arbanasa muslimana na venskoj osnovi, bili su, do kraja istočne krize česta pojava.

Nacionalno okupljanje

Tok od srpske vojske u Srbiji podvukao je prvo znatno udruženje Arbanasa na nacionalnoj osnovi. Naviknuti da u turskoj vojsci služe kao dobrovoljne mupe (bašibozaci) Arbanasi u velikom broju izlaze na granice prema Srbiji primajući prve napredne poruke. Kada su u drugom srpsko-turskom ratu 1877—1878 srpske jedinice oslobodile niški sandžak, pred njima odmah pozvanjem arbanaskim bašibozukom, povuklo i arbanasko stanovništvo u ovo područje. Po povratku u domovinu, u slučaju vojnog poraza, muslimansko stanovništvo pozvano je da zajedno sa vojskom napusti izgubljene teritorije. Sa turskim trupama, niški sandžak je napustilo oko 30.000 Arbanasa. Našavši se bez sredstava i imanja na Kosovu, oni (tzv. muhadžiri) su za svoje potrebe počeli da se svete srpskom stanovništvu, pijačkajući njihove posede i otimajući im zemlju. Dolaskom muhadžira iz niškog sandžaka već postojeći talas iseljavanja srpskog stanovništva prema Srbiji postaje intenzivniji.⁹

⁷ T. Stanković, *Putni beleške po Staroj Srbiji*, Beograd 1916, 103.

⁸ J. Cvijić, *Balkanski rat i Srbija*, Spski književni glasnik, Beograd 1912, 651—664; T. Stanković, *Novi delovi srpske vojske*; P. P. Nušić, *Kosovo — opšte razlike i pravda* I—II, Novi Sad 1902—1903; Isti, *S. Kosova na sinje more (beleške s puta kroz Arbanase 1894. godine)*, Beograd 1902.

⁹ R. Pavlović, *Seobe Srba i Arbanasa u ratovima 1876. i 1877—1878. godine*, Glasnik Etnografskog instituta 4—6, Beograd 1957, 53—104.

Razvoj političke situacije na Balkanu, posle sklapanja Sanstefanskog mira kojim je bilo predviđeno da znatni delovi kosovskog i bitoljskog vilajeta budu osvojeni Srbiji i Bugarskoj, silno je ogorčio arbanaski život. Konstituisanje »Lige za odbranu prava arbanaskog naroda«, tzv. »Arbanasko lige« u Prizrenu juna 1878. bilo je podstaknuto opasnošću od daljeg nadiranja slovenskih balkanskih država. U njihovim teritorijalnim aspiracijama na Staru Srbiju i Makedoniju a vodećim arbanaskim muhadžirima gledalo se kao na ugrožavanje etničke teritorije Arbanasa. Primer iseljenih Arbanasa iz niškog sandžaka shvatan je kao najava dalje teritorijalne ekspanzije Srbije i Osm. Carstva.

Nizom programskih dokumenata Liga je od Porte zahtevala da se teritorije čitav, rumeljski vilajet — kosovskog, bitoljskog, skadarskog i janjinskog — stavi u autonomni »arbanaski« vilajet. Već na prvom koraku, arbanaski nacionalni pokret je, definišući teritorijalni obim svojih nacionalnih aspiracija, u tzv. »arbanasko zemlje« uključio i široke oblasti kosovskog i bitoljskog vilajeta u kojima Arbanasi nisu imali etničku većinu. Na prostorima dva četiri vilajeta Arbanasi su činili tok 44 odsto ukupne populacije.¹⁰ Protezanje teritorijalnih pretenzija arbanaskog nacionalnog pokreta na Staru Srbiju i Makedoniju, nosio je klicu daljeg produbljavanja sukoba sa balkanskim slovenskim državama. Srpsko stanovništvo u kosovskom vilajetu postaje glavna smetnja potvrdjivanja arbanaskih pretenzija na ovu tursku pokrajinu. Sve, Arbanase je naseljavanjem muhadžira osetno porastao, dok se istovremeno broj Srba smanjio zbog pojačanog iseljavanja u Srbiju. Lutajući nad Srbima, koji su do istočne krize bili više stihni ja nego osmišljena politika, od stvaranja »Arbanasko lige« do balkanskih ratova postaju neka vrsta podrazumevajuće verske i nacionalne dužnosti, gotovo doktrina, za sve Arbanase u kosovskom vilajetu, posebno u pećkom, prištinskom i prizrenskom sandžaku, oblastima koje se, uz manja osvajanja, poklapaju sa današnjim geografskim granicama Srbije i Makedonije.

Muhadžiri, već u samim delatnostima Lige pokazali su da su čvrsti arbanaskog nacionalnog stava u verske podvrgnosteni različitom stepeni nacionalne svobode i verske koncepcije daljeg političkog razvoja. Kao i dobrovoljni pripadnici vojske u osvajanju bitoljskog vilajeta, prvogodovavajući u Srbiju, nacionalna delatnost Arbanasa, oslonjena na više oblika iseljavanja čiji je muslimanski deo i znao biti u velikoj meri iseljen u Srbiju, teritorijalno osvajanje, posebno, završavao u ligi dolazni oblici iseljenih muhadžira koji su bili zemljoposjednici (bogovi, paše) i plemenskih prvaka, koji su u organizaciji dajali značajno političko i anti-tursko delovanje.

¹⁰ Vid. I. I. Božić-Vasiljević, *Arbanaski pokret u XIX veku — Pokret Arnauti u vreme srpsko-turskih ratova 1876. i 1877—1878*, Beograd 1905; Isti, *Arbanaska liga (Arbanasko kongro) i srpski narod u Turskom Carstvu (1878—1882)*, Beograd 1909.

¹¹ Đ. Mikić, *Društveno-političke prilike*, 49; B. Stajić, *Albanska pitanje 1878—1882*, Rad Jaza, 318, Zagreb 1959, 287—391; Od novijih radova vid. B. Hrabak, *Prvi izveštaji diplomatske vojske sila u Prizrenskoj ligi*, *Balkanica*, LV, Beograd 1978, 235—289; Isti, *Ideje o arbanaskoj autonomiji 1876—1880*, *Istorijski časopis*, knj. XXV, Beograd 1976, 159—192, up. i suprotno gledište: S. Rahmi, *Pitanje arbanaskog pitanja — politika osmanlijskog carstva 1877—1881*, u: Međunarodni naučni skup povod 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama u istočnoj krizi 1875—1878, t. 1. Sarajevu 1977, 327—339; K. Radić, *Prvi osmanlijski prizrenski lige (1878—1881)*, reparni izvor radova na srpsko-turskoj, Priština 1967, 23—39; J. Senkević, *Albania v period vojnog krizisa*, Moskva 1965.

ter. Liga je tako postala oruđe u rukama sultana i Porte koji su nastojali da antislovensku orijentaciju Lige iskoriste za revidiranje odredaba Sanstefanskog mirovnog ugovora, sprečavanje međunarodne potvrde teritorijalnih gubitaka Carstva u ratovima 1876—1878. na kongresu u Berlinu, i očuvanje teritorijalne celokupnosti osmanske države. Deo arbanaških intelektualaca iz Carigrada zalagao se za administrativnu autonomiju Albanije sa naglaskom na prosvetnom i kulturnom planu, ali je njihova inicijativa ostala u senci panisijamskog karaktera Lige.¹²

Preokret u Ligi izazvan zahtevom velikih sila da se umesto odbrambenih oblasti Plava i Gusinja Crnoj Gori ustupi Ulcinj, kada zahtevi za arbanaškom autonomijom postaju jasno izražen politički zahtev, doveo je do oružanih sukoba sa turskim vlastima. U sukobima sa Portom, koji su trajali sve do vojne ekspedicije Derviš-paše 1881. kojom je Liga kao balast koji potkopava tursku vlast i opterećuje spoljnopolitički položaj Turske ugušena, pokazalo se da Arbanasi mogu postati značajna politička snaga, kao ratni i politički potencijal koji, ako ne bude kanalisiran u smeru koji odgovara interesima Carstva može postati pretnja osmanskom poretku u Evropi.

Pod zaštitom sultana

Napustivši reformnu politiku svojih prethodnika na osmanskom prestolu, Abdul Hamid II je, kao halifa, vrhovni verski starešina svih muslimana, nastojao da panisijamskom ideologijom iznutra konsoliduje državu i obnovom verskog fanatizma stvori protivtežu svim nacionalnim pokretima svog mnogonacionalnog Carstva. Smatrajući da su Arbanasi muslimani već po religiji, rasi, tradiciji i nacionalnim težnjama, prirodni neprijatelji pravoslavnog slovenskog življa, sultan je računao da će preko njih moći da suspregne sve nacionalne pokrete hmišćana koji su, po njegovom uverenju, bili uzrok i izvor svih potresa i nemira u Osmanskom Carstvu.¹³

Odmah po ugušenju Lige koja je postala teško opterećenje za spoljnopolitički položaj Turske, posebno nakon pokušaja kidanja svih veza sa Portom, sultan je nastojao da za sebe veže najuticajnije, konzervativne arbanaške glavare. Mnoge od njih, npr. Ali pašu Gusinjskog i Hadži Mula Zeku iz Peći obasuo je odlikovanjima i visokim činovima. Verske starešine, hodže i softe, razgovarali su muslimanski fanatizam među Arbanasima. Zajedno sa feudalnim velikašima i gornjim slojevima arbanaškog društva uključениh u upravnu hijerarhiju kosovskog vilajeta oni su davali pravac i određivali smisao arbanaškom nespokoju, ukazujući, u svim kriznim situacijama, da je srpsko stanovništvo, kao nepouzdan i potencijalno prevratnički element, izvor svih opasnosti po interese Arbanasa i Osmanskog Carstva. Osnivanje prekog suda — urfije — u Prištini 1882, na sam dan proglašenja Srbije za kraljevinu, najavio je početak zajedničkog rada

turskih vlasti i arbanaških prvaka na istrebljenju srpskog življa u kosovskom vilajetu. Tokom petogodišnjeg rada prekog suda u Prištini, oko 7000 Srba pogubljeno je bez suđenja, a veliki broj uglednih Srba — učitelja, sveštenika, trgovaca i zanatlija, bio je osuđen na dugogodišnju robiju i prognostvo u Malu Aziju.¹⁴

Politika sultana da Arbanase iskoristi kao udarnu snagu koja će slabiti srpski etnički supstrat na prostorima u neposrednom susjedstvu Srbije i Crne Gore, dobija potkraj osamdesetih godina XIX veka oblik dugoročnog političkog programa. Lanac muhadžirskih naselja na južnim granicama Srbije, počeo je da pretrasta u neku vrstu arbanaške vojne granice prema Srbiji, u neprobojan bedem koji je trebao biti garant sigurnosti severnih turskih granica. Čišćenje kosovskog vilajeta od »veleizdajničkog« srpskog stanovništva postaje konstanta sultanove politike u staroj Srbiji. S druge strane, među Arbanasima je uverenje da bi doba turskih pokrajina u Evropi donela i podelu teritorija četiri vilajeta koji su smatrani etničkom arbanaškom teritorijom, doprineo jačanju njihove identifikacije sa Turcima i osmanskom državnom ideologijom.¹⁵

Pored praktičnih političkih zadataka, Arbanasi su sultanovu milost i zaštitu u poslednjoj četvrtini XIX veka imali da zahvale i uticaju padišahove lične garde, sastavljene od samih Arbanasa. Vremenom je, kako su zapazili svi diplomatski predstavnici velikih sila na Porti, sultan postao neka vrsta zatočenika svoje lične garde.¹⁶ Pod uticajem svoje telesne garde i visokih činovnika arbanaškog porekla na Porti, sultan je tolerisao i sve nezakonite radnje Arbanasa u staroj Srbiji — odbijanje da plaćaju porez, da daju regrute za redovnu vojsku i da poštuju autoritet lokalnih vilajetskih vlasti. Zahvaljujući zaštiti sultana, arbanaški feudalni krugovi su do početka devedesetih godina XIX veka bez većih napora obezbedili svoju punu političku i ekonomsku dominaciju na Kosovu i posebno u Metohiji, gde je stara plemenska (fisovska) organizacija, bila uporište najkonzervativnijih arbanaških krugova, posebno u Đakovici, izvorištu svih arbanaških pokreta. Lokalne vlasti su prećutno odobravale podelu vlasti sa arbanaškom feudalnom i plemenskom hijerarhijom. Kosovski valija Hafiz pasa, javno je govorio da bi sa nekoliko bataljona pešadije i jednom baterijom topova mogao »ukrotiti Arbanase, samo kad bi za to imao iz Jitōza [sultanovog dvora] odlučnu zapovest.«¹⁷

Razmah anarhije

Politika popuštanja Arbanasima i tolerisanje svih nasilja nad srpskim življem, stvorili su posebno osećanje nadmoći u nižim slojevima arbanaškog stanovništva, koje je saznanje da ma kakvi bili njihovi prestupi, neće biti kažnjeni, ohrabrivalo na sve veće nepoštovanje turskih vlasti. Socijalnim raslojavanjem izdvojio se

¹² H. Kaleš, *Napredne ideje nekih ideologa albanskog nacionalnog pokreta u drugoj polovini XIX veka o saradnji balkanskih naroda*, u: zb. radova Istorijskog instituta br. 1 — Oslobođilački pokreti jugoslovenskih naroda od XVI veka do početka prvog svet skog rata, Beograd 1976, 225—242.

¹³ Đ. Mikić, *Albansko pitanje i srpsko albanske veze*, 145—146.

¹⁴ ASANU, J. Popović, *Zivot i rad Srba na Kosovu pod Turcima 1812—1912*, pogl. br. 20: *Istovija srpskog naroda VI—1*, 292—293.

¹⁵ P. Orlović (Svetislav Simić), *Pitanje o Staroj Srbiji*, Beograd 1901, 3—11; S. Skendi, *nav. delo*, 202.

¹⁶ V. Čorović, *Odnosi između Srbije i Austro-Ugarske u XX veku*, Beograd 1936, 15—19.

¹⁷ P. Č. (S. Simić), *Stara Srbija i Arbanasi*, Beograd 1904, 75.

kao posebna kategorija sloj kačaka, odmetnika, koji od hajdučije prave unosan posao. Međutim, njihovi su napadi bili usmereni uglavnom na srpsko stanovništvo. Ucene, globljenja, otmice i silovanja devojaka, krađe stoke i paljevine srpskih imanja često su se završavali pogibijom napadnutih Srba. Politika nekažnjivosti Arbanasa tokom devedesetih godina XIX veka prerasta u svojevrsnu anarhiju čija je širina počela da zabrinjava i kosovskog valiju i Visokog Porta u Carigradu.¹⁸

Nakon otvaranja jermenskog pitanja 1895. godine i okrutnih kurdskih pokolja nad Jermenima, evropska javnost je sablažnjena »vovajškim« metodima sultanove politike. Abdul Hamid se podarila nadimak »krvavi sultan«. Pokazalo se da Kurdi u Aziji imaju istu ulogu kao i Arbanasi na Balkanu. Pod pritiskom velikih sila sultan je bio prinorao da sledeće godine objavi reforme koje su predviđale izjednačavanje muslimana i hrišćana pred zakonom i uvođenje hrišćana u organe lokalne uprave. Takav reformni program ogorčio je Arbanase muslimane. Delegacije Arbanasa odlaze sultanu u Carigrad tražeći da reforme ne obuhvate staru Srbiju zbog opasnosti od rata sa Srbijom i Crnom Gorom. Kao i mnogo puta ranje, sultan koji je inače nerado objavio reforme, pristaje na njihove zahteve.¹⁹

Veliki preokret nastaje posle grčko-turskog rata 1897. Arbanaski dobrovoljci su, vrativši se iz rata odbili da predaju oružje saradujući da će primer Grčke slediti i ostale balkanske države. Strah od rata sa Srbijom i Crnom Gorom, izazvao je novi pokret Arbanasa koji delovanjem arbanaskih komiteta u inostranstvu dobija autonomistički karakter. Ideja o stapanju četiri rumeljska vilajeta u autonomni arbanaski vilajet oživljava prvi put nakon ugušenja »Arbanaske Lige«.²⁰ Direktna posledica novog arbanaskog pokreta bio je novi talas nasilja nad srpskim stanovništvom. Ona uzimaju tako velike razmere da je i turkofilska srpska vlada pod predsedništvom dr Vladana Đorđevića morala nerado da pokrene diplomatsku akciju na Porti oko tačke srpskog kretanja od »oblašćivanja« izveštaj srpskih konzula iz Prištine. Skopje pokazivalo su da nasilja obimom i svirepošću prevazilaze sve do tadašnje. Stojan Novaković, srpski poslanik u Carigradu, moje 1898. godine diplomatsku akciju podnosi turskom ministarstvu inostranih poslova. Tefvik paša popisao arbanaskih nasilja. Enal ubi jedan nekakvog macedonijca čija šađa na Kosovo sultanovog admiralta Caadodina beđu koji ne sve načine pokušava da izbegne isplivavanje sarada iz Novakovićevog mora. Osporavi samo jedan mesec navedenih zulumata, Porta srpsku akciju okončava uobavezivanjem diplomatskiva zaljenjom. Stojan Novaković je tada pomislio da ni sultan ni Porta ne nameravaju da menjaju postojeću politiku prema Arbanasima. Knjiga u kojoj su pored srpskih originala štampani i prevodi na francuski jezik Novakovićeve prepiske sa Tefvik pašom nije, zbog protivljenja Austro-Ugarske, podnesena kako je prvobitno bilo zamišljeno, na uvid evropskoj javnosti i velikim silama. Nemoć zvanične Srbije da zaštiti svoje sugrađaninaka u Turskoj, ohrabrila je Arbanase da se sa još većom

energijom posvete uništavanju srpskog življa u kocovskom vilajetu. Bekstvom u Srbiju pokušavao je da se spase veliki broj srpskih porodica, iz gujilanske, prištinske, pečke i prizrenske nahije. U razdoblju od 1878. do 1898. iz Metohije i sa Kosova u Srbiju je pred arbanaskim zulumom izbeglo oko 60.000 ljudi.²¹

Uticađ Austro-Ugarske

Jačanje arbanaske anarhije, posebno pokreta za istrebljenje srpskog življa, podsticala je Austro-Ugarska, nakon skupacije Bosne i Hercegovine i posle ulaska njenih garnizona u Novopazarški sandžak 1879. Dvojna Monarhija je preko katoličkih misija u Metohiji, agenata iz Sandžaka i svojih konzulata u Prizrenu i Skoplju intenzivirala propagandni rad među Arbanasima. U planovima bečkih vladajućih krugova Arbanasi su imali posebno mesto. Predviđajući skoru deobu turskog nasleđa na Balkanu, najviši politički i vojni stratezi Dvojne Monarhije planirali su da će im u daljem širenju prema vardarskoj dolini i Solunu uticaj nad Arbanasima biti neoprdoan. Do otvaranja jermenske krize 1895, obaveštajne službe Austro-Ugarske uspele su da osiguraju uticaj uglavnom u severnoj Albaniji i među malobrojnima Arbanasima katolicima u Metohiji. Potrebu širenja uticaja na proovlađujući, muslimanski deo Arbanasa, posebno je neglašavao glavni stručnjak za balkansku politiku Benjamin Kalaj. U Beču se smatralo da bi obrazovanje Albanije pod austrougarskim protektoratom bila sigurna brana teritorijalnom dodiru Crne Gore i Srbije, i njihovom nadiranjju u kosovski vilajet. Preko ovakve Albanije, bio bi smatrali su u Beču odstupljen i italijanski uticaj u njoj. Albanija je trebalo da postane most preko kojeg bi Dvojna Monarhija imala slobodan pristup u dubina evropske Turske i slobodan prilaz Egejskom moru.²²

U delu gotrupljivih i sarbioločnih begova u Metohiji, Austro-Ugarska je, ne žaleći novca, stala jako uporišta. Ua velikom skupu arbanaskih porodica u Peči, početkom 1899, poznatom pod imenom »Bes-a-Bes« (tzv. Pečka Liga), na kome su se sukobile turkofilski i autonomistički struja uvedu glasovljana stara Srbija i Makedonije, pojavila se i grupa metihalaša na čelu sa Hadži Mula Žekom iz Peči, predseotnikom skupa, i šiza begom iz Šakovice, koja je nasocjala da se najviši arbanaski krugovi povežu sa Dvojnom Monarhijom. Austrougarski diplomatski predstavnici u kosovskom vilajetu navali su se da će preko njih uspeti da obesnaže najavljenju reformnu akciju i pojačaju neprijateljstvo Arbanasa prema Srbiji i Crnoj Gori.²³

¹⁸ Prepiska o arbanaskim nasiljima u Staroj Srbiji 1898—1899. Beograd 1899; S. Jovanović, *Vlada Aleksandra Obrenovića II*, Beograd 1931, 75—76. V. Bérard, *La Macédoine*, Paris 1900, 112—140.

¹⁹ F. Hauptmann, *Uloga zajedničkog ministarstva financija u formiranju austrougarske politike prema Albaniji noči kretske krize*. Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, IV, Sarajevo, 1968, 35—45; H. Kapidžić, *Prilike za austrougarsko prodiranje u albansko etničko područje iz Novopazarškog Sandžaka*, Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, VI, Sarajevo 1971, 415—430.

²⁰ V. Stojančević, *Prilike u zapadnoj polovini Kosovskog vilajeta prema izveštajima austrougarskih konzula u Skoplju 1900. i 1901. godine*, Istorijski časopis, XII—XIII, Beograd 1965, 281—310. Ista, *Društveno-političke prilike među Arbanasima u Kosovskom vilajetu i arbanaski otpor protiv turskih reformi 1902/1903. godine*, Istorijski časopis, XI, Beograd 1961, 175—211.

¹⁷ P. PAVANIĆ, *Plena srpskih konzula u Prištini*, 206., 250.

¹⁸ Isto.

¹⁹ P. Bartl, *nav. delo*, 149.

U Austro-Ugarskoj su Arbanasi u kosovskom vilajetu dobili još jednog moćnog zaštitnika. Dvojna Monarhija ih je podsticala na širenje bezvlašća, obračun sa srpskim stanovništvom, suprotstavljanje lokalnim vlastima i centralizatorskim merama iz Carigrada. Anarhija je početkom XX veka dostigla nezapamćene razmere. Srpsko stanovništvo je zahtevalo od vlade u Beogradu da mu se dostavi oružje da bi se suprotstavilo zulumu. Kada je u Ibarskom kolašinu 1901. otkriveno nešto trofejnih pušaka iz Srbije, u istrazi oružja koju je vodio mitrovački prvak Isa Boljetinac stradao je veliki broj Srba. Tek na intervenciju ruske diplomatije nasilja su prekinuta. Fitiranje zaštite pravoslavnog življa u staroj Srbiji kolašinskom aferom ponovo je aktuelizovano.²⁴

Srbija u septembru 1902. pomaže Porti svoj reformni program. Srpska vlada je zahtevala: razoružanje Arbanasa ili naoružanje Srba; pojačanje turskih garnizona, smenu podkupljivog i dovodenje boljeg činovništva; uvođenje administrativno-sudske reforme sa većim učešćem Srba u upravi i sudstvu; i agrarnu reformu. Sve velike sile bile su zainteresovane da se situacija u evropskoj Turskoj smiri, osim Austro-Ugarske koja je potajno podržavala arbanašku anarhiju.²⁵

Da bi preduhitrio reformni program velikih sila, posebno Austro-Ugarske i Rusije koje su po 23. članu Berlinskog ugovora imale pravo zaštite hrišćana u Osmanskom Carstvu, sultan je na brzu ruku objavio reforme i naimenovao Hilmi-pašu za generalnog inspektora. Sultanov reformni program predviđao je između ostalog i upis hrišćana u tursku žandarmeriju. Arbanasi muslimani su u reformnom programu, posebno u upisu Srba u žandarmeriju videli pokušaj slamanja njihove pune političke dominacije u Staroj Srbiji. Posle više zborova u Metohiji i na Kosovu, Arbanasi odlučuju da se oružjem suprotstave reformama i počinju nov talas nasilja nad srpskim življem, preteći da će sve one koji budu pokušali da stupe u žandarmeriju proterati ili ubiti. Arbanaška odmazda teško je pogodila Metohiju gde su se rukom nad srpskim življem napile i žandarmerijske. Na Kosovu, Arbanasi zauzimaju Vučitrn i pred očima nezainteresovanih predstavnika turskih vlasti, normirano napadaju srpsku crkvu, razorušavaju i batinaju Srbe koji su stupili u žandarmu. Posle Vučitrna, arbanaške čete napadaju Mitrovicu gde je u odbrani grada iz arbanaško zasada poginuo ruski konzul Grigorij Stepanovič Ščerbina.²⁶

Reformni projekti koji su Porti 1903. podneli zajednički Rusija i Austro-Ugarska predviđali su evropsku kontrolu nad sprovođenjem reformi. Međutim, nastojanjem Austro-Ugarske, najveći deo kosovskog vilajeta, uključujući i Kosovo i Metohiju bio je 1904. isključen iz reformne akcije. Arbanasi nisu položili oružje niti prihvatili reforme.

Od 1905. arbanaška anarhija, upornim radom nacionalnih komiteta iz inostranstva (Italija, Rumunija, Austro-Ugarska, Belgija), poprima oblik nacionalnog pokreta. Međutim, za razliku od

skadarskog i jautjinskog vilajeta u kojima su Arbanasi činili većinu stanovništva, i gde je nacionalni pokret prvenstveno bio okrenut prosvetnoj i političkoj emancipaciji, u oblastima kosovskog vilajeta, posebno u Metohiji i na Kosovu, on je uz podršku iz sultanove palate i zaštitu Dvojne Monarhije zadržao oblik pokreta za istrebljenje srpske narodnosti. Ljuba Jovanović, srpski političar, zapazio je razliku između ponašanja Arbanasa u Albaniji i njihovih sunarodnika u staroj Srbiji, gde su živeli izmešani sa srpskim življem: »Pađa u oči velika razlika u ponašanju Arnauta u staroj Srbiji — na klasičnom srpskom zemljištu i u Arbanaškoj — njihovoj kolevci. Arnauti su na svom ognjištu miran, trezen, radan narod; na srpskom su divljački zulumčari.²⁷

Arbanaški zulum prema srpskom stanovništvu, podstrekivan od strane austrougarskih agenata i potvrđivan iz Carigrada, i pored izvesnih pokušaja srpske diplomatije da zaštiti svoje sunarodnike, sve do balkanskih ratova ostaje glavno obeležje arbanaško-srpskih odnosa.²⁸

*
* * *

Punu arbanašku prevlast u svim ravnilima života na Kosovu i Metohiji od istočne krize do reformne akcije 1903. određivala je složena međuzavisnost unutrašnjih prilika u samoj Turskoj i kompleksa spoljnopolitičkih odnosa u trouglu Osmansko Carstvo, Austro-Ugarska i balkanske zemlje. Spoljnopolitički potečaj turske carevine određivao je unutrašnjopolitičku situaciju u njenim evropskim (rumelijskim) provincijama. Sanstefanski mirovni ugovor i Berlinski kongres bili su, po opštem uverenju, tek najava konačnog istiskivanja osmanske države iz Evrope. Nagio propadanje upravnog, sudskog i ekonomskog aparata turske države i sve opipljivija opasnost od teritorijalnih aspiracija susednih balkanskih država, unmetnuli su potrebu odgođavajuće protivakcije iz Carigrada. Konzervativni režim Abdula Hamida II je formulisao u reformi nacionalnih pitanja tražio u obnovi panislamizma kao ideologije svemuslimanske serijatske obnove. Da bi presekao nerekidno stanjanje između balkanskih zemalja i nacionalnih povlačenja hrišćana u evropskim vilajetima, sultan je uradio neku vrstu arbanaške vojne grube ludine Srbiji i Crnoj Gori, kao potencijalno najopasnijim susedima, aktivirao fanatizam Arbanasa-muslimana koji su izuzev turskog sija i otčinjacije koja nije imala uticaja u plemenskim zajednicama arbanaško društva, živeli izolovano bez jačih dodira sa tekovinama evropske civilizacije i obovaljane nacionalne svesti. Predvođeni feudalnim slojem begova i plemenskih glavača, zainteresovanih za očuvanje turske vlasti kao garancije poseda i širokih političkih povlastica, Arbanasi muslimani su sopstveno osećanje ugroženosti od daljeg širenja susednih srpskih država razrešavali kroz identifikaciju sa osmanskom državom i muslimanskom zajednicom.

Širina sultanovog vladavljanja Arbanasima na Kosovu i u Metohiji dovela je do jačanja feudalne anarhije koja je počela

²⁴ V. Corović, nav. delo, 14—17; *Istorija srpskog naroda VI—I*, 323—324; V. Stojančević, *Prilike u zapadnoj polovini Kosovskog vilajeta*, 301—304.

²⁵ Lj. M. Jovanović, *Borbe za narodno ujedinjenje 1903—1908*, Beograd 1938, 20—27; V. Corović, nav. delo, 15—20.

²⁶ V. Corović, *Diplomatska prepiska Kraljevine Srbije I*, Beograd 1933, 597—664; V. Stojančević, *Društveno-političke prilike među Arbanasima*, 187—201.

²⁷ Lj. Stojanović, *Srpski narod i otomanska ustavnost*, Beograd 1908, 8.

²⁸ D. Mikić, *Srpsko-albanski odnosi*, 150—155; *Istorija srpskog naroda VI—I*, 283—290.

ugrožavati i upravnu vlast u kosovskom vilajetu. Pokreti protiv turskih vlasti nisu do 1903. bili izraz nacionalnih težnji već su bili vid socijalnog otpora protiv ukidanja značajnih političkih povlastica i poreskih i vojnih olakšica.

Arbanaško nacionalno pitanje u Staroj Srbiji nakon likvidacije Arbanaške lige 1881. utapalo se sve do početka XX veka u opšte konfesionalne i političke interese Osmanskog Carstva, gde je opasnost od Srbije i Crne Gore kohezivno delovala na jačanje fundamentalističke muslimanske solidarnosti. Nasilja nad srpskim stanovništvom kao zaokružena politička doktrina pomagala su na izvestan način izoštravanju arbanaške nacionalne svesti. Pod zaštitom Austro-Ugarske i dvorskih krugova u Carigradu, pokret za istrebljenje srpskog življa na Kosovu, Metohiji i susednim krajevima postaje najekstremniji izraz arbanaške političke prevlasti u kosovskom vilajetu.

srpsko-albanski odnosi u delu viktora berara

miroljub jevtić

Viktor Berar (Victor Bérard) je bio francuski helenista, istoričar i putopisac iz druge polovine XIX i prve XX veka. Živeo je od 1864—1931. godine. Za vreme svoje plodne naučne i publicističke delatnosti napisao je više dela značajnih za klasične nauke i istoriju. Posebno je detaljno obrađivao istočno pitanje. Radovi koji tretiraju ovaj problem interesantni su i iscrpni. Autor je na otprilike dve hiljade stranica, opisao najznačajnije odnose na Levantu i posebno na Balkanu. Pri tome je analizirao mesto i ulogu svakog od zainteresovanih subjekata. U ovim delima Berar je služeći se svojim širokim obrazovanjem nastojao da dâ što objektivniju sliku problema.

Njegov rad posebno krase nepristrasnost, koju je pokazao u svom prvom značajnijem radu »Turska i savremni Helenizam«. Odmah u uvodu istakao je svoje filihelenističko raspoloženje, ali uz napomenu da će se vešto čuvati da ga ne bi zloupotrebio. Pažljiv čitalac je baveći se ovom knjigom mogao da primeti da je Berar tu obavezu savեսno izvršio. Uprkos ljubavi za Homerovu Grčku, nije se libio da oštro šiba po velikogrćkim pretenzijama na teritorije, koje im nisu pripadale, tj. na kojima je bilo malo Grka a mnogo više drugih. Zahvaljujući tome ova knjiga je nagrađena od strane francuske akademije. Osim nje napisao je i sledeća dela bitna za naš prilog: *Makedonija, Za Makedoniju, Politika Sultana, Sultani, islam i sive, Smrti Istambula, Turska revolucija, i Kritska afera.*

Na osnovu detaljnih i lucidnih analiza autora, čija je vrednost značajna i danas je moguće izvršiti veran prikaz situacije na teritorijama gde su se sretali srpski, makedonski i albanski narod. Delo Berara je osobito značajno jer omogućuje da se apostrofira zanemarena činjenica, da je problem progona i pogroma srpskog življa sa Kosovu pre svega posledica panislamske politike, koju je kao osnovnu ideološku koncepciju prihvatio i negovao ondašnji osmanski sultan i halifa Abdul Hamid (1876—1909). Ličnost ovoga vladara je neodvojivo vezana za delo Berara, jer ono tretira odnose u osmanskome carstvu od kraja druge polovine XIX veka pa sve do balkanskih ratova.

Isticanjem islamskih osnova, proterivanja srpskog življa sa teritorija, koje je vekovima nastanjivao u kompaktnoj masi, Berar je uspeo da pokaže da se ovaj segment srpsko-albanskih odnosa mora tretirati kao prvorazredan. Bez njegovog sagledavanja ne može se shvatiti otkud Albancima pravo da proteruju Srbe sa teritorije države, koja po svim sada važećim šemama nije bila njihova tj. bila je Turska. Ako bi se održalo ovo mišljenje pomoglo bi se reakcionarnoj i naučno neodrživoj tezi pojedinih albanskih istoričara, koji nastoje da prikažu da su Albanci u odnosu na osmansko carstvo bili u istom položaju kao i svi ostali pokoreni narodi.

Nasuprot tome, istina je sasvim drugačija. Osmansko carstvo nije bilo turska nacionalna država, već vasaletski islamski kalifat. Osnovna ideologija ove države bio je šerijat. Na osnovu šerijatskog prava stanovnici su se delili na religiozne zajednice-milete.¹

Svi muslimani su činili umu (umma) tj. zajednicu vernika-muslimana, što se danas prevodi kao nacija. U tom smislu svi muslimani su bili braca po veri i nije bilo razlike između Turaka, Albanaca, Arapa, Kurda ili recimo muslimana-Slovena. Berar naročito ističe ovaj momenat. Po njemu on je naročito bio naglašen za vreme Abdul Hamida. Ovaj kalifa je slabljenje carstva nastojao da spreči buđenjem panislamskog jedinstva, ne samo među muslimanima unutar imperije, već i svih muslimana-sunita čiji je nominalni predvodnik bio.

Sultan je stoga nastojao da zadovolji apetite svojih muslimanskih podanika. Na osnovu toga glavni oslonac je tražio u neeur-skim muslimanskim narodima. U Evropi su mu to postali Albanci. Oni su zahvaljujući svojstvu muslimana sebi davali prerogative vlasnika i gospodara. Berar veli »Tako je bilo u čitavom carstvu... i tako je još u određenim provincijama Evrope uobičajen stav muslimana prema hrišćanima.«² Kao što se vidi Berar posebno podvlači neimenat religiozne razlike, jer su Albanci samo na osnovu muslimanskog karaktera mogli da daju sebi pravo gospodara i da kao takvi prihvataju zemlju Srba, Makedonaca, Grka itd. svi drugi elementi kao npr. klasni ili nacionalni su imali drugorazrednu važnost jer je verska struktura države naglasavala prednost religioznog faktora. U tom svojstvu su Albanci, kako veli Berar, bili glavna snaga osmanske evropske vojske. Njihove čete su kršile sve ustajane pokorene hrišćanske narode. S oblikom gusenja počinu neumuslimana konstitui su se svim sredstvima da napadnuo stanovništvo proteraju sa rodne zemlje. Berar ističe da su albanske čete u pohodima ove vrste stizale sve do Beograda i Jasija.³

Jedno od karakterističnijih ponašanja takve vrste nastalo je poste grčkog ustanka 1821. godine. Kada je u toku borbi došlo do pustošenja severnogrčkih krajeva oko Kravenije, Servie i Gravene i uništenja i proterivanja helenskog stanovništva, te krajeve su zaposeli u masama Albanci. Ali paša janjinski je taj kraj podelio agama Toskama iz Južne Albanije, koji su naselili i albanske seljake.⁴

Po Berarovim rečima sa slabljenjem centralne vlasti uloga Albanaca u evropskom delu carstva, prerasia je u ulogu osmanskog žandarma. Situacija je naročito postala eksplozivna na Kosovu nakon 1878. godine. Tamo se pored već postojećih Albanaca naseljavaju iseljenici-muhadžiri iz krajeva koji su pripali Srbiji. Berar veli »da je stoga život hrišćana postao veoma težak. Albanac je unosio u eksploataciju Slovena živahnu maštovitost u kojoj se mešaju bes i dobrota, prevrtljivo prijateljstvo i surovost koja se sneši, koja ih naizmenice čini najboljim drugovima i najgorim tiranima.«⁵ Na osnovu toga se lakše može shvatiti šta je uslovilo postojeću demografsku sliku na Kosovu.

Posebno značajno u delu Viktora Berara je činjenica da je on prošao Kosovom uzduž i popreko, i mogao da se lično uveri da protesti srpske vlade nisu nimalo preuveličani. Ako se tome doda da je posetio i ostale krajeve ondašnje osmanske imperije: Malu Aziju, Makedoniju, Epir, Krit itd. gde je konstatovao slično stanje u vezi sa odnosom muslimana i hrišćana, postaje veoma značajna sledeća ocena. Po njemu Albanci su najverniji privrženici Abdul Hamida i njegovi najbolji poučnici. Posebno je značajno to što ih on upoređuje sa Kurdima i njihovom ulogom u pokolju Jermena. Ako se podsetimo da je u vremenu od 1890—1896. godine stradalo oko 300.000 Jermena i da Berar ipak smatra da je život Slovena pod Albancima bio težak, moći ćemo da zaključimo da je položaj hrišćana na Kosovu bio tragičan. Da ovakvo tumačenje nije naš proizvoljan zaključak najbolje će pokazati sledeći stav autora. »Trebalo znati da se Kurdi, zato što su muslimani, smatraju gospodarima... To je isti sistem i isti odnos kao i u evropskoj Turskoj, npr. u dolini Kosova između Albanaca muslimana i hrišćana Slovena...«⁶ Berar dalje dodaje da su Kurdi ipak manje nezajajljivi u odnosu na Jermene nego Albanci u odnosu na Srbe, što je stoga sudbina prvih »mnogo lakša.«⁷ Da bi bio precizniji autor kaže da su Albanci imali i veoma zapaženu ulogu u pokolju Jermena u Carigradu 1895. godine i tome je posvetio deo knjige *Politika sultana*. Iz sadržaja se može videti da su u istrebljivanju carigradskih Jermena posebnu ulogu imali kosovski Albanci i Berar govori o njima iz okoline Fodujeva, Đakovice i Mališeva.⁸

Na osnovu recenog mora se povući sledeća činjenica. Osnovni odnos između Srba i Albanaca je bio odnos hrišćana i muslimana. Drugo Albanci su imali mogućnost da se u odnosu na Srbe postavu kao gospodari samo zahvaljujući ovom karakteru pripadnika islamske religije. Stoga se može zaključiti, da je sadašnje u osnovu tačno mišljenje po kome je albanski separatizam nacionalistički bunak, osiromašeno bez sagledavanja njegove religiozne komponente. Ako se u prvim godinama XX veka taj problem i počinje formirati kao sukob dve nacije oko zemlje, on je ipak odražavan u formi verske borbe. Osmansko carstvo ga je kao takvog tolerisalo i održavalo. Samo u tom smislu se može razumeti podrška sultana Albancima. U tom kontekstu se valja podsetiti karaktera Brizrenske lige. Ova institucija se od strane većine albanskih isto-

¹ Bérard V: *La Macedoine*, Paris, 1897, str. 73—75.

² Isto, str. 112.

³ Isto, str. 114.

⁴ Bérard V: *La Turquie et hellénisme contemporain*, Paris, 1893, str. 325.

⁵ *Macedoine*, isto str. 113.

⁶ Bérard V: *La politique du Sultan*, Paris, 1897, str. 39.

⁷ Isto, str. ista.

⁸ Isto, str. 22—30.

ričara pokušava predstaviti isključivo kao organizacija za nacionalno oslobođenje Albanaca. No, Berar sasvim jasno ističe da je ona bila samo jedan u nizu pokušaja Abdula Hamida da organizuje neturske muslimanske narode u borbi za zaustavljanje propasti osmanskog carstva i kalifata. Berar veli: »U isto vreme kad i albanska liga pokušano je sa kurdskom ligom između glavnih aga, da bi se ukinula mržnja i učvrstilo jedinstvo nacije... Napori Sultana su uspeali da urode plodom oko grupisanja Albanaca, ali su propali kod Kurda.«⁹ Ovim stavom, Berar, savremenik obe lige se trudi da pokaže da mišljenja o Prizrenskoj ligi kao isključivo albanskoj-nacionalnoj instituciji nisu naučno održiva. No, radi tačnog predstavljanja situacije valja reći da Berar ne zanemaruje, da ona u drugoj polovini svoje delatnosti zaista počinje da poprima autonomaške zahteve u odnosu na centralnu vlast. Ali, čak ni tada ideja potpunog kidanja sa Portom nije bila dominantna u muslimanskom delu albanskog pokreta.

O tome Berar veli »U 1881. godini elita rase ohrabrena od strane Sultana se grupisala u Albansku ligu da bi sprečila podelu nacije između Grka, Srba i Crnogoraca. Ali ta je elita imala takođe ambiciju da rekonstituiše svoju Albaniju sa narodnim jezikom i svojim nacionalnim jedinstvom.«¹⁰ Najvažnije od svega je to što Berar uprkos negativne ocene albanskog šovinizma ne podleže mržnji prema albanskom narodu i ne negira mu pravo na samoopredeljenje. Naprotiv on se čitavim svojim delom za to zalaže. Jedini zahtev koji njegovi radovi sadrže jeste da se francuska javnost upozna sa pravim odnosima snaga i pravima svakog od učesnika u krizi na deo imperije koja umire.

U tom smislu Berar šiba albanski šovinizam, koji nastoji da u buduću Veliku Albaniju uključi krajeve kojih se dokopao silom proterujući starosedelačko stanovništvo. Ali isto tako on kritikuje i srpske pretenzije na teritorije koje im ne pripadaju.

Da bi dokazao da su pripadnici većinskog dela albanskih muslimana bili za očuvanje teokratskog stroja osmanskog carstva, u kome su bili ravnopravni sa Turcima, a u vreme Abdul Hamida i privilegovani, Berar ističe da većina njihovih ustanaka protiv centralne vlasti nije bila upravljena protiv carstva, već je pre svega bila okrenuta protiv reformi. Te reforme je trebalo da olakšaju život hrišćana, a u isto vreme svaka je išla na uštrb privilegija Albanaca. Giji su zulumi bili glavni predmet žalbe nemuslimana. Kao dokaz za svoju tvrdnju Berar navodi pismo albanskih pobunjenika upućeno Mladoturcima, u kome albanske vođe jasno pokazuju svoje proosmansko raspoloženje. »Mi smo bili delotvorna snaga bivšeg režima (Abdul Hamidov prim. M. J.) dodali su Albanci. Samo je naš energičan otpor od 1903—1908. godine sprečio ostvarenje daurskih planova i realizaciju reformi u Makedoniji. Samo zahvaljujući nama Makedonija je spašena. Mi smo uvek davali imperiji velike upravljače, ministre, ambasadore, Turcima vojsku, Arapima sveštenike. Za nas su to bile velike obaveze.«¹¹ Na osnovu navedenog pisma može se videti u čemu je bila suština

albanskih pobunjeničkih zahteva. Da bi bio precizniji Berar je istakao da su sve albanske pobune izbijale u vreme kada su zahtevi balkanskih država i Evrope za uvođenjem reformi bili najjači, a prestajali bi odmah po unanjenju traženja za njihovim uvođenjem.¹²

Sistem mera i postupaka koji se na Kosovu, Makedoniji i Grčkoj sprovodio protiv mesnog hrišćanskog stanovništva je što je posebno važno uključen u akcije džihadskog tipa. Tačnije, imao je karakter sveopšteg svetoga rata, što se koliko je nama poznato u toj dobi nauči nije obrađivalo. Bio je to napad na život, imanjanje i čast nemuslimana usled njihovog konstantnog negiranja da kao gotovu stvar prihvate da su njihove zemlje postale deo *Dar ul Islama* — Zemlje islama. Zato je ova akcija bila organizovana od strane samoga kalife Abdul Hamida. Berar za njega kaže »manje sultan nego kalifa, manje Turčin nego musliman, za vreme od 1878—1908. godine Abdul Hamid se okrenuo protiv hrišćanstva.«¹³ U tom smislu treba predstavljati sve akcije koje su na Kosovu vođene protiv Srba. Zulumi su uvek imali i religioznu sadržinu tj. bili su džihad. Svako ubistvo Srbina značilo je umanjivanje broja nevernika, svako odvođenje žene bilo je pojačavanje islamske zajednice, jer je ona rađala decu koja su po šerijatu morala biti muslimani, a samim tim je brojana rasla islamska zajednica.

Pobzirom da je islam, preciznije šerijat, bio osnovni izvor ideologije i legitimiteta u carstvu, sve ove aktivnosti su morale imati opravdanje dato od strane verskih autoriteta. Akcije velikih pogroma i čišćenja su zato obično započinjane petkom, kada su verski službenici muftije, hodže i softe okupljali vernike po džamijama i pozivali ih na obračun sa neverniciima. Berar ističe »Od Soluna do Prizrena svi znaju da sultan želi i komanduje pokolj kao u Armeniji. Sveti rat džihad se propoveda u svakoj džamiji musliman islamskom stanovništvu.«¹⁴ U ovom poslu opet su posebnu ulogu dobili Albanci. Na osnovu teksta knjige »Smrt Istambula«¹⁵ može se da je u Makedoniji Albanac bašibozuk najvišeg kvaliteta. Bio je dovoljan samo jedan signal Porte i 10. 20. 30.000 hrabrih boropolaca iz visoke i niške Albanije da bi učinili pobunjenika naju masakrirajući, mučeći i pljačkajući...«¹⁶

Stanje na Kosovu

Knjiga *Makedonija* sadrži posebno poglavlje posvećeno Kosovu, u kome se detaljno opisuje stanje i život Srba. Ovaj deo rada je posebno interesantan jer je nastao na osnovu arhivskih izvora, koji je pročitao svom pokrajinom uzduž i popreko. Među najkarakterističnije zapise na njegovih obilazaka sela, spada opis Srba okupljenih oko manastira Gračanice, kome su Berar i ondašnji srpski konzul u Prištini učinili posetu. »Na njihovim tužnim licima u umrtvljenim očima tih jadnih životinja u ljudskom liku, dolazak srpskog konzula je doneo tračak radosti: on je jedini zaštit-

⁹ Isto, str. 211.

¹⁰ La Macedoine, isto, str. 45.

¹¹ Bernard V: *La mort de Stamboul*, Paris, 1913, str. 312.

¹² La Macedoine, isto, str. 139.

¹³ La mort... isto, str. 95.

¹⁴ Bernard V: *Pro Macedonia*, Paris, 1904, str. 26.

¹⁵ La mort... isto, str. 215.

nik od albanskog besa branilac orkve, predstavnik rase, sažno zahvaljujući njemu već šest godina može da se slavi praznik Velike gospođe bez ubistava i silovanja što su ranije Albanci normalno radili.«¹⁶

Stanje koje je Berar zatekao bilo je katastrofalno po srpski narod. Apsolutna anarhija koja je tamo vladala činila je od Albanaca stvarne gospodare, koji su mogli da se ponašaju kako hoće. Jedini element koji ih je sprečavao da ne izvrše masovni kompletan pokolj hrišćana, kao u Jermeniji, bila je blizina Srbije i strah od vojne intervencije evropskih i balkanskih država. Stoga Berar predviđa sledeću situaciju. »Dakle prava opasnost za srpske nade je produženjak sadašnjeg stanja stvari. Ako sadašnja anarhija potraje još desetak godina Srbija može da formira u Staroj Srbiji onoliko škola koliko hoće, da pošalje srpske vladike i srpske popove u sve gradove i u sva sela, ali ti sveštenici neće naći ni jednog hrišćanina kome bi propovedali, a škole neće imati ni jednog Slovena kome bi trebalo obrazovanje. Pređ Albancem Sloven je primoran ili da beži ili da umre i njegovo nestajanje sa čitave te zemlje će biti stvar godina i to samo nekoliko godina.«¹⁷ Istine radi valja istaći da je Berar potcenio izdržljivost Srba, koji su ipak ostali u dovoljnom broju da daju legitimitet pravednoj pobeđi u toku balkanskih ratova.

Stanje za koje je rekao da je neizdržljivo autor Makedonije dokazuje merama mučenja koje su Albanci preuzimali protiv mesnog hrišćanskog stanovništva. Pored nabrojanja zulumata autor nam navodi i imena mnogih zulumčara i njihovih žrtava, tako da se danas lako mogu pronaći potomci i jednih i drugih. Među mučenjima i ponižavanjima koja su nabrojana u pomenutoj knjizi navedeni su svi feudalni običaji. Tu spadaju pravo prve bračne noći, žvakalica itd. O porezima i otimanju materijalnih sredstava ne treba ništa ni govoriti. Od svih zulumata najinteresantnija i najnehumanija je ova žvakalica. Ona je podrazumevala pravo da se beže u kuću hrišćanina da se tamo danima sedi o njegovom trošku uz zabavljanje sa ženskom čeljadi domaćina. Na kraju se govoriti moralo prijaviti, jer je za sve to vreme on radio svoje dužbe. Berar kao jednog od najpoznatijih korisnika žvakalice navode neke Makedonca Alača iz otkolne Tipljana.¹⁸

Kao posledica svih nabrojanih zločina i ponižavanja moglo je doći do masovnih preseljenja Srba u oslobođene krajeve. U Makedoniji se narode i cifre o broju preseljenih čine je verovatno da se uspele Evropljanima da ondašnja etnička slika u kojoj su Albanci već bili dominantni nije posledica albanskog karaktera Kosova, nego rezultat masovnog egzodusa Srba usled nepodnošljivih uslova života. S obzirom da su podaci o pređašnjem stanju stanovništva Beraru dati od strane srpskih konzula, on se potrudio da ih proveri. No, na žalost ne ističe odakle je saznao da svi istorijski dokumenti pokazuju da je Kosovo sve do kraja XVIII veka bilo potpuno nastanjeno Srbima. Radi kompletiranja slike o tekstu *Makedonije* navode se podaci o broju iseljenih od 1875. godine. Na osnovu tih cifri i onoga što je video, autor donosi zaključak

da su svi ti podaci tačni jer Srbiji nikako nije u interesu da prikazuje smanjivanje svojih sunarodnika, jer to slabi njena prava na teritoriju Kosova.

Posebno je značajan njegov zaključak da će stanje na Kosovu potrajati jer je Porta nezainteresovana da bilo šta promeni u korist hrišćana. Albanci su, da opet ponovimo, bili samo izvršioци volje svoga verskog poglavara, u kojoj su videli i svoj lični interes. Zato treba istaći da u svim njihovim zahtevima ne treba gledati isključivo verski fanatizam, već i korišćenje statusa muslimana u sasvim materijalne svrhe. Sam Berar to veoma često ponavlja kroz sva svoja dela. Po njemu Albanci kao ni Kurdi nisu neki veliki muslimani. Na više mesta Berar piše da je na njihovim sabijama napisano »tamo gde je sabija tamo je i vera.«¹⁹ No, isto tako na drugim mestima u tim istim knjigama daje prikaz veoma religioznih Albanaca, naročito hadžija kojima po povratku iz Meke masa naroda ukazuje veliku počast.²⁰ Tako se čitalac teksta nađe u nedoumici da li da prihvati jedno ili drugo viđenje o religioznosti Albanaca. Mišljenja smo da je ipak najbolje prihvatiti stav po kome je bilo i jednih i drugih. Tačnije moralo je da bude dosta konvertita koji su islam prihvatili radi dobijanja privilegija, ali je sigurno postojala i velika masa pravih i iskrenih vernika poput Muće Zeke -- pečkog hadžije.

Islamski koncept privrede i društva kao uzrok nerazvijenosti Kosova

Delo Viktora Berara pokazuje da je sadašnjoj nerazvijenosti Kosova u mnogo čemu kumovala anarhija, feudalni odnosi, teokratsko uređenje i na njemu zasnovan islamski koncept privrede i društva koji je vladao u osmanskoj državi. Taj koncept koji je bio vladajući u čitavoj državi, lakše je prevladan u pokrajinama koje su sačuvali hrišćansku veru i uspele da se posle oslobođenja lakše preorijentišu na evropske metode i modele razvoja. Za razliku od toga Albanci-muslimani su i sami svojom irakovidom politikom doveli do zaostajanja njihovih krajeva. Opisujući Kosovo i ostale krajeve nastanjene Albancima Berar veli. »Čitava ta zemlja od Peći do Prizrena i Prištine je ostala neopromenljivo vernu običajima starih dobrih vremena. Tradicije su se u njoj održale i samo se može još uvek, produžavši život Albanaca računati od njih, privatnih građanskih ratova, požara, ubistava, silovanja, osвете i porodičnih mržnji. To je kao da je deo kasnog srednjega veka sačuvan od strane providenja za obrazovanje naših savremenika.«²¹ Stanje bezvlašća je dovelo do onemogućavanja bilo kakve privredne aktivnosti. Svo preduzetništvo se stopiralo. S obzirom na to da su moderan način proizvodnje formirale evropske države bila je neophodna razmena veza sa njima. No, Albanci muslimani su odbijali bilo kakvu saradnju sa đaurima-nevernicima.

¹⁶ Isto, str. 21.

¹⁷ Isto, str. 106. Može se naći opis Muće Zeke velikog pečkog uglednika hadžije prikaznog kako putuje vozom od Skoplja na Kosovo. Prilikom zaustavljanja i u samom vozu Zeke je bio pozdravljan od vernika.

¹⁸ Isto, str. 98.

¹⁹ La Maceđoine, isto, str. 128.

¹⁷ Isto, str. 139.

¹⁸ Isto, str. 117.

Jednostavno njima je ometan čak i boravak u muslimanskim albanskim krajevima, a kamoli privredna aktivnost.

Koliki je otpor modernizmu dolazio od strane Albanaca najbolje će pokazati priča o šesiru. U ono vreme šesir je bio neophodan deo garderobe modernog obučenog čovka. Ali Berar kaže da je za Albanca najveća uvreda bila da na svojoj zemlji vidi čoveka sa tom kapom na glavi. Nasuprot tome za Slovene prisustvo šesira je predstavljalo pobedu i zadovoljstvo jer je to bio znak prevlasti hrišćanstva. Berar dodaje »Ovde je šesir simbol hrišćanstva i prisustvo čovka sa šesinom predstavlja skandal u albanskim gradovima. U Peći već pedeset godina nije ušao niko sa šesinom, a to u isto vreme nije postao moda u koju se pušalo.«²²

Takav odnos prema svemu što je dolazilo iz Evrope, a naročito prema modernom načinu privređivanja dovlo je do opšteg osiromašenja Kosova. Kada se tome doda anarhija i sve što ide uz nju slika postaje kompletna. Berar opisuje plodna polja oko Prištine zarasla u korov, jer su Srbi koji su ih obrađivali bežali u slobodu ili pak obdelavali minimum zemlje samo za prehranu i plaćanje osnovnih nameta.²³ Kao poudak tog anarhiji i porodu u Makedoniji se može naći opis graničnog prelaza između Srbije i Turske, koji je najbolji pokazatelj dva suprotna koncepta privrede, srpske okrenute onda najnaprednijoj kapitalističkoj robnoj proizvodnji i osmanske orijentalne i krute na svaku pomenu promena. »Na srpskoj garnici u stanici Zibovc na izlasku iz srpske doline zelene od zasađenih kultura i šuma. Prošaramih putevima i vadicama za navodnjavanje, naseljene juče probuđenim selima koja već blistaju od života ulazi se u prvu tursku dolinu sprženu, pusu i ogoljenu od kamena. Prvi susret je sa selom od dasaka, vrstom vojnog logora to je lazaret. Turske bojeći se kolere stvaraju protiv Evrope karantinu i sanitarno korčono. To je znamenitost, niko mogao da se uzdrži moj susod flegmatični i čutljiv Englez. Taj turski lazaret za zaštitu od Evrope je jedan od spektakla ove sa...«²⁴

Osna anarhije koju su u kosovskom višeru stvarali i održavali albanski feudali su i mnogim drugim merama sprečavali stvaranje svoje pokrajine. Mnoge od pokušaja carinskih vlasti bili je cilj bio osiromaštavanje privrednog i političkog sistema tog područja i sprečavanje njegove samostalnosti. Jedan je taj pokušaj odlučio da napravi železnicu koja bi povezivala Kosovo sa Srbijom i Makedonijom. U vreme kada je to bilo najvažnije, ali zbog toga što je to bio pokušaj koji su odbili i ljudi, nije se mogao nikako realizovati, ali, kad su geometri počeli sa premeravanjem zemljišta begovi Prizrena i Mitrova su im naravno da se ne utroju na granici njihovim utraživanjima. Stoga je novoagrafena pruga povezivala Vučitrin i Mitrovicu sa Škopljem, ali ne i dva pomenuta grada. Kao nije videti kakvu su glupost napravili begovi su tražili po jedan krak za svoja naselja, ali sada Porta nije htela ni da čuje.²⁵ Ista je sudbina zadenih geometre koji su odmeravali trasu od Škoplja ka Kosovu. Albanci koji su posedovali čifliuke u skopskom polju pušćanom va-

trou su ih oterati sa prase. Stoga je pruga morala da napravi ve- liki zaobilazni luk.²⁶

Posle puštanja železnice u rad, bande albanskih bašibozuka su kao na divljem zapdu ometale saobraćaj pljačkajući kompozicije. Deluje prosto neverovatno Berarova tvrdnja da su se Albanci u Kačaniku zabavljali strojljajući putnike i osobije. Sa ovim razbojništvima se prestalo tek pošto su vlasti uvele vojne posade po isturenim visovima. Jedan od najkarakterističnijih primera zastavljanja progressa je onemogućavanje saobraćaja poslovnog voza, koji je od Beča do Soluna trebalo da prevozi biznismene. Kada je početo sa probnim vožnjama, šefovi usputnih stanica su obavestili direkciju da se oko njih okupljaju naoružani Albanci sa željom »da pozdrave voz i njegovo bogate putnike.«²⁷ Nemirna reakcija je bila da se sa tim eksperimentom prekine.

Na osnovu svega rečenog jasno se može zaključiti da je autor čije delo prikazujemo, posebno veliku pažnju posvetio privrednoj nerazvijenosti Kosova. Pri tome je naročito insistirao na islamskom konceptu privrede i društva kao jednom od glavnih uzroka. Uz to, navodeno je starije anarhije kao jedan od glavnih faktora. Berar posebno primećuje obavezu kalife Abdul Hamida da zadovolji svoje muslimanske podanike. Prema šerijatu muslimani ne mogu biti jednaki sa muslimanima, te je i zato onemogućena njihova socijalna promena kroz šikaniranje pljačku, onemogućavanje uspešnog bavljenja privrednim aktivnostima. U suprotnom, ako bi hrišćani uspešili da se dokopaju značajnijih imetaka pokazala bi se iluzornom potreba prelaska na islam. Pošto su najverniji muslimani u Evropi bili Albanci *halifa* im je vezanih ruku i nogu isporučio Slovene Makedonije i Kosova.²⁸

Na kraju našeg razmatranja treba istaći sledeće. Vrednost dela Viktora Berara je posebno značajna jer isključuje svaki sentimentalizam. U knjigama *Turska i savremeni nacionalizam i Politika balkana* on se neomešava u politiku, na poljeletstvo or magogoborbu Albanacima, i kaže njihovo postupanje »...«²⁹ kao su oni ali durali. Osim toga u svakoj prilici pokazuje pozitivne primere, kao što su pojedini Albanci koji su stinu termene za vreme carigradskih pokolja i druge stvari od nezgodne sile njihove reakcije prema pogledu i svojim zadovoljstva nego da istakne da ih utroju oni vođe kraja kojeg su se najviše bojali. Za njih je to bilo usetnje osmanskog carstva i podvajanje pokrajina za koje su smatrali da su albanske.

Berar se zato zalaže za rešenje problema koje bi se zasnovale na faktno poverljivoj odnos i kome bi svaki narod bio pravo na život dostojan čovka. Eri nome je jako ispoljena briga i za budućnost etničkih Turaka, koji su u Berarovim delima predstavljeni kao žrtve sopstvenog opredeljenja. U budućoj viziji Balkana i Levanta on daje mesto Turskoj ali u razumnim etničkim granicama. Zbog svega toga njegovo delo zaslužuje dužnu pažnju i poštovanje.

²² Isto, str. 126.

²³ Isto, str. 112.

²⁴ Isto, str. 160.

²⁵ Isto, str. 104.

²⁶ Isto, str. 108.

²⁷ Isto, str. 157.

²⁸ Isto, str. 162.

Istorijski korijeni albanske spoljne politike

mustafa imamović

Albanska poslijeratna spoljna politika ima svoje korijene u borbi albanskog i drugih balkanskih naroda za nacionalno oslobođenje i uspostavljanje vlastitih država i u njihovim međusobnim odnosima tokom 19. i u prvim decenijama 20. stoljeća. U albanskoj politici postoji kontradikcija između snažnog nacionalizma tipa 19. stoljeća i istovremeno samoproklamiranog internacionalizma i jedinog istinskog marksizma-lenjinizma u odnosu na sve druge socijalističke zemlje i komunističke partije u svijetu. Tvorac te politike, Enver Hodža odrekao se prvo jugoslavenskog, zatim sovjetskog i kineskog prijateljstva, ili kako neki autori kažu starateljstva, te izabrao vlastiti put političko-ideološke izolacije pripisujući sebi ulogu jedinog nastavljača i čuvara učenja Marksa, Engelsa, Lenjina i Staljina. Neki pisci,¹ međutim, postavljaju pitanje da li je on uopšte ne samo marksist-lenjinist nego i staljinist kako se to obično u svijetu smatra. Svoje korijene Hodžina ideologija ima u nacionalističkim idejama albanskog pokreta za nezavisnost u 19. stoljeću, mada se artikuliše izvjesnom marksističko-lenjinističkom terminologijom i sprovodi brutalnom staljinističkom praksom.

Slično kao kod drugih balkanskih naroda i među Albancima se u prvoj polovini 19. stoljeća javlja i razvija pokret nacionalnog preporoda (rilindja) koji se bori za socijalno-političku afirmaciju albanske nacije i uspostavljanje autonomne, odnosno samostalne albanske države. Jedan od ideologa albanskog nacionalnog preporoda Paško Vasa-efendija, inače osmanski diplomata, je pjevao o svojoj »dragoj i slobodj Albaniji« podučavajući svoje sunarodnike da su ih drugi vjerski izdijelili i gurnuli u bratoubilački rat, te da zato ne gledaju džamije i crkve jer je »religija Albanaca — albanstvo«. Ovo zavještanje iz vremena albanskog preporoda izvršio je tek Enver Hodža 1967. zakonskim ukidanjem religije, odnosno zabranom svake organizirane vjerske aktivnosti, proglasivši Albaniju za prvu i jedinu ateističku zemlju u svijetu.²

¹ Vidi na primjer, Bernhard Tönnies, Sonderfall Albanien — Enver Hoxha »eigener Weg« und die historische Ursprünge seiner Ideologie, R. Oldenburg Verlag, München 1980.

² Mada je religija službeno zabranjena albanski političari barataju i njenom terminologijom. Ramiz Alia je govoreći 1977. o »socijalizmu sa ljudskim likom« rekao da je to »dovoljan i »kontrarevolucionarni« predikat koji je »drug Enver« odbacio. (Isto, 71).

Tako je albanstvo, tobože u ime marksizma-lenjinizma postalo slabbenom i jedinom religijom Albanaca. Glavni izvor ideologije Envera Hodže i njegovih nasljednika nije ni marksizam-lenjinizam, čak ni njegova staljinistička interpretacija, nego ideološko i političko nasljeđe albanskog nacionalnog preporoda. Enver Hodža se osjećao i djelovao kao povijesni izvršilac ciljeva nacionalnog preporoda među Albancima, kako u unutrašnjem životu zemlje tako i u spoljnoj politici. Nije slučajno da su albanski partizani u borbi protiv italijanskih i njemačkih okupatora pored crvene proleterske zastave nosili istovremeno zastavu Skenderbega, vođe i heroja albanskog otpora protiv Osmanlija u 15. stoljeću.³

Rilindja kao proces buđenja i razvoja nacionalne svijesti među Albancima se ubrzava od vremena velike istočne krize 1875—1878. i kulminira proglašenjem albanske nezavisnosti 28. novembra 1912. godine.⁴ Tokom 1875—1878. ideje albanskog nacionalnog preporoda su formulirane u konkretan politički program.⁵ Početkom 1878. osniva se tzv. Istanbulski komitet sastavljen od istaknutih carigradskih Albanaca koji se zalagao za očuvanje integriteta Osmanske Carvine. Ako se, međutim, Bugarska, Srbija, Crna Gora i Bosna i Hercegovina »otcijepe od Imperije«, kako se ističe u jednom memorandumu Komiteta iz marta 1878, onda i Albanija treba da dobije »upravno-teritorijalnu autonomiju«. Istovremeno je u Prizrenu uspostavljen Albanski komitet koji je 30. marta u ime Kosovskog vilajeta uputio velikim silama peticiju protiv Šanstefanskog mira. Istanbulski komitet je 30. maja 1878. objavio proklamaciju u kojoj se ističe da Albanci iskreno žele da žive »u miru sa svim susjedima: sa Crnom Gorom, Grčkom i Bugarskom«. Od njih se ništa ne želi i ne traži, ali se odlučno zahtjeva da se »albanska zemlja ostavi Albancima«, te spremnost da se brani ono što se smatra albanskom etničkom teritorijom.

Na vijest da se u Berlinu priprema kongres velikih sila u cilju revizije Šanstefanskog ugovora albanski su prvaci, uglavnom veleposlanici i plemenski glavari, odlučili da se sastanu u Prizrenu 10. juna 1878. radi dogovora o odbrani albanskih teritorija ukoliko bi odlukama kongresa bile predane susjednim balkanskim državama ili Austro-Ugarskoj. Na tom skupu konstituirana je Albanska liga, obično poznata kao Prizrenska liga. Sa skupa u Prizrenu usložen je 15. juna memorandum velikim silama kojim se zahtjeva očuvanje teritorijalnog i uspostavljanje državnog integriteta albanske zemlje pod sultanovim suverenitetom. U tom smislu svih 47 članova su 18. juna usvojili i potpisali »Karamanau« (Knjigu odluka) u čijem se prvom članu izražava lojalnost sultanu i Visokoj Pori i traži očuvanje teritorijalnog integriteta Osmanske Carvine.⁶

Osnovna je politička zamisao Lige bila da se održanjem Osmanskog Carstva u njegovom okviru ostvari državopravna autonomija Albanije i time očuva njena teritorijalna cjelina. U supro-

³ Isto, 25.

⁴ B. Tönnies, op. cit., Steam Skandj, The Albanian National Awakening (Princeton, (New Jersey) 1967).

⁵ Oskara o tome, I. G. Senković, Albanija u periodu Istočnog krize (1875—1878), Moskva 1965.

⁶ Vidi, Idr Skender Rizaj, Lidhja shqiptare e Prizrenit në dokumente angleze (Albanska liga u Prizrenu u engleskim dokumentima), Arhiv Kosova, Pristina 1978.

inom, dezintegracijom Osmanske Carevine Albanci i njihove vertikalije bi bili podijeljeni između balkanskih država.⁷ Liga je krajem 1880. i 1881. pružila oružani otpor osmanskim vlastima i sprovođenju odluka Berlinskog kongresa, odbijajući da preda Crnoj Gori Plav, Gusinje i Ulcinj. Najduže se opirao Ulcinj koji je regularna osmanska vojska zauzela tek 24. novembra 1880. i dva dana kasnije preдала Crnoj Gori, čime su na tom području konačno izvršene odluke Berlinskog kongresa. Osmanska vojska je ubrzo potom ugušila i albanski otpor na Kosovu i uspostavila mir i redovnu strukturu vlasti. Nakon toga dolazi do političkog raslojavanja unutar Prizrenske lige na dvije struje od kojih se jedna zalaze za reforme u Osmanskom Carstvu, dok se druga bori za potpuno i konačno oslobođenje Albanaca. Istovremeno se obnavlja i proces socijalno-ekonomskog raslojavanja i određeni demografski pomjeranja među Albancima, tako što pripadnici albanskih stočarskih plemena koji su držali prostrane planinske oblasti silaze i naseljavaju plodne doline Metohije, Kosova i zapadne Makedonije.⁸

Albanska liga je u periodu 1878—1881. po svom obliku političkoj ideologiji i psihosociologiji uglavnom odgovarala tipu ustajopštenarodnih organizacija koje nastaju u kolonijalnim zemljama u doba borbe za nacionalno oslobođenje. U tom smislu je njen program i djelatnost mogu smatrati potpuno legitimnim u istoj mjeri u kojoj su to bili različiti velikodržavni planovi i zahtjevi pojedinih balkanskih država.⁹ Međusobno sučeljavanje tih političkih programa vodilo je u datoj povijesnoj situaciji na ovom geopolitičkom prostoru politici etničke, odnosno nacionalno-političke balkanizacije.¹⁰ Taj je proces pokrenut prije prvog svjetskog rata od strane velikih sila u cilju zadržavanja i proširenja njihovog uticaja u jugoistočnoj Evropi i na Mediteranu. U svojoj sustavnoj balkanizaciji znači takvu nacionalno-političku podjelu i odvajanje granica u kojoj većina susjednih balkanskih država govori jedna prema drugoj teritorijalnih zahtjeva pravednih etničkim i odgođanim istorijskim razlozima, rođenim se čine za situaciju u kojoj pobjedom balkanskih saveznika, uz pomoć velikih sila, u maju 1912. i raspadom Osmanskog Carstva u Evropi 1913—1914 nisu zadovoljene želje balkanskih država da se otvori pravo na razvoj na samoopredjeljenje koje se kao prirodni i nezamjenjivi odnosi tada tek oblikovalo. Strani i planovi balkanskih država

⁷ U istoj situaciji našu su se i Makedonci pobunili 1876. godine, nakon kojeg je bugarskog ustanka, te mladoturske revolucije 1908. i uvode je autonomiju. U toj formi se pod vodstvom Jancina Sandžakoskog socijaldemokratske Narodna revolucionarna partija koja na izborima iste godine dobija četiri poslanička mjesta u osmanskom parlamentu gdje se bori za autonomiju makedonije koja bi se na čitav federalizaciju Turske. Prevaranjem Osmanske Carevine u tzv. Bliskoslojnu federaciju očvala je se ujedini teritorije iednastve Makedonije i onemogućila njena podjelu između balkanskih država. U datoj istorijskoj situaciji to se nije moglo ostvariti i Makedonije je u balkanskim ratovima 1912—13. podijeljena između Grčke, Srbije i Crne Gore. (Opisimo vidj. Manoj Pandevski, Političke partii i organizacii vo Makedonije 1908—1912, Kultur, Skopje 1965.)

⁸ Po mišljenju Dimitrija Tucovića, pokret za autonomiju Albanaca »uzletao je iz najčiše tačke organizovanjem Arbanaska Lige«. Albanci su se, međutim, »spaskali« išli između ćelika i nakovnja, između Turske protiv čijeg su se jarma borili i evropskih država koje su im nosile nov jaram.« Liga se morala »odmah od osnivanja boriti na dva fronta: i protiv susjeda koji su arbanaska plemena vjeđali i protiv turske vlasti koja ih je stešnjavala«. (Srbija i Arbanija — Jedan prilog kritički zavojevačke političke srpske buržoazije, Socijalistička knjižara, Beograd 1914, 36—43.)

⁹ Termin »politika etničke balkanizacije« dao je Nicholas A. Stavrou u radu, Ethnic Politics and Albanian Foreign Policy, Journal of Asian-Pacific and World Perspectives, Vol. 5, No 3, 1981—82, 27—34.

država i njihovih političara samo su, kako je svako za sebe mislio, tek djelimično ispunjeni.

Nakon mladoturske revolucije među Albancima dolazi do snažne obnove nacionalnog pokreta koji na osnovu prava na samoopredjeljenje traži uspostavljanje autonomne Albanije u okviru Osmanske Carevine. Na nacionalnom kongresu, održanom 1909 u Bitolju, gdje je između ostalog usvojen jedinstven albanski alfabet, izabran je Komitet nacionalnog ujedinjenja kao prvi korak ka autonomnoj Albaniji koja bi obuhvatala vilajete Skadar, Kosovo, Bitolj (Monastir) i Janjinu. Mladoturci su odbili da Albancima priznaju pravo na autonomnu vladu iako su upravo njima mnogo dugovali za uspjeh svoje revolucije u julu 1908. godine. Tek kada je sredinom 1912. došlo do oružane pobune među Albancima koja je kulminirala zauzećem Skopija od strane ustanika pod komandom Ise Boljetinca, mladoturci su pristali na pregovore i u tu svrhu uputili jednu delegaciju u Prištinu.

Ovaj uspjeh albanskih ustanika oziojedio je i zabrinuo made susjednih balkanskih država koje su početkom 1912. potpisale vojni savez u cilju ručenja evropske Turske i podjeli njenih teritorija. Eventualno uspostavljanje albanske države u okviru etničkih granica, kako su određene na kongresu u Bitolju lišilo bi balkanske saveznike najboljih dijelova plijena koji su željeni dobri zajedničkom pobjedom u ratu nad Osmanskom Carevinom. Zbog toga su balkanski saveznici stupili u rat protiv Carevine već 8. oktobra 1912, znatno prije nego što su to prvobitno planirali. Iznenadno brz poraz turske armije izložio je Albance snažnom napadu od strane grčke, crnogorske i srpske vojske. Crnogorci su zauzeli Skadar Srpske jedinice su brzo napredovale prema Draču, dok je Grčka zauzela Korču i Dirokastar (Argyrokastron) sa namjerom da anektira sjeverni Epir ili južnu Albaniju.¹¹

U toj kritičnoj situaciji 27 albanskih vođa luga proglašili su 28. novembra 1912 nezavisnost Albanije u jednoj privatnoj kući u južnoalbanskoj luci Vlora (Valona) i izabrali general Ismail Qemal za Ismailom Edhematom Vlorom na čelu u Srbija, Grčka i Crna Gora nisu se odrekale na ova deklaraciju, nego su i dalje zadržale svoje trupe na albanskoj tloj tokom 1913. godine. To je stvarno došlo do Ugarske koja je u međuvremenu ušla u balkanski savez sa evropske svoje jedinice u Albanije. U takvoj situaciji balkanski ministar spoljnih poslova, Sir Edward Grey je do bi spriječio da se izjedini evropske države u zajedničku evropsku vojsku koja je otvorena na stranu balkanskih saveznika dok su Austro-Ugarska i Italija radi svojih interesa podržavale Albaniju ali je na kraju priznala nezavisnost Albanije.¹² Na tzv. ambasadorskoj konferenciji u Londonu decembra 1913. određeno je razgraničenje između balkanskih državama, pa su iako i Albanija određene granice unutar kojih se i danas nalazi.¹³

¹¹ E. P. Stickney, Southern Albania or Northern Epirus in European International Affairs, Stanford University Press, Palo Alto (California) 1926.

¹² O tome vidi, I. G. Senkevič, Oslobodil'no dvizhenie albanskogo naroda v 1905—1912, Moskva 1939.

¹³ I. S. Catkin, Diplomacija evropskih država v stizaji s osvoboditel'nyh dvizhenijem naroda Evropy i Evropy v 1905—1912, Moskva 1966.

¹⁴ O razvitku albanskog nacionalizma i države vidi, Joseph Swire, Albania: The Rise of a Kingdom, William and Norgate, London 1925.

Veliku pomoć i podršku borbi Albanaca za nezavisnost pružili su albanski iseljenici u SAD. Prvi albanski iseljenici stižu u Ameriku osamdesetih godina prošlog stoljeća i uglavnom se nastanjuju u Bostonu i njegovoj okolini. Gotovo su svi bili Toske pravoslavne vjere iz južne Albanije. Brojnija albanska imigracija u SAD koincidirala je sa borbom Albanaca za nezavisnost početkom 20. stoljeća. Albanski politički lideri u SAD, pravoslavni episkop Fan Noli, zatim Faik Konica, Kristo Dako i Konstantin Čerkezi, odlučno podržavaju albansku borbu za nezavisnost i u tom cilju osnivaju u Bostonu aprila 1912. Panalbansku federaciju u Americi, popularno nazivanu »Vatra« (Srce). »Vatra« je imala preko 70 ograna širom SAD. Svojim publikacijama »Vatra« je ulijevala iseljenicima osjećaj za albanske nacionalne ciljeve, dok su njene vođe nastojali zainteresirati zapadne sile za albansko pitanje, posebno tadašnjeg američkog predsjednika Woodrow Wilsona koji je odlučno podržao albansku nezavisnost.¹⁴

Balkanski saveznici su na Londonskoj konferenciji zastupali stav da usljed navodne nezrelosti i nesposobnosti albanske nacije ne postoje uvlovi da Albanija dobije nezavisnost. Takav stav zauzela je i Srbija kojoj je ratna kampanja 1912—1913. nametala dva kontradiktorna problema: htjela je određene teritorije ali nije znala šta da radi sa velikim dijelom stanovništva koje na njima živi. Srbija je na prvom mjestu željela da dobije izlaz na more. Sve dok Austro-Ugarska drži Dalmaciju, odnosno istočnu obalu Jadrana od Trsta do Kastel Lastve (današnji Petrovac na moru), Srbija nije mogla da tu nađe niti dobije izlaz na more nego je mogla računati samo na sjevernu Albaniju, tj. na Skadar ili Drač. Odatle je 1912—13. godine Skadar bio imperativ srpske spoljne politike. U prvim poratnim godinama 1918—1921, to je također bio imperativ jugoslavenske politike. Na mirovnoj konferenciji u Versaju 1919—20. došlo je do neslaganja između Nikole Pašića i dr Ante Trumbića oko pitanja koje teritorije i gradove treba prije braniti i zahtjevati njihovo pripajanje jugoslavenskoj državi. Dilema je bila Istra ili Skadar, odnosno Skadar ili Rijeka, odnosno i jedno i drugo ako je moguće.¹⁵ Na kraju se ostalo i bez jednog i bez drugog.

Dugo pitanje sa kojim se Srbija suočava bilo je kako riješiti status muslimanskog, neslavenskog stanovništva na Kosovu jer koncept koji je primjenjen u Srbiji tokom 19. vijeka iseljavanjem većinskog muslimanskog stanovništva dalje nije dolazio u obzir kako zbog brojnosti stočarskog i seoskog albanskog stanovništva tako i zbog promijenjenih međunarodnih okolnosti. Sve što se na Kosovu događalo po ulasku srpske vojske 1912. upućuje na zaključak da Srbija nije u stvari imala nikakav, datom vremenu primjeren koncept nacionalne politike prema albanskom stanovništvu. U takvoj situaciji srpska propaganda počinje da dehumanizira Albance i predstavlja ih kao antikulturni narod bez istorije, kao divlje Arnaute, savremene troglodite (pećinske ljude) koji žive u krvnoj osveti, pripisujući im uz to bestijalnost i praktikovanje

radoskrvuća. Posebno se u tome istako Vladaan Đorđević koji 1913. istovremeno na francuskom i njemačkom jeziku objavio antialbanski pamflet, »Albanci i velike sile«.

Slično je o navodnoj nesposobnosti Albanaca pisao i Jaša Tomić, poznati srpski političar iz Vojvodine.¹⁶ I srpsko političko vođstvo u Bosni i Hercegovini je u tom duhu protestiralo protiv uspostavljanja albanske države.¹⁷ Čak je i relativno liberalni Stojan Protić smatrao Albance »kriminalnim uljezima« koji su sposobni samo za onu vrstu slobode koja postoji u divljini.¹⁸ Još je 1921. na kongresu Demokratske stranke, njen vođa Ljuba Davidović izjavio da je »teško, zaista teško, za miroljubiv narod kakav je naš da ima mirne odnose sa Albancima, narodom koji svoje potrebe zadovoljava na način koji je nepoznat bilo kojem drugom evropskom narodu« (uzvici iz sale: »pljačkom i krađom«). Kada se sve ovo čita, onda ispada, kako je primijetio jedan povjesničar, da su Albanci »evropski crvenokošci«.¹⁹

Posljedice šovinističkih harangi ove vrste postale su vidljive tokom balkanskih ratova kada su srpske i crnogorske jedinice počinile brojne ubistva i prave masakre na Kosovu i sjevernoj Albaniji. O tome je uz oštre osude takvih postupaka izvještavala jedino srpska socijalistička štampa, a Dimitrije Tucović je napisao poseban »prilog kritici zavojevačke politike srpske buržoazije«. Neki od ovih članaka ušli su kasnije u izvještaj Karnegijeve zadužbine za međunarodni mir.²⁰

Mada je Albaniji od strane velikih sila priznata nezavisnost, državna vlast se veoma sporo konstituirala zbog praktično stalnog prisustva stranih trupa u zemlji. Velike sile su na prijedlog Austro-Ugarske, za prvog albanskog suverena imenovala njemačkog princa Wilhelma Wieda. Poslije dugog otezanja princ Wied se konačno 7. marta 1914. iskrcao u Draču. Dočekan od naroda neprijateljski a nesposoban da riješi situaciju u zemlji princ je već 14. septembra iste godine zauvijek napustio svoju nesuđenu kraljevinu.

Stanje se u zemlji još više pogorčalo pojavom seljačkog rata u centralnoj Albaniji sredinom 1914, tako da su konfuzija i nesud bili na svom vrhuncu kada je počeo prvi svjetski rat. Zemlja je ubrzo postala ratno poprište uprkos tome što je odmah po izbijanju rata proklamirala svoju neutralnost. Albanija je praktično počela da gubi kontrolu nad svojom vladitom sudbinom. Već u oktobra 1914. grčke snage su ušle u njene južne dijelove (sjeverni Epir), a u decembru je Italija, mada još izvan rata, okupirala

¹⁴ Rat u Albaniji i kod Skadra 1912—1913, Novi Sad 1913.

¹⁵ Svi Srbi poslanici bosanskohercegovačkog Sabora su bez obzira na unutrašnju podjelu na tri političke grupe dali pvođom proglašenja albanske nezavisnosti zajedničku izjavu da »bezprimjerne zrve i sjajne pobjede srpske vojske i visok kulturni i državni život kraljevine Srbije potpuno opravdavaju da Kraljevina zauzme stare oblasti, koje se šire sve do obale Jadranskog mora«. U izjavi se osuđuje držanje Austro-Ugarske, »koja za antikulturne Arnaute traži autonomna prava«, iako ih Južnim Slavenima »u svojoj državi osporava«. (M. Imamović, Pravni položaj i unutrašnje-politički razvitak BiH od 1878—1914, Sarajevo 1976, 255).

¹⁶ Balcanicus (pseudonim Stojan Protić), Albanski problem i Srbija i Austro-Ugarska, Beograd 1913, 30, 64.

¹⁷ Ivo Banac, The National Question in Yugoslavia — Origins, History, Politics, Cornell University Press, Ithaca (N. Y.) 1984, 294.

¹⁸ Carnegie Endowment for International Peace, Report of the International commission to inquire into Causes and Conduct of the Balkan Wars, Washington, D. C. 1914. (Vidi, Ivo Banac, The National Question in Yugoslavia, 295, 296).

¹⁴ Albanians, Harvard Encyclopaedia of American Ethnic Groups, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1980, 26.

¹⁵ Andrej Mitrović, Jugoslavija na Konferenciji mira 1919—1920, Beograd 1969, 169—176.

Valonu u središnjoj Albaniji. U ljeto 1915. srpske i crnogorske trupe su upale u sjevernu Albaniju.²¹ Objavljivanjem odredaba tajnog Londonskog protokola, od strane sovjetske vlade 1918, otkrilo se da je Italiji obećan protektorat nad centralnom Albanijom, a da se njeni južni dijelovi prepuste Grčkoj a sjeverni Srbiji. Italijanski su planovi onemogućeni otporom Albanaca, čiji politički predstavnici su protestirali da neće dozvoliti da budu »prodavani kao stoka na pijacama Evrope«.²²

U toj kritičnoj situaciji za zemlju, kada je njena zavisnost bila ratom ugrožena, priskočili su joj opet u pomoć albanski Amerikanci. Njihova, naprijed pomenuta, organizacija »Vatra« je tokom 1917. prikupila 150.000 dolara kao pomoć u borbi Albanije za održanje nezavisnosti. Tokom 1918—1919. »Vatra« je u Bostonu izdavala mjesečnik »Adriatic Review« a albansko-pravoslavni episkop Fan Noli je dobio čvrsto obećanje od predsjednika Woodrowa Wilsona da će na Konferenciji mira u Versaju braniti albanske interese.²³ Wilson je održao obećanje i njegovom odlučnom intervencijom je onemogućena podjela Albanije između Italije, Grčke i Kraljevine SHS. Mirovna konferencija je obavljala tzv. ambasadorsku konferenciju da konačno riješi albansko pitanje i uspostavi njenu samostalnost.

Zamoreni od čekanja na tu konferenciju albanski politički prvaci su, uprkos prisustva italijanskih trupa, sazvali i 1920. održali nacionalni kongres u gradu Lušnje. Kongres je izabrao privremenu skupštinu i formirao vladu sa Sulejman Detvinom na čelu a Tiranu odredio za njeno privremeno sjedište. Ubrzo je u Vlora izbio ustanak, pa je Italija zbog toga i svojih unutrašnjih problema odlučila krajem 1920. da se povuče iz Albanije. Italija je istovremeno priznala nezavisnost Albanije, zadržavši samo pomoćnu bazu na ostrvu Sezau koja je kontrolirala ulazak u luku Valona. Decembra 1920. Albanija je i pored neslaganja Grčke i Kraljevine SHS primljena za punopravnog člana Lige naroda. Konačno je u novembru 1921. ambasadorska konferencija vraćila granice iz 1913. godine. Nakon toga i intervencije Lige naroda, Kraljevina SHS je bila prinuđena da prizna nezavisnost Albanije i granice iz 1913, te da konačno povuče svoje trupe i odustane od zamisli da u Skadru ili San Đovaniju dobije izlaz na more. Granična pitanja sa Albanijom su sređena tek 1926. konačnim političkim demarkacione linije na području Ohridskog jezera kada je general Sir Cyril Hamer definitivno pripremio Kraljevini SHS

Od 1921. do 1924. liberalna inteligencija nove države je uzalud pokušavala da uspostavi buržoasko-demokratski režim. Vođa prozapadne orijentiranosti liberalnih političara koji su težili modernizaciji zemlje bio je episkop Fan Noli koji se po završetku rata vratio u domovinu kao primas novoformirane autokefalne Albanske pravoslavne crkve. U prvoj vladi Ahmed bega Zogua, formi-

ranog decembra 1922, Noli je bio ministar spoljnih poslova. Juna 1924. došlo je do pobune protiv Zoguoovog diktatorskog režima. Ustanici su zauzeli Tiranu a Zogu je sa svojim saradnicima pobjegao u Jugoslaviju. Odmah je formirana nova buržoasko-demokratska vlada sa Fan Nolijem kao premijerom. Ova vlada je priznala Sovjetski Savez i donijela program reformi koji je odmah počela sprovoditi. Samo šest mjeseci kasnije, krajem decembra 1924, Zogu se vratio na vlast uz materijalnu potporu jugoslavenske kraljevske vlade, te pomoću plaćenika regrutiranih uglavnom među ruskim bjelogardejcima i Albancima sa Kosova koje je podržao artiljerijski puk prirenskeg garnizona.

Vlada je svoj povratak na vlast dugovao Jugoslaviji, Zogu se ipak orijentirao prema Italiji čiji se ekonomski uticaj u zemlji sve više osjećao.²⁴ Albansko-italijanskim sporazumom novembra 1926. garantira se opstanak Zoguoovog režima i predviđa intervencija Italije u eventualnim sporovima između Albanije i susjednih zemalja. Sjedeće godine potpisan je i međusobni odbrambeni pakt a trajanju od 20 godina.

Vlada Kraljevine SHS je neutralizirana ovim Zoguoovim političkim zaokretom pokušala je da ga ukloni sa vlasti ali bez uspjeha.²⁵ Tek kada je sredinom tridesetih godina Zogu, koji se u međuvremenu 1928. proglasio za kralja, shvatio da jednostrana orijentacija na Italiju predstavlja opasnost po zemlju i njegov režim, pokušao je uspostaviti izvjestan balans u spoljnim odnosima, ponudivši 1936. Jugoslaviji zaključanje privredno-političkog sporazuma. Ponuda nije prihvaćena zbog sve većeg približavanja vlade Milana Stojadinovića Italiji sa kojom je Jugoslavija početkom 1937. potpisala sporazum o prijateljstvu. Mada je sporazum držan u tajnosti, albanska je vlada saznala za njega i u tom smislu uložila protest valjanostom ministarstva spoljnih poslova grofa Ciana prilikom njegove posjete Tiranu aprila 1937. godine.

Italija je 1938—39. u više navrata nudila Jugoslaviji da zajednički obustave i podijele Albaniju. Grofom Stojadinovićeve vlade početkom 1939. knez Pavle je definitivno odbio taj italijanski plan jer, kako je rekao grofu Ciana, Jugoslavija ima već dovoljno problema sa svojim Albancima. Italija nije čekala da joj se to dva puta kaže, te se požurila da sam otpisira Albaniju. Za svega 10 dana, od vojnog pošta do Ulkroa, tj. 7—10. aprila 1939, italijanska fašistička vojska je zauzela sve značajnije centre u zemlji i tako zauzela čitavu Albaniju. Knež Zogu je pobjegao u Srbiju a Albanija je proglašena za italijansku provinciju sa jednom marionetskom vladom.

Poslije drugog svjetskog rata i herojske narodnooslobodilačke borbe naroda Jugoslavije, te neselbične pomoći koju su jugoslavenski NOP i KPJ pružili nacionalno-oslobodilačkoj borbi albanskog naroda pod vođstvom komunisti, u Albaniji je uspostavljena narodno-demokratska vlast. Granična linija između FNR Jugoslavije i NR Albanije ostala je nepromijenjena u odnosu na predratnu granicu. Općenito su granice između svih balkanskih država vraćene

²¹ Taj čin srpske vlade kritikovali su i neki građanski političari u Srbiji, posebno u kontekstu jugoslavenskog pitanja. Tako je bivši ministar narodne privrede Kosta Stojanović pisao: »Upadom u Albaniju oslabili smo princip nacionalnosti koji je trebalo da nam bude najveća svetinja i dali za pravo velikim imperijalističkim državama.« (Dragoslav Janković, Srbija i jugoslovensko pitanje 1914—1915, Beograd 1973. 177).

²² Fred Singleton, A Short History of the Yugoslav Peoples, Cambridge University Press, Cambridge 1985, 139.

²³ Harvard Encyclopaedia of American Ethnic Groups, 26.

²⁴ Zilko Avramovski, Italijanska ekonomska penetracija u Albaniju od 1925. do 1939, Zbornik radova »Historija XX veka«, sv. 5, Beograd 1965.

²⁵ Isti, Akcija jugoslovenske vlade protiv Zoguoovog režima u Albaniji preko Cene bega Knežiu (1926—1927), Gjuvime albanologjike (Albanološka istraživanja), No 2. Priština 1965.

poslije rata na linije iz 1939—1941. koje su uspostavljene još odlukama ambasadorske konferencije u Londonu 1913. odnosno Konferencijom mira u Parizu 1919—20. i međusobnim mirovnim ugovorima. Tako je Balkan i poslije rata i oslobođenja ostao etnički i politički balkaniziran. Time je ostala i mogućnost da u određenim poslijeratnim prilikama stani sukobi ožive, a neki čak zaoštre u odnosu na predratno stanje.

Tako danas na Balkanu, uključujući Rumuniju i Tursku, postoje manje ili više izražene i zaoštrene konfliktna situacije između svih balkanskih država. To su: Jugoslavija — Albanija (zbog uvorenih pretenzija Albanije prema onim teritorijama Jugoslavije gdje u većem ili manjem broju živi albanska narodnost, tj. prema Kosovu, dijelovima zapadne Makedonije, istočne Crne Gore i čak južne Srbije); Grčka — Albanija (zbog teškog položaja preko 300.000 Grka u južnoj Albaniji); Jugoslavija — Bugarska (zbog negiranja makedonske nacije a time i osporavanja legitimnosti SR Makedonije kao jednog od konstituirajućih faktora SFRJ); Jugoslavija — Grčka (zbog negiranja i denacionalizatorske politike prema Makedoncima u Grčkoj); Turska — Bugarska (zbog denacionalizatorske politike koja se sprovodi nad turskom nacionalnom manjinom u Bugarskoj). Tome treba dodati sve izraženiji konflikt između Mađarske i Rumunije oko Erdelja, odnosno Transilvanije gdje živi oko tri miliona Mađara, te Jugoslavije i Austrije zbog neriješenog položaja slovenačke i hrvatske nacionalne manjine u Austriji.²⁶ Ova neprijatelna realnost nekad manje a nekad više utiče na međusobne odnose balkanskih država i u velikoj mjeri određuje kurs njihove spoljne politike.

Tokom rata komunističke partije i pokreti više balkanskih zemalja opredjeljuju se za rješavanje nacionalnih problema u duhu proletarskog internacionalizma i bratstva i jedinstva naroda. Rješavanje balkanskih sukoba u velikoj je mjeri zavisilo od stava SSSR-a. Tada nije bilo nerealno očekivati da se mogu prevazići predratni konflikti, posebno oni sa Jugoslavijom na jednoj i Bugarske i Albanije na drugoj strani. Tito i Dimitroff su u tom pravcu poduzeli i određene konkratne korake u međusobnim pregovorima uz prednjačenje generala Pavara Hodže. Razmišljalo se o pregovore o stvaranju balkanske federacije. To je relativno stara ideja koja se među balkanskim, posebno srpskim socijalistima i socijal-demokratima začela još na prelomu dva stoljeća. Njegovim stvaranjem bi se jednom za svagda riješila nacionalna i teritorijalna pitanja. Neki zapadni pisci smatraju da je Staljin na ovaj poduhvat »brosao hladnu vodu«. On je tu ideju u cijelosti odbacio kao »loše smišljenu provokaciju pred zapadnim silama, za koje je bio uvjeren da će takav »opasni poduhvat« protumačiti kao grubo zahvatanje viasti od strane još nestabilnih komunističkih režima na Balkanu.²⁷

Gledajući retrospektivno moglo bi se dokazivati da su Staljinove zamjerke plod već tada postojećih razilaženja sa Titom koji je u očima sovjetskog rukovodstva izgledao »suvviše ambiciozan«.

²⁶ Moglo bi se reći da su Osimski sporazumima između SFRJ i Italije konačno uspostavljeni stabilni odnosi i prevaziđena sporna pitanja iz prošlosti.

²⁷ N. A. Stavrou, Ethnic Politics and Albanian Foreign Policy, 28—29.

²⁸ Isto, 29.

Ako je sve to tačno, onda bi se moglo reći da je jedini napor balkanskih komunističkih država da riješe nacionalno pitanje na principima proletarskog internacionalizma ubrzo okončan intervencijom iz Moskve. No, bez obzira na to, balkanska se federacija nije mogla realizirati u datim prilikama iz brojnih povijesnih razloga.

Sa odbacivanjem ideje o balkanskoj federaciji i napadom Informbiroa na Jugoslaviju, etnički i nacionalno-politički sukobi na Balkanu su se postepeno vratili na svoje predratno stanje. U odnosu na Jugoslaviju, u Bugarskoj i Albaniji su vremenom oživjele stare političke ambicije da se »oslobode« i »zaštite« njihovi »su-narodnici« sa druge strane granice. Pripadnici jugoslovenskih manjina u Bugarskoj, Albaniji i Grčkoj, u najvećem broju: Makedonci, zatim Srbi i Crnogorci, podvrgnuti su najgrubijoj politici denacionalizacije i asimilacije. U odnosu na predratno stanje, u Bugarskoj i Albaniji je došlo do svojevrstne mješavine nacionalizma 19. stoljeća sa deklarativnim marksizmom-lenjinizmom, da bi se ostvarili čisto nacionalistički ciljevi. U tom vrtlogu balkanskog nacionalizma, koji se hrani irendentizmom i šovinizmom, Albanija zauzima ipak jedinstven položaj. Ona uzima sebi pravo da štiti Albance na Kosovu i općenito u Jugoslaviji dok u isto vrijeme oštro odbacuje slične zahtjeve Grčke koja želi da očuva određena nacionalno-kulturna i vjerska prava preko 300.000 Grka u Albaniji koje režim grubo proganja. Ova jedinstvena situacija u kojoj se nalazi režim u Tirani u velikoj mjeri određuje albansku spoljnu politiku.

Sve vlade u Tirani su u osnovi stijedile jedinstven spoljnopolitički model. One su se u pravilu oslanjale na krupne svjetske sile ukoliko ove ispunjavaju dva bitna uslova: prvo, da su dovoljno snažne da po potrebi pruže Albaniji odgovarajuću međunarodnu podršku i da su pored toga dovoljno geografski udaljene da bi neposredno mogle intervenirati i miješati se u unutrašnje stvari Albanije. Albanija se rijetko vezivala za susjedne zemlje i kada je u dva »velika preloma« najprije ona je de facto bila od njih apsorbirana.²⁸ U kritičnim godinama uspostavljanja albanske države ključna uloga su odigrale Austro-Ugarska, Francuska i SAD, ali kada su se odložile o Tirani vezule za Italiju, rezultat je bio aneksija zemlje na terano naslanjanju 1939. godine. Nakon rezolucije Informbiroa i prekida odnosa sa Jugoslavijom, Enver Hodža je optuzivao kako je »nesretno« savezništvo sa Jugoslavijom 1944—1946. dovelo skoro do stvaranja Arabije u jugoslovensku federaciju.

Odatle je Albanija svoje saveznike poslije 1948 isključivo birala među zemljama koje su u sukobu sa Jugoslavijom i neprijateljski se odnose prema njoj. Po tom i prethodna dva kriterija, Sovjetski Savez postaje glavni vojno-politički i ekonomski saveznik Albanije. Kada od sredine pedesetih godina SSSR normalizira odnose sa Jugoslavijom, a N. Hruščov prilikom posjete Tirani 1959. savjetuje E. Hodži da to isto učini, Albanija ubrzo raskida savez sa SSSR-om i drugim socijalističkim zemljama istočne Evrope i ekonomsko-politički se u cijelosti vezuje za daleku Kinu.

²⁸ Isto, 30.

Kako se tokom sedamdesetih godina Kina postepeno otvara prema svijetu i u tom sklopu normalizira odnose sa Jugoslavijom, to Albanija 1978. jednostrano raskida savezništvo sa Kinom.

U tom se trenutku spoljna politika Albanije našla u kritičnoj situaciji. Rukovodstvo zemlje se odlučilo za samonametnutu izolaciju jer se jednostavno nije više mogao naći niko ko bi bio spreman da potpiše albansku verziju socijalizma i uz to neštetično napada Jugoslaviju i psuje njen «revolucionizam». Ali kako je samodovoljnost i oslanjanje isključivo na vlastite snage u eri svjetske međuzavisnosti mnogo lakše proklamirati nego ostvarivati, to se albansko rukovodstvo odlučilo da u spoljnoj politici zadrži ideološku isključivost, uz određeni pragmatički pristup međuzavisan, u prvom redu ekonomskim odnosima. Iako albansko spoljna politika ima danas nekoliko odlika. Nakon raskida sa Kinom a u skladu sa razdvajanjem ideologije od praktičnih obzira i potreba, Albanija uspostavlja formalne diplomatske odnose sa oko 60 država širom svijeta, iskjučujući u principu velesile, SAD i SSSR, te Veliku Britaniju i Zapadnu Njemačku zbog nekih neriješenih finansijskih pitanja još iz vremena rata. Tamo Albanija želi da osigura širu međunarodnu podršku za svoje nacionalne i druge ciljeve. Te se podrška ne čini mnogo vjerovatnom. Većina zemalja sa kojima je Albanija uspostavila veze pripada nesvrstanoj pokreti koji Albanija osuđuje kao »obmanu« i »prevaru«. Ipak, proširenje odnosa sa trećim svijetom može biti sigurno za savezništvo sa nekom od vojnih sila i podloga za albansku politiku nezavisnosti. Da li je to adekvatna zamjena ili nije i u kojem će pravcu stvari ići, posebno poslije Hodžine smrti, još je rano suditi.

Drugi faktor albanske spoljne politike je oštro i očudo istinski nacionalno-ideološki i formalni u koji je ušao Enver Hodža, koji je za života imao ambiciju za postanje »ideološki vrhu« raznim »istinskim« marksističko-lenjinstičkim partijama širom svijeta u Evropi, trećem svijetu i Australiji. Dugo je bio u kontaktu sa nekim podacima oko 25 takvih marksističkih proletarijsko-lenjinstičkih partija koje su u stvarnosti praktično bez snage.

Kroča u stvarnosti najpovoljnija karakteristika albanske spoljne politike je korišćenje u ideološkim i čističkim zahtjevima prema Jugoslaviji da ni se međusobno otičelo domaće javno mnjenje. U skladu sa tim zahtjevima i zahtevima međunarodnog svijeta koji usvajaju u skladu sa svojim standarda života u Evropi. Od 1977. godine Albanija počinje sasvim otvoreno da se predstavlja kao nediljni albancea u Jugoslaviji. Upostavljaaju se linije i mehanizmi koje vode na likovnosti, ali se odbija slična saradnja sa drugim krajevima Jugoslavije. Koristeći se slobodama koje u Jugoslaviji uživaju svi narodi i narodnosti Albanija je nastojala da kulturne veze između dvije zemlje pretvori u jednosmjernu ulicu sa otvorenim oltjem da utiče na Albance, posebno prema Kosovu da se kulturno-politički prijenjiraju prema Tirani. Masovni uvoz literature i druga propaganda, te organiziranje u cilju neprijateljskog djelovanja protiv Jugoslavije imali su za posljedice demonstracije u Prištini 1981. godine. Albanija otvoreno

zahtjeva za Kosovo status republike i optužuje velikosrpske šoviniste za navodno obespravljen položaj Albanaca u Jugoslaviji. Istovremeno se odabecuju sve pritužbe na obespravljeno grčke, makedonske i drugih nacionalnih manjina u Albaniji. Međunarodni sud u Hagu je još prije rata potvrdio pravo grčke narodnosti u Albaniji na obrazovanje na vlastitom jeziku, što nikada ni prije niti poslije rata nije sprovedeno. U dva govora održana 1978. na jugu Albanije, Enver Hodža je doduše verbalno priznao grčkoj manjini pravo na upotrebu maternjeg jezika u skladu sa principima proleterskog internacionalizma. No, bez obzira na ove deklarativne izjave danas se u Albaniji uči samo kao »strani jezik« i to tek od šestog razreda osnovne škole. U želji za izvjesnim približavanjem Grčkoj u albanskoj se publicistici naglašava da su Albanci i Grci dva jedina autohtona naroda na Balkanu dok su Jurni Sloveni došli kasnije. Kada su trojica grčkih poslanika iznijeli 1981. pred parlament u Atini pitanje kršenja ljudskih prava u odnosu na Grke u Albaniji, »Zer i populit« ih je oštro napao što smetaju dobre albansko-grčke odnose.³⁰

Djelokupna albanska spoljna politika pokazuje da, po balkanskom običaju i balkanskoj tradiciji Albanija vidi samo ono što sama da njoj etnički i historijski pripada. Kroz stalno podgrijavanje pitanja Kosova« Albanija želi da održi određeni nivo napetosti i skrene pažnju sa ekonomskih i ostalih brojnih keskoča sa kojima se suočava. Pored toga, ona želi da na uskom nacionalnom pitanju privuče na svoju stranu albanske emigrante na Zapadu i osigura njihovu širu političku a posebno finansijsku podršku i pomoć u konvertibilnoj valuti.³¹

Ideološki bit nacionalističke politike Envera Hodže možda najbolje izražava njegov odnos prema rilindji (nacionalnom preporodu) iz 19. stoljeća koji je za njega bio veći značaj nego sama nacionalno-oslobodilačka borba albanskog naroda u toku drugog svjetskog rata. Polazeći od tog shvatanja, centralni događaj u albanskoj povijesti je E. Hodžu omiljenije ostvarenje ideje o državnoj državi njenim proglašenjem 28. novembra 1912. godine. U dramatičnim događajima krajem novembra i početkom decembra 1912, on je vidio zgusnuta sliku cjelokupne povijesti albanskog naroda i ostvarenje ideja rilindje o nacionalnom preporodu u nezavisnoj državi. Taj događaj je osnovu političkog razvoja zemlje sve do danas. Enver Hodža je u stvarnosti bez obzira na svoju deklaraciju o marksizma-lenjinstva i je bila u skladu s internacionalizmom, bio i ostao vezan za tradiciju državnosti iz 1912. u kontinuitetu sa rilindjom.

U skladu se s tim po njegovim brojnim postupcima. Postjeda je njegov jedini cilj oslobodilački. Ustavili Tirani 17. novembra 1944., ali je on svoj ulazak u grad odložio za 28. novembar, tj na 32. godišnjicu Deklaracije o nezavisnosti Albanije. Koči Džozde je u skladu sa svojim linijom proleterskog internacionalizma uspio izdejstvovati da se za nacionalni praznik zemlje proglasi 11. januar, dan na koji je Albanija 1946. proglašena narodnom republikom. Po rezoluciji Informbirca i raskida sa Jugoslavijom E. Hodža je za na-

³⁰ Ibid. 33.

³¹ Ibid.

cionalni praznik proglasio 28. novembar. U izdavačkom programu prve poslijeratne i tada jedine državne izdavačke kuće, nazvane »Naim Frašeri« po glavnom ideologu albanskog nacionalnog preporoda, centralno mjesto su dobili pisci iz rilindje. Ideja rilindje se poslije 1948. otvoreno suprotstavlja ideji proleterskog internacionalizma koji navodno predstavlja osnovu jugoslovenskih težnji da Albaniju utopi u Balkanskoj federaciji kojoj bi Tito bio na čelu. Tokom »ideološke i kulturne revolucije« pokrenute 1966. Enver Hodža je kao »veliki učitelj svog naroda« epohu rilindje i njene nacionalno-političke ideje stavio u prvi plan.³²

Enver Hodža je do kraja ideologizirao i digao na razinu povijesnost mita epohu, pokret i ideje rilindje, te njihovo ostvarenje 28. novembra 1912, koristeći ih za ciljeve svoje nacionalističke politike kojom je neumorno decenijama indoktrinirao albanski narod.

³² Bernhard Tönnies, Sonderfall Albanien, 117.

Jugoslovensko-albanski odnosi 1918 — 1939.

Živko Avramovski

Od završetka prvog svetskog rata i raspada Austro-Ugarske Monarhije nastaje nova etapa u odnosima s Albanijom. Stvaranje jugoslovenske države na istočnoj obali Jadranskog mora kosilo se sa pretenzijama italijanskih iredentista da Jadransko more pretvore u »unutrašnje« italijansko more. Ove težnje italijanske buržoazije ugrožavale su integritet, pa i opstanak Jugoslavije. Italijanska ekspanzivna buržoazija, a naročito od dolaska fašista na vlast, težila je da ostvari dublji prodor na Balkan, a kao glavni pravac prodora odabrana je Albanija. Zato su se na ovom području u čitavom periodu između dva svetska rata oštro sukobljavali italijanski i jugoslovenski interesi, pa jugoslovensku politiku prema Albaniji treba posmatrati kao sastavni deo jadranske politike, odnosno politike suprotstavljanja italijanskom pritisku.

Jugoslovenski vladajući krugovi su ocenili da jačanjem pozicija u Albaniji Italija izuzetno pojačava svoj strateški položaj prema Jugoslaviji, jer prodire duboko u njen bok i neposredno ugrožava njeno najosetljivije područje: Moravsko-vardarsku dolinu. Pored toga italijanska propaganda je stalno raspaljivala albanski iredentizam prema Kosovu i drugim delovima jugoslovenske teritorije na kojima živi albanska nacionalna manjina. Uz italijansku pomoć u južnoj Albaniji stvorena je baza VMRO, odakle su oružane čete upadale na teritoriju Jugoslavije i vršile terorističke napade. Pošto je ona istovremeno podsticala i bugarske pretenzije na Vardarsku Makedoniju njeno prisustvo na zapadnim granicama Makedonije primano je kao izuzetna opasnost.

U nastojanjima da pariraju italijanskom uticaju, jugoslovenski vladajući krugovi su se u Albaniji služili istim metodama kao i italijanska vlada. Ove metode su se sastojale pre svega u konspiriranju uticajnih albanskih barjaktara i drugih viđenih ličnosti, u podsticanju nezadovoljstva i pobuna protiv vlade, ako bi se ocenilo da je ona potpala pod italijanski uticaj, davanju pribežišta albanskoj antiitalijanskoj emigraciji i sl.

Prvi italijansko-jugoslovenski sukob u Albaniji usledio je povodom podele okupacionih zona posle povlačenja austrougarskih trupa. I italijanska i srpska vojska težile su da što pre uđu u

Skadar da bi odatle pojačale svoj uticaj u severnoj Albaniji. Srpska vojska je prva uspjela da uđe u Skadar, ali su 4 dana kasnije u grad ušle francuske, britanske i italijanske trupe, pa su 22. novembra 1918. srpske trupe morale da napuste grad. Prisustvo italijanskih jedinica omogućilo je da Skadar postane centar anti-jugoslovenske propagande. Tu se okuplja kosovska emigracija koja je osnovala Kosovski komitet, koji finansijski podržava Italija. Tu se, iakože, okupljaju pristalice kralja Nikole, koji uz italijansku pomoć vode antijugoslovensku propagandu.¹ Pod uticajem ove udružene propagande u februaru 1919. godine izbio je ustanak Albanaca u Plavu i Gusinju, koji je brzo ugušen, a u Skadar se slilo oko 2000 izbeglica.

Da bi ojačala svoje pozicije Italija je odmah krajem 1918. godine organizovala sazivanje »Albanskog kongresa« u Draču, na kome je osnovana vlada pod predsedništvom poznatog italofila Turhan-paše Permetija. Jugoslovenska vlada je formiranje »dračke vlade« ocenila kao opasan italijanski manevar, naročito što je u toj vladi bio ministar i Hasan Pridžina, a s njom su usko saradivali i drugi kosovski emigranti.² Nasuprot ovom italijanskom potezu jugoslovenska vlada je podržavala Esad-pašu Topčanića i njegov zahtev da bude priznat kao jedini legalni predstavnik Albanije. Jugoslovenska vlada je podržavala i pokret protiv italijanske okupacije i protiv »dračke vlade« koji se razvio u Albaniji u toku 1919. godine. Ove snage su 28. I 1920. sazvale Nacionalni kongres u Ljušnji na kome je doneta odluka o oduzimanju svih ovlašćenja »dračkoj vladi« i formiranju nove vlade pod predsedništvom Sulejmana Delvine. Kongres je za novu predstonicu izabrao Tiranu. Kao ministar unutrašnjih poslova u vladu Sulejmana Delvine ušao je Ahmed-beg Zogu, mačanski prvak, sa kojim je jugoslovenska vlada već uspostavila dobre odnose, pa je formiranje ove vlade ocenila kao poen protiv italijanskog uticaja. Jugoslovenski uticaj je još više ojačao kad je u martu 1920. sazvana Narodna skupština, u kojoj su projugoslovenske snage »esadovci« i predstavnici Mirdita, bile jače od protitalijanskih.³ Tada je došlo i do sužavanja italijanske okupacione zone. Italijanske trupe su se povukle iz Skadra i srednje Albanije i zadržale se samo u Valoni, Tepelenji i Himari i južnoj Albaniji. Vlada Sulejmana Delvine je pokušala da pregovornima sa italijanskom vladom Nitiija postigne potpuno povlačenje italijanskih trupa sa albanske teritorije. Takvo nije uspelo poredano je oružana borba, koja je krajem jula 1920. završena povlačenjem italijanskih trupa iz Valone, ali je ostrvo Saseno, ispred valonske luke, ostalo u italijanskim rukama.⁴

Posle isterivanja italijanskih trupa iz Valone intenzivnije je nastavljen pokret za isterivanje i jugoslovenskih trupa, koje su se nalazile u graničnom pojasu do demarkacione linije. Italija je svesrdno pomagala ovaj pokret. Sredinom avgusta jugoslovenske

jedinice su bile potisnute sa demarkacione linije, ali su ubrzo prešle u protivnapad i vratile su se na istu liniju. Dalje oružane akcije su obustavljene zahvaljujući intervenciji britanske diplomatije.⁵ Međutim, i posle prekida operacija stanje na jugoslovensko-albanskoj granici se nije smirilo. Usledilo je međusobno optuživanje za počinjene zločine u toku operacija nad civilnim stanovništvom, uz brojne lokalne sukobe. Sve ovo je koristila Italija da bi u svetskoj javnosti optužila Jugoslaviju da radi protiv albanske nezavisnosti.

Novembra 1920. godine vlada Sulejmana Delvine je podnela ostavku, a novu vladu formirao je Elijas Vrioni, poznati italofil. To je vodilo daljem jačanju italijanskih pozicija u toku 1921. godine, a pošto je na Mirovnoj konferenciji izgledalo da će velike sile priznati Italiji povlašćeni položaj u Albaniji, jugoslovenska vlada je odgovorila novim potezom koji je izazvao mnoge polemike u evropskoj javnosti i naneo štete jugoslovenskom ugledu u Albaniji, naročito među južnoalbanskim stanovništvom koje je bilo protiv proglašenja takozvane »Mirditske republike«. Još u toku rada Mirovne konferencije pojavila se ideja o stvaranju tampon države u severnoj Albaniji, ako bi Italija dobila protektorat nad Albanijom.⁶ Ova ideja bazirala se na dobrim odnosima koje je Srbija imala sa mirditskim pavicima još iz vremena balkanskih ratova. Krajem 1912. godine mirditski prvak Prenk Bib Doda nudio je Srbiji i Crnoj Gori sardnju i trazio oružje i novčanu pomoć kako bi se proglasio mirditskim knezom i kako bi osnovao autonomnu katoličku Albaniju. I naslednik Prenk Bib Dode, Mark Đoni, održavao je dobre odnose sa Srbijom. U toku cruzanog sukoba u avgustu 1920. godine on je otkazao poslušnost tiranskoj vladi, a kako je italijanski uticaj sve više rastao, on je aprila 1921. godine prebegao u Jugoslaviju. U leto 1921. godine albanske jedinice ponovo napale jugoslovenske trupe na demarkacionoj liniji. Borbe su trajale do oktobra meseca kad su jugoslovenske trupe ponovo izvratile svoje pozicije na demarkacionoj liniji. U međuvremenu Mark Đoni je na podstizaj iz Beograda digao ustanak u severnoj Albaniji i proglašio odcepljenje i osnivanje nezavisne »Mirditske republike«. Jugoslovenska vlada je s Mark Đonijem skloplila sporazum koji je predviđao da će ona zastupati interese mirditske države u inostranstvu, a jugoslovenska vojska braniti njenu nezavisnost.⁷ Đonijeva smrt u leto 1923. razbila je jedan od većih vojnih. Posle toga vlada je uputila jače snage. Na vest o dolasku jačih

¹ D. Vujić: *Ostobodoenje Skadra 1918. godine i stanje na crnogorsko-albanskoj granici*, Istorijski zapisi, god. XII, knj. XVII, Titograd 1/1960, 93.

² Zamboni, Giovanni: *Mussolinis Expansionspolitik auf dem Balkan*, Hamburg 1970, L.

³ Arš. Senkevič Smirnova: *Kratkaja istorija Albanii*, Moskva 1965, 190—191; V. Vinaver: *Italijanska akcija protiv Jugoslavije na albansko-jugoslovenskoj granici 1918—1920. godine*, Istorijski zapisi, Titograd, br. 3, 1966, 513 i Arhiv Vojnoistorijskog instituta / u daljem tekstu: AVII/popisnik 17, f. 61g, elaborat »Albanija u periodu između dva rata«.

⁴ Arš. Semkevič, Smirnova, n.d., 196.

⁵ U borbnama na sektoru kod Dobra iz pravca Piškepeje deo albanskih jedinica bio je odeven u italijanske uniforme, a u operacijama su učesivale i oružane čete VMRO. To je za jugoslovensku vladu bio siguran znak italijanske umešanosti. Još veću zebnju je izazvala vest da Italija zasnovava stvaranje makedonsko-albanske federacije. (D. Đedović, *Jugoslavija i balkanske države 1918—1923*, Beograd 1979, 77—78).

⁶ Na sednici jugoslovenske delegacije na Mirovnoj konferenciji od 17. novembra 1919. godine Nikola Pašić je govorio: »Kako se strategijske granice nerado primaju, mi na njih imamo prava, jer se sa instaliranjem Italije u Albaniju stvara nova situacija — jedna velika sila dolazi na tom kraju s nama u kontakt. I mi se moramo svom snagom založiti da to izdejstvujemo, a tako isto da bar u severnoj Albaniji obezbedimo jedno mrežno albanske nezavisnosti u ma kakvoj formi. Radović je to precizno nazvao »tampon država« (S. Križman i B. Hrvabak: *Zapisi sa sednice delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919—1920*, Beograd 1960, 209).

⁷ Zivko Avramovski: *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, I, Zagreb 1986. Godišnji izveštaj za 1921. godinu, 24. J. Godart, L'Albanie en 1921, Paris 1922, 243.

⁸ Arhiv Jugoslavije, Fond Milana Stojadinovića (U daljem tekstu: AJ, MS) f. 37, referat Ive Andrića od 30. januara 1939.

vladinih snaga Mark Đoni je uputio prema Skadru 2.000 ljudi. Istovremeno i jedinice jugoslovenske vojske krenule su ka strateškim tačkama u severnoj Albaniji. Na to je usledila intervencija britanske i francuske vlade,⁹ a albanska vlada je uložila žalbu Društvu naroda i tražila je dolazak anketne komisije koja bi proverila činjenično stanje u severnoj Albaniji. Komisija je stigla u Mirditu tek početkom decembra 1921. godine, kad su vladine trupe već uspele da slome otpor Mark Đonijevih snaga, a on je krajem novembra napustio Albaniju i prešao u Prizren.¹⁰ U svom izveštaju komisija Društva naroda je izrazila mišljenje da je Jugoslavija imala udela u dizanju ustanka, pa je Društvo naroda osudilo njeno držanje.¹¹

Konačno razgraničenje i normalizovanje odnosa

Konferencija ambasadora velikih sila donela je 9. novembra 1921. godine odluku o priznavanju albanske nezavisnosti u granicama iz 1913. godine, uz izvesne modifikacije granične linije u korist Jugoslavije na području Debra, Prizrena i Kastrata, a selo Lin kod Ohridskog jezera dato je Albaniji. Određena je međunarodna komisija koja je imala zadatak da na terenu utvrdi protezanje granične linije. Posle ove odluke jugoslovenske trupe su se povukle sa demarkacione linije na granicu iz 1913. godine. Radi nesmetanog rada komisije za razgraničenje u graničnom pojasu je bila određena neutralna zona u okviru koje je komisija trebala da odredi protezanje granične linije. U ovoj zoni nije bilo ni jugoslovenskih ni albanskih vojnih snaga, a red je održavala lokalna albanska žandarmerija. Komisija za razgraničenje sastala se 7. februara 1922. godine u Firenci da bi se upozнала sa materijalom Međunarodne komisije za razgraničenje koja je počela sa radom 1913. godine, ali je prekinula rad početkom prvog svetskog rata, ne dovršivši razgraničenje u južnom sektoru jugoslovensko-albanske granice. Od marta do novembra Komisija je radila na terenu, a u zimu je prekinula rad. Ona je odredila protezanje granične linije sve do južne obale Ohridskog jezera, sem od jezera do nekadašnje jugoslovensko-albansko-grčke granice. Tu je ostalo nerešeno i pitanje pripadnosti Svetog Nauma, a na granici prema Crnoj Gori pripadnost Vrmoša. Odluka o tome doneta je tek 1925. godine. Oba mesta pripala su Jugoslaviji.

Komisija za razgraničenje završila je rad početkom 1923. godine i tada je ukinuta neutralna zona. Za vreme postojanja ovu zonu su kao pribežište koristile kačakačke čete i oružani odredi Bajrama Cunjija i Hasana Priština.¹² Ukidanje neutralne zone olakšalo je suzbijanje kačakačke akcije na Kosovu i Metohiji. Tome je doprinela i promena vlade u Tirani. Decembra 1922. godine predsednik vlade Džafer Ipi bio je izabran za člana Regentskog saveza, a predsednik vlade je postao Ahmed Zogu. On je preduzeo energične akcije za smirivanje i uvođenje kontrole na teritoriji

neuređene zone, a Bajram Curi i Hasan Priština morali su da napuste Albaniju i da se sklone u Italiju.¹³

Posle ove promene vlade normalizovani su i diplomatski odnosi između Jugoslavije i Albanije. U stvari, još juna meseca 1922. jugoslovenska vlada je dala agremen za albanskog poslanika u Beogradu Ali Riza-pašu Kolonija, ali vlada Džetera Ipija nije žurila da ga uputi u Beograd. Umesto njega u septembru je došao samo sekretar albanskog poslanstva, a poslanik Ali Riza-paša Koloni došao je tek posle promene vlade u Tirani.¹⁴

U toku perioda normalizovanja odnosa pokrenuta su i pitanja ekonomske saradnje. Aprila 1922. godine na Cetinju je osnovana Srpsko-albanska banka sa kapitalom od 10 miliona dinara sa zadatkom da finansira trgovinu i saobraćaj sa Albanijom. Postignut je i privremeni sporazum o malograničnom prometu, kojim je omogućeno stanovnicima albanskih pograničnih naselja da se snabdevaju na jugoslovenskim pijacama u graničnoj zoni i da tamo prodaju svoje stočarske i poljoprivredne proizvode. Ovaj režim je, međutim, donosio i teškoće jer je omogućio nekontrolisani prelazak granice kačacima i crnogorskim separatistima, pa je od decembra 1922. godine prelazak granice bio moguć samo uz pasoš.¹⁵

Posto je istovremeno imala teškoća i na granicama prema Bugarskoj i Mađarskoj, jugoslovenska vlada je 27. januara 1924. godine potpisala sa italijanskom vladom pakt o prijateljstvu, koji je trebalo da umanji pritisak sa zapada. Ovim paktom dve vlade su se sporazumele i da neće ugrožavati samostalnost Albanije, da se neće mešati u njene unutrašnje poslove i da će se konsultovati i zajednički delovati ako ocene da događaji to zahtevaju.¹⁶

Podrška Ahmed-beg Zoguu i obaranje Fan Nolijsve vlade

Formiranje vlade pod predsedništvom Ahmed-beg Zogua, koji je zadržao i resor ministara unutrašnjih poslova, decembra 1922. godine ocenjeno je u Beogradu kao povoljan razvitak, jer su sa Zogoom uspostavljene dobre veze još od 1918. godine. On je uživao podršku britanske vlade. Zbog toga je protiv njega radila italijanska vlada i pomagala opozicioni blok koji se protiv Zogove vlade okupio oko pravoslavnog episkopa Stilijan Fan Nolja, osnivača Demokratske stranke u Albaniji. Situacija u zemlji se zaostrela posle parlamentarnih izbora 1923. godine, kad je Zogu, uprkos teroru i korupciji jedva uspeo da obezbedi 40 od ukupno 95 poslaničkih mesta, dok je opozicioni blok dobio 35 poslaničkih mesta. Zbog ravnoteže snaga došlo je i do žestokih sukoba u Skupštini. Februara 1924. pokušao je atentat na Zogua posle čega je on podneo ostavku na položaj predsednika vlade, koji je preuzeo njegov istomišljenik Šefket-beg Verlaci, a Zogu je zadržao resor ministara unutrašnjih poslova. Dolazak Šefket-beg Verlacija na čelo vlade izazvalo je još veće nezadovoljstvo, jer je on bio

⁹ AVII, Popisnik 17, f. 61g, elaborat »Albanija u periodu između dva rata«; Novi život, Beograd 1921, knj. VIII, sv. 4, 115 i J. Godard, n. d., 250.

¹⁰ Novi život, Beograd 1921, knj. VIII, sv. 4, 115.

¹¹ Isto, 113—114.

¹² Z. Avramovski: *Britanci*, I, 103, 172.

¹³ D. Tođorović, n.d., 230—232.

¹⁴ D. Tođorović, n.d., 143—145.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Z. Avramovski: *Britanci*, I, 232.

najveći protivnik reformi i najveći zemljoposjednik u Albaniji. U aprilu 1924. godine bio je ubijen Avni Rustemi, atentator na Esad Pašu. Ovo ubistvo bilo je pripisano Ahmed-beg Zoguu ministaru unutrašnjih poslova. To je iskoristio opozicioni demokratski blok i pokrenuo oružanu borbu protiv konzervativne vlade. Ustanici- ma su se pridružili i neki vladini ministri, kao npr. Luid Gurakuçi, ministar finansija, a i neke jedinice vladine vojske. Pritiskom raz- vitkom događaja Žerker-beg Veriacci podneo je ostavku, a predse- dnik vlade postao je Ilijas Vrioni, ali se on održao na vlasti samo do 19. juna, kad je sa većinom ministara emigrirao u Italiju, a Zogu je sa svojim pristalicama prešao u Jugoslaviju. Sredinom juna novu vladu formirao je Stijijan Fan Noli.¹⁷

Vlada Kraljevine SHS je odmah zauzela neprijateljski stav prema Fan Nolijevoj vladi. Na to je pored ostalog uticalo i to što je njen član bio i Hasan Priština, koji je optuživan za organi- zovanje upada kačačkih četa na teritoriju Jugoslavije i za sarad- nju sa VMRO, sa kojom je pripremao zajedničke akcije, a sve uz finansijsku pomoć italijanske vlade. Za borbu protiv Fan Nolijeve vlade jugoslovenska vlada je korisna i unutrašnje sukobima u Albaniji. Program demokratskih reformi koje je najavila nova vlad- a, a naročito ukidanje feudalnih poseda izazvao je neprijatelj- stvo albanskih feudalaca-begova. Pored toga ona je podsticala na otpor srpskoalbanske barjaktare, koji su se protivili ograničenju njihove vlasti u barjacima. Nemoćna da slomi otpor feudalaca i sprovela agrarnu reformu vlada je izgubila podršku seljaštva. Ni državni činovnici nisu bili zadovoljni, jer vlada nije uspjela da reši finansijsku krizu i nije mogla da isplaćuje prinadležnosti činov- nicima. Vlada je bila hendikepirana i neuspehom na međunarod- nom planu. Svi njeni pokušaji da dobije međunarodno priznanje ostali su bez uspeha, jer se tome suprotstavljala britanska vlada. Zbog toga ona nije mogla ni da dobije spoljni kredit za saniranje finansijskog položaja. Kad je na kraju Fan Noli pokušao da dopuni potčinj svoje vlade uspostavljanjem odnosa sa Šved- skom i Francuskom, to je izazvalo još veće nezadovoljstvo Londona.¹⁸ a jugoslovenska vlada je ocenila da intervencija Zoguovih snaga neće izvesti nikakve međunarodne rezultate i one su, pomoge- ni srpskim belogardejskim odredima, 13. decembra upale u Al- baniju. Upad je izvršen iz tri pravca: iz okoline Dobra prema Tirani, iz rejonu Prizrena prema Tirani i Ljumu Kuli i iz Gora Gore iz pravca Shkoder. Ovim udarima su se parobroji i srpski albanski barjaci sa kojima je još ranije postignut sporazum o tom smislu. Fan Noli se obratio za pomoć Društvu naroda i Ita- liji, Francuskoj i Velikoj Britaniji, ali nije naišao na odziv, što je još više oslabilo njegov položaj, pa je emigrirao u Italiju, a Zoguove snage su 24. decembra ušle u Tiranu. Albanija je tada proglašena republikom, a njen prvi predsednik postao je Ahmed- beg Zogu.¹⁹

Zoguova orijentacija na Italiju i pogoršanje jugoslovensko-albanskih odnosa.

Jugoslovenska vlada je mušenje vlade Fan Nolja i vraćanje na vlast svog protežea Ahmeda Zogua smatrala velikim političkim uspehom i garantijom za učvršćenje njenog uticaja u Albaniji. Zogu je za vreme boravka u Beogradu dao više obećanja u tom pogledu, između ostalog, da neće osporavati jugoslovensko pravo na Sveti Naum; da će rasturiti Kosovski komitet i onemogućiti upade kačačkih grupa na jugoslovensku teritoriju, da će onemo- gućiti rad crnogorskih separatista »zelenasa« koji su, sa Savom Raspopovićem na čelu bili koncentrisani u okolini Skadra; da će onemogućiti delovanje bugarske Egzarchije među pravoslavnim žilvljem u Albaniji i da će sva pitanja albanske pravoslavne crkve i njenih poglavara rešavati u saradnji i saglasnosti sa Srpskom pravoslavnom crkvom; da će povoljno rešiti pitanje otvaranja srpskih škola u Skadru i u selu Vraki, kao i u i makedonskih sela zapadne od Ohridskog jezera; da će albanske čake upućivati na skotovanje u Jugoslaviju; da će regulisati pitanje malograni- nog prometa kod Prizrena i Skadra; da će omogućiti otvaranje i rad jedne banke sa jugoslovenskim kapitalom u Albaniji i dr.²⁰

Za ove ustupke Zogu je zahtevao finansijsku pomoć za stabi- lizovanje svog režima. Organizovanje upada Zoguovih snaga u Al- baniju finansirala je dobrim delom jugoslovenska vlada. I posle povratka na vlast Zogu je dobijao izvesnu finansijsku pomoć. Me- đutim, ona je bila premala u poređenju sa potrebama novog re- žima. Zato je on zatražio zajam kojim bi pokrio albanske budžetske rashode. Osim toga, tražio je i isporuku lakog naoružanja za alban- sku vojsku. U toku celog prvog polugodišta 1925. godine vođeni su pregovori između jugoslovenskog Ministarstva inostranih po- slova i Zoguove vlade o ovim pitanjima. Albanski odsek u Mini- starstvu inostranih poslova predložio je da se Albaniji odobri zajam u iznosu od 30 do 50 miliona dinara i da se najmanje uzme u razmatranje pitanje isporučivanja naoružanja. Na drugoj strani, načelnik Glavnog generalštaba, general Petar Šešić, bio je od- ločan protivnik davanja pomoći Albaniji, jer je smatrao da je Zogu nepoverljiv kao političar i da jedinog dana može to preći, da upotrebí protiv Jugoslavije. Ova nesaglasnost između Ministar- stva inostranih poslova i Glavnog generalštaba uticala je na to da se razgovori u početnojju zajma završe bez uspeha.²¹

Uporedo sa ovim pregovorima Zogu je obnovio pregovore sa italijanskom vladom o osnivanju Albanske narodne banke o čemu je bilo pregovaranje još pre junskih događaja 1924. godine. Jugo- slovenska vlada bila je obavještena o ovim pregovorima i nije im se protivila, jer je bilo predviđeno da će u osnivanju Albanske na- rodne banke ravnopravno učestvovati i jugoslovenski kapital i tako ostvariti dovoljan uticaj na albanski ekonomski život. Jugo- slovenski ministar inostranih poslova Momčilo Ninčić je sve do potpisivanja ugovora o Albanskoj narodnoj banci imao nazirao da je plan o osnivanju ove banke prvi rezultat zajedničkog italijan-

¹⁷ Z. AVRAMOVSKI, *La politique étrangère de l'Albanie 1918-1924*, Belgrade, D. B. rad 1973, 333-335.

¹⁸ Isto, 336-342.

¹⁹ AVII, kao u napomeni br. 9.

²⁰ Isto.

²¹ Isto.

sko-jugoslovenskog napora da se stabilizuje situacija u Albaniji.²² Međutim, Albanska narodna banka je osnovana uz apsolutnu dominaciju Italije, dok je učešće Jugoslavije bilo samo simbolično. Predsjednik banke bio je Italijan, pa je čak i sedište banke bilo u Italiji, gde su čuvane i albanske zlatne rezerve.²³

Iste 1925. godine Zogu je dobio i zajam od Italije u iznosu od 50 miliona zlatnih franaka. Zbog toga je osnovano italijansko Društvo za ekonomski razvitak Albanije (S¹/EA), koje se pojavilo kao davalac zajma. Njemu su dodeljeni svi poslovi oko utroška zajma za izgradnju puteva u Albaniji, koji su prethodno imali stratejski karakter. Italijanska vlada je tada obezbedila i niz drugih ekonomskih koncesija, među kojima i najbolje terene za istraživanje i eksploataciju nafte u južnoj Albaniji.²⁴ Jugoslovenska vlada se osetila izneverenom i izigranom, kako od strane Zogua, tako i od italijanske vlade. Italijanska vlada je tvrdila da je jugoslovenska vlada prva prekršila sporazum iz 1924. godine o nemešnju u unutrašnje poslove Albanije time što je pružila pomoć Zoguu i njegovim pristalicama da sruše vladu episkopa Štilijana Fan Nolinja.

Zogu je i dalje nastojao da se prikazuje kao prijatelj Jugoslavije, pa je 1925. godine u Skadru osnovana Srpska banka, a 1926. potpisan je i trgovinski ugovor. Međutim, Srpska banka nije mogla da se odupre italijanskoj konkurenciji posle osnivanja Albanske narodne banke i 1927. godine je zatvorena. Ni trgovinski bilans nije pokazao posle potpisivanja soprazuma neki napredak. Udeo Jugoslavije u albanskom uvozu kretao se od 1926. do 1931. godine između 3,6 i 9,4%, a u albanskom izvozu samo između 1,5 i 3,4%, dok je udeo Italije u isto vreme iznosio od 64,9 do 76,1% u uvozu i od 44,8 do 66,2% u albanskom izvozu.²⁵

Sredinom 1926. godine došlo je do zaoštavanja italijansko-jugoslovenskih odnosa zbog neratifikovanja Neptunskih konvencija. Na to je Italija odgovorila pojačanom antijugoslovenskom pritiskom na Balkanu. U tom oklopu potpisan je i italijansko-albanski pakt o prijateljstvu 21. novembra 1926. godine u Tirani (tzv. Prvi tiranski pakt), kojim je Italija garantovala ne samo teritorijalni, već i politički i pravni status quo u Albaniji, što je značilo Zoguv režim.²⁶ Tiranski pakt pojačao je izolaciju Jugoslavije. Jugoslovenska vlada ga je ocenila kao verolomstvo i sa Zoguove i sa italijanske strane, pa je ministar inostranih poslova Momčilo Nuičić, da bi skrenuo pažnju evropske javnosti, demonstrativno podneo ostavku.

Posle potpisivanja Tiranskog pakta jugoslovenska vlada je ocenila da je Zogu sasvim potpao pod uticaj Italije i počela je da radi na njegovom zbacivanju, podržavajući Cena-bega Krieziu, ministra unutrašnjih poslova. Zogu je otkrio vezu Cena-bega s Jugoslavijom i da bi ga udaljio iz Albanije i sa osetljivog položaja ministra unutrašnjih poslova, poslao ga je za poslanika Albanije

u Beogradu. Cena-beg je i iz Beograda održavao veze sa svojim pristalicama u Albaniji. Propiska je išla preko jugoslovenskog poslanstva u Tirani. Pre predaje pisama ljudima kojima su bila upućena, ona su prevođena od strane dragomana poslanstva Đuraškovića. On je ta pisma nosio i u stan, što je omogućilo albanskoj službi bezbednosti da zapleni kompromitujuća dokumenta i da ga uhapsi.²⁷ To je dovelo do zaoštavanja odnosa i do povlačenja diplomatskih predstavnika iz Beograda i Tirane početkom juna 1927. godine. Posle intervencije velikih evropskih sila sukob je izgladen i odnosi su obnovljeni 8. avgusta 1927. godine. Zogu je Cena-bega imenovao i za poslanika u Pragu i kad je otišao u Prag na njega je izvršen atentat.²⁸

Potpisivanje manjansko-albanskog pakta uticalo je na to da Jugoslavija povede politiku zblizavanja sa susednim balkanskim zemljama, a 11. novembra 1927. godine potpisala je pakt o prijateljstvu s Francuskom. Na to je Italija odgovorila potpisivanjem Drugog tiranskog pakta, 22. novembra 1927. godine. To je bio vojni savez u trajanju od 20 godina.²⁹

U Beogradu je ocenjeno da u osnovi ovakve politike vezivanja s Italijom stoje revandikacije albanske vlade na delove jugoslovenske teritorije gde je nastanjen albanski živalj i da će te pretenzije, koje je Italija smišljeno podsticala, uvek biti jače od zadržanja od italijanskog zakoraćenja u Albaniju.³⁰ Ovo averenje ojačano je naredne, 1928. godine, kada je Zogu uz podršku Italije uveo monarchiju i proglasio se za »kralja Albanaca«. Iste godine, prilikom pregovora za odlaganje plaćanja neispelih rata zajma iz 1925. godine italijanska vlada je postavila zahtev za sklapanje carinske unije sa Albanijom. Vesti o tome izazvale su oštro reagovanje u jugoslovenskoj Narodnoj skupštini, gde su predstavnici opozicije vražili od vlade da u ženevi pokrene pitanje uvođenja starateljstva Društva naroda nad Albanijom, kako bi se onemogućilo dalje jačanje italijanskih pozicija u Albaniji, ali je vlada »odmahla«, jer je želela da izbegne dalje zaoštavanje odnosa s Italijom.³¹

Pokretaji za zblizavanje u vreme pogoršanja italijansko-albanskih odnosa 1926—1928.

Urazjom 1926. godine povedeni su albansko-italijanski pregovori za novi zajam, koji su završeni ugovorom od 20. juna 1931. o zajmu od sto miliona zlatnih franaka, koji je trebalo Italija da stavi na raspolaganje albanskoj vladi u deset godišnjih rata.³² U

²² I Documenti diplomatici italiani. Ser. V, Vol. III, dok. br. 736.

²³ Z. Avramovski: *Italijanska ekonomska penetracija u Albaniji od 1925. do 1939. godine*, Istorija XX veka, V. Beograd 1963. 149—150.

²⁴ Isto.

²⁵ Isto, 162.

²⁶ Tekst pakta objavljen je u Dictionaire Diplomatique, I, 86.

²⁷ Z. Avramovski: *Akcija jugoslovenske vlade protiv Zoguvog režima u Albaniji preko Cena-bega Krieziu (1926—1927)*, Albanološka istraživanja, Priština 2/1965, 225—245.

²⁸ Ubica Cena-bega bio je albanski omladinac koji je studirao u Rimu. Ubistvo je prikazano kao krvna osveta, ali je vladalo opšte uverenje da iza njega stoji italijanska obavestajna služba i Zogu. (Kao u napomeni br. 27)

²⁹ G. Zamboni, n.d., 408.

³⁰ AVII, Popisnik 17, f. 20, I, studija Glavnog generalštaba *Italijansko-arbanski sporazumi i njihov političko-stratejski uticaj na našu kraljevinu*.

³¹ Podnosioci interpelacije u Narodnoj skupštini su zahtevom da se traži protektorat Društva naroda nad Albanijom, kako bi se one levulke ispod italijanskog uticaja, bili su Stjepan Radić, Svetozar Pribičević i Jovan M. Jovanović. Vid. Stenografske beleške Narodne skupštine, redovni saziv za 1927/1928. godinu, knj. VIII, Beograd 1928, 3.

³² Z. Avramovski: *Italijanska ekonomska penetracija*, 172.

toku ovih pregovora Italija je pojačala pritisak na Albaniju. Zogu je uvideo da suviše veliki italijanski uticaj postaje opasan i za njegov položaj, pa je počeo da traži poboljšanje odnosa s Jugoslavijom i Velikom Britanijom. Već u toku teških pregovora 1929—1931. godine došlo je do poboljšanja jugoslovensko-albanskih odnosa, što je uticalo na odluku o povratku jednog dela albanskih emigranata iz Jugoslavije i potpisivanju ugovora o ekstradiciji prestupnika, septembra 1931. godine. Već od toga, albanska vlada omogućila je upadanje kačaćkih grupa na teritoriju Jugoslavije.³³ Kada je u jesen 1930. godine počelo održavanje Balkanskih konferencija i albanska delegacija je učestvovala u njihovom radu, kako bi pokazala solidarnost sa balkanskim zemljama. Krajem 1931. godine, olanjajući se na podršku Jugoslavije i Velike Britanije, Zogu je odbio da produži važnost Prvog tiranskog pakta iz 1926. godine za narednih pet godina. Na to je Italija odgovorila obustavljanjem isplata iz zajma od juna iste godine i usvojila politiku »čvrste ruke« prema Albaniji. Usled toga i delovanja ekonomske krize Albanija je zapala u velike privredne i finansijske teškoće. Za nastavljanje davanja rata iz zajma od 1931. godine Italija je postavila teške uslove, među kojima i sklapanje carinske unije, davanje dozvola za naseljavanje većeg broja italijanskih kolonista u Albaniju, zamena britanskih instruktora u albanskoj zandarmeriji italijanskim i drugo.³⁴ To je izazvalo oštru reakciju jugoslovenske vlade, koja je ocenila da bi carinska unija značila odlučan korak ka aneksiji Albanije Italiji, pa je alarmirala vlade velikih evropskih sila i saveznike iz Male antante i pružila podršku Zogu u nadi da će ga odvojiti od Italije i ojačati svoj uticaj u Albaniji. U tom cilju ona je sugerisala Albaniji proglašenje neutralnosti pod zaštitom Društva naroda, od koga bi u tom slučaju dobila i potreban zajam.³⁵ Ovaj predlog je bio dobro primljen u Tirani, ali nije dobio podršku britanske i francuske vlade, koje nisu hteli da zaoštravaju odnose s Italijom, s kojom su u to vreme vodile pregovore o sklapanju pakta četiri velike sile, Čehoslovačka i Rumunija su istođe sugerisale kineskomu uvidi da može sporazum s Italijom.³⁶ U toku ovih nastojanja za jugoslovensko-albansko zблиženje došlo je do potpisivanja novog trgovinskog sporazuma 20. decembra 1933. godine koji je predviđao povećanje jugoslovenskog uvoza iz Albanije radi uključivanja velikog albanskog negativnog salda, jer je jugoslovenski uvoz iz Albanije bio višestruko manji od izvoza u to zemlju. Maja 1934. godine potpisan je i sporazum o regulisanju malograđnog prometa; jugoslovensko društvo PRIZAD dobilo je isključivo pravo otkupa ulovljene ribe u albanskom delu Skadarskog jezera, a u Tirani je otvorena filijala Jugoslovenske izvozne banke. Došlo je i do uzajamnih poseta trgovaca Bitolja i Korče i do drugih manifestacija saradnje. Vođeni su i pregovori za odobrenje jugoslovenskog zajma od 3 miliona zlatnih franaka radi organizovanja državnog monopola na duvan u Albaniji. Jugoslovenska vlada je posredovala i pri potpisivanju

trgovinskog sporazuma između Albanije i Čehoslovačke, kako bi se umanjio italijanski uticaj u Albaniji.³⁷

Međutim, ove mere nisu dale očekivane rezultate. Albanija je zapadala u sve veće ekonomsko-finansijske teškoće, pa je sredinom 1934. godine usledilo reduciranje službeničkih mesta u državnoj upravi, ukidanje nekih prefektura, vojnih štabova, što je imalo za posledicu i otpuštanje jednog dela italijanskih oficira. Doneta je i odluka o zatvaranju privatnih škola, što je pre svega pogodilo Italiju. Na ove mere albanske vlade Italija je odgovorila demonstracijom svoje ratne flote, koja je nenajavljena uplovila u dračku luku. Na savet jugoslovenskog, britanskog i francuskog poslanika Zogu je primio posetu italijanskog admirala i tako je dolasku italijanske flote dat karakter kurtoazne posete, ali je uticao na to da Zogu postane obazriviji. Italijanska vlada je pored ovog koraka preduzela i mere onemogućavanja daljeg jugoslovensko-albanskog zблиženja. U tom cilju ona je odobrila Albaniji zajam od 3 miliona zlatnih franaka i povećala uvoz albanske robe. Međutim, za dalje davanje rata iz zajma iz 1931. godine ponovo je insistirala na regulisanju spornih pitanja, pa su italijansko-albanski pregovori ponovo zapali u teškoće.³⁸ Zogu je ponovo počeo da se koristi politikom manevrisanja i da pokazuje spremnost za zблиženje sa balkanskim zemljama. U leto 1935. godine on je izrazio spremnost Albanije da pristupi Balkanskom sporazumu. Jugoslovenska vlada je i u toku priprema za potpisivanje Pakta balkanskog sporazuma insistirala da se i Albanija uključi, jer je smatrala da je garantovanje albanskih granica kardinalno pitanje jugoslovenske bezbednosti, ali su ostale balkanske zemlje to odbile, jer su smatrale da Albanija nije dovoljno samostalna i da bi njen predstavnik u Balkanskom sporazumu u stvari bio italijanski eksponent. I ovoga puta jugoslovenska vlada je pokazala spremnost da Albanija bude primljena u Balkanski sporazum, ali se tome suprotstavljala grčka vlada, koja i dalje nije verovala u bezbednost Zogovu politiku i tražila je da najpre na delu pokaže solidarnost sa balkanskim zemljama.³⁹ S druge strane, Italija je vršila grubu pritisak na Zogu i pokušala nezadovoljstvo u zemlji, što je avgusta 1935. godine dovelo do mečana u Elziju, u južnoj Albaniji. Ovi događaji uticali su na Zogovu odluku da napusti manevrisanje i potpuno pred italijanskim pritiskom. Ovo je uticalo i na odluku Albanije da u Društvu naroda već oktobra 1935. godine odbije da pristupi zavedenju ekonomskan sankcija protiv Italije zbog agresije na Etiopiju, a 19. marta 1936. godine potpisala je sa Italijom 12 sporazuma ekonomsko-finansijske prirode, koji su imali i veliki politički značaj. Ovi sporazumi doveli su do novog pogoršanja jugoslovensko-albanskih odnosa.⁴⁰

Priznanje italijanske dominacije i okupacije Albanije

Politika prema Albaniji bila je jedno od osnovnih pitanja u jugoslovensko-italijanskim pregovorima, koje je krajem 1936. i po-

³³ Isto, 178, napomena br. 177.

³⁴ Isto, 181—182.

³⁵ Isto, 182—183.

³⁶ Isto, 185—187.

³⁷ Isto, 193—194.

³⁸ Isto, 196—198.

³⁹ Živko Avramovski: *Balkanska antanta*, Beograd 1986, 110.

⁴⁰ Ž. Avramovski: *Italijanska ekonomska penetracija*, 202—203.

četkom 1937. godine povela Stojadinovićeva vlada, a koji su izvršeni potpisivanjem jugoslovensko-italijanskog pakta o prijateljstvu 25. marta 1937. godine. Tom prilikom izmenjena su poverljiva pisma kojima je utvrđeno da obe strane ugovornice u budućnosti neće preduzimati ništa što bi kompromitovalo albansku nezavisnost, što znači da je vlada Milana Stojadinovića priznala dominantan položaj Italije u Albaniji, odnosno prihvatila italijansko umnačenje da je Albanija posle ovog pakta izgubila svoj značaj u italijansko-jugoslovenskim odnosima.⁴¹

Italijansko-jugoslovenski pakt uznemirio je albanske vladajuće krugove, pa je italijanski ministar inostranih poslova, grof Čano, aprila 1937. godine učinio zvaničnu posetu Tirani i pružio potrebna uveravanja u pogledu dometa jugoslovensko-italijanskog pakta. Zoguov režim je iskoristio ovu posetu da naglasi italijansko-albansko »duboko prijateljstvo«, ali je nastojao da iskoristi pakt i za zbliženje s Jugoslavijom. U toku proleća i leta 1937. godine usledila je albanska inicijativa za sklapanje političkog i ekonomskog sporazuma sa Jugoslavijom, ali Stojadinovićeva vlada nije na to reagovala, iako su njeni predstavnici u Tirani ukazivali na nužnost veće aktivnosti Jugoslavije, naročito na ekonomskom planu. Umesto toga albanski deficit u trgovinskoj razmeni s Jugoslavijom je 1937. godine udvostručen, pa je izvoz u Jugoslaviju pokrивao svega 3,2% vrednosti uvoza iz Jugoslavije.⁴²

Italijanska »mirna penetracija« u Albaniju bila je sračunata na stvaranje uslova za likvidiranje albanske nezavisnosti kada se za to ukaže pogodan momenat. Musolini i Čano su ocenili da je taj momenat nastupio posle Minhenskog sporazuma i komadanja Čehoslovačke od strane Nemačke u martu 1939. godine. Oni su bili uvereni da evropske sile, koje nisu ništa učinile protiv likvidiranja Čehoslovačke, neće reagovali ni na likvidiranje albanske nezavisnosti. Da bi izbegli suprotstavljanje, ili protivakciju Jugoslavije, oni su Stojadinovićevoj vladi ponudili učešće u deobi Albanije. U tom cilju januara 1939. godine grof Čano je posetio Jugoslaviju. Pre dolaska grofa Čana Stojadinović se konsultovao s knezom Pavlom, funkcionerima Ministarstva inostranih poslova i Generalštabom. Zaključeno je da treba nastojati da se Italija odvrati od namere da anektira Albaniju, a ako se u tome ne uspe, da se traži pripajanje severne Albanije do Drima, sa Škadrom i pristanistom San Đevani di Medua (Sveti Jovan Medovanski) Jugoslaviji. U razgovoru s Čanom Stojadinović je pokazao spremnost da prihvati italijansku ponudu za podelu Albanije, dok je knez Pavle bio rezervisan.⁴³

⁴¹ Z. Avramovski: *Balkanske zemlje i velike sile od 1935—1937*, Beograd 1968, 27^a i 31. *Problem Albanije u jugoslovensko-italijanskom sporazumu od 25. III 1937. godine*. Historijski pregled, Zagreb 1/1963 19—31.

⁴² Jugoslovensko-albanski trgovinski promet u periodu 1936—1938. godine bio je sledeći:

	uvoz iz Jugoslavije u 000 zl. franaka	izvoz iz Jugoslavije u 000 zl. franaka
1936	1.258	144
1937	2.272	72
1938	2.520	66

⁴³ Vid. o tome Zivko Avramovski: *Pitanje podela Albanije u razgovorima Stojadinović — Čano januara 1939. godine i stav nekih diplomatskih i vojnih ličnosti*, Godišnjak Pokrajinskog državnog arhiva, Pristina 195, I, 131—159.

Grof Čano je otišao zadovoljan rezultatima razgovora sa Stojadinovićem, ali početkom februara Stojadinović je bio uklonjen iz vlade. To je izazvalo uznemirenje u Rimu, jer je bila neizvesna politika koju će Jugoslavija voditi pod novom vladom. Zato je odlučeno da se ubrza s pripremama za okupaciju Albanije bez saradnje s Jugoslavijom, a ako treba i protiv nje. Krajem marta 1939. godine albanskoj vladi je postavljen zahtev za sklapanje sporazuma koji je značio dobrovoljno prihvatanje italijanskog protektorata. Početkom aprila italijanska vlada je postavila albanskoj vladi ultimatum za prihvatanje njenih uslova. Ultimatum je isticao 4. aprila. Albanska vlada je pokušala da dobije zaštitu Velike Britanije i Jugoslavije, ali je ova pomoć izostala. Za to su postojala dva razloga: prvo, postojalo je uverenje da Zogu opet manevriše da bi ublažio italijanske zahteve i da će im se na kraju povinovati, i drugo, da ako je Musolini odlučio da Albaniju okupira onda nikakav demarš neće moći da ga u tome spreči, sem upotrebe vojne sile, a britanska vlada u to vreme nije bila spremna da zbog Albanije uđe u rat protiv Italije. Zato je ona odlučila da ne preduzme ništa više no što to učini jugoslovenska vlada. Pošto od albanske vlade nije dobijen odgovor na ultimatum italijanska vojska je 7. aprila izvršila invaziju na Albaniju i za tri dana okupirala je zemlju. Zogu je sa porodicom napustio zemlju.⁴⁴

Grof Čano je 6. aprila upoznao jugoslovenskog poslanika u Rimu s predstojećim napadom na Albaniju i dao uveravanja da italijanska akcija nema antijugoslovenski karakter. Sve jugoslovenske vlade do 1935. godine smatrale su eventualni italijanski vojni upad u Albaniju direktnim ugrožavanjem bezbednosti Jugoslavije. Zato je u ratnim planovima Glavnog generalštaba bilo predviđeno da se u slučaju iskrcavanja italijanskih trupa u Albaniju odgovori neodložnom akcijom jugoslovenske vojske, kako bi se okupirala što veća teritorija Albanije i tako italijanske trupe zadržale što dalje od postojećih granica prema Albaniji i obezbedi bolji strateški položaj. Međutim, kad je aprila 1939. godine došlo do italijanske okupacije Albanije izvršeno je samo pojačanje trupa na granici prema Albaniji, a vlada je dala izjavu da se njena politika i dalje zasniva na jugoslovensko-italijanskom paktu o prijateljstvu iz 1937. godine. To je bio rezultat dotadašnje politike napuštanja starih saveznika i povezivanja sa silama Osovine, koja je dovela zemlju u političku izolaciju, bez pravih saveznika na koje bi mogla da se osloni.

Odmah posle okupacije proglašena je personalna unija Italije i Albanije, a juna meseca izvršeno je ujedinjenje diplomatske službe, pa je albansko poslanstvo u Beogradu prestalo sa radom. U toku jula zatvoreni su albanski konzulati u Škoplju i Bitolju. Jugoslovenska vlada je 9. avgusta donela odluku o ukidanju poslanstva u Tirani i otvaranju generalnog konzulata, čime je priznala okupaciju i personalnu uniju između Italije i Albanije, što su učinile i ostale evropske zemlje.⁴⁵

⁴⁴ Zivko Avramovski: *Italijanska okupacija Albanije i držanje jugoslovenske vlade*, Historijski glasnik, Beograd 1/1963, 3—38.

⁴⁵ Isto.

osnovne karakteristike međunarodnog položaja Albanije i interesa velikih sila u odnosu na nju

Zlatko Isaković

Izuzev značajnih rezultata ostvarenih u okviru procesa dekolonizacije, na čijem samom začetku je Albanija 1913. godine stekla političku nezavisnost, istorija međunarodnih odnosa XX veka nije bila »naklonjena« malim narodima i njihovim državama. Oni (i ne samo oni) često su predstavljali objekte upotrebe sile, politike s pozicije sile, podele interesnih sfera, nametnute međunarodne neutralizacije, uspostavljanja političke i ekonomske hegemonije i sličnih postupaka. Zbog toga se može tvrditi da puna realizacija načela suverene jednakosti svih država predstavlja samo cilj čijem punom ostvarenju se u praksi može težiti u većoj ili manjoj meri, a da savremena realnost još uvek relativno često osetno odstupa od moguće sadržine tog cilja. Poznato je da područje Balkanskog poluostrva upravo predstavlja pogodnu ilustraciju za tu tezu, a među balkanskim državama čini se posebno ilustrativan slučaj Albanije.

Bez pretenzija da se iole detaljnije prezentira istorijat razvoja međunarodnog položaja te zemlje, mogu se nabrojati samo najznačajniji istorijski slučajevi stranih osvajanja njene teritorije: 167. godine pre naše ere ovu državu su osvojili Rimljani, u VI veku nove ere su prodrli Sloveni, od IX do XI veka ona je u sastavu bugarskog carstva, u XI veku je pod Vizantijom i Normanima, u XIV veku je u sastavu države cara Dušana, a krajem tog veka počinju da nadiru Turci. Oni islamizuju najveći deo stanovništva, a napuštaju teritoriju Albanije tek početkom XX veka. Po formalnom sticanju nezavisnosti nastupa period političke konfuzije, koji je trajao do 1922. godine. O nastanku međunarodnog subjektiviteta, a i nezavisnog međunarodnog položaja ove zemlje može se govoriti tek od istorijskog trenutka u kom je, s jedne strane, priznata njena samostalnost (pod protektoratom velikih sila potpisnica Londonskog mira od 20. decembra 1913. godine), a s druge, uspostavljena jedinstvena (centralna) državna vlast u zemlji. Ovaj sumarni pregled pokazuje da je Albanija tokom istorije duge dvadesetak vekova predstavljala vrlo privlačno područje za strane sile, koje su se u datom istorijskom trenutku mogle smatrati velikim svetskim, ili susednim balkanskim silama.

Albanija danas predstavlja najmanju balkansku zemlju, ekonomski nerazvijenu za evropske uslove, s nerazvijenim ekonomskim odnosima s inostranstvom, zemlju, čiji bi se ekonomski i politički sistem mogao okarakterisati kao arhaičan. U svetlu iznesenih činjenica, nameće se pitanje koje karakteristike međunarodnog položaja te zemlje uslovljavaju interesovanje velikih sila za nju i njihovo angažovanje? Pokušaj davanja iole detaljnijeg odgovora na to pitanje podrazumeva prethodnu detaljniju obradu makar i samo osnovnih karakteristika međunarodnog položaja zemlje o kojoj je reč.

1 Osnovne karakteristike međunarodnog položaja Albanije

Međunarodni položaj predstavlja u jugoslovenskoj teoriji međunarodnih odnosa kategoriju koja se relativno često koristi, ali se retko bliže određuje. Na jedan od pokušaja elaboracije pojma međunarodnog položaja nailazi se u značajnom radu dvojice jugoslovenskih teoretičara međunarodnih odnosa, koji je namenjen u prvom redu ispitivanju međunarodnog položaja Jugoslavije, ali je po mišljenju autora primenljiv i na druge zemlje.¹ Prema ovom shvatanju, pod međunarodnim položajem svake zemlje podrazumeva se »njen opšti položaj u međunarodnoj zajednici koji je rezultat uzajamnog dejstva svih vista spoljnih i unutrašnjih činilaca koji utiču, u pozitivnom i negativnom smislu, na njen unutrašnji razvitak, njenu spoljnu politiku i posebno na poziciju i karakter odnosa sa drugim državama, a naročito sa susednim zemljama i velikim silama«. Iz ove uopštene definicije autori izdvajaju pet grupa činilaca i sastavnih delova međunarodnog položaja zemlje: geografski, ekonomski, politički, geopolitički i geostrategijski položaj i njen položaj u naučno-tehničkom, kulturnom i prosvetnom razvoju savremenog društva.²

Pri primeni ovog shvatanja na slučaj Albanije, u prvi plan se stavljaju interesi velikih sila od vremena sticanja pomenutog međunarodnog subjektiviteta te zemlje. Kako se u interesu i u toj meri manifestuju kroz odnose s posmatranom zemljom i tako čine jedan od elemenata njenog političkog, geopolitičkog i geostrategijskog položaja u međunarodnim odnosima, biće izvršen pokušaj obrade uzajamnih dejstava geografskog, ekonomskog, političkog i geopolitičkog i geostrategijskog položaja (izuzev onih njihovih elemenata koji se mogu vezati za velike sile) na interese velikih sila u odnosu na Albaniju, kao i dejstvo tih interesa na nju.

U geografskom pogledu, osnovne karakteristike položaja Albanije mogu se odrediti njenom lokacijom na Balkanskom poluostrvu (suvozemne granice ima s Jugoslavijom i Grčkom), na kome se proteže od Jadranskog mora, uz Otrantska vrata, do Jonskog mora, preko koga se ulazi u Sredozemno more. Severna granica se kreće planinskim masivom Prokletija, a istočna i južna šarsko-pindskim planinama. Dužina teritorije iznosi 340 km, dok je najveća širina nešto preko 150 km. Od 28.748 km² površine

¹ V. Gavranov i M. Stojković, *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*, »Savremena administracija«, Beograd, 1972, str. 312—313.

² Detaljnije: Isto, str. 312.

državne teritorije, oko 70% na severu, istoku i jugu je planinsko (u tim regionima vlada kontinentalna i planinska klima, razvija se stočarstvo), dok je ostatak ravničarski uz morsku obalu na zapadu (vlada mediteranska klima, razvija se poljoprivredna proizvodnja). Među prirodnim bogatstvima su zastupljene veće zalihe zemnog gasa, nafte i hromita, zalihe gvožđa, bakra, cinka, kobalta, a ima i mrkog uglja, pirita, vode su bogate morskom i statkovodnom ribom, pogodne su za proizvodnju električne energije itd. Ima pogodno prirodne uslove za razvoj pomorskog saobraćaja i turizma, koji se uglavnom ne koriste.

Albanska teritorija se nalazi na najkraćem vazдушnom putu od Trsta preko Splita, Dubrovnika do Atine i Piroja, željezničkom putom povezana je s Jugoslavijom, pomorskim linijama s Italijom i Grčkom, vazдушnim vezama s Italijom, a savoznim putevima s Grčkom i Jugoslavijom.

U Albaniji živi blizu tri miliona stanovnika i ona je balkanska država s najvećom gustinom naseljenosti.³ 82% stanovništva Albanije čine Albanci, a ostatak Srbi, Aromuni, Turci i Grci. Albanski duhštvo me predstavlja verski potpuno homogeni narod, a vršenje verskih obreda je zakonom zabranjeno 1967. godine. Takođe, u susednim zemljama postoje manjine Albanaca, od kojih je svakako najbrojnija ona u Jugoslaviji, posebno u SAP Kosovu.

Počev od ranog srednjeg veka, Sredozemno more je služilo za trgovinski saobraćaj između srednje i severne Evrope preko jadranskih i drugih mediteranskih trgovačkih gradova (Venecija, Đenova, Piza, Dubrovnik), Balkanskog poluostrva, do Egipta, Sirije, Male Azije i dalje na istok. U to vreme, od Drača prema Solunu i Carigradu trgovci su koristili Via Egnatia, a od Skadra prema Prizrenu i dalje u unutrašnjost Balkana Via Zonta. Prvi udar trgovinskoj prevlasti italijanskih trgovačkih gradskih republika izvršili su Turci dolaskom na Balkan, a presudno je u tom pogledu bilo važno otkriće pomorskog puta za Indiju koji je vodio oko Afrike 1498. godine. Tada je glavna trgovačka saobraćajnica prema istoku pomerena na zapad i vodila je preko Atlantskog okeana, a Lisabon je zauzeo mesto koje su u trgovačkom svetu imale Venecija i Đenova. Sredozemlje ponovo dobija važnu ulogu za sversku trgovinu sa istokom od otvaranja Šueckog kanala 1869. godine i izgradnje tzv. bagdadske železnice. Međutim, u tim vremenima uloga u istoj meri i značaj Jadranskog mora i glavna trgovačka saobraćajnica pomera prema središtu Balkanskog poluostrva i vodi do Soluna i dalje na jug.

Ipak, Jadransko more je i dalje imalo veliki značaj na tlo istočne i susednih države koje su pretendovale na sticanje izlaza na sveska mora preko njega, a posebno za Austrougarsku i Italiju. Njihovi agenti u Albaniji »posvednevno se kolju« oiko svake ško-

le, svakog sela, svakog mesta eksploatacije i uticaja.⁴ Istovremeno, i srpska vlada je vitalne ekonomske interese zemlje videla u obezbeđivanju izvoza srpskih poljoprivrednih i stočarskih proizvoda pomorskim putem. S jedne strane, izvoz preko austrougarske teritorije je postao nesiguran od vremena carinskog rata s tom zemljom početkom XX veka, a s druge strane, izvoz je predstavljao imperativ zbog potrebe vraćanja naraslih državnih dugova inostranstvu. Stoga je u toku prvog balkanskog rata upućena vojska u Albaniju koja je trebalo da je oslobodi od Turaka, ali da Srbiji obezbedi izlaz na Jadransko more na albanskoj teritoriji,⁵ a čemu nije ostvaren uspeh, u prvom redu zbog suprotstavljanja Austrougarske.

Već u to vreme ratoborni krugovi u Austrougarskoj su počeli da traže pogodan povod za oružani obračun sa pojačalom Srbijom. Zato je uspeh Austrougarske da privoli Srbiju na povlačenje sa albanskih obala i Crne Gore iz Skadra bez upotrebe oružanih snaga u tim krugovima protumačen kao težak poraz austrougarske spoljne politike.⁶

Ekonomski položaj Albanije je za evropske uslove nepovoljan. Početkom XX veka njeni stanovnici su se bavili uglavnom zemljoradnjom i stočarstvom,⁷ a 1980. godine više od trećine stanovništva je živelo u gradovima, što govori u prilog mogućnosti posrednog zaključivanja o prisutnosti tendencije spore industrijalizacije proizvodnje. U toku pedesetih godina ovog veka bruto nacionalni proizvod je rasao po stopi od 4,20% godišnje, da bi 1979. godine dostigao iznos per capita od 840 američkih dolara.⁸ Ostaje kao jedan od zadataka sadašnjih i budućih u prvom redu ekonomskih istraživanja pružanje pouzdanijeg odgovora na pitanje u kojoj meri su ekonomskoj nerazvijenosti — i pored pomnutih prirodnih bogatstava kojima ta zemlja raspolaže⁹ — doprineli istorijski i savremeni anarhizmi, a u kojoj meri spoljni, odnosno međunarodni subjerti i činilci.

Nisu procenjene razmere njene viševекovne ekonomske eksploatacije iz inostranstva, a nisu u dovoljnoj meri pristupili javnosti ni podaci o njenim savremenim međunarodnim ekonomskim odnosima. Poznato je da ova zemlja ne ulazi u poslove koji podrazumevaju uvažavanje inostranih vredota i da je vrednost njenog izvoza po pravilu neznatno veća od uvoza. Njeni najvažniji vanzemaljski partneri su Čehoslovačka, Jugoslavija, Italija i Kina.¹⁰ Teledni podaci ukazuju da se poslednjih godina Albanija — zbog političke ekonomske potrebe — počela u nešto većoj meri uključivati u evropske tokove, razvijajući ekonomsku saradnju u prvom redu sa manjim zapadnoevropskim, a i nekim istočnoevropskim zemljama.¹¹

³ Isto delo, str. 63.

⁴ Isto delo, str. 86—88.

⁵ A. Mitrović, *Prodor na Balkan — Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke 1908—1918.*, Nolit, Beograd, 1981, str. 146—147.

⁶ Isto, str. 20.

⁷ *Encyclopaedia Britanica*, Encyclopaedia Britannica Inc., Chicago, 1985, Vol. 1, str. 207.

⁸ Albanija se, na primer, po proizvodnji hromita nalazi na trećem mestu u svetu (između Južne Afrike i Sovjetskog Saveza).

⁹ Isto, str. 207.

¹⁰ R. Vukadinović, *Mediteran između rata i mira*, «Školska knjiga», Zagreb, 1985, str. 149.

¹ Detaljnije: *Statistički godišnjak Jugoslavije*, «Savremena administracija», Beograd, 1980, str. 734.

² Kako konstatuje D. Tucović, »za ove dve države ono nije više samo vođen put trgovinskoga saobraćaja sa svetom, već osnovica sve njihove pomorske snage i politike u današnjem veku zavojevačke kolonijalne politike i sukoba krupnih interesa ogledito odobrenje svojih interesa kapitalističkih država. Svaka promena na obalama Jadranskog mora mora biti zbog toga u najosetljivije mesto političkih planova kapitalističkih i vlasničkih krugova obeju država.« (*Srbija i Albanija — jedan prilog kritici zavojevačke politike srpske državnice*, Izdanje Socijalističke knjižare, Beograd, 1914, str. 62—63.)

Po svemu sudeći, pri izboru ekonomskih partnera Albanija se rukovodi u prvom redu indikatorima stanja političkih odnosa s odnosnim zemljama. To je posebno dolazilo do izražaja u periodima njenog ekonomskog i političkog oslanjanja na Sovjetski Savez i Kinu. Iako je posle raskida s Kinom intenzivirala trgovinske odnose s balkanskim susedima, ona i dalje održava ukupnu trgovinu na minimumu u cilju umanjavanja sopstvene ranjivosti od spoljnih pritisaka.¹³ Odnos Albanije prema balkanskoj ekonomskoj saradnji relativno se dobro uklapa u već stvorenu situaciju na tom poluostrvu. Dva rumunska autora C. Margesci i A. Ghibutu, pokušali su da egzaktnim metodama bliže utvrde stanje na polju ekonomskih odnosa između balkanskih zemalja. Koristeći komparativne vrednosti uvoza, izvoza i bruto nacionalnog proizvoda balkanskih zemalja, oni su došli do zaključka da od 1965. do 1975. godine ukupni nivo njihove međuzavisnosti nije dostigao 12% ni za jednu zemlju, a za region u celini nije dostigao ni 10%¹⁴. Zato se konstatuje da je teško zaključiti da su balkanske države blizu tačke na kojoj trgovina postaje tako značajna da ekonomski faktori kao motivi za saradnju imaju prevagu nad političkim.¹⁵ Čini se da je taj zaključak posebno primenljiv na slučaj Albanije, koja se, po svemu sudeći, rukovodi gotovo isključivo političkim kriterijumima ne samo u izboru ekonomskih partnera, nego i u ekonomskoj sadržini poslova i odnosa u koje ulazi.

Neki osnovni istorijski elementi za bliže sagledavanje razvoja političkog položaja Albanije već su dati. Krajem turske vladavine albansko društvo izvan gradskih centara nalazi se u fazi raspadanja plemenskih zajednica. Tome je unekoliko doprineo, s jedne strane, turski begovski sistem u kome je feudalac bio vlasnik zemlje, a ne i ljudi koji su je obrađivali, a s druge strane, tradicionalna pokretljivost karakteristična za nomadske stočare u celom svetu, pa i u Albaniji, kao i čitav niz ekonomskih i drugih društvenih činitaca. Najznačajniji pravci seoba Albanaca bili su Srbija,¹⁶ Italija i druge susodne zemlje, a i udaljene države, kao što su SAD. Raspad plemena odvijao se brže na jugu zemlje (među Toskama), nego u severnim krajevima (gde su živeli Gege). Svi su se bavili trgovinom i zemljoradnjom na plodnijim zemljištima, dok su drugi pretežno gajili stoku i bavili se zemljoradnjom u planinskim nerodnim površinama.

Čuće protiv turske vladavine započinjena je u više navrata. U XV veku oslobodilačku borbu je predvodio Skenderbeg, a u

XIX veku je dostigla vrhunac 1878. godine kroz aktivnost pokreta za autonomiju, odnosno Albanske lige osnovane u Prizrenu. Po gušenju Lige 1881. godine, Toske su bile podvrgnute daleko težim represalijama, jer su Turci (opravdano) smatrali da im veća opasnost pretila od obrazovanijeg stanovništva s juga, nego od gorštaka sa severa.

Vrio je malo podataka o razvoju Albanije od sticanja nezavisnosti nakon prvog balkanskog rata 1913. godine do drugog svetskog rata. Na čelu države najpre je bio Ismail Kemal Vlora, a 1922. godine vlast preuzima feudalni režim Ahmed-beg Zogua. Socijalistička revolucija u Albaniji je izvedena u toku drugog svetskog rata, nakon formiranja KP Albanije 1941. godine (danas Albanska partija rada) uz pomoć KPJ. Enver Hodža je bio na čelu albanske države i partije od oktobra 1944. do smrti 1985. godine. Unutrašnja politika koju je vodila njegova vlada i politički sistem koji je u to vreme uspostavljen najadekvatnije mogu biti poređeni sa onima koji se uobičajeno smatraju staljinističkim. Sa stanovišta obrade teme o kojoj je reč, čine se najznačajnijim sledeće tri osnovne karakteristike tog režima: prvo, politička i ekonomska zatvorenost prema većini zemalja koje imaju različite društvene sisteme (nije reč samo o sistemima koji su različiti od socijalističkih, nego i o onim socijalističkim sistemima koji su vremenom napuštali staljinistički put i metode razvoja); drugo, obezbeđivanje jedinstva rukovodstva krvavim čistkama u kojima su eliminisani oni ljudi koji su se suprotstavljali E. Hodži; i treće, vođenje politike vezivanja za zemlje koje su smatrane poslednjim »ozama« staljinizma u svetu.

U toj zemlji odrasle su generacije građana u gotovo potpunoj izolaciji od pojedinih ključnih zbivanja u svetu, a po mišljenju pojedinih autora, mlađa generacija je imala »jedinu pravu komunikaciju s Kinom«. Šta više, stolećna nastojanja suseda da raskomadaju njihovu zemlju, ukorenile su kod većine Albanaca jako osećanje nacionalizma i ksenofobiju.¹⁷ Danas je tu pojavu teško razložiti na nasleđene i u savremenim zbivanjima stečene elemente. U svakom slučaju, ona je dobro poslužila režimu E. Hodže da svoju vlast »potpuni« onim elementima koji su je doveli do razmera diktature. Sama ta diktatura je, s druge strane, predstavljala osnovu, kao i sredstvo za razbuktavanje nacionalističkih strasti prema svemu što je strano, a pri tome i u većoj ili manjoj meri nestaljinističko. Tako istorija dolazi do još jedne potvrde o zatvorenosti društvenog sistema kao jednom od značajnijih uslova i posledica svakog staljinizma.

Albanska oslobodilačka borba i revolucija izvedena je u saradnji s jugoslovenskom Komunističkom partijom i narodnooslobodilačkim pokretom. O tadašnjim odnosima između albanskog i jugoslovenskog rukovodstva svedoči predlog Koči Džodžea, organizacionog sekretara Albanske partije rada (1949. ubijen zbog neslaganja sa rezolucijom Informbiroa kao »titoistički zločinac«), da ta zemlja postane jugoslovenska republika. Po mišljenju pojedinih zapadnih autora, sve do raskida između Sovjetskog Saveza i Jugoslavije 1948. godine, Albanija je s našom zemljom održavala

¹³ A. Braun, *Small-State Security in the Balkans*, Macmillan Press Ltd., London and Basingstoke, 1983, str. 62.

¹⁴ Isto, str. 63.

¹⁵ Isto, str. 62.

¹⁶ Čini se interesantnom retrospektiva koju prezentira D. Tucović: »Prodiranjem na istok arbarski element se ne samo jako izmešao sa srpskim naseljem, već je gotovo potpuno ovladao u nekim oblastima, kao što su Mitoħija i Peč, u kojima je do pre nekoliko vekova bilo političko i crkveno središte srpskoga naroda pod Turcima. Najlepši spomenici srpske srednjovekovne kulture nalaze se danas u sredini skoro isključivo arbarskoga naroda. A ta mešavina živih ljudi i starih spomenika, koja je pri ograničenoj Arbanije prema Srbiji dala toliko posla Londonskoj Konferenciji, postala je ukrštanjem dva pravca kulturnoga i narodnoga kretanja: prvi, stariji, za vreme trgovinskih veza srednjovekovne srpske države s Jadranskim morem, izazivao je prodiranje srpskoga naroda ka primorju, i mrtvi spomenici toga prodiranja nalaze se po celoj severnoj Arbaniji; drugi, noviji, nastao je kao posledica povlačenja srpskoga naroda severoistočno, dublje u unutrašnjost i bliže severnoj granici. Stopu u stopu za tim povlačenjem nastupao je arbarski element«. (Navedeno delo, str. 11).

¹⁷ F. E. Larrabee, *Balkan Security*, *Adelphi Papers*, br. 135, 1977, str. 34.

vrlu bliske odnose »u kojima je imala ekstremno podređenu ulogu«.18 Takva ocena bi trebala da predstavlja podstrek za napore jugoslovenskih autora da se detaljnije i sveobuhvatnije obradi ovaj period jugoslovensko-albanskih odnosa.19 Prema nekim ocenama, K. Džodze je bio glavni politički rival E. Hodže, koji je zbivanja iz 1948. godine iskoristio da ga politički, a zatim i fizički likvidira i uspostavi svoju vlast »gvozdene ruke«, držeći Albaniju van glavnih tokova evropske i međunarodne politike.20 Prema sveđočenjima pojedinih učesnika u pregovorima koje je jugoslovensko rukovodstvo vodilo sa Staljinom po završetku drugog svetskog rata, stvaralac plana za »gutanje Albanije« od strane Jugoslavije bio je J. V. Staljin.21

I pored toga, albansko rukovodstvo se u izjašnjavanju o »slučaju KPJ« 1948. godine opredelilo za Staljinove pritiske na Jugoslaviju i u njima aktivno učestvovalo. Posle Staljinove smrti, politika pomirenja s Jugoslavijom N. S. Hruščova dovela je do zategnutosti u odnosima Sovjetskog Saveza i Albanije, koja je kulminirala povodom sukoba sovjetskog i kineskog rukovodstva, u kome se Albanija 1961. godine konačno opredelila za kinesku stranu. Sledila su istupanja Albanije iz SEV i Varšavskog ugovora 1968. godine, jer se taj blok »pretvorio u instrument agresije«.22 Albanska geografska izolacija čini sovjetsku intervenciju u njoj teško ostvarljivom, a jugoslovenska nesvrstana pozicija je izvor stabilnosti na Balkanu i bedem protiv sovjetske ekspanzije u to područje.23 Nakon sovjetske intervencije u Čehoslovačkoj 1968. godine, albansko rukovodstvo počinje da unekoliko menja odnos prema balkanskoj saradnji, otišavši u jednom trenutku toliko daleko da ponudi pomoć Jugoslaviji u slučaju sovjetskog napada.24 Februara 1971. godine dolazi do uspostavljanja diplomatskih odnosa između Jugoslavije i Albanije, a poboljšani su i njeni odnosi s Grčkom, Bugarskom i Rumunijom, ali Albanija i dalje nije pokazivala interesovanje za učešće u multilateralnoj balkanskoj i evropskoj međunarodnoj političkoj saradnji.25

Analogno raskidu sa Sovjetskim Savezom, do raskida s NR Kinom dolazi u situaciji koju karakteriše izraženije popuštanje zategnutosti u kineskim odnosima sa svetom i unutar samog kineskog društva. E. Hodža je na VI kongresu Albanske partije

rada 1971. godine upozorio na opasnost od kompromisa sa imperijalističkom super-silom, a takođe nije prihvatio ni kinesku normalizaciju odnosa sa SR Nemačkom i Velikom Britanijom i uspostavljanje odnosa sa EEZ. Prema mišljenjima nekih autora, smrt Mao Cedunga i čistka »šangajskih radikala« naveli su E. Hodžu da otvoreno iznese ubeđenja da je desno »skretanje« opasnije od levog.26 Nakon juna 1973. godine, u čistkama je smenjena skoro većina članova Politburoa i vlade i više od polovine članova Centralnog komiteta Albanske partije rada.27 Do konačnog prekida saradnje s NR Kinom dolazi 1978. godine, iako je, kako ističu pojedini autori, kineska pomoć dozvoljavala Albaniji da razvija privredu (posebno prerađivačku industriju) daleko brže nego što bi to inače bilo moguće, a kineska pomoć je doprinosila da se Albanija odupre sovjetskim pritiscima.

2. Interesi velikih sila

Oč otvaranja Sueskog kanala i zahuktavanja procesa kolonijalističkog osvajanja sveta od strane evropskih kolonijalističkih sila, položaj Albanije ima sve veći vojnopolički — a samo posredno ekonomski — značaj. Taj značaj je bio posebno izražen za susedne ili geografski bliske zemlje koje nisu imale sopstvene izlaze na Jadransko more kome su gravitirale (kao što su Austro-ugarska i Srbija), a i za Italiju, koja bi kroz osvajanje Albanije bila korak bliže ostvarenju dugoročnog cilja: uspostavljanja kontrole nad istočnom obalom tog mora i nad Otrantskim vratima (suzenim ulazom i izlazom iz jadranskog zaliva).

Albanski pokret za autonomiju — s krajnjim ciljem oslobođanja od turske vlasti — od početka je morao da se bori na dva fronta: protiv Turaka i protiv hrišćanskih suseda. Ocenjuje se da je samostalni pokret Albanaca presečen u balkanskim ratovima i Albanija je postala, zahvaljujući u prvom redu zavojevačkim apetitima balkanskih država, balkanska predstraža dveju velikih evropskih sila: Austro-ugarske i Italije. Na početku XX veka predviđano je da će ta zemlja u rukama ovih velikih sila biti utoliko pouzdanije oruđe ukoliko je slabija i za životi nespособnija. Prema sporazumima s Rusijom o doobi Turske, Austro-ugarska je bila naslednik »bolesnika s Bosfora« na Balkanu i trebala je da dobiče Srbiju, Bosnu i Hercegovinu i Albaniju. Međutim, Srbija je uspela da očuva kakvu-takvu nezavisnost, Bosna i Hercegovina su bile pod Austro-ugarskom vlašću od 1878. godine do prvog svetskog rata, a ova sila je bila prinuđena da sferu uticaja u Albaniji deli s Italijom: severni delovi su ušli u austro-ugarsku, a južni u italijansku sferu uticaja.28

U odnosima između Austro-ugarske i Srbije krajem 1912. godine albanske teritorije su predstavljale »gonući problem«. »Monarhija je te teritorije jednostavno proglasila svojom apsolutnom interesnom sferom da bi po svaku cenu odbranila svoju, rekli

18 A. Braun, navedeno delo, str. 35; u istom smislu piše i F. S. Larrabee, navedeno delo, str. 31.

19 U ovoj vešti mogu biti bar delimično korišćeni i radovi memoarskog karaktera poput intervjua A. Đerde, *Intrige su rano počele*, »Danasa«, 3. mart 1987.

20 F. S. Larrabee, navedeno delo, str. 31.

21 E. Kardelj je napisao da je Staljin jednom prilikom rekao Đilasu »da bismo morali uspostaviti federaciju sa Albanijom. Đilas mu je odgovorio da su Albanci veoma osetljivi na svoju nezavisnost i da mi ne bismo želeli da vršimo nikakav pritisak na njih u tom pravcu. Na to mu je Staljin rekao: 'Ne, Albaniju treba progutati'. Đilas mu je rekao da mi takvih namera nemamo, nego da ćemo podržati Albaniju ako bi njena nezavisnost bila u opasnosti. A u februaru 1948. godine, kada sam ja bio kod Staljina i kada se on ponovo zalagao za federaciju između Jugoslavije i Bugarske, opet je došao u kontradikciju sa onim što je govorio Đilasu, jer je meni sada nekoliko puta naglasio da u tu federaciju nikako ne smemo uključivati Albaniju. Naši odnosi sa Albanijom su tada bili još vrlo prijateljski i možda se Staljin bojao da bi priključenjem Albanije jugoslovensko-bugarskoj federaciji ojačao one snage koje su se zalagale za nezavisnost, kako od Zapada tako i od Istoka.« (*Borba za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije, 1944—1957. Sećanja*, Državna založba Slovenije i Radnička štampa, Ljubljana i Beograd, 1980, str. 105—106).

22 I. Koprassy, *Međunarodno pravo*, »Školska knjiga«, Zagreb, 1986, str. 486.

23 F. S. Larrabee, navedeno delo, str. 32.

24 *Zemlja i populat*, 11. april 1969. prema: F. S. Larrabee, navedeno delo, str. 37.

25 Detaljnije: R. Vukadinović, navedeno delo, str. 150.

26 Detaljnije: D. G. Fontana, *Recent Sino-Albanian Relations, Survey*, jesen 1975, str. 121—144.

27 F. S. Larrabee, navedeno delo, str. 33.

28 D. Jurević, navedeno delo, str. 42—43, 50, 56, 64 i 66.

bisino, dogmu da nijedna država osim nje ne može imati posede na istočnim obalama Jadranskog mora. Srbija je severne delove Albanije jednostavno proglasila svojim da bi osigurala izlaz na more, a to je nastojala da ostvari po svaku cenu da bi obezbedila svoje jačanje. I jedna i druga strana kršile su princip narodnosti, na koji se mnogonacionalna Austro-Ugarska inače pozivala samo u ovom posebnom slučaju, a Srbija već u načelu. Pošto je Austro-Ugarska htela da obezbedi ostvarenje svoga stava putem protektorata nad Albanijom, što će se tek u nekoj bližoj ili daljoj budućnosti obojediti, a sa srpske strane osvajanjima pomoću oružja, već tada je bilo očevidno da je Monarhija politikom Srbije u albanskom pitanju dobila mogućnost da isupa predviđena u branioca jednog malog naroda.³⁹

Istorijski posmatrano, retki su regioni u svetu koji su u toj meri bili predmet stranih uticaja kao što je to bio slučaj s Balkanom.⁴⁰ U prvom svetskom ratu Austro-Ugarska je poražena i na taj način se Italija oslobodila najznačajnijeg konkurenta u Albaniji. Italija je nakon prvog svetskog rata u više navrata pokušavala da intenzivira uticaj na Albaniju, sve do 7. aprila 1939. godine kada je izvršila njenu okupaciju. Odmah zatim je proglasila personalnu uniju između dve zemlje, naravno, u korist italijanskog kralja V. Emanuela III. Međutim, teoretičari međunarodnog prava upoređujući pravnu valjanost takve unije, i obzirom na činjenicu da ona nije nastala poklapanjem reda nasledivanja vlasti u vladarskim kućama, nego kao posledica protivpravne nasilne okupacije izvršene od strane jedne od njih,⁴¹ po kapitulaciji Italije u drugom svetskom ratu, njeno mesto u Albaniji je delimično preuzela Nemačka. Nakon kapitulacije fašističkih sila, u »igre« oko Albanije i u Albaniji stupa najpre posredno, a zatim otvoreno Sovjetski Savez. Istovremeno, nastupe zahteva i odnosima sa zapadnim državama zbog nekoliko problema (Grčka je podnela žalbu Savetu bezbednosti zbog invazije na njenim područjima iz istočnog Bugarske i Albaniji, a zatim je i britansko-albanski spor zbog nalaska britanskih brodova na terenu u albanskim teritorijalnim vodama).⁴²

Istorija ruskih aspiracija i nastupa u balkanske poslove i poslove balkanskih država je više dvostrana i stoga, opširna.⁴³ Na ovom mestu treba ukazati u prvom redu na poznatu vezu koja postoji između lokacije albanske teritorije na obali Jadranskog mora i ruske, a kasnije sovjetske potrebe za strateškim vojnim, a i drugim uporištima na Sredozemnom moru. Pored toga, Balkan u savremenim uslovima služi kao značajna vazdušni i pomorski pravac za snabdevanje u pravcu Bliskog istoka i može imati važnu ulogu u slučaju bilo kakvog sukoba u tom inače vrlo problematičnom regionu, u kome već duže vremena traje stanje koje nije ratno, a ne može se nazvati ni mirom. Dok Sovjeti ne budu

raspolagali dovoljnim kapacitetima nosača aviona i avionima s potrebnim radijusom kretanja (operativnim dometom), njima će u Mediteranu biti potrebni aerodromi. A uporedo s jačanjem flote nosača aviona, podmornica i drugih plovila sovjetske crnomorske flote u Mediteranu, biće potrebno jačati obalske kapacitete za remont, opravke, održavanje i druge slične poslove. Inače, najbliža sovjetska baza za veće popravke podmornica u mediteranskim vodama nalazi se na razdaljini od oko 4.000 milja na Baltiku.⁴⁴ Takođe, ako Sovjeti žele da održavaju postojedi odnos snaga na Mediteranu — a posebno ukoliko (u slučaju izbijanja sukoba) budu želeli da ga promene u svoju korist — suvozemna podrška će im postati neophodna.⁴⁵

Do 1961. godine Sovjetski Savez je za te svrhe koristio albansku luku Valona, a zatim egipatsku Aleksandriju. Nakon završetka odnosa s Egiptom 1972. godine, Sovjeti su započeli saradnju iste vrste s Libijcima i Sirijcima. Međutim, ovog puta Sovjeti nisu bili više spremni da u te luke ulože toliko sredstava i ljudi koliko su uložili u prethodne, pa ni usluge u tim lukama nisu odgovarajućeg kvaliteta. S druge strane, sirijске luke su posle izbijanja rata u Libanu postale nesigurne, a sami Sirijci su 1977. godine tražili povlačenje sovjetskih podmornica i pomoćnih brodova iz luke Tartus.⁴⁶ U tom svetlu pojedini autori tumace i zahtev Brežnjeva za omogućavanje stalnog pristupa sovjetskim vojnim brodovima u jugoslovensku luku Kotor iz 1977. godine.⁴⁷

Za ilustraciju »stešnjenosti« sovjetskih mediteranskih pomorskih snaga, pojedini autori koriste jedan slučaj iz sovjetsko-turških odnosa iz 1976. godine. Naime, tada je bila završena gradnja nosača aviona »Kijev«, ali je prema odredbama Konvencije iz Motrea iz 1936. godine toj vrsti brodova bio zabranjen prolaz kroz Dardanele. Turci su ga ipak propustili iz Crnog mora u Mediteran, kvalifikujući ga kao »protipodmorničku korstariču«. S druge strane, Sovjeti se odužili izdašnim kreditima toj zemlji. Tako je, na primer, naredne 1977. godine više od polovine iznosa zvanične sovjetske ekonomske pomoći jednostranosti otišlo u Tursku.⁴⁸

U tom slučaju treba posmatrati osumnjačenje sovjetskih teoretičara međunarodnog prava da albansko istupanje iz članstva Varšavskog ugovora nije prihvatljivo, jer tim sporazumom nije predviđena mogućnost jednostranog istupanja članica.⁴⁹ Albansko rukovodstvo je u više navrata odbijalo ponude za normalizovanje odnosa upućene od strane rukovodstava Sovjetskog Saveza i drugih članica Varšavskog ugovora. Međutim, i u albanskom stavu ima ponekad kontradiktornosti: rukovodstvo te zemlje je 1978. godine odbacilo sličan predlog T. Živkova, ali se nikada nije odreklo Ugovora o prijateljstvu, saradnji i uzajamnoj pomoći s Bugarskom iz 1947. godine.⁴⁰

³⁹ A. Mitrović, navedeno delo, str. 126.

⁴⁰ A. Braun, navedeno delo, str. 79.

⁴¹ S. Avramov, *Međunarodno javno pravo*, »Savremena situacija«, Beograd, 1977, str. 83—84.

⁴² Detaljnije: isto, str. 140—141, J. Andrassy, navedeno delo, str. 186.

⁴³ Detaljnije: J. J. Lederer, *Russia and the Balkans*, u J. J. Lederer (ed.), *Russian Foreign Policy*, Yale UP, New Haven, 1962, str. 417—451; takođe vidi: C. Gasseiger, *The Superpowers in the mediterranean*, *Survival*, novembar-decembar 1975, str. 270—275.

⁴⁴ A. Braun, navedeno delo, str. 95.

⁴⁵ B. M. Blechman i R. G. Weinland, »Bedeutung von Seestützpunkten im Nuklearzeitalter. Sechste Flotte und 'Eskadra' und ihre Unterstützungsprobleme«, *Europa Archiv*, br. 10, 1976, str. 575—588.

⁴⁶ Detaljnije: F. S. Larrabee, navedeno delo, str. 38; A. Braun, navedeno delo, str. 82—96.

⁴⁷ F. S. Larrabee, navedeno delo, str. 38.

⁴⁸ A. Braun, navedeno delo, str. 97.

⁴⁹ S. Avramov, navedeno delo, str. 181.

⁵⁰ R. Vukadinović, navedeno delo, str. 149—150.

U isto vreme, ne treba potcenjivati ni interese članica NATO, a posebno Italije (iz navedenih razloga), u odnosu na NSR Albaniju. Njena teritorija se može posmatrati kao jedna od nedostajućih karika u južnom, balkanskom krilu te vojnopolitičke organizacije. Puna kontrola nad Otrantskim vratima svakako bi predstavljala značajni element u uspostavljanju većeg nadzora nad zbivanjima u Jadranskom moru, što bi u prvom redu pogađalo interese Jugoslavije. Najzad, poznato je da je u toku prvog svetskog rata albanska teritorija poslužila kao (prilično nepogodna, ali ipak) odstupnica pred nadiranjem nadmoćne protivničke vojske sa zapada i severa. Uz Austriju, koja je i sama okružena članicama istočnog ili zapadnog vojnopolitičkog saveza, kao i neutralnom Svajcarskom, Albanija spada među retke jugoslovenske susede koji nisu članovi blokova, a jedina je koja nema ni neutralan status.

Eventualna realizacija zapadnih interesa u odnosu na Albaniju, za odnosnu grupaciju država bi u savremenim uslovima značila povećavanje broja opcija lokacija u kojima bi se mogle stacionirati trupe, a eventualno i mogućnost za eksploataciju nekih od prirodnih bogatstava te zemlje. Zbog svega toga, ni tu varijantu ne bi trebalo u potpunosti gubiti iz vida, pogotovo u slučaju intenzivnije orijentacije albanskog rukovodstva na otvaranje zemlje prema Evropi, a i svetu u celini, koje ne bi predstavljalo »prepreku« otvaranja prema Istoku. Prema sadašnjoj situaciji, Albanija se otvara, ali toliko sporo, da to otvaranje predstavlja, u stvari, u poređenju s galopirajućim povezivanjem među evropskim i drugim zemljama, a i među članicama rivalskih vojno-političkih organizacija — sve veću izolaciju.

Jugoslovensko-albanski odnosi u odnosu na teritorijalni integritet

gavro perazić

1. Oko teritorijalnog integriteta dveju država u njihovim međusobnim odnosima bilo je stalnih manje ili više oštih sporova i sukoba. Ovaj problem zahlađivao je odnose dveju zemalja vrlo često. Pri tome, odmah na početku treba konstatovati da je na ovaj problem uticala i politika velikih sila (kao na primer Italije posle prvog svetskog rata, ili Staljinova politika posle drugog svetskog rata), kao i činjenica da je Jugoslavija kao subjekt tih odnosa bila posle drugog svetskog rata u poziciji branioca svog teritorijalnog integriteta (što nije bio slučaj posle prvog svetskog rata).

Mi ćemo se ovde zadržati samo na međudržavnim odnosima da bismo pokazali osnovne sukobe ne obuhvatajući razne međupartijske i političke implikacije tih odnosa i to od onog momenta kad su ove dve države kao takve konstituisane. Dakle, nećemo obuhvatiti period kad su umesto njih postojale druge države (Črna Gora, Srbija i Crna Gora).

2. Posle prvog svetskog rata bio je mukotupan put radanja i jedne i druge države. Upravo u fazi njihovog nastajanja javljaju se teritorijalne pretenzije potpomognute velikim silama. Međunarodni položaj i stav Jugoslavije, ili Albanije mogao je biti podržan od velikih sila i zvaničnih međunarodnih institucija koje su stvarane posle prvog svetskog rata.

Naime, nakon oslobođenja Kosova i Metohije i ostalih krajeva koji su bili pod Turskom, posle balkanskog rata, i na zvaničnim forumima velikih sila govorilo se o samostalnoj državi Albaniji. Na skupu albanskih begova u Valoni 1912. godine proglašena je albanska vlada, a na Konferenciji ambasadora 1913. godine, proklamovano je stvaranje albanske države saglasno principu autonomije Albanaca.¹ Naime, od tog datuma možemo govoriti o nastanku albanske države, mada će njeno teritorijalno uobličavanje biti dugotrajan proces, kako zbog unutrašnjih, tako i zbog međunarodnih prilika posle prvog svetskog rata. Problem je

¹ *Milovan Lutovac*, Geografski i političko-geografski značaj Pokrajine Kosovo u Srbiji, Glas SANU, knj. 34, str. 9; isto: *Dragutin Nikolić*, Les différends de frontière de L'Albanie, Paris 1927, pp. 95.

nastao pri određivanju granica sa Crnom Gorom, Srbijom i Grčkom, a posle rata sa državom Srba Hrvata i Slovenaca (umesto Srbijom i Crnom Gorom).

U međuvremenu Tajni Londonski ugovor iz 1915. godine (26. 4.) ignoriše odluku velikih sila iz 1913. godine, te je ovim Ugovorom odlučeno da se od jednog malog dela Albanije stvori nezavisna država pod protektoratom Italije, gde bi pod suverenitetom Italije bili Sason i Valona i jedna teritorija za odbranu svih punktova (član 6.). Severna i Južna Albanija trebale su da budu podeljene između Grčke, Srbije i Crne Gore (član 7).² Zato je predstavnik Albanije Fan Noli s punim pravom istakao u Društvu naroda: »Tajni Londonski ugovor iz 1915. godine nije nikada bio objavljen i s pravnog stanovišta nema nikakvu međunarodnu vrednost«.³

Definitivno će se pristupiti rešavanju pitanja granica na Konferenciji ambasadora (V. Britanije, Francuske, Italije i Japana) 9. novembra 1921. godine.⁴ Ova Konferencija potvrdila je albansku granicu iz 1913. godine, budući da su južne granice već bile utvrđene na terenu od strane jedne komisije (redigovan tekst u Firenci). Povlačenje severne i istočne granice prekinuto je zbog rata 1914. godine, te je odlučeno da se nastavi sa trasiranjem iste imajući u vidu administrativne, ekonomske i druge lokalne interese. Najzad će 1926. godine u Firenci biti redigovan Finajni protokol kog su prihvatile sve zainteresovane sile. Tako je tekao postupak oformljenja teritorijalnog integriteta Albanije.

3. Stvaranje Jugoslavije i njenog integriteta otpočelo je nešto kasnije. Proces stvaranje nove države Srba, Hrvata i Slovenaca, bio je takođe mukotrpan i nisu mu bile naklonjene velike sile u Versaju. Problem je predstavljao i zahtev Italije za ostvarenjem obećanja iz Londonskog ugovora, te zahtev za očuvanje samostalnosti Crne Gore i sl. Uz to i granični problemi sa Italijom, Austrijom i Srbijom zadavali su probleme novoj državi SHS. Tako je priznanje ove nove države, za razliku od nekih drugih novih država (Cehoslovačke, Poljske), dosta kasnilo.

Nekako, još maja 1915. godine u Londonu je obrazovan Jugoslovenski odbor na čelo sa Trumbićem. Odbor su činili Hrvati i Sloveni — emigranti iz Austro-Ugarske. Odbor će kasnije postati legitimni predstavnik svih Jugoslovena pod Austro-Ugarskom. Članak sa Crnogorskom vladom potpisan 20. 7. 1917. godine poznat kao Kriška deklaraciju u kojoj se iznosi zahtev našeg naroda — oslobođenje od Austro-Ugarske i ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom, te da se nova država zove Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Oktobra (6) 1918. godine, izaslanici Slavonije (Srbi, Hrvati i Slovenci), Slovenije, Trsta, Istre, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Dalmacije, i Ugarske; dakle celog etnografskog područja u Austro-Ugarskoj, osnovali su u Zagrebu Narodno veće, a 29 (6) oktobra 1918. godine Hrvatski sabor proglasio je stupanje u zajedničku državu Srba, Hrvata i Slovenaca. Ovaj Odbor je bio priznat samo

od strane Srpske vlade. Tako smo imali tri države, Srbiju i Crnu Goru, te i državu austrougarskih Jugoslovena.

Dalji proces ujedinjenja je tekao preko Ženevskog sporazuma (9. novembra 1918. godine). Tada su predstavnici Srpske vlade i Narodnog veća objavili deklaraciju o stvaranju jedne nove države ujedinjenih Srba, Hrvata i Slovenaca, koja je spajala u sebi Kraljevinu Srbiju i austrougarsku Jugoslaviju, dok je Crnoj Gori ostavljeno da sama odluči da li će i ona stupiti u novu državu. Usledila je Narodna skupština Vojvodine 25. XI 1918, koja je proglasila ujedinjenje sa Srbijom i Jugoslavijom (tj. SHS), a Velika Narodna skupština u Podgorici 26. istog meseca donosi odluku o zbacivanju dinastije Petrovića i ujedinjenju sa Srbijom, da bi tako ujedinjene ušle i u sastav Jugoslavije. Tako je 1. decembra proglašeno ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca.

Međutim, dugo se zatezalo sa priznavanjem nove države, i to, pre svega, od strane velikih sila koje su vodile glavnu reč posle prvog svetskog rata.

4. Sporovi o graničnim problemima, te pretenzije italijanske politike u odnosima dveju država nisu prestajali, a posebno su intenzivirani u fazi oformljavanja ovih država. Kraljevina SHS bila je optužena iz Tirane da pokušava da odvoji severnu Albaniju od južne i stvori Mirditsku republiku putem oružane sile, te je Kraljevina morala da povuče svoje trupe, jer su joj pretili sankcijama po članu 16. Pakta Društva naroda. Konferencija ambasadora odredila je demarkacionu zonu. U toku 1922. godine izbije je spor oko Svetog Nauma i oko Varoša kod Skadra. Vlada Fan Nolja koja je proterala Ahmed-og Zogua optužila je Jugoslaviju da decembra 1924. godine diže bunu u Albaniji. Fan Noli je 1925. godine postao prvi Predsednik Republike i potpisao je Tiranški pakt sa Italijom stavim pretendentom na Albaniju. U međuvremenu i Sveti Naum i ostale sporne teritorije ušle su u sastav Jugoslavije. U Parizu je 30. jula 1926. godine potpisan sporazum između Grčke, Jugoslavije i Albanije. Ovim sporazumom konačno su utvrđene granice sa Albanijom.⁵

Međutim, još će na Konferenciji mira Jugoslovenska delegacija izjaviti da smatra da Albanija treba da ostane teritorijalno nezavisna i da je zamislila Konferencije ambasadora u Londonu 1913. godine.⁶

Osnovno je da granice koje su 1926. godine potpisane nisu nikad bile sporne ni od jedne države osuda.

5. Na početku drugog svetskog rata ukazom Kralja Italije i Kraljevskog namesnika Albanije 12. jula 1941. godine, mnoge jugoslovenske teritorije su anektirane Albaniji i u njima je uspostavljena kvasilinska vlast. Velika Albanija stvorena je oduzimanjem Terinja sa okolinom Crnoj Gori, Tuz, predela severoistočno od Plava, Gusinje sa okolinom, i Rožaja, od Sandžaka je oduzet Tutin, Metohija i veći deo Kosova, deo Gnjilanskog sreza Vitina, Kočane i Siroška župa, dati su Bugarskoj. Od Makedonije oduzet je zapadni deo sa Tetovom, Gostivarom, Kičevom, Debron, Strugom i predelom Prespanskog jezera. To znači da je Jugoslaviji bilo odu-

² Op. cit. p. 86.

³ XV seance du Conseil de la S. d. N. 25. juin 1925.

⁴ Conférence de la Paix 1919—1920. Recueil des actes. Partie VIII, Résolutions de la Conférence des ambassadeurs, Paris, 1932. p. 186.

⁵ Accord de London: Decision de Paris 9. nov. 1921. Frontiere Serbo-Croate-Slovene — Albanese, Florence 1926.

⁶ Istorijska diplomatije nove Evrope, J. Jovanović, Beograd II. str. 238, 1938. g.

zeto preko 13.000 km² i oko 840.000 stanovnika. Naravno, te okolnosti nije priznao NOP.

6. Jedan od osnovnih principa AVNOJ-a (iako se mnogo ne potencira) je i teritorijalni integritet Jugoslavije. Naime, u Odluci o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu u 1. tački stoji: »da narodi Jugoslavije nikad nisu priznali komadanje Jugoslavije od strane fašističkih imperijalista i dokazali su u zajedničkoj oružanoj borbi svoju ovisnu volju da ostanu i dalje ujedinjeni u Jugoslaviji«. Nesumljivo je da su ovde prisutna dva značajna stava: prvo, negacija svih mera koje je okupator sproveo u anektiranju pojedinih krajeva Jugoslavije. A time i onih koje je Italija sprovela, tj. spajanje sa Albanijom zbog stvaranja Velike Albanije; i drugo, »narodi Jugoslavije« kroz borbu pokazuju svoju odluku da i dalje ostanu ujedinjeni u Jugoslaviji, te prema tome ovaj izraz »narodi« obuhvata i narodnosti, odnosno nacionalne manjine, kojima se posebnom tačkom obezbeđuju »sva nacionalna prava« u toj i takvoj Jugoslaviji. U ovoj odluci stoji i opomena da ni jedan organ nije ovlašćen da pravi bilo kakve kalkulacije na račun celine teritorijalnog integriteta zemlje jer je to odluka AVNOJ-a, glavnog i jedinog predstavnika suvereniteta Jugoslavije kao države i naroda.

Dre svega državno-pravni porođak NOB-a počao je od prvih konstitutivnih normi (Fočanski propisi i dr.) izgrađujući novi državno-pravni sistem da bi na II zasjedanju AVNOJ-a 29. novembra 1943. godine dobio jače oblikovanje i pravnu snagu. U odluci AVNOJ-a »O vrhovnom zakonodavnom i izvršnom predstavničkom telu Jugoslavije...« naglašen je suverenitet naroda i države Jugoslavije. U Odluci o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu utvrđeno je da se na tim osnovama gradi narodna vlast koju predstavljaju Narodnooslobodilački odbori i zemaljska Antifašistička veća. AVNOJ je bio vrhovno predstavničko telo naroda i države i predstavnik suvereniteta Jugoslavije. Federalne jedinice, i organi unutar njih, konstituiraju se prema AVNOJ-u, kao prema jedinom vrhovnom organu koji predstavlja suverenitet države i naroda kao celine. Prava nacionalnih manjina koja su utvrđena u istoj Odluci nisu narušila njihovo pravo na izdvajanje u posebne države i poseban samostalni sistem jer bi se time sprečio pravi većinski način koji ima celava. Prava manjina na štetu suvereniteta i interesa većinskih naroda nije poznata u istoriji.

U oktobru, nakon mesec dana na konstitutivnoj konferenciji NOB Kosova i Metohije, od 31. decembra do 2. januara 1944. godine kao najvažnija (podvučena) tačka se odnosa da »Kosovo i Metohija je kraj koji je naseljen najvećim delom šiptarskim narodom, a koji, kao i uvek, tako i danas — želi da se ujedini sa Šipnijom. Prema tome osećamo za dužnost ukazati pravi put kojim treba da pođe šiptarski narod da bi ostvario svoje težnje. Jedini put da se šiptari Kosova i Metohije ujedine sa Šipnijom jeste zajednička borba sa narodima Jugoslavije protiv okupatora i njegovih slugu. Jer je to jedini put da se izvojuje sloboda, kada će svi narodi, pa i šiptari, biti u mogućnosti da se izjave o svojoj sudbini sa pravom na samoopredeljenje do otcepljenja...«

Ovakav stav ove Rezolucije brzo je dezavuisan na osnovu Pisma CK KPJ od 28. III 1944. godine u kome je istaknuto da treba »više popularisati odluke AVNOJ-a«, a ne »postavljati pitanje razgraničenja, jer ta pitanja u stvari pomažu Nemcima da podstiču jedan narod protiv drugoga«. Bilo je poželjno da ovakav stav javno zauzme i AVNOJ, ili njegovi izvršni organi, odnosno Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije. Ali, u to doba Partija je u svojim odlukama i zaključcima izražavala jedinstveni stav svih organa revolucije i NOB-a, pa i njene odluke, kao rukovodeće snage revolucije, možemo smatrati odlukama državno-pravnog karaktera.

Na Oblastnoj narodnoj skupštini Kosova i Metohije čija zasedanje je održano 8—10. jula 1945. godine (kada je rat već završen) istaknuta je jednodušnost stavova u Rezoluciji: »da stanovništvo ove oblasti isto kao i svi narodi Jugoslavije nije nikad priznalo komadanje svoje oblasti izvršeno od okupatora niti komadanje Jugoslavije, te daje izraza želji celokupnog stanovništva oblasti da ova bude priključena federalnoj Srbiji kao njen sastavni deo«.

Lutanja i izvesne dileme koje su postojale kod oba pokreta, i Albanije, i Kosova, kao i stavovi pojedinih rukovodilaca i Partijskog rukovodstva ovde nećemo detaljno razmatrati. Razmimođinje je bilo i na samom završetku, pa čak i posle rata. Dovoljno je, za sada, utvrditi da je za teritorijalni integritet Jugoslavije najvažnija tekovina AVNOJ-a.

7. Po završetku rata Albanija se našla u vrlo neugodnom položaju, posebno na Konferenciji mira.

Odnos nove Jugoslavije prema integritetu Albanije, naravno, bio je sasvim drugačiji nego predratne Jugoslavije. Poznato je da je albanski teritorijalni integritet počeo rata doveden u pitanje, što je bilo jasno i na samoj Pariskoj mirovnoj konferenciji. Za priznavanje nove albanske vlade zapadne sile su postavljale mnoge uslove. Jugoslovenska vlada je omanar 18. aprila 1945. donela odluku o priznavanju ove vlade i uspostavljanju diplomatskih odnosa.

U pogledu teritorijalnog integriteta Albanije, a u vezi sa pretenzijama grčke antikomunističke vlade, vlade Velike Britanije i ujedinjenih Štatsa, govorilo se da »Kosovo i Metohija, kao i predratno, nisu stali da priznanjem ove vežuju sebi ruke« u pogledu južnih granica Albanije.

Zbog učestalih protokolarija (pričeće 1946) Jugoslavija i Albanija sklopile su Jugoslovensko-albanski sporazum »o prijateljstvu i uzajamnoj pomoći« gde se u člano 3. kaže: »ako bilo jednom od strana ugovornica bilo napadnuto od bilo kog sa ciljem ugrožavanja, porobljavanja ili oduzimanja izvesne teritorije, druga visoka strana ugovornica bez odlaganja će pružiti vojničku i svaku drugu pomoć, u sredstvima koja joj stoje na raspoloženju«. Dakle, Jugoslavija u konkretnom slučaju zataže svoj integritet u zaštiti integriteta susedne Albanije i obratno.

Međunarodne konferencije pokušavale su da onemoguće prisustvo Albanije onda kada su se spremali stavovi o mirovnim ugovorima, kao i u međunarodnim organizacijama, u prvom redu

OUN. Preko jugoslovenske delegacije Enver Hodža je tražio da se primi u OUN. U pitanju je bio status udružene sile koji su zapadne sile osporavale Albaniji. Tek će decembra 1946. godine, prihvatanjem člana 88 ugovora o miru ovo pitanje biti rešeno. Tada je data mogućnost da ugovoru o miru sa Italijom pristupi i Albanija. Inače, na Konferenciji mira sve radnije od interesa za Albaniju preduzimala je Jugoslovenska delegacija.

Poznato je da je na Konferenciji Grčka iznosila direktne teritorijalne pretenzije prema Albaniji (Severni Epir). Jugoslovenska delegacija je uz član 21. Projekta ugovora o miru sa Italijom prihvatala albanski zahtev i podnela ga kao amandman. U projektu se Italija obavezuje na poštovanje suverenosti i nezavisnosti Albanije i na garanciju »teritorijalnog integriteta njenih granica«. Ovaj će predlog na plenarnoj sednici biti odbijen. Štaviše, britanski i grčki predstavnici izjavili su »da su sadašnje granice Albanije potvrđene«, ukazujući da je dobro poznato da jedna od članica UN ima teritorijalne zahteve prema Albaniji. Caldaris je čak pokušao da Jugoslovenskoj delegaciji ponudi podelu Albanije između Jugoslavije i Grčke.

Nesumnjivo, Jugoslavija je kao država, i principijelno, i zbog sopstvenog položaja u ovom delu Balkana, bila zainteresovana za teritorijalni integritet Albanije.

8. Na žalost, već od 1948. godine in continuo, kad je reč o obavezi Albanije kao suseda, posebna je situacija u odnosima dveju država i uzajamnog poštovanja teritorijalnog integriteta. U poslednje vreme pogotovu su oživele Albanske aspiracije iako formalno Albanija negira postojanje bilo kakvih pretenzija. Ali, one se stalno ponavljaju, čak i na najzvaničnijim mestima u ovoj državi. Tako, E. Hodža u svom referatu na Kongresu Partije rada Albanije 1981. godine oštroc kritikuje Odluku II zasedanja AVNOJ-a 1943. godine, u kojima su, kako on kaže, albanski regioni u Jugoslaviji bili iskorišćeni za podešavanje teritorijalnih dimenzija i geografskih proporcija republika u federaciji (posebno Crne Gore, Srbije i Makedonije). Takva pogrešna rešenja, kaže autor, bila su doneta na vrhu bez odlučivanja Albanaca na Kosovu, pa čak bez i najmanjeg dogovora sa zainteresovanom Albanijom.

Canonice koje preporučuje Hodža su jasne. U stvari dva su pitanja koja bi trebalo rešiti i to: 1. »unutar ustavnog poretku konstituisati posebnu republiku Kosovo, odnosno podići Kosovo na »rang republike« i 2. »podeljiti albansko stanovništvo Crne Gore, Srbije i Makedonije, zajedno sa stanovništvom Kosova, pripojiti toj novoj republici. Tako bi se došlo do državno-pravnog jedinstva između dominantnog albanskog stanovništva ovih krajeva, čime se postiže etnička komponenta koja je u istoriji u mnogim krajevima sveta služila kao baza secesije. Jadikovanja o tome kako su Albanci sada podeljeni u tri republike i tako odvojeni od »majke otadžbine« neprekidno se ponavlja u albanskoj propagandi. Time se negira činjenica da je Jugoslavija njihova otadžbina.

Po mišljenju Albanije, republika ima slobodniju zonu transakcija nego autonomne pokrajine. Jos ako bi etnička komponenta bila oslonjena na granice države matične nacije ona bi se otvo-

рила prema »matičnoj zemlji«, a zatvorila prema drugim narodima Jugoslavije.

Danas sve više oživljavaju pretenzije o Velikoj Albaniji koje prete teritorijalnoj celini SFRJ. Politički procesi koji su tamo prisutni kao: iseljavanje, ideja Kosovo—Republika, prepotenciranje direktnog konstitutivnog elementa federacije, čudna i neobjašnjiva ustavna pozicija u sastavu SR Srbije itd. su procesi koji objektivno daju podsticaj za ugrožavanje integriteta Jugoslavije i rusenje AVNOJ-evskih principa na kojima se gradila nova Jugoslavija.

ekonomska saradnja između sfr Jugoslavije i nsr Albanije

skender berisha

Uvodna razmatranja

Jedna od jako malo istraženih tema u ekonomskim odnosima Jugoslavije sa inostranstvom je, upravo, ekonomska saradnja Jugoslavije i Albanije. Glavni razlog ovome je svakako izolacionistička politika i zatvorenost Albanije prema svetu, a naročito prema Jugoslaviji od Rezolucije Informbiroa 1948. godine. Ovakva politika Albanije, praktično onemogućava istraživačima da dođu do potrebnih podataka i literature kako bi se neka istraživanja zaokružila i dobila potreban kvalitet.

Stoga, i ovaj rad nema ambicije da da pravu analizu ekonomskih odnosa Jugoslavije i Albanije, pošto je to gotovo nemoguće. Literatura vezana za ovu temu je veoma mala, a podaci prilično skromni.

U analizi ovog rada korišćeni su albanski izvori navedeni u doktorskoj disertaciji profesora Selmana Selmanaja kao i materijali saveznih, republičkih i pokrajinskih organa nadležnih za oblast odnosa sa inostranstvom.

Privredni razvoj i struktura albanske privrede

Narodna Socijalistička Republika Albanija je mala zemlja. Čija geografska dužina iznosi svega 340 kilometara, dok je geografska širina 148 kilometara. Njena površina je 28.748 km², a ima 2.296.800 stanovnika. Svoju nezavisnost zvanično je stekla 28. novembra 1912. godine, a praktično tek 1920. godine kada je ta nezavisnost sankcionisana od strane Društva naroda.

Do drugog svetskog rata Albanija je spadala u red najnerazvijenijih zemalja u Evropi. Industrije u pravom smislu reči nije ni bilo, tako da je njen udeo u ukupnoj proizvodnji iznosio u 1938. godini svega oko 10%. Poljoprivredom se bavilo 87% stanovništva, tako da je Albanija bila tipično agrarna zemlja sa zaostalim poljoprivredom koja je bila opterećena ostacima feudalnih odnosa. Broj nepismenih iznosio je 80% stanovništva.

Okupacijom Albanije od strane Italije (1939), a nešto kasnije i od strane Nemačke (1943), vojne potrebe uslovile su razvoj određenih privrednih grana, naročito u oblasti ekstraktivne industrije (nafte, hromne rude, bitumena i bakra). Međutim, sve to nije imalo nekog bitnijeg značaja za privredni razvoj zemlje, tim pre što su ratna pustošenja paralisala privredni život i učinila da se Albanija u trenutku oslobođenja suoči sa velikim ekonomskim problemima.

Prema mišljenju albanskih ekonomista, posleratni privredni razvoj Albanije prošao je kroz četiri razvojne faze.

Prva razvojna faza obuhvata period 1945—1948. godine. U ovoj fazi izvršena je obnova, a odmah zatim sprovedene su krupne društveno-ekonomske promene kojima je stvoren državni sektor u privredi, a na osnovu agrarne reforme izvršena je podela zemljišnih poseda. Intenzivni privredni razvoj ostvaren je na bazi velike ekonomske pomoći i saradnje sa Jugoslavijom. Težište razvoja bilo je orijentisano na razvoj i modernizaciju ekstraktivne industrije, izgradnji prerađivačke industrije radi korišćenja domaćih sirovina i u poljoprivredi na razvoj industrijskog bilja. U ovom periodu pristupilo se i izgradnji železničkih pruga (Drač—Elbasan, Drač—Tirana).

Druga razvojna faza obuhvata period 1949—1960. godine, odnosno Dvogodišnji plan (1949—1950) i dva petogodišnja plana (1951—1955. i 1956—1960). Ovu fazu karakteriše proces stvaranja početne baze industrijalizacije tako da je razvoj industrije uživao prioritet. U ovoj fazi učinjen je krupan privredni napredak, naročito u industriji čija se proizvodnja povećala za oko šest puta.¹

Treća razvojna faza obuhvata period 1961—1965. godine, tj. period donošenja i realizacije Trećeg petogodišnjeg plana. Za posleratni razvoj Albanije ovo je bio najteži period razvoja pošto se on podudara sa sukobom 1961. godine sa Sovjetskim Savezom i drugim Istočnoevropskim zemljama. Zbog ekonomske blokade Istočnoevropskih zemalja, Albanija se sve više vezivala za NR Kinu i svoj razvoj bazirala na kineskim kreditima.² Međutim, i pored kineske pomoći, planirani ciljevi razvoja nisu ostvareni, naročito u industriji, dok je poljoprivreda praktično stagnirala.

Četvrta faza počinje od 1966. godine. To je period preorijentacije albanske privrede, ne samo prema Kini, već i prema ostalim zemljama sveta. Ovu fazu karakteriše dalji proces industrijalizacije sa naglašenijim razvojem teške industrije i podizanje novih industrijskih grana kao što su crna i obojena metalurgija, hemijska industrija, elektroindustrija, petrohemija i dr. U periodu 1965—1975. godine, prosečna stopa rasta industrijske proizvodnje u Albaniji iznosila je 10,8%, što je značajno više u odnosu na neke druge evropske zemlje.³ Međutim, ovako visoka stopa rasta više je rezultat miske industrijske osnove nego stvarnog industrijskog razvoja.

¹ Prosečna stopa rasta industrijske proizvodnje u Dvogodišnjem planu iznosila je 10,5%, dok je u Prvom petogodišnjem planu ona bila 22,6%.

² U ovom periodu Kina je odobrila Albaniji kredit u iznosu od 100 miliona rubalja.

³ U istom periodu, prema albanskim izvorima, prosečna stopa rasta industrijske proizvodnje u Mađarskoj iznosila je 6,2%, DR Nemačkoj 6,4%, Čehoslovačkoj 6,7%, Jugoslaviji 7,0%, Sovjetskom Savezu 7,9%, Italiji 4,2%, Francuskoj 5,0% i Grčkoj 9,3%.

U posleratnom razvoju Albanije nastale su krupne promene u strukturi industrijske proizvodnje, što se može videti u sledećem pregledu:

Pregled 1. — Promene u strukturi industrijske proizvodnje

— u procentima —

Industrijske grane	1938.	1950.	1965.	1970.	1973.
Elektroenergija	2,1	1,0	2,4	3,5	4,0
Industrija nafte	7,8	6,9	6,2	6,8	6,5
Proizvodnja kam. uglja	0,4	1,4	1,5	1,4	1,3
Proizvodnja hroma	0,8	1,3	1,0	0,8	0,8
Proizvodnja bakra	—	2,0	2,7	4,5	3,1
Proizvodnja feronikla	—	—	1,1	1,7	1,2
Hemijska industrija	—	0,3	0,9	3,5	3,4
Metaloprerađ. industr.	4,4	4,1	5,7	9,8	12,9
Industr. građ. mater.	4,1	3,6	4,5	6,4	7,3
Industr. stakla i keramike	—	0,1	0,7	0,8	1,0
Drvena i industr. papira	4,3	6,7	9,1	7,9	7,0
Laka industrija	25,6	8,6	23,1	21,9	19,4
Granicka industrija	0,2	1,5	0,7	0,9	1,0
Prehrambena industrija	44,9	62,0	40,7	29,5	29,0

Izvor: Mir Selman Selmanaj — »Specifični put nastanka i izgradnje socijalističkog društva u Socijalističkoj Narodnoj Republici Albaniji (sa posebnim osvrtom na ekonomski aspekt)«, doktorska disertacija, Zagreb, 1978. god., str. 97.

Promene u strukturi industrijske proizvodnje utiču pozitivno na razvojne tendencije industrije. Sve te promene mogu se prikazati na sledeći način:

prvo, dinamika industrijskog razvoja u posleratnom periodu omogućuje, kao što je rečeno, stvaranje novih industrijskih grana kao što su črna i obojena metalurgija, hemijska industrija i neke druge grane koje svoj razvoj baziraju na preradi domaćih sirovina. Proizvodnja feronikla, proizvodnja i prerada bakra u zemlji, izgradnja topionice hroma i dr. utiču naročito na brži razvoj metaloprerađivačke industrije čije se učešće u ukupnoj industrijskoj proizvodnji u 1973. godini gotovo utrostručilo (12,9%) u odnosu na 1938. godinu (4,4%);

drugo, proizvodnja električne energije znatno je povećana sa jasno izraženom perspektivom u narednom periodu tako da će razvoj ove grane praktično uticati na razvoj ostalih grana i privrede u celini, a biće viškovna i za izvoz;

treće, dolazi do smanjenja učešća tradicionalnih industrijskih grana — prehrambene i lake industrije — čije je učešće u 1938. godini iznosilo oko 70%.

Međutim, i pored tih promena podaci pokazuju da je najvažnija industrijska grana i dalje prehrambena industrija, koja čini 29% ukupne industrijske proizvodnje u 1973. godini. Visoko učešće ove grane u ukupnoj industrijskoj proizvodnji objašnjava se činjenicom da je u albanskoj privredi udeo poljoprivrede još uvek vrlo velik.

Drugo mesto po visini učešća u ukupnoj industrijskoj proizvodnji pripada lakoj industriji, naročito tekstilnoj industriji. La-

ka industrija zajedno sa prehrambenom čine gotovo polovinu industrijske proizvodnje (48,4%). To je jedan od pokazatelja koji govori da Albaniji predstoji težak put ka industrijalizaciji zemlje.

Od ostalih industrijskih grana valja spomenuti značajan udeo metaloprerađivačke industrije od 12,9%.

Krupne promene nastale su i u posleratnom razvoju poljoprivrede u Albaniji. Osnovna karakteristika razvoja poljoprivrede u posleratnom periodu sastoji se u tome što je prioritet dat razvoju ratarske proizvodnje u odnosu na stočarsku proizvodnju. Tako, na primer, u 1973. godini u odnosu na 1938. godinu, ukupna poljoprivredna proizvodnja porasla je za 3,6 puta, dok je u istom periodu ratarska proizvodnja porasla za 5,1 puta.

U okviru ratarske proizvodnje najvažnije mesto zauzimaju proizvodnja pšenice, industrijskog bilja, krompira i povrća. Tako, na primer, u 1973. godini u odnosu na 1938. godinu, proizvodnja pšenice porasla je za 7,7 puta, pirinča za 19,3 puta, pamuka za 14,7 puta, duvana za 7,2 puta, povrća za 7,3 puta itd. Ova tendencija usko je povezana sa ekonomskom politikom u poljoprivredi, a to je osiguranje dovoljnih količina hlebnih žita u zemlji i obezbeđenje dovoljnih količina domaćih sirovina za laku i prehrambenu industriju. Osim toga, u posleratnom razvoju nastale su značajne promene u strukturi hlebnih žita. Naime, u 1938. godini oko 80% od ukupne proizvodnje hlebnih žita pripadalo je proizvodnji kukuruza, ali posle oslobođenja porasla je proizvodnja pšenice.

Pored nastalih promena u strukturi ratarske proizvodnje, značajne promene nastale su i u strukturi stočarske proizvodnje. U posleratnom razvoju stočarstva data je prednost razvoju govedarstva, svinjarsiva i živinarstva.

Uloga koja je data poljoprivredi u posleratnom razvoju Albanije, posebno ograničenje mogućnosti ulaganja (hemizacija) ustovili su da poljoprivreda zaostane u odnosu na druge grane. Rezultati u odnosu na predratni period su povoljniji, ali nisu postigli nivo intenziviranjem poljoprivredne proizvodnje. Poljoprivredna proizvodnja više je povećana proširenjem i osvajanjem obradivih površina, isušivanjem močvara itd. nego što je povećana povećanjem uložaka. Rezerve za ekstenzivno povećanje proizvodnje su, dakle, gotovo ispuštene. Pred Albanijom je zadatak intenziviranja poljoprivredne proizvodnje, pre svega racionalnijim korišćenjem mehanizacije i upotrebom veštačkih đubriva, što bi impliciralo izvesne promene u agrarnoj politici, a samim tim i u celokupnoj privrednoj politici.

Na osnovu narednog izloženog može se reći da je Albanija u posleratnoj izgradnji svoje privrede stvorila osnovu za dalji razvoj i da je od jedne zaostale agrarne postala industrijsko-agrarna zemlja.

Spoljna trgovina Albanije

Albanija ima trgovinske odnose sa oko pedeset zemalja sveta, od kojih sa četrdeset zemalja ima potpisane sporazume na nivou vlada o spoljnotrgovinskoj razmeni. Sa ostalim zemljama razmena se odvija bez potpisanih sporazuma, a na osnovu ugovora između.

spoljnotrgovinskih preduzeća Albanije i odgovarajućih firmi u pojedinim zemljama.

Spoljnotrgovinska razmena Albanije odvija se strogo u okvirima planskih proporcija i svaki spoljnotrgovinski ugovor odobrava Ministarstvo spoljne trgovine. Dakle, radi se o jednoj zemlji koja primenjuje izolacionističku i prilično restriktivnu politiku u spoljnotrgovinskoj razmeni sa svetom. Zbog toga je i obim trgovinske razmene sa svetom relativno mali. Prema nekim nezvaničnim ocenama Albanija danas razmenjuje robe sa svetom u vrednosti od oko 600 miliona dolara.

Međutim, ako se posmatra tempo rasta spoljnotrgovinskog prometa Albanije u posleratnom, u odnosu na predratni period, onda su na ovom planu ostvareni vidni rezultati. Tako, na primer, u 1964. godini izvoz Albanije bio je gotovo osam puta veći u odnosu na 1938. godinu (indeks 880), dok je u istom periodu uvoz bio veći skoro četiri puta (indeks 488). Verovatno je ovde po sredi to što je nivo spoljnotrgovinskog prometa predratne Albanije bio veoma nizak.

Ako posmatramo posleratni period, onda se, takođe, uočava tendencija brzog rasta spoljnotrgovinskog prometa. U periodu 1950—1965. izvoz Albanije se skoro udevestostručio (indeks 959), dok se uvoz gotovo učestvorostručio (indeks 490). Iz ovih podataka se može uočiti i tendencija uravnoteženja spoljnotrgovinskog prometa, pošto se izvoz znatno brže povećavao od uvoza. No, bez obzira na to, u 1964. godini spoljnotrgovinski bilans Albanije bio je i dalje deficitaran. (Izvoz je sačinjavao 38,9% spoljnotrgovinskog prometa, dok je uvoz učestvovao sa 61,1%).

Analizirajući kretanje spoljnotrgovinskog prometa Albanije, izdvaja se podperiod 1961—1965. u pogledu stagniranja tog prometa, što je, verovatno, posledica prekida odnosa sa Sovjetskim Savezom 1961. godine. Nakon prekida tih odnosa Albanija se prilično zatvorila i vodila izolacionističku politiku.

Struktura spoljnotrgovinskog prometa je nepovoljna, što je odraz nivoa i strukture razvijenosti albanske privrede. Pogotovu je nepovoljna struktura izvoza u kojoj su sirovine (mineralne kao i sirovine biljnog i životinjskog porekla) sačinjavali blizu 72% u 1964. godini. Struktura uvoza je nešto povoljnija, pošto je u posmatranoj godini na uvoz opreme i rezervnih delova otpadalo oko 50% uvoza.

Kod regionalne strukture spoljnotrgovinskog prometa u posleratnom periodu došlo je do krupnih promena. U tom pogledu karakteristična su tri perioda, i to:

- a) period od oslobođenja do 1961. godine;
- b) period od 1961. do 1978. godine i
- c) period od 1978. godine do danas

a) U prvom periodu, tj. do 1961. godine, Albanija je spoljnotrgovinsku razmenu orijentisala uglavnom prema socijalističkim zemljama Istočne Evrope i to uglavnom prema Sovjetskom Savezu. To je bio odraz dobrih političkih odnosa sa Sovjetskim Savezom, naročito posle Rezolucije Informbiroa 1948. godine.

U 1960. godini udeo ovih zemalja u spoljnotrgovinskoj razmeni Albanije iznosio je blizu 90%, pri čemu je samo SSSR učestvo-

vao sa oko 55%. Dakle, više od polovine spoljnotrgovinske razmene Albanije bilo je orijentisano samo prema Sovjetskom Savezu. Od ostalih zemalja ovog regiona potrebno je istaći udeo Čehoslovačke sa 12%, zatim DR Nemačke sa 8%, dok je razmena sa Rumunijom, Bugarskom, Mađarskom i Poljskom bila znatno manja (svi zajedno oko 13%).

Od ovih zemalja Albanija je uglavnom uvozila opremu, mašine, alate i hemijske proizvode, a izvozila je proizvode prehrambene industrije. Zbog male ponude albanskih roba na tržištu ovih zemalja, Albanija je gotovo dvostruko više uvozila nego što je izvozila, tako da je zabeležila veliki deficit u razmeni sa ovim regionom.

Sa ostalim zemljama sveta, Albanija je, dakle, razmenila svega 10% vrednosti spoljnotrgovinskog prometa. Po značaju se od ovih zemalja izdvajala NR Kina koja je učestvovala sa 7% u spoljnotrgovinskoj razmeni Albanije i donekle Italija sa 2,6%. Dakle, ostatak od 0,4% pripadao je Jugoslaviji, Francuskoj, SR Nemačkoj i dr.

b) Drugi period, tj. 1961—1978, karakterise se nagom orijentacijom albanskog spoljnotrgovinskog prometa prema Kini, koja je u 1964. godini u spoljnotrgovinskoj razmeni Albanije učestvovala sa oko 54%. Dakle, u ovom periodu mesto SSSR-a u spoljnotrgovinskoj razmeni Albanije zauzela je Kina. To je, kao što je već rečeno, odraz prekida odnosa sa Sovjetskim Savezom i orijentacije Albanije prema Kini sa kojom je sve više intenzivirala odnose do 1978. godine. I u trgovinskoj razmeni sa Kinom Albanija je zabeležila veliki deficit, čak viši nego što je bio u prethodnom periodu sa Sovjetskim Savezom. Naime, u 1964. godini Albanija je za više od 2,5 puta uvozila robe iz Kine, nego što je izvozila.

Udeo socijalističkih zemalja Istočne Evrope u spoljnotrgovinskoj razmeni Albanije u ovom periodu je znatno opao, ali je i dalje značajan — oko 35%. Od ovih zemalja najveće trgovinske odnose Albanija je imala sa Čehoslovačkom (13%), zatim sa Poljskom (8%) i DR Nemačkom (7%), dok je razmena sa Bugarskom, Rumunijom i Mađarskom bila znatno manja. Posebno je opala razmena sa Bugarskom. U ovom periodu trgovinska razmena Albanije sa ovim regionom bila je uglavnom izbalansirana.

Od ostalih zemalja potrebno je istaći Italiju i Francusku, pa donekle i Jugoslaviju sa kojima je Albanija znatno povećala robnu razmenu u odnosu na prethodni period.

c) Treći period, tj. od 1978. godine do danas karakterise se prekidom odnosa sa Kinom i orijentacijom Albanije na spoljnotrgovinsku razmenu sa susedima, pre svega sa Jugoslavijom i nekim drugim zemljama.

Robna razmena između Jugoslavije i Albanije

Glavni vid ekonomse saradnje između Jugoslavije i Albanije predstavlja robna razmena.

Sve do 1960. godine robna razmena se odvijala na osnovu protokola koji su se svake godine potpisivali. Posle tog perioda, zbog

zategnutosti odnosa, robne liste se nisu menjale te se razmena odvijala na bazi ranije zaključenih protokola. Takva praksa trajala je do 1976. godine.

Karakteristično je za robnu razmenu u ovom periodu da se ona odvijala u veoma skućenim okvirima kako po obimu, tako i po asortimanu. Vrednost robne razmene u oba pravca kretala se od nekoliko stotina hiljada dolara do nekoliko miliona dolara što se može videti u sledećem pregledu:

Pregled 2. — Kretanje robne razmene između Jugoslavije i Albanije u periodu 1956—1966. godine

Godine	— mil. dolara —		
	Izvoz	Uvoz	Ukupno
1956.	0,2	—	0,2
1957.	0,5	0,5	1,0
1958.	1,1	1,5	2,6
1959.	0,5	0,5	1,0
1960.	0,4	0,1	0,5
1961.	0,2	0,2	0,4
1962.	0,5	0,6	1,1
1963.	0,9	0,8	1,7
1964.	0,8	1,8	2,6
1965.	1,8	1,7	3,5
1966.	1,9	2,1	4,0

Izvor: Materijali Izvrsnog veća Srbije

Osim zategnutih političkih odnosa na ovako mali obim robne razmene uticali su uzak asortiman roba koja se nudila između Jugoslavije i Albanije, zatim neredovno zaključivanje protokola o robnoj razmeni, problem cena itd.

Ozbiljnija robna razmena između Jugoslavije i Albanije počela je da se odvija od 1976. godine kada je prvi put potpisan Petogodišnji sporazum o robnoj razmeni (1976—1980) a ovaj sporazum pratili su godišnji protokoli.

U ovom periodu došlo je do znatnog povećanja robne razmene između Jugoslavije i Albanije, verovatno zbog zaoštrenja i prekida odnosa između Albanije i Kine i kao rezultat toga ostvareno povećanje odnosa između Jugoslavije i Albanije.

Predviđena robna razmena u pomenutom Petogodišnjem sporazumu iznosi je 170 miliona dolara u oba pravca ali u stvari ova cifra bila znatno veća, što se može videti u sledećem pregledu.

Pregled 3. — Robna razmena između Jugoslavije i Albanije u periodu 1976—1980. godine

Godine	— u mil. dolara —		
	Izvoz	Uvoz	Ukupno
1976.	7,4	12,9	20,3
1977.	10,6	19,8	30,4
1978.	12,6	15,3	27,9
1979.	28,6	21,0	49,6
1980.	52,1	62,6	114,7

Izvor: Materijali Saveznog sekretarijata za spoljnu trgovinu

Ovakav trend povećanja obima robne razmene nastavljen je, sa znatno jačim intenzitetom i u narednom petogodišnjem periodu 1981—1985. godine. Dogovoreni obim robne razmene u pomenutom petogodišću iznosio je 720 miliona dolara, što u odnosu na prethodni petogodišnji period predstavlja povećanje od 418%. Realizacija je bila sledeća:

Pregled 4. — Robna razmena između Jugoslavije i Albanije u periodu 1981—1985. godine

Godine	— u mil. dolara —		
	Izvoz	Uvoz	Ukupno
1981.	52,3	80,7	133,0
1982.	73,5	74,4	147,9
1983.	37,8	50,1	87,9
1984.	45,7	43,0	88,7
1985.	46,8	44,1	90,9

Izvor: Statistika SFRJ

Za robnu razmenu između Jugoslavije i Albanije u periodu 1981—1985. godine karakteristično je sledeće:

prvo, iako su odnosi bili izuzetno zaoštreni od 1981. godine robna razmena se normalno odvijala i to intenzivnije nego u prethodnom periodu;

drugo, od 1981. godine Jugoslavija je postala prvi spoljnotrgovinski partner Albanije, tako da se naše učešće u albanskoj spoljnotrgovinskoj razmeni kreće na nivou od 15—20%, dok se albansko učešće u našoj spoljnotrgovinskoj razmeni kreće na nivou od oko 10%. Na osnovu toga možemo da konstatujemo da je značaj Jugoslavije za spoljnotrgovinsku razmenu Albanije iznadredno veći nego što je značaj Albanije za spoljnotrgovinsku razmenu Jugoslavije;

treće, nakon rekordne 1982. godine dolazi do pada razmene u narednim godinama koja svake godine iznosi oko 100 do 200 miliona dolara. Ovaj pad razmene nije rezultat političkih prilika, već ekonomskih i prirodnih uslova. Naime, vremenske neravnoteže naročito suša u Albaniji, uticale su na to da Albancima nije bila u stanju da isporučuju Jugoslaviji dogovorene količine električne energije. S druge strane, Jugoslavija je sve do 1983. godine svake godine Albaniji isporučivala po 2.000 tona pamuka i 5.000 tona jestivog ulja, mada smo mi ove proizvode uvozili iz inostranstva. Međutim, zbog zaoštrenosti spoljne likvidnosti zemlje mismo bili više u mogućnosti da ove proizvode isporučimo Albaniji, tako da su oni brisani sa robnih lista. Naravno, kada je reč o razlozima opadanja robne razmene u drugom delu pomenutog petogodišća, ne trebamo da ispustimo iz vida i izvesno otvaranje Albanije prema svetu, naročito u robnoj razmeni prema Grčkoj, Italiji i nekim drugim evropskim zemljama.

Za tekući petogodišnji period (1986—1990) predviđen je obim robne razmene između Jugoslavije i Albanije u visini od 680 mi-

liona dolara u oba pravca, dakle nešto niži nego što je bilo predviđeno u prethodnom petogodišću i to za blizu 6%. U 1986. godini realizovana je ukupna robna razmena u vrednosti od 93 miliona dolara. Što znači da ona i dalje stagnira na nivou od prethodnih nekoliko godina.

Što se tiče strukture robne razmene između Jugoslavije i Albanije možemo reći da ona uglavnom odgovara potrebama privreda dveju zemalja. Za nas je ova struktura znatno povoljnija pošto izvozimo proizvode višeg stepena prerade, gde samo oprema i rezervni delovi učestvuju sa oko 32%, dok uvozimo pretežno sirovine i reprodukcionu materijal čiji se udeo kreće na nivou od oko 90%. U sklopu toga najveću stavku našeg uvoza iz Albanije čine električna energija i hromna ruda koje čine oko 75% ukupnog uvoza.

Glavne stavke jugoslovenskog izvoza u Albaniju čine: oprema i rezervni delovi, betonsko željezo, železničke šine, čelične i livne cevi, žica, vatrootalna opeka, frižideri, TV aparati u setovima, merni instrumenti, tekstilna vlakna, eksploziv i dr. Glavne stavke našeg uvoza iz Albanije čine: električna energija, hromna ruda i koncentrat hroma,⁴ bitumen, morska so, cement, bakarna žica, neke hemijske sirovine, alkoholna pića, proizvodi domaće radinosti i dr.

U robnoj razmeni sa Albanijom povremeno dolazi do izvesnog zastoja i problema zbog neblagovremenog otvaranja akreditiva, zakašnjavaanja u isporukama, cena, nedostataka robnih fondova, nesimulativnog tretmana klirinškog načina plaćanja za naš izvoz (pogotovu za robe koje imaju deviznu supstancu) i dr. Osim toga, radi se o dvema susednim zemljama istog podneblja što znači da su vremenske prilike prilično slične. Ako je, recimo, suša u Albaniji suša je i kod nas, tako da kad Albanija nema dovoljne količine električne energije, nemamo je ni mi ili, pak, kad Albanija ima viškove, onda i mi imamo viškove električne energije. Ovo je važno istaći zato što električna energija čini glavnu stavku našeg uvoza iz Albanije (oko 60%).

Bez obzira na povremene zastoje i teškoće koje se javljaju u robnoj razmeni sa Albanijom, u narednom periodu ne bi trebalo da slabí naš interes za ovaj vid saradnje, tim pre što je Albanija posebno zainteresovana za izgradnju postrojenja i kompletnih objekata: generatora, transformatora, izgradnju mlakara, klanice (panji, šećerana i dr. U tom pogledu mi imamo značajna iskustva i dobre reference, pošto objekte ove vrste gradimo u mnogim zemljama sveta.

Važan element koji prati robnu razmenu između Jugoslavije i Albanije je manipulativni kredit.

Manipulativni kredit predstavlja visinu iznosa do kojega jedna zemlja toleriše zaduženje druge zemlje na međusobnom klirinškom računu bez protivisporuka robe. Dosledna osnovnom motivu zbog kojega se uspostavljaju klirinška plaćanja između nekih zemalja, ugovorne strane obično predviđaju određen iznos moguće zaduženja druge strane na računu, po pravilu bez kama

(e, provizija i troškova. Na taj se način još više postiže potrebna elastičnost u međusobnoj robnoj razmeni, dopunjuju razlozi koji su doveli do uspostavljanja kliringa i omogućuju nesmetane kupovine bez pokrića do određene granice. Ako bi vrednost kupovine zemlje-dužnika prešla visinu manipulativnog kredita, predviđa se plaćanje tog viška odmah, ili u određenom roku, i to uglavnom konvertibilnim valutama ili zlatom. Manipulativni kredit se obično limitira fiksno u određenom iznosu koji se praktično kreće do 20% vrednosti međusobne godišnje robne razmene. Manipulativni kredit je, po pravilu, uvek obostran i uzajaman, izuzetno jednostran.

Platnim sporazumom iz 1976. godine između Jugoslavije i Albanije manipulativni kredit bio je utvrđen u visini od 0,8 miliona dolara. Tim sporazumom bilo je predviđeno da se stanje međusobne robne razmene utvrđuje krajem marta za prethodnu godinu i ukoliko je odstupanje veće od utvrđenog manipulativnog kredita, onda taj iznos treba da se podmiri isporukama robe do kraja juna tekuće godine. Ukoliko se ne može podmiriti isporukama robe, onda se taj iznos plaća u konvertibilnoj valuti.

Zbog znatnog povećanja robne razmene i da ne bi došlo do zastoja u razvoju, 1980. godine manipulativni kredit je povećan na 3 miliona dolara. Daljim povećanjem robne razmene između dve zemlje, on je 1986. godine utvrđen u visini od 5—7% ukupne vrednosti godišnje robne razmene, što bi, imajući u vidu ostvarenu vrednost robne razmene u 1986. godini od 93 miliona dolara, u apsolutnom broju iznosio oko 6 miliona dolara.

U dosadašnjoj robnoj razmeni između Jugoslavije i Albanije razlika iznad manipulativnog kredita svega je jedanput plaćena u američkim dolarima i to 1982. godine kada je Jugoslavija, na zahtev albanske strane, platila 27 miliona dolara.

ostali vidovi ekonomske saradnje

Iako je robna razmena glavni vid ekonomske saradnje između Jugoslavije i Albanije, ipak postoje i drugi vidovi saradnje za šta su obe zemlje zainteresovane. Gdje se, pre svega, misli na saradnju u oblasti saobraćaja, vodoprivrede i elektroenergije.

Jugoslavija i Albanija su zainteresovane za bolje i razvijenije povezivanje između sebe svim vrstama saobraćaja i veza.

Od svih vrsta saobraćaja izdvajaju se železničko i drumsko povezivanje, gde su postignuti zadovoljavajući rezultati. Neposredno posle oslobođenja Jugoslavija je učestvovala u izgradnji železničke pruge Drač-Pećin u dužini od 43 km, a nedavno je izgrađena i puštena u eksploataciju pruga Titograd—Skadar koju su izgradile obe zemlje, svaka na svojoj teritoriji. Ova će pruga doprineti daljem povećanju robne razmene između dve zemlje i daljem proširenju saobraćajne mreže i veza, kao i većem povezivanju Albanije, preko ove pruge, sa svetom. Prilikom potpisivanja Sporazuma o organizovanju saobraćaja na pruzi Titograd—Skadar, albanska strana nije prihvatila da se, pored teretnog, na ovaj pruzi obavlja putnički i poštanski saobraćaj.

⁴ Albanija zauzima treće mesto u svetskoj proizvodnji hromne rude, a po stanovniku čak prvo mesto.

U oblasti drumskog saobraćaja su, takođe, postignuti zadovoljavajući rezultati kada je reč o kontingentiranju, sistemu dozvola, plaćanje naknade za puteve i dr. Na taj način je omogućeno Albaniji da kamionima prevozi i plasira robu na inostrana tržišta. Osim toga, posebnim sporazumom omogućeno je našim prevoznicima da prelaze albansku teritoriju (kraći put) povezujući Crnu Goru i Makedoniju.

Naš predlog da se sporazumno reguliše i pitanje putničkog saobraćaja (putnička vozila i autobusi), albanska strana je odbila ističući da u Albaniji ovaj vid saobraćaja još uvek nije dovoljno razvijen. Zalagala se za održavanje dosadašnjeg režima, po kome je ulaz albanskih putničkih vozila i autobusa na jugoslovensku teritoriju bio sasvim slobodan, dok je ulaz naših bio otežan i praktično onemogućen. Zbog toga je, nedavno, sa naše strane uveden novi režim za putnička vozila i autobuse koji mogu ući na jugoslovensku teritoriju uz našu dozvolu. Na taj način se zalažemo za ostvarivanje reciprociteta u ovoj saradnji.

Od ostalih vidova saobraćaja potrebno je reći da smo doneavno održavali redovnu avionsku liniju Beograd—Tirana—Beograd sa dva leta sedmično. Međutim, zbog nerentabilnosti i malog broja putnika ova linija je ukinuta.

Postoje mogućnosti za dobru saradnju jugoslovenskih i albanskih luka i pomorskog brodarstva, kao i remontne usluge brodova, ali su dosadašnji rezultati u ovom pogledu gotovo nikakvi.

U vodoprivrednoj saradnji između Jugoslavije i Albanije postignuti su izvesni rezultati, ali bi oni trebali da budu znatno veći kada se ima u vidu zainteresovanost obeju zemalja za ovaj vid saradnje. Regulacijom Skadarskog jezera, Drima i Bojane obe zemlje bi dobile nove obradive površine i time bi, naročito pogranični krajevi, povećali poljoprivrednu proizvodnju.

U oblasti elektroenergije, posle dužeg vremena konačno je između Jugoslavije i Albanije postignut dogovor o električnog mrežom povezivanju preko dalekovoda Prizren—Fierza. Dosada je povezivanje između dve zemlje postojalo samo preko Titograda.

Zaključna razmatranja

U dosadašnjim ekonomskim odnosima između Jugoslavije i Albanije postignuti su određeni rezultati, čak mnogo bolji nego u političkim odnosima. Ti rezultati su u posleratnom razvoju ekonomske saradnje između ove dve zemlje bili različiti i sa velikim oscilacijama u zavisnosti od određenih vremena. Tako, recimo, do Rezolucije Informbiroa i prekida odnosa 1948. godine postignuti su veoma dobri rezultati u ekonomskoj saradnji. Nakon toga, sve do 1976. godine ti rezultati su bili minimalni, ali od te godine, a naročito od 1978. godine kada je Albanija prekinula odnose sa Kinom, počeo je pozitivan trend razvoja ekonomskih odnosa između Jugoslavije i Albanije.

Uspešnost ekonomske saradnje naročito je vidna u robnoj razmeni, dok je ta uspešnost u ostalim vidovima ekonomske saradnje znatno manja.

Robna razmena se karakteriše svojim klasičnim oblicima i svodi se samo na izvoz i uvoz roba, dok su ostali poslovi spoljnotrgovinskog prometa potpuno odsutni. Glavni razlog tome je, svakako, kruti albanski spoljnotrgovinski sistem i njena izolacionistička politika prema svetu. Recimo, mi smo nekoliko puta pokrenuli pitanje razvijanja malograničnog prometa između dve zemlje, ali je Albanija uporno odbijala ovaj predlog obrazlažući da njihov sistem ne poznaje ovaj vid saradnje sa inostranstvom.

Mogućnosti za širu i veću ekonomsku saradnju između Jugoslavije i Albanije postoje, ali njih treba iskoristiti uz uvažavanje obostranog interesa.

kontroverzije ekonomije u nr albaniji

obrad đurđević

Društveno-ekonomske karakteristike NR Albanije

NR Albanija izgrađuje socijalizam koji je manje poznat da našnjem svetu. On u prvi plan stavlja spartanska pravila ponašanja i odsustvo bilo kojeg oblika demokratije i slobodnog izgrađivanja ličnosti građana. U tom svom »imperativu«, svaki zdravi muškarac i mlada žena dužni su da jedan mesec u godini provedu na vojnoj vežbi i jedan mesec na obavljanju tzv. manuelnih poslova. U tom kontekstu posmatrano, Albanci prosečno rade 9,5 meseci u godini.

Na oko 28.746 km² površine Albanija ima oko 2,8 mil. stanovnika, i mada spada u red najmanjih država u Evropi, priraštaj stanovništva je izuzetno visok. On iznosi blizu 3% godišnje čime se Albanija svrstava u svetski vrh zemalja — sa najvećom »demografskom eksplozijom« Albanско stanovništvo se svakih 40 godina utrostručava, tako da će do kraja 2000. godine Albanija imati blizu 4 miliona stanovnika. Međutim, to nije rezultat samo visokog nataliteta, nego i naglog smanjenja smrtnosti posle rata.

Preko 3/4 stanovništva ima manje od 40 godina, a 56% je radno sposobno. Prosečna starost albanskog stanovništva iznosi 25,7 godina, a ispod godina potrebnih za rad ima preko 35% stanovništva. Na selu živi oko 2/3 stanovništva i ovakva struktura Albanija želi i dalje da zadrži sve do 2000 godine. Ima pojava značajnog otpora kod mladih, kojima više odgovara da žive u gradu, s obzirom da su još uvek velike razlike u standardu između onih koji žive u gradu i onih koji žive na selu. U proizvodnoj sferi radi preko 80% ukupnog broja radnika, dok je u svakoj četvoročlanoj ili petočlanoj porodici dvoje ili troje njih zaposleno. Radne godine u Albaniji računaju se od 16. do 59. godina starosti, što će reći da se angažuje preko 55% ukupnog broja stanovnika zemlje. Od 1951—1973. godine državni sektor je otvorio preko 600.000 radnih mesta.

Privreda NR Albanije je koncipirana na strogim principima centralizma i planske regulative. Prema tome, demokratski centralizam sa jedinstvenim državnim planom za celu zemlju predstavlja kičmu privrednog sistema Albanije, i u tome je ostala do-

sledna sve do dan-danas. Sada je u toku realizacija VIII petogodišnjeg plana, za razdoblje od 1986—1990. godine, u kome je dat primat industriji i poljoprivredi. Sa osam petogodišnjih planova (blizu 40 godina planskog razvoja) Albanija se definitivno izjasnila za sistem strogo planske privrede bez ikakvih primesa tržišnih zakonitosti.

U Albaniji ima 2600 sela, grupisanih u 425 zemljoradničkih zadruga. Dužina morskog obale iznosi 472 km i po tim prirodnim potencijalima ona bi mogla više od 50% svog nacionalnog dohotka da ostvaruje od turizma. Posle Jugoslavije i Italije, Albanija je treća jadranska zemlja, dok je po dužini morskog obale u odnosu prema veličini teritorije (16,4 km obale na 1000 km²) zauzima drugo mesto u Evropi, iza Grčke. Računa se da Albaniju godišnje poseti između 6 i 8.000 turista iz drugih zemalja.

Promet robe vrši se preko »socijalističkih državnih preduzeća«, a neznatan deo seljaci iznose na neku vrstu slobodnih pijaca. Roba široke potrošnje i industrijska roba se distribuiraju centralizovano. Postoje tri kategorije socijalnih grupa: seljaštvo, radništvo i narodna inteligencija. Spoljnotrgovinski deficit prema zapadnim zemljama i zemljama sa kojima nema dobre odnose ne postoji. Najveći spoljnotrgovinski partneri su i dalje zemlje SEV-a, preko 42% ukupne spoljnotrgovinske razmene, kao i Jugoslavija, preko 16%. Pruga Titograd—Hani i Hotit jedina je železnička veza koja Albaniju povezuje sa svetom. Predviđa se da će Albanija prevesti godišnje tom prugom 600—700.000 tona robe. Otkad je s Jugoslavijom dogovoreno železničko povezivanje, Albanija je 1983. godine pristupila Međunarodnom sporazumu o železničkom teretnom saobraćaju (CIM), i Sporazumu o međunarodnom železničkom saobraćaju (COTIF). Od 1985. godine Albanija je i član Međunarodnog saveza železnica (UIC).

Smrtnost u Albaniji iznosila je 1958. godine 6 na 1800 stanovnika, a 1985. godine 6 na 1000 stanovnika. Na 1000 stanovnika dolazi 22 porođaja. Albanija ima najveći broj studenata u Evropi na 1000 stanovnika a svaki četvrti student dobija stipendiju. U isto vreme, svaki četvrti radnik ima srednje obrazovanje.

Albanija ima 4100 zdravstvenih ustanova, od toga na selu 3500 ili 85%. U apotekama radi skoro 70% ženske radne snage, a u obrazovanju oko 60%. Cene lekova su niske, a za deca do 1 godine starosti lekovi su besplatni.

U energetskom potencijalu, ona je nezavisna jer godišnje proizvodi preko 2 miliona tona nafte, oko 2 mrd. kilovata časova struje (koju čak i izvozi u Italiju i Jugoslaviju). Albanija ima 700.000 ha obradive površine na kojima se proizvodi preko 500.000 tona pšenice i 450.000 tona kukuruza. Oko 80% je u seljačkim radnim zadrugama, oko 20% u državnim dobrima i samo 0,25% zemlje, jedna krava i deset ovaca.

Za poslednjih 40 godina Albanija je imala 17 sniženja cena i to uglavnom prehrambenih proizvoda (hleb, brašno, šećer, pirinač i dr.), ali još uvek se oseća hronična nestašica robe široke potrošnje. Prisutna je skrivena inflacija, a štednja je izuzetno visoka u odnosu na broj stanovnika čemu mnogo doprinosi i razvijena tzv. prinudna štednja građana. Cena jednog televizora

iznosi 4.000 leka, već mašine 2500, radioaparata 800, bicikla 600—700, odela domaće izrade 600, običnih cipela 100 leka. Za kupovinu frižidera i crno-belih televizora potrebno je posebno odobrenje ministra trgovine. Plate se isplaćuju svakih 15 dana. Odnos između najviše i najniže plate je 1,8 do 2,5 puta prema 1. Najmanja zarada iznosi oko 500 leka, a maksimalna oko 1300 leka. Odnos leka prema dolaru je 1 dolar = 8 leka, a odnos leka prema dinaru je 77 din. = 1 lek. Radno vreme je 8 sati, a radna nedelja traje 6 dana. Cene hleba, mleka i povrća su niske, dok su cene ostalih proizvoda znatno više i iznose: 1 kgr šećera 8 leka, litar ulja 17 leka, kilogram mesa 35 leka itd.

U Albaniji je nepismenost iskorenjena, svi građani su zdravstveno i socijalno osigurani. Nemaju crkava i manastira, jer su njih preko 2169 pretvoreni u objekte sa drugom namenom. Albanija nema Ministarstvo pravosuđa niti advokate, pošto sudije narodnih sudova rešavaju molbe i žalbe građana. Privatnih automobila nema, osim državnih vozila namenjenih državnim i partijskim rukovodiocima. Inače, najviše se koriste bicikli, i po očuvanosti čovekove sredine Albanija spada među retke u Evropi.

Albanija se nalazi na tehnološkom nivou iz 50-ih godina i da bi dovela privredu na srednji tehnički nivo, potrebna su joj sredstva u visini od preko 2,5 mlrd. dolara, a u uslovima kada je trgovina strogo izbalansirana i kada ne prima nikakve kredite, modernizacija će morati da sačeka bolje dane.

Posle 40 godina, po rečima Ramiza Alije, sekretara AKP, Albanija mora da shvati da je deo Evrope i da će morati da bude životno zainteresovana za sve što se događa u Evropi, ako ne iz političkih opcija, a ono iz ekonomskih razloga i stanja svoje privrede. U tom smislu nešto je i učinjeno. Albanija je odustala od svojih potraživanja prema SR Nemačkoj, a u avgustu 1984. godine, dogovoreno je da SR Nemačka isporuča Albancima 2000 polovnih kamiona i 180 autobusa, u zamenu za rudu hroma. Po proizvodnji rude hroma Albanija je treća u svetu, a po izvozu ove rude je druga, odmah iza JAR.

Teške posledice autarkične ekonomije najviše je osetilo albansko stanovništvo. Poljoprivreda je slabo razvijena, a ipak u stvaranju nacionalnog dohotka zemlje učestvuje sa 60%. Istovremeno uvozi se meso, jaja, mleko u prahu, sir, maslac, jer svi ti proizvodi nedostaju. U poslednje vreme nešto je toleraniji odnos prema privatnoj i kolektivnoj svojini (fanne za skupnu i sitnu stoku).

Spoljnoekonomski odnosi i zaduženost Albanije

Posle drugog svetskog rata Albanija je vodila veoma nestabilnu spoljnu politiku. Prvu pomoć od drugih zemalja sa strane ona je dobila od Jugoslavije, još u toku 1945. godine, u vidu 2900 tona pšenice i 5.700 tona kukumaza, da bi odmah zatim u 1947. Jugoslavija odobrila Albaniji kredit u visini od 2 mlrd. dinara. U 1948. godini odobren je kredit u visini od 3 mlrd. dinara, što je predstavljalo 48,13% državnog budžeta Albanije.

Nakon rezolucije Informbiroa dolazi do prekida odnosa sa Jugoslavijom i nagle preorijentacije na zemlje SEV-a, koje su Al-

baniji odobrile kredita u visini od 226 miliona rubalja u vidu povoljnih kredita (SSSR 89 miliona, ČSSR 34,4, Mađarska 24, DR Nemačka 22,9, Rumunija 22,5, Poljska 18,9 i Bugarska 15 miliona rubalja). Krediti su počeli da se otplaćuju tek 60-ih godina. U tim godinama došlo je do nagle promene u strukturi privrede, i industrija, koja je startovala skoro od nule, povećana je oko 50 puta. U 1971. godini učešće državnog sektora povećano je na 74,8% zadružnog je smanjeno na 25,4%, a učešće privatnog sektora, »kućnica«, praktično je potpuno nestalo. U istoj godini učešće industrije i rudarstva se povećava na 40,8%, poljoprivrede i šumarstva se smanjuje na 36,4%, dok se učešće građevinarstva zadržalo na 9,4%, a trgovine i transporta na 13,4%.

Prekidom odnosa sa zemljama SEV-a, dolazi do naglog zbližavanja Albanije sa NR Kinom, koja je trebala da izgradi nekoliko krupnih industrijskih objekata (metalurški kombinat u Elbasanu kapaciteta 900.000 tona čelika godišnje, hidroenergetske objekte, objekte iz oblasti tekstilne industrije, rudarstva i niz drugih objekata). Računa se da je Kina izgradila preko 100 različitih privrednih objekata, a da je ukupna kineska pomoć iznosila oko 3 mlrd. dolara, ili 150 dolara per capita. Od 1945. do 1961. godine Albanija se oslanjala najviše na Jugoslaviju i zemlje SEV-a, a od tada, pa sve do 1977/78. na kinesku pomoć. Lako je i pretpostaviti da su joj i glavni poverioci bili Jugoslavija, SSSR i Kina. Albanija je za skoro 35 godina per capita najviše na svetu primila inostrane bespovratne pomoći i beskamatnih kredita. Ova pomoć je definitivno presahla 1978. godine, jer je Narodna skupština Albanije još 1976. unela u Ustav zemlje Klausulu o zabrani uzimanja kredita u inostranstvu. Dugovi Albanije različito se procenjuju i prema pisanju Dnevnika, 2. VII 1981, oni su prema Jugoslaviji iznosili 199 mil. dolara u 1979. godini, prema SSSR 120 mil. rubalja i prema Kini oko 10 mlrd. juana ili oko 6 mlrd. dolara (Dnevnik, 30. XII 1983). Najveći deo ovih kredita Albanija nije, a ni ne misli da vrati. Istina, Jugoslavija je notama od aprila i maja 1949. godine pokrenula pitanje isplate dugova, dok je Albanija septembra 1949. saopštila da priznaje potrebu da se ispituju jugoslovenska potraživanja i najavila je delegaciju koja će posetiti Jugoslaviju. Međutim, delegacija se nikada nije pojavila u Jugoslaviji, a dugovi su ostali »zamrznuti«. Od 1978. godine Albanija je uvela tzv. revolucionarni princip samopouzdanja i uvozi jedino investicione kredite. Znači, ona ne prima finansijske kredite, ali zato prima robne kredite i nastoji da sa svakim trgovinskim partnerom uravnoteži trgovinski bilans. U poslednje vreme ona nastoji da što više iskoristi kompenzacione poslove, posebno na bazi nekih bogatih ruda i viška električne energije.

Albanija još uvek potražuje 2338 kgr. zlata kojeg su nacisti ukrali 1943. godine i kasnije preneli u Britaniju. Međutim, u 1946. godini u Krfskom tesnacu potonula su dva britanska razarača sa 44 člana posade, što je V. Britaniji dobro došlo da zatraži odštetu od 1. mil. funti sterlinga. London je tada blokirao već prisutno zlato, a kao garanti su se pojavile SAD i Francuska. Ipak, neki po-

¹ Grupa autora: »Enver Hodžina Albanija«. Tanjug, Beograd, 1981, str. 16.

² Ibidem, str. 173.

slanici su 1981. godine pokrenuli pitanje vraćanja zlata Albaniji, ali su SAD vrlo brzo stavile veto. Albanija uredno vraća manje dugove i to Mađarskoj, Poljskoj i Rumuniji.

Od smrti Envera Hodže, Albanija vodi nešto otvoreniju spoljnu politiku (protokol o razmeni robe sa Rumunijom, prekid »ratnog« stanja sa Grčkom, boravak albanske trgovinske delegacije na Kubi, otvaranje informativnog centra u Briselu, obnavljanje diplomatskih odnosa sa SR Nemačkom, uspostavljanje diplomatskih odnosa sa Španijom, porast trgovinskih kontakata sa Italijom i dr.).

Na devetom kongresu APR 1986. godine, zvanično je saopšteno da »Albanija svoju slobodu i nezavisnost neće vezati za neke saveze i blokovske podele. Grč razmene Albanije je sa zemljama klirinškog područja i to preko 70%, što će reći da se na konvertibilno tržište veoma teško plasira albanska roba, a još teže dolazi do konvertibilnih deviza koje su joj potrebne. Zapad će pokušati da preko ekonomske pomoći, kompenzacionih poslova i ustupanjem potraživanja (Britanija i SR Nemačka) oslabi tenziju Istoka, koji svake godine Albaniji upućuje notu korektnog i pomirljivog tona.

Ohrabruje čvrsta rešenost Albanije da se ne veže ni za jedan vojni blok i savez, ali dobar deo nekorektnog ponašanja Albanije prema njenim susedima, koji su joj uvek bili od pomoći, govori o tome kako se unutrašnji problemi vešto mogu kamuflirati (mito, korupcija, šverc, javašluk, čak prema autentičnim izvorima, i prizvuci sabotaze), žestokom kampanjom protiv »većitih albanskih neprijatelja« i stvoriti prividan utisak da je u ovoj zemlji sve u redu.

Do kraja jula 1986. godine izvezeno je različitih proizvoda u Albaniju u vrednosti od 22,2 mil. dolara, a uvezeno je 24,6 mil. dolara. Saldo na klirinškom računu kreće se u okviru manipulativnog kredita koji će nakon usvajanja novog Platnog sporazuma umesto 3 mil. iznositi 6,5 miliona dolara. Do kraja 1986. godine umesto planiranih 125 miliona dolara, obim razmene dostiže oko 90 mil. dolara (Glasnik PKJ 8. IX 1986, str. 11).

Bankarski i kreditni sistem Albanije

Do drugog svetskog rata nacionalna valuta Albanije bila je zlatni franak sadržaja 0,290323 grama čistog zlata. Posle nemačke i italijanske okupacije Albanija je doživela strahovitu inflaciju, što je posle rata moralo da se manifestuje kroz novčanu reformu, koja je i de facto sprovedena jula 1946. godine. Tom reformom stare banknote i novčani čekovi emitovani od strane bivše Nacionalne banke Albanije zamenjivali su se za nove banknote u albanskim francima u odnosu 5:1, ali najviše do 5000 franaka po jednoj porodici. Sredstva državnih kooperativa i društvenih organizacija razmenjivala su se bez ograničenja. U julu 1947. godine sprovedena je nova novčana reforma, kada je uspostavljen odnos između franka i leka, 1 franak = 9 leka. U takvom odnosu su

preračunate palte, penzije, stipendije, cene roba i usluga, kao i potraživanja i dugovanja. U oktobru 1949. godine banknote emitovane 1947. godine razmenjivale su se po nominali za banknote iz 1949. godine, tj. bez ograničenja, ali se monete nisu zamenjivale. U 1965. godini izvršena je denominacija leka, a od 16. avgusta do 15. oktobra 1965. godine stare banknote i monete razmenjene za novčane znake emitovane 1964. godine u odnosu 10 starih leka prema 1 novom leku. U istom odnosu su preračunati ulogi i računi u bankama i štedno-osiguravajućim kasama, kao i plate, penzije, stipendije, cene, tarife, porezi, dugovanja i potraživanja.

Bankarski sistem

Godine 1945. izvršena je nacionalizacija banaka, koje su uglavnom pripadale italijanskom kapitalu. Tada je osnovana i Državna banka Albanije, kao emisioni, blagajnički i obračunski centar zemlje. Ona kreditira (kratkoročno i dugoročno) čitavu privredu osim poljoprivrede, finansira kapitalna ulaganja i blagajničko izvršava državni budžet. Državna banka Albanije obavlja i sve valutne poslove, a u januaru 1970. godine osnovana je Poljoprivredna banka Albanije koja finansira i kreditira državne poljoprivredne zadruge i poljoprivredne kooperative, ali i vrši kontrolu efektivnosti sredstava uloženi u poljoprivredu.

Štednja i osiguranje (državno) objedinjeno je u štedno-osiguravajućim kasama, čiji su osnovni zadaci prikupljanje štednih uloga i obavljanje ličnog i imovinskog osiguranja, obavljanje svih komunalnih plaćanja stanovništva i odobravanje potrošačkih kredita građanima.

Odobreni krediti od strane bankarskog sistema u Albaniji iznosili su:

	1950.	1960.	1970.	1980.
Industrija	14,6	29,3	27,4	35,4
Trgovina	62,5	44,6	46,8	20,2
Poljoprivreda	2,3	5,6	10,1	17,7
Građevinarstvo	2,6	4,6	2,3	4,4
Ostalo	18,2	11,4	11,4	6,3

Iz dinamike odobrenih kredita i njene strukture, jasno se izdvajaju industrija, poljoprivreda i trgovina koje apsorbuju preko 80% kreditnih resursa. Visok procenat zastupljenosti trgovine govori da je ova grana subvencionisana i da je u 1950. godini angažovala preko 60% kreditnih sredstava, a da je poljoprivreda dobila ubrzani trend kreditiranja od 1970. godine, da bi u 1980. godini angažovala oko 18% svih kreditnih resursa.

Kreditni plan albanskih banaka ima sledeću formu:

I. Državna banka Albanije	I. Kratkoročni krediti odobreni preduzećima
— sredstva Državne banke Albanije	— kratkoročni krediti odobreni preduzećima
— uložni preduzeća, institucija i štedionica	— dugoročni krediti odobreni privatnim licima za izgradnju stanova u gradu
— sredstva iz državnog budžeta	
II. Poljoprivredna banka	— kratkoročni krediti
— sredstva Poljoprivredne banke	a) odobreni preduzećima
— uložni preduzeća i institucija poljoprivrednog sektora i poljoprivrednih proizvodnih zadruga	b) odobreni poljoprivrednim proizvodnim zadrugama
— Finansijska sredstva iz državnog budžeta	— dugoročni krediti
— sredstva Državne banke Albanije	a) odobreni poljoprivrednim proizvodnim zadrugama za tekuću godinu
	b) odobreni privatnim licima za izgradnju stanova na selu

Iz sheme kreditnog plana banaka vidimo da je zadržana centralizovana praksa sovjetskih banaka i štedionica i da su tri osnovna kreditna izvora: sredstva banaka, depoziti i budžetska sredstva, a da su plasmani zadržani na kratkoročnim i dugoročnim kreditima preduzećima i poljoprivrednim zadrugama, kreditima za izgradnju stanova, kao kratkoročni i kao dugoročni. Podaci o izvorima i plasmanima se ne objavljuju za javnost.

Albanija je iz sovjetske prakse zadržala i Bilans budžetskih prihoda i rashoda, koji ima sledeće stavke:

PRIHODI	RASHODI
1. Prodaja robe i usluga	A. prodaja robe neposredno od proizvođača
2. Prodaja robe u poljoprivredno proizvodnim zadrugama	1. državna trgovina
3. Izdvajanja za socijalno osiguranje	2. trgovina polj. proizvođačima
4. Izdvajanja i pomoć iz državnog budžeta	B. Rashodi (osim trgovine)
5. Prihodi ostvareni državnom posredstvom u kolektivnom sektoru	1. Razne uslužne delatnosti
6. Ostalo	2. štedni uložni
	3. Ostali rashodi, osim trg.

Budžetski sistem NR Albanije

Albanija ima 26 okružnih budžeta, koji se poklapaju sa 26 većih i manjih gradova. U 1983. godini planska budžetska suma iznosila je 3.279 miliona leka, ili 37,2% ukupnih rashoda držav-

nog budžeta. Sopstvenim sredstvima pokriva se samo deo rashoda budžeta okruga. Finansijska godina poklapa se sa kalendarskom. Državni budžet uključuje centralizovani budžet, koji u sebi sadrži budžet socijalnog osiguranja i mesne budžete. Osnovni izvor prihoda državnog budžeta su: prihodi od privrede u obliku poreza na promet i izdvajanja iz dobiti državnih preduzeća, kao i porez od poljoprivrednih kooperativa i preduzeća kooperativnog sistema (zanatske zadruge). Prihodi od privrednih preduzeća iznose 90% dohotka državnog budžeta. Porezi od građanskih lica, službenika i zaposlenih zemljoradnika ne uzimaju se. Osnovna stavka državnog budžeta je finansiranje privrede, socijalne i kulturne mere, odbrane i upravljanja.

Od 1967. godine utinut je lični porez, tako da je osnovni porez, ustvari porez na promet i izdvajanja iz dobiti preduzeća, koji su u budžetu za 1981. godinu sačinjavali 96% svih prihoda. Zbog plana izv. totalne teritorijalne odbrane zemlje, izdaci za odbranu su dostigli svoj vrhunac u 1980. i 1981. godini, kao i u 1984. godini, kada je došlo do zahlađenja odnosa između Istoka i Zapada.

Budžet Albanije izgleda ovako:

— u mil. leka

Prihodi	1978.	1979.	1980.	1981.	1982.	1983.	1984.
— Državna preduzeća	6801	7157	7346	7580	7828	8002	8804
— Uslužne delatnosti	999	646	654	620	727	778	536
Ukupno	7800	7800	8000	8200	8550	8880	9300
Rashodi:							
— Privreda	4868	4760	4821	4866	4792	5031	5062
— Društvo i kultura	1749	1826	1919	1982	2254	2290	2401
— Odbrana	835	915	940	940	935	911	931
— Uložni	57	101	138	126	141	146	144
— Razno	101	136	152	236	376	375	350
Ukupno	7700	7750	7950	8150	8500	8750	9150
Višak	100	50	50	50	50	50	50

Napred navedeni podaci se odnose na planirane prihode i rashode, dok su stvarni prihodi i rashodi (koji se ne objavljuju) nešto manji od planiranih, što se može najljepše videti podataka objavljenih za 1982. godinu, kada su ukupni prihodi iznosili 8504 mil. leka (planirani 8550 mil. leka), a rashodi 8872 mil. leka (planirani 8500 mil. leka).

Kontrola čitavog sistema finansiranja nalazi se u rukama Ministarstva finansija, koje tesno saraduje sa Direkcijom za finansijsku kontrolu i inspekciju, a ona, opet, saraduje sa Državnom bankom, čije podatke proverava Direkcija. Svako ministarstvo ima direkciju za finansijska pitanja, koja saraduje sa Ministarstvom za finansije i finansijskim odeljenjima pojedinih preduzeća i privrednih odeljenjima poljoprivrednih kooperativa. Budžetski viškovi, kao i u sovjetskoj praksi mogu se koristiti

za određenu ekspanziju kredita Državne banke, ali ove podatke ne objavljuju, mada se zna da su budžetska sredstva namenjena privredi glavni izvor albanskih kredita.

Organizacija spoljne trgovine u Albaniji

Na čelu spoljne trgovine nalazi se Ministarstvo spoljne trgovine, koje sastavlja centralizovane planove izvoza i uvoza, kao i platni bilans, posebno prema monetarnim područjima, prema zemljama uvoza, odnosno izvoza, i prema bilateralnim klirinškim partnerima. Naročito je stroga kontrola uvoza. Postoji šest spoljnotrgovinskih preduzeća i to: Agroeksport, Industrijal eksport, Mineral eksport, Aluminijum import, Makina import i Metalimport (za izvoz odnosno uvoz robe) pet preduzeća za usluge: Albkontrol, Trans skip, Albtunist i Drejt banka, dve agencije koje su ovlašćene za bavljenje spoljnom trgovinom (izdavačka delatnost i film). Postoje još i Agro-eksport za izvoz industrijskih bilja i Mineral-eksport za izvoz minerala i industrijskih bilja, koja je ujedno zadužena i za isporuke električne energije.

Albanija je 70-ih godina imala proizvodnju rezervnih delova u visini proizvodnje mašina i postrojenja, a 1979. godini situacija je bila slična, a 1980. godine, proizvedeno je 95% potrebnih rezervnih delova. Državna banka vrši obračun sa spoljnotrgovinskim preduzećima u deviznom leku, a obračune sa albanskim partnerima u leku koji važi u Albaniji. Jedan devizni lek u okviru uvoza omogućava prodaju robe u vrednosti od 5,50 domaćeg leka, dok devizni lek u okviru izvoza odgovara vrednosti od 5,00 domaćeg leka, što će reći da je dobit u ovom slučaju 0,50 leka.

U okviru preduzeća zadržani su instrumenti i planovi sovjetske davnašnje prakse, kao što su: tehničko industrijski-finansijski plan (proizvodni plan, plan produktivnosti, plan radne snage i prihoda, plan isporuke tehničkog materijala i podela proizvodnje, plan za tehnički napredak i naučna istraživanja, plan troškova, plan investicija i izgradnje i plan finansiranja).

Sa centralne uprave odgovornost se prebacuje na lokalnu upravu i zato je broj preduzeća pod mesnim izvršnim komitetima povećan sa 40% u 1969. godini na 80% u 1971. godini. Inače, predlog plana donosi se na skupu svih radnika preduzeća. Postoji i »lista prioriteta« uvoza, koja »kroz iglene uši« provlači ono što treba da se uvede zbog nedostatka konvertibilnih deviznih sredstava. Sve više prevlađuje zvanično mišljenje da je vreme intuicije prošlost i da se empirija može koristiti samo kao pomoćno sredstvo u saradnji sa primarnim postulatima nauke i tehnike. Takođe se insistira na povećanoj stopi akumulacije (samo u 1984. godini imali su 280 objekata u izgradnji), ekonomičnosti sa sirovinama koja će doprineti efikasnosti u privredi, dok stroga kontrola i disciplina treba da doprinesu smanjivanju škartu, povećanju produktivnosti. Računa se da Albanija ima 45.000 novatora, da se godišnje dostavi oko 12.000 predloga i da se godišnje proizvodi oko 7.200 novih artikala.

Postoje razni platni razredi, od tri do šest, a svaki viši platni razred donosi 4 do 12% viši dohodak od predhodnog. Posle šest

povećanja od 12% stvara se odnos između najvišeg i najnižeg prihoda od 1:2, mada se razlike kreću i do 1:2,5. Za rukovodeći kadar, tehničare i inženjere skala platnog razreda kreće se do 11 platnih razreda, a razlika između najvišeg i najnižeg dohotka kreće se u odnosu 1:2,9. Kod pojedinih industrijskih grana ove razlike se kreću u odnosu 1:2,85, dok u rudnicima hroma 1:2,80.

Opticaj novca je strogo planiran i centralizovan, a Državna banka Albanije publikuje kursnu listu konvertibilnih i klirinških valuta. Kursna lista sadrži valute osam socijalističkih zemalja, značajnih trgovinskih partnera Albanije i 20 zapadnih zemalja. Kursnu listu za početak 1987. godine dajemo u prilogu.

Rezime

U svojoj posleratnoj socijalističkoj praksi izgradnje privrednog i društvenog sistema, NR Albanija je nastojala da iskoristi iskustva Sovjetskog Saveza, Kine i Jugoslavije, međutim, na kraju je zadržan prevlađujući staljinistički model, sa svim istorijskim nedostacima koji su naučno potpuno rasvetljeni. Baš zbog zatvorenosti i izolovanosti Albanije, staljinizam je i mogao tako dugo da se zadrži. Privredni model je koncipiran prema sovjetskoj praksi, ali onoj iz pedesetih godina. U svojim trgovinskim odnosima Albanija se više orijentisala na socijalističke zemlje, posebno zemlje SEV-a sa kojima ima potpisane spoljnotrgovinske ugovore, osim sa SSSR i Mongolijom sa kojima nema potpisan nikačav sporazum. Od Zapadnih zemalja saraduje sa: Belgija, Francuska, Grčka, Italija, Holandija, Turska, a u poslednje vreme u ekonomskoj razmeni sve više postaje aktuelna SR Nemačka. Inače, Albanija ima uspostavljene diplomatske odnose sa 104 zemlje (a trgovinske sa 50 zemalja). U tom pogledu ne bi se moglo reći da je ona diplomatskim kanalima odsečena od ostalog sveta. Ali, ekonomska razmena je dominantna sa zemljama klirinškog područja (preko 70%), i ukoliko zapadne zemlje ne nađu neku novu ekonomsko-finansijsku formulu, teško se može zamisliti njihovo veće prisustvo u Albaniji.

KURSNÁ LISTA DRŽAVNE BANKE ALBANIE

1. i 1987.

1. Velika Britanija (funta)	1	11,50 leka
2. Australija (dolar)	1	5,20 leka
3. Austrija (šiling)	100	57,00 "
4. Belgija (franak)	100	19,25 "
5. Danska (kruna)	1	1,05 "
6. Francuska (franak)	1	1,25 "
7. Finska (marka)	1	1,65 "
8. SR Nemačka (marka)	1	4,05 "
9. Holandija (gulden)	1	3,60 "
10. Italija (lira)	1000	5,80 "

11. Japan (jen)	100	5,05 "
12. Kanada (dolar)	1	5,75 "
13. Norveška (kruna)	1	1,05 "
14. Portugal (eskudos)	100	5,30 "
15. Španija (pezeta)	100	5,95 "
16. Švedska (kruna)	1	1,15 "
17. SAD (dolar)	1	8,00 "
18. Švajcarska (franak)	1	5,00 "
19. SSSR (rublja)	1	8,00 "
20. Grčka (drahma)	100	5,30 "
21. Jugoslavija (dinar)	100	1,30 "
22. Turska (lira)	100	1,00 "
23. Bugarska (lev)	1	1,95 "
24. ČSSR (kruna)	1	0,30 "
25. DR Nemačka (marka)	1	0,65 "
26. Mađarska (forinta)	100	12,70 "
27. Poljska (zlot)	100	1,10 "
28. Rumunija (lej)	100	12,50 "

LITERATURA

1. Castellan, G.: *Albanie*, Paris, Presses universitaires de France 1980.
2. Kaser Michael: *Albanien gegen »konservatismus« und »liberalismus« Europäische Rundschau*, Nr 1, März, 1985, Wien.
3. Kaser Michael: *A new statistical abstract from Albania*, Soviet Studies, No 1, 1982, str. 123—125.
4. Obradović Milivoje: *Albanski korak napred*, Međunarodna politika, 1. III 1980, str. 21—23.
5. Petković Ranko: *Obespravljeno i denacionalizacija delova jugo slovenskih naroda u Albaniji*, Socijalizam, br. 11, 1984, str. 162—163.
6. Pljaka Panajot: *Nasilje nad albanskom revolucijom*, Narodna knjiga, 1984, str. 164.
7. Ranitović Gordana: *Dugo odlaganje napreda (Albanija)*, Ekonomska politika, 3. X 1983, str. 39—40.
8. Ranitović Gordana: *Privredni razvoj Albanije*, Marksistička misao br. 2, 1986, str. 145—162.
9. Schnutzer Adi: *Stalinist economic strategy in practice, The case of Albania*, Oxford, Oxford university Press, 1982.
10. Topalović Duško: *Geopolitičke komponente albanskih savezništava*, Marksistička misao br. 6, 1985, str. 154—159.
11. Veljović Milorad: *Kontinuitet i promene u albanskoj politici*, Međunarodna politika, 16. II 1987, str. 4—6.
12. Šaranović Mihajlo i grupa autora: *Enver Hodžina Albanija*, «Tanjug», Beograd, 1981.
13. Rakić Žarko: *Albanija i svi (Umorna od samoće)*, Politika, 22. XI 1986.
14. Đurđević Obrad: *Bankarstvo NR Albanije*, Jugoslovensko bankarstvo br. 10, 1971.

aktuelna iskušenja spoljne politike NSR Albanije

ismet hajdari

Uobičajeno je da do imanentnosti međunarodnih odnosa do-
vodi nejednak regionalni razvoj u svetu i razni oblici ekonomske
i kulturne saradnje kao i politika blokova i borba za očuvanje
stečenih pozicija i proširenje interesnih sfera. Ta imanentnost u
slučaju saradnje Albanije sa svetom pre svega je uslovljena po-
stojanjem različitih ideoloških i političkih koncepcija koje postaju
okovi bilateralne i multilateralne saradnje NSR Albanije sa
svim partnerima u svetu.

Postojanje dijametralno suprotnih ideoloških koncepcija po-
sebno onih u svetu socijalizma i strastveno održavanje u NSRA
jednog anahronog i prevaziđenog oblika dogmatskog socijalizma
i uređenja uzroci su svih oblika delovanja u spoljnopolitičkoj kon-
cepciji NSR Albanije. Stoga je izobličavanje i napadanje ne sa-
mo našeg unutrašnjeg političkog sistema i države, već i svih onih
koji se deklariraju za socijalizam deo njihovog odbrambenog me-
hanizma kojim se pokušava opravdati neodrživost zvanične dok-
trine i skretati interesovanje albanskog naroda sa stvarnih pro-
blema i poteškoća na izmišljene i spoljne, što uz unutrašnju sta-
ljinističko-administrativnu krutu organizaciju društva, predstavlja
odlaganje javnog odgovora narodu ove zemlje na pitanje šta
je enverovski socijalizam stvarno postigao u četiri i više decenije
svog postojanja.

Albanska spoljna politika formuliše se unutrašnjom prežive-
tom i neproduktivnom ideološkom koncepcijom koja se već nekoli-
ko decenija veštački održava u ovoj zemlji. Spoljna politika
se putem moćne propagandne mašinerije u unutrašnjim relacija-
ma povratno stavlja u funkciju ortodoksnog staljinizma i njego-
ve navodno međunarodne neopovrgnutosti. Kao jedan od kruci-
jalnih dokaza ispravnosti i istinske vrednosti režima, ona je je-
dan od važnih elemenata neutralizovanja narodnog nezadovolj-
stva, potiskivanja stvarnih problema iz vidokruga albanskog na-
roda i održavanje domaće napetosti putem izmišljanja, ili preu-
veličavanja, spoljne opasnosti. Spoljna dimenzija ove male države
proističe iz unutrašnjih potreba prikazivanja društvenog sistema
savršenim, vodi se na terenu nepristupačnom domaćem javnom
mnjenju i služi za stvaranje predstave o mesijanskoj ulozi Alba-

nije u svetskom komunističkom pokretu, što potvrđuje nepogrešivost ocena PRA i neprikosnovenost njene unutrašnje pozicije.

Determinisanost albanskog spoljnopolitičkog ponašanja unutrašnjim sistemom i potrebama i njeno plansko stavljanje u funkciju održanja unutrašnje politike dovode do toga da se zbog očekivanog povratnog dejstva na unutrašnjoj sceni, međunarodno-pravna konstrukcija nekih spoljnopolitičkih poteza, ili strategija NSRA, ruši pri svakoj ozbiljnijoj analizi (koketiranje sa sopstvenim nacionalizmom, idejama o Velikoj Albaniji, čija bi realizacija podrazumevala napad na teritorijalnu celovitost i integritet dve države što u uslovima današnje opšte međunarodno prihvaćene nepromenljivosti granica može da znači samo državni sukob sa najdirektnijim posledicama po mir i bezbednost ovog regiona i šire).

Uzroci bežanja od normalnih i u principu korisnih oblika bilateralne i multilateralne saradnje u međunarodnoj zajednici, često neprijateljskog i odbojnog stava, naročito u odnosu na socijalističke zemlje i različite koncepcije socijalizma diktirani su unutrašnjim latentnim protivurečnostima albanske ideološke propagande i potrebama opravdavanja sopstvenog staljinističkog anahronizma, a manje delovanjem inostranog faktora. Do radikalnih razlaza sa Jugoslavijom, SSSR-om i Kinom dolazilo je onda kada su uz ekonomsku i međunarodnu podršku od strane ovih zemalja na granice Albanije stigle neminovno, ili namerno, ideje, različiti pogledi i koncepcije socijalizma, što je samo po sebi moglo da vodi preispitivanju zavnične doktrine NSRA.

Pri tom »najveću potencijalnu opasnost« po Albaniju predstavlja njoj geografski najbliža socijalistička zemlja, sa kojom deli 3-4 svoje kopnene granice i sa kojom je kroz istoriju vezu brojne i raznovrsne etničke, kulturne, ekonomske i porodične veze. Što bi u uslovima razvijenih odnosa i otvorenih granica neminovno vodilo upoređivanju dva susedna socijalizma. U svesti albanskog establišmenta razvila se fobija socijalističkog samoupravljanja koje ne samo da samo po sebi destabilizirajuće deluje na okružale birokratsko-dogmatske forme organizacije unutrašnjeg društvenog života Albanije, već bi se u uslovima otvorenih granica i dvosmernog protoka informacija, mišljenja i ljudstva, koje pokazala sva ogoljenost i promašenost zvanične doktrine i unutrašnje politike. Iz tih razloga se u albanskom spoljnopolitičkom postavljanju prema severnom susedu, uz tradicionalnu samoodbrambenu i samonametnutu izolaciju koja se sprovodi prema međunarodnoj zajednici i povremenu ad hoc saradnju iz praktičnih razloga i potreba, javlja i element konkretnog angažovanja na iznalaženju pogodnih formi destabilizovanja Jugoslavije. Takav kurs spoljne politike prema Jugoslaviji taktički prvenstveno ide preko Kosova putem indoktrinacije albanske narodnosti u SFRJ i podržavanjem i inspirisanjem neprijateljske emigracije u inostranstvu.

Kosovo je nezaobilazna dimenzija geopolitičke upućenosti i međuzavisnosti Jugoslavije i Albanije. Međunarodno legitimno pravo svake države maice da se interesuje za položaj manjine preobrazio se u staljinističkom rukovodstvu Albanije u destruk-

tivni paternalizam prema jugoslovenskim Albancima koji su se uvek doživljavali kao oruđe i uporište za antijugoslovensku politiku, koje će se u zavisnosti od trenutnih interesa albanskog rukovodstva, više ili manje podmetati pod točkove razvoja jugoslovensko-albanskih odnosa. Zato se u Tirani najmanje vodilo računa o stvarnom interesu albanske manjine u Jugoslaviji.

U tom kontekstu rukovodstvo Albanije, kao vid spoljne politike prema Jugoslaviji, direktno nameće staljinističku ideologiju albanskoj narodnosti u Jugoslaviji, a indirektno i celoj Jugoslaviji, što je neprihvatljivo praksi i opredeljenjima našeg samoupravnog socijalizma. Na razne načine se podržava neprijateljska aktivnost iredentista i neprijateljske emigracije protiv nas. Kao razlog distanciranja i smetnji razvijanju odnosa sa SFRJ Jugoslavijom navodi se naše navodno izjednačavanje miroljubive aktivne koegzistencije sa ideološkom koegzistencijom, mada se miroljubivo postojanje i međudržavna saradnja kod nas uvek shvatala i primenjivala u kontekstu ideoloških razlika i mnogobrojnih i važnih različitih puteva unutrašnjeg društvenog razvitka. Sa jedne strane iz Tirane stižu verbalna uveravanja o normalnim i prijateljskim odnosima koji bi bili od obostranog interesa u funkciji mira i bezbednosti na Balkanu, dok sa druge strane tu istu saradnju NSRA uslovljava promenom mišljenja SFRJ prema Albaniji i Albancima, što potvrđuje implicitnost suprotstavljanja spoljnoj i unutrašnjoj politici SFRJ a strastvenost u kritikama socijalističkog samoupravljanja. Reko koja država je, u odnosu na svoje mogućnosti, posvetila tolike svoje naučne, izdavačke i informativno-propagandne delatnosti negiranju i anatemiziranju unutrašnjeg sistema druge države kao što je to činila Albanija.

U tom kontekstu NSRA uporno podržava zahtev albanskih nacionalista i iredentista za stvaranje sedmo republike u okviru jugoslovenske federacije, direktno se mešajući u unutrašnje stvaranje susedne nezavisne države. Ovo mešanje opravdava namerno diskreditovanjem i demagogovanjem albanske nacionalnosti u jugoslovenskoj federaciji, iskrljivljujući pri tome stvarne činjenice o njenoj izuzetnoj afirmaciji i pravilnom učešavanju u razvoju politike na osnovu koje je albanska nacionalnost ostvarila svoju punu emancipaciju. U odnosu na Osmi kongres APR gdje ne otvoreno podržavao zahtev albanskih nacionalista i iredentista za stvaranje sedmo republike, na Devetom kongresu APR izjavio se da se »ne ukine autonomija«, što znači da većina pažljivo prati i zionamerno interpretiraju neka naša unutrašnja kretanja, ali stvaranje i položaj manjina umesto da koriste za uspostavljanje raznovrsne saradnje, ocenjuju sa aspekta unutrašnjih potreba i produženja agonije staljinističke koncepcije identifikujući položaj jugoslovenskih Albanaca sa položajem neprijateljski nastrojenih nacionalista i iredentista. U zadnje vreme, Albanija priprema otvaranje kosovskog pitanja i »problem albanske nacionalnosti« pred međunarodnom javnošću. Internacionalizacijom »kosovskog pitanja« ne samo da se želi legalizacija ideje o dobijanju statusa države za njenu nacionalnu manjinu u Jugoslaviji, već i diskreditovanje Jugoslavije na široj međunarodnoj sceni, što bi

jugoslovensko-albanskim odnosima dalo jednu novu, po nas nepovoljnu dimenziju.

Ako je u enverovskom periodu spoljnoj politici i odnosu prema Jugoslaviji pečat dala Enver Hodžina lična animoznost i opsesija o nepomirljivosti sa socijalističkim samoupravljanjem što se ogledalo u bliskim odnosima sa onim zemljama koje su imale zahlađene odnose sa Jugoslavijom (zadnji slučaj Vijetnam) sigurno je da će se uz unutrašnja strateška opredeljenja koja determinišu albanska spoljna određenja, Tirana prema Jugoslaviji ubuduće odnositi sa više pragmatizma. To potvrđuje za nijansu objektivnije opšte spoljnopolitičko postavljanje na zadnjem kongresu PRA što u jednom takvom sistemu i sa takvim nasleđem predstavlja ogromnu promenu. Za očekivati je da će se u odnosu na unutrašnje prilike prema Jugoslaviji i dalje nastaviti neprijateljsko-propagandno delovanje, koje će se međutim, u odsustvu Envera Hodže verovatno planski dozirati u razmeri koja ne bi bila dovoljan i međunarodno opravdan razlog za neki demonstrativni, ili radikalniji potez jugoslovenske strane koji bi vodio prekidu postojećih oblika bilateralne saradnje, što prevashodno ne bi bilo u interesu NSRA. Teško da bi Albanija mogla da nađe zamenu i pogodnog partnera koji bi mogao da nadomesti Jugoslaviju. To ne znači da će se u intenzitetu i sadašnji albanske antijugoslovenske propagande nešto menjati, posebno u nastojanju da se za momentalno nizak nivo međudržavnih odnosa krivica prebacuje na Jugoslaviju.

Posle raskida sa Kinom Tirana uspostavlja i održava i određene vidove saradnje sa geografski dalekim partnerima kojima ubedljivije može da plasira željenu sliku. Postoje pokušaji proboja u nesvrstanim zemljama u razvoju na kulturnom, informativnom i naučnom planu. Formalno diplomatski se kontaktira, najčešće preko diplomatske pošte, sa oko sto zemalja širom sveta. Ovim neobavezujućim proširenjem odnosa Albanija želi da osigura pozitivan prijem u eventualno širu međunarodnu podršku, što govori o izoštravanju slika i za međunarodna reagovanja i postojanja koje će za efektima na međunarodnoj sceni.

Svesni činjenice da bi današnji svetionik marksizma i lenjinizma bio nepotreban kao ne bi usmeravao pravac većeg broja borbova, oni uspešno saraduju sa dovedenim pučevanskim komunističkim partijama u svetu, od kojih mnoge praktično bez članstva i bez log društvenog značaja učestvovali u kongresima PRA, i telegramima poslanim za nacionalni praznik Albanije potvrđuju predstavu narodu ove zemlje o širokoj međunarodnoj podršci.

Neperspektiva unutrašnje, odnosno spoljnopolitičke orijentacije, izolacionizam, samodovoljnost i siromaštvo na prelazu u 21. vek otvaraju i pitanje momenta za otpočinjanje stvarnog dijalektičkog procesa dejstvovanja savremenih međunarodnih kretanja i prihvatljivijeg međunarodnog ponašanja na unutrašnji razvoj Albanije i autohtonog određenja naroda ove zemlje u odnosu na njih. S obzirom na isgrađen i efikasan sistem represije i usadnost staljinističke koncepcije u sve institucionalizovane strukture aruštva, u Albaniji je, uz uslov spoljnog nemešanja, moguće još za dugo održavati status quo. Dilema međutim nije u pitanju

da li će, i hoće li se ikada Albanija otvoriti, već kada će se otvoriti? Odgovor na ovo pitanje zavisi od prevage na unutrašnjoj sceni opcije razvoja i dominacije svesti o limitiranosti kretanja unapred na bazi unutrašnje systemske i ekonomske akumulacije nad političkom odbojnošću prema svakom otvaranju kao riskantnom po egzistenciju sistema vrhuške. Političko otvaranje Albanije zavisiće i od procene o perspektivi političke upotrebe nasleđa Envera Hodže i stavljanje tog nasleđa u funkciju interesa dnevne politike, kao i intenziteta prevladavanja svesti da se privredni i politički problemi ne mogu dugotrajnije rešavati u okviru doktrinarnog nasleđa i njegove ekonomske i spoljne politike. Malo je verovatno da se eventualna ekonomska transformacija, ili očekivano privredno otvaranje, čiji nagoveštaji egzistiraju u zadnje vreme u međunarodnoj javnosti, mogu biti sprovedeni na duži rok bez stavljanja na dnevni red i preispitivanja doktrinarnih stavova.

Svaka ishitrena radikalna promena u Albaniji kao plod mešanja sa strane, ili nesagledavanja stvarnih interesa naroda Albanije, štetila bi Jugoslaviji jer bi se ugrozio naš najosnovniji interes, kontinuitet nezavisne vanblokovske pozicije ove zemlje. Mnogo poželjniji i za situaciju na Balkanu i Evropi svrsishodniji bi bio evolutivni proces državne afirmacije NSRA i uključivanja u savremene svetske tokove i međunarodnu podelu rada. Na tom planu interes Jugoslavije je, kao jedinog pored Albanije vanblokovskog i nezavisnog subjekta na Balkanu, prevashodno afirmacija geopolitički nezavisne Albanije kao važnog elementa stabilnosti na balkanskom prostoru i u Evropi i zaštita njenih vitalnih interesa pri eventualnom proširivanju saradnje sa susedima i ostalim državama.

U spoljnopolitičkom delu izlaganja Ramiza Alije na IX kongresu Albanske partije rada, primećeno je blago stišavanje pretrodnih pretenzija Envera Hodže za liderstvo u komunističkom svetu i okretanje onim pitanjima koja su u vezi, ili mogu da dođu u vezu sa Albanijom, i pored teoretsko-ideološkog pristupa opštoj međunarodnoj situaciji, ošigledna su nastojanja na formulisanju elastičnije spoljne politike sa težnjom za sticanjem aktivnije uloge u međunarodnim odnosima. U tome svedoči, po prvi put, prihvatanje miroljubive koegzistencije kao oblika saradnje između država sa različitim društvenim uređenjem, pažljivo i predusretljivo analiziranje onih država sa kojima Albanija već ima saradnju, ili namerava da je razvije, izraženi optimizam na perspektivu razvoja odnosa sa zemljama Azije, Afrike i Južne Amerike, oprezniji i verovatno, pragmatičniji stav prema pokretu nesvrstavanja, oštra osuda međunarodnog terorizma, prilično ujednačen odnos kritike upućen supersilama i mnogo slabiji napad na međunarodne skupove i forume. U uslovima aktivnog nastavljanja antijugoslovenske propagande to za nas znači i otežanje plasiranje istine o jugoslovensko-albanskim odnosima i položaju jugoslovenskih Albanaca u međunarodnu javnost.

Istinskom da je Jugoslavija jedina zemlja koja ne može da se pomiri sa činjenicom da postoji nezavisna država Albanaca, naša zemlja je označena kao jedini neposredni i stvarni protivnik

Albanije. Pošto ova konstatacija nije šire elaborirana ne bi trebalo žuriti sa zaključivanjem jer ako se mislilo na nezavisnu državu svih Albanaca, onda se sa tom činjenicom ne miri mnogo širi krug zemalja koji se u međunarodnoj zajednici ravnaju sa Poveljom UN i Helsinkijem. Drugi kolosek prema našoj zemlji, koji je ozvaničen na kongresu PRA, iznesen je u izjavi o nemešanju u unutrašnje poslove Jugoslavije, koja je više proizvod unutrašnjih potreba albanske ideološke propagande i nastojanja za postizanje aktivnijeg odnosa na međunarodnoj sceni nego stvarnog opredeljenja.

I pored naših stalnih nastojanja da izgrađujemo dobre i stabilne odnose sa svim sucednim zemljama, nezavisno od njihove ideologije i sistema kada je reč o NSR Albaniji ne možemo biti zadovoljni stepenom saradnje, odnosno trenutnim nivoom jugoslovensko-albanskih odnosa i bilateralnom saradnjom koji su posebno nakon kontrarevolucionarnih događaja na nižem stepenu. Pored stalnog nastojanja da se i u ponašanju Albanije prihvati pozicija teritorijalnog integriteta i nedeljivosti SFRJ, jugoslovenske akcije po pitanju odnosa sa Albanijom treba u značajnijoj meri koncentrisati na međunarodnu javnost i odgovarajuće institucije. Kontinuirana, promišljena i nenametljiva afirmacija naše principijelne pozicije bila bi najbolji pandan aspiracijama Tirane i agresivnoj kampanji uperenoj ne samo na dokazivanje negativnog tretmana jugoslovenskih Albanaca, već i diskreditovanja samoupravnog socijalizma. Upuštanje u ishitrene odgovore na svaki pamflet »Zeri i populit« ili emisiju Radio-Tirane sa antijugoslovenskim nabojem, dugoročno bi bilo kontraproduktivno. Sa druge strane, nepoželjno bi bilo uljuljkivanje slično onom pre 1981. godine, da sama činjenica o prednosti našeg sistema i pravilnom rešavanju međunacionalnog pitanja može da suzbije propagandu i indoktrinaciju iz Tirane.

Razvijanje afirmativnog programa tumačenja naših interesa i ciljeva na dugoročnoj stazi u spoljnopolitičkoj strategiji naše zemlje prema Albaniji, sa dimenzijom Kosova, ne kao opterećenjem već povodom, uslovom i pretpostavkom dobrosusedstva i u kome bi se elementima udaljavanja, mržnje, neprijateljstva suprotstavljali elementi zbližavanja, prijateljstva i istinske saradnje bilo bi najcelishodnije na ovom nivou jugoslovensko-albanskih odnosa. U našem većem interesovanju za Albaniju kao susednu i vanblokovsku, balkansku i evropsku zemlju, ne sme biti mesta za psihološko-političke barijere sistema u Albaniji kao smetnje za bolje i šire međudržavne odnose. Eliminisanja pristrasnosti, naročito u delu štampe, u građenju jedinstvene strategije dobrosusedstva prema Albaniji doprinelo bi pojačavanju našeg interesa za razvoj bilateralnih odnosa u kojima bi, bez obzira da li se slažemo sa albanskom politikom ili ne, nezavisnost, nemešanje u unutrašnje poslove, teritorijalni integritet, ravnopravna saradnja i međusobno poštovanje bile osnovne obostrane saradnje. Najbolja garancija naše bezbednosti i nezavisnosti počiva, između ostalog, i u stalnoj nezavisnosti i državnom integritetu naših suseda. Albanija, upravo kao i Jugoslavija, ima jak interes da sačuva nezavisnost.

To je ona linija delovanja u kojoj se poklapaju interesi ova dva suseda.

Manevarski prostor u dokazivanju jugoslovenske pozicije da dobri odnosi i saradnja sa Albanijom predstavlja neminovni element obostrane stabilnosti i ubeđenja da vitalni interesi upućuju dve države da poboljšaju odnose, jačaju uzajamno poverenje i proširuju korisnu međudržavnu saradnju, bio bi mnogome proširen i prihvatljivijom albanskom politikom i konkretnim koracima ka otklanjanju suštinskih prepreka.

preplitanje unutrašnjih i spoljnih činilaca u formiranju spoljne politike albanije

edita stojčić-imamović

Položaj Albanije na Balkanu određen je, s jedne strane društvenim bićem te zemlje, a s druge strane odnosima na Balkanu, odnosno, karakteristikama ovog regiona na jugoistoku Evrope. Pri tome, odnosi u ovom regionu u velikoj mjeri su uticali na formiranje društvenog bića Albanije, kao što i njeno društveno biće deluje na formiranje međunarodnih odnosa na Balkanu: Posle velikih pomorskih otkrića i okretanja svetske trgovine ka atlantskim putevima, Balkan je počeo da doživljava stagnaciju, a ponegde, uz dodatne faktore, i dekadenciju. Zadržavanje otomanskih osvajača na pojedinim delovima Balkana, i u vreme kada je već potpuna dekadencija obuzela celokupnu strukturu otomanske imperije, još više je kočilo društveni napredak naroda ovog regiona. Geografski položaj delova regiona naseljenih albanskim plemenima bio je dodatni faktor zaostajanja u razvoju, a surovi prirodni uslovi, visoke planine, močvare, išli su na ruku i osvajaču, jer se zahvaljujući njima uspešnije održava razjedinjenost domaćeg življa i time produži svoju vladavinu. Tako su se Albanci tek 1912. godine oglasili sa željom za uspostavljanje samostalne države. Vladama tadašnjih velikih sila upućen je telegram iste sadržine: »Albanci, koji pripadaju porodici istočnoevropskih naroda... imaju samo jedan cilj: da čuvaju sa svim balkanskim državama mir i budu jedan element ravnoteže.«¹

Događaji u vremenu između tog oglašavanja i međunarodnog priznanja nezavisnosti Albanije, pružaju, međutim, školski primer uzajamne povezanosti unutrašnjih i spoljnih faktora u formiranju međunarodnog položaja neke zemlje. To su bili dani prvog balkanskog rata. Vojne snage susednih zemalja ušle su na ovaj deo tadašnje Otomanske imperije. Kralj Nikola je proglasio Skadar (Shkoder) glavnim gradom svog kraljevstva, srpske trupe su zauzele Drač (Durrës) i Elbasan, a grčka vojska osvojila je grad Janinu, ostrvo Sazan, a na obali Jonskog mora grad Himaru, i bila je u pripravnosti da zauzmu celu južnu Albaniju. Grčki ratni brodovi presekli su jedinu vezu nove, još nepriznate albanske države, sa spoljnim svetom, telegrafsku vezu između Valone (Vlorë) i itali-

janskog grada Otranta. U želji da osujete pokušaj ove tri balkanske zemlje da albanskim življem naseljen deo Otomanske carevine podele između sebe, i to bez uzimanja u obzir njihovih interesa, velike sile su se 17. decembra 1912. godine na sastanku ambasadora u Londonu sporazumele da se Albanija ostavi pod suverenitetom sultana, uz garancije šest velikih sila, Austro-Ugarske, Italije, Francuske, Velike Britanije, Nemačke i Rusije da će zemlja imati autonomiju. Dobijanje autonomije bilo je znatno manje od onoga što je 28. novembra 1912, bilo zatraženo u pomenutom proglasu, no ipak, međunarodno priznanje autonomije bilo je znatno više no što su Albanci postigli ikad do tada u svojoj istoriji državnosti. Međutim, novoj državi je pretiła opasnost ne samo spolja, već i iznutra.

Polje uticaja provizorne vlade bilo je ograničeno samo na malu teritoriju između gradova Vlore, Berata i Elbasana. U području Drača i u delu srednje Albanije vladao je separatistički orijentisan Esad-paša Toptani, dok su u drugim delovima Albanije svoju samostalnost oglasile pojedine plemenske starešine. Paralelno s tim, velik deo teritorije na kojoj su živeli Albanci, i dalje je bio pod turskom vlašću. Oni su svi pretendovali na međunarodno priznanje i to u istom trenutku, pošto je pitanje granica autonomne Albanije prema susednim zemljama stajalo još potpuno otvoreno.

Na događaje oko Albanije u to vreme reagovao je i Dimitrije Tucović, srpski socijaldemokrata.² On je smatrao da je osnivanje autonomne Albanije od revolucionarnog značaja za albanski narod, jer će biti u mogućnosti da u svojoj državi pokrenu točak progressa. Tucović je ukazivao i na krupne teškoće sa kojima će se nova država suočavati: pre svega na unutrašnju zaostalost i istovremeno delovanje spoljnih snaga, velikih sila i susednih država u pravcu uplitanja u njene stvari. Međutim, on se nadao da će novoosnovana država ipak biti kadra da ostane nezavisna — u čemu je video i veliki značaj za nezavisnost celog Balkana.

Tako je Albanija po Londonskom sporazumu 1912, kao i na konferencijama ambasadora u Londonu i Firenci 1914. godine pravno priznata u Londonu je sklopljen 26. aprila 1915. tajni ugovor kojim je dato pravo Italiji da zadrži grad Valonu sa zaleđem. Krajem prvog svetskog rata Albanija je bila najvećim delom okupirana vojnim snagama Italije. Dok su velike sile ponovo odustajale od njenoj sudbini, njena susedi su vezali da jedan drugom smanje uticaj, a povećaju svoje prisustvo na tim teritorijama. Tek je krajem januara 1920. godine, u okupiranoj i razjedinjenoj Albaniji, osnovana nezavisna vlada, koja je trebalo da zameni marionetsku vladu osnovanu pod italijanskim patronatom. Tirana je izabrana za glavni grad, a prvo zasjedanje parlamenta održano je u martu iste godine. Međutim, pored prisustva stranih trupa, stvarnu vlast nove vlade otežavaju ekonomska zaostalost, nedostatak komunikacionih sredstava, zadržavanje oružja kod naroda i upotreba tog oružja i za krvnu osvetu, rivalstvo religijskih grupa i sl. Pod pritiskom albanskih zahteva, ali i unutrašnjih problema, Italija je 2. septembra 1920. godine napustila Valonu, a Albanija je,

¹ *Historia e popullit shqiptar*. Universiteti Shtetëror i Tiranës, Tirana 1965, Preštampajane v. Prištini 1969, str. 352.

² Dimitrije Tucović, *Srbija i Albanija*, »Radničke novine« br. 236, Beograd 1912.

12. oktobra iste godine zatražila prijem u Društvo naroda. Diplomatskom igrom velikih sila i suseda Albanije upravljao je nacionalni interes svake od aktera te igre. Nacionalni interes, u skladu sa istorijskim zakonitostima, bio je određen interesima buržoazije tih zemalja u procesu jačanja njihove moći, između ostalog i teritorijalnim širenjem. Takvo nadmetanje se nastavilo sve do završetka drugog svetskog rata.³ Nezavisnost Albanije, uz međunarodno priznanje, ponovo se uspostavlja 1922. godine. Ubrzo posle toga, u težnji da se oslobodi jugoslovenskog uticaja vezanog za njeno međunarodno priznanje, Albanija uleće u zavisnost od Italije. To vodi italijanskoj okupaciji 1939. godine. Posle pada Italije Albaniju okupiraju nemačke trupe.

U okupiranoj Albaniji u proleće 1942. godine osnovane su prve partizanske čete. Uz borbu protiv okupatora vođena je i bitka za novu narodnu vlast. Antifašistički kongres Narodnog oslobođenja je uz rad 186 delegata iz cele Albanije maja 1944, u Permetu, izabrao Antifašističko veće narodnog oslobođenja Albanije, najviši organ zakonodavne i izvršne vlasti, i Komitet narodnog oslobođenja s ovlašćenjima vlade. Isti organ je oktobra 1944. godine na sednici Antifašističkog veća narodnog oslobođenja, koja se održavala u Berat, proglašen Privremenom demokratskom vladom Albanije. Posle potpunog oslobođenja zemlje, novembra 1944. godine, izbori za Ustavotvornu skupštinu su održani decembra 1945. godine. Na tim izborima kandidati Narodnooslobodilačkog fronta dobili su preko 93% glasova. Ustavotvorna skupština proglasila je 11. januara 1946. Albaniju narodnom republikom, a 14. marta 1946. donela Ustav NR Albanije. Tokom 1945. i 1946. godine sprovedena je agrarna reforma. Zemljoposjednicima je oduzeto oko 173.000 ha zemlje. Od te zemlje 46% je razdeljeno siromašnim seljačkim domaćinstvima, oko 70 hiljada njih je dobilo zemlju. Zatim je postepeno sprovedena kolektivizacija koja je okončana 1967. godine.

U toku narodnooslobodilačke borbe, i sve do 1948, to jest do donošenja Rezolucije Informbiroa, Albanija je bila u dobrim odnosima s Jugoslavijom. Među mnogobrojnim otvorenim pitanjima čije naučno razjašnjenje tek predstoji, jeste i pitanje: da li se Enver Hodža (Enver Hoxha), kao i ostali šefovi država pod uticajem Staljina (Josif Visarionovič Stalin), okrenuo protiv Jugoslavije i razvio svoj antijugoslovenski stav u procesu tog agresivnog blokovskog pritiska na Jugoslaviju, ili je takav stav samo prikriven, postojao i ranije. U literaturi ima niz argumenata za ovu drugu tezu, a u traženju njene potke svi konci vode ka etničkoj balkanizaciji, odnosno njenom veštom korišćenju u održavanju autoritarnosti. Upravo zato, čini se da bi bilo neophodno da savremena nauka preispita ideje za rešavanje etničkih sukoba koje su nastale u okrilju socijalističkog i komunističkog pokreta naroda ovog regiona, kao i uslove koji su onemogućili konkretne korake ka ostvarenju takvih ideja. Trebalo bi izvršiti naučnu proveru hipoteze, da je rešenje etničkih problema u duhu proleterskog inter-

nacionalizma i bratskih odnosa među narodima regiona, o čemu je govorio još Dimitrije Tucović, a kakvo su predlagali Tito (Josip Broz Tito) i Dimitrov (Georgi Dimitrov), uz saglasnost Envera Hodže; a koje je bilo onemogućeno protivljenjem Kominterne, odnosno Staljina, upravo ona osnova na kojoj treba tražiti i naći odgovor na savremena zbivanja i rešenje međusobnih odnosa ovih zemalja. Ideju balkanske federacije, čini se, treba revalorizovati ne u cilju predlaganja njenog konkretnog i neposrednog ostvarenja, već radi naučnog sagledavanja vrednosti rešavanja etničkih sukoba sveukupnom saradnjom među zemljama regiona.

Od sredine 1948. do Staljinove smrti (1953) Albanija uživa svu podršku Sovjetskog Saveza. Promene u Sovjetskom Savezu koje se očituju i u uvođenju kolektivnog rukovodstva zemlje, a posebno sovjetsko približavanje Jugoslaviji, ne odgovaraju Enveru Hodži. U Albaniji se i dalje veliča Staljin i staljinizam. Kao rezultat toga naglo se prekidaju svi odnosi između SSSR-a i Albanije. Ukidaju se ranije odobreni krediti, sovjetski stručnjaci napuštaju Albaniju, prekinuta je trgovinska razmena i vojna saradnja. Na V kongresu Albanske partije rada, novembra 1966. godine, to razdoblje između 1961. i 1965. ocenjeno je kao najteže u posleratnom razvitku Albanije.

Najznačajniji partner Albanije od 1964. godine postala je Kina. Ona je kreditirala sve značajnije objekte izgradnje u toku trećeg i četvrtog petogodišnjeg plana. Sve važnije proizvode Albanija je uvozila iz Kine, pre svega mašine i opremu (dizel-motore, elektro-motore, opremu za eksploataciju nafte i za rudnike, traktore, automobile), metale i neke sirovine. Albanija je takođe izvozila u Kinu svoje najvažnije izvozne proizvode: sirovu naftu, bitumen, hrom, duvan, feronikl, bakar, furnir, kožu, vunu i drugo. Kina je Albaniji dodelila i velike kredite u razdoblju do 1975. godine, za izgradnju ili dogradnju čeličane i livnice feronikla, hidrocentrala na Drimu, rafinerija nafte i slično. Međutim, i odnosi s Kinom su se pogoršali i najzad potpuno prekinuli. Mada je taj prekid (1978) bio izveden s manje gorčine s albanske strane nego u slučaju prekida sa Sovjetskim Savezom, može se postaviti hipoteza da je i u njemu osnovnu ulogu odigrala promena stava prema Jugoslaviji, odnosno, u slučaju Kine, insistiranje na poboljšanju odnosa Albanije sa Jugoslavijom. Naime, posle prekida dobili odnosa Enver Hodža nikad više nije mogao da prihvati dobrosusedsko približavanje s Jugoslavijom. Velik broj autora, ne samo jugoslovenskih, smatra da je to zato što je Enver Hodža mislio da bi uža saradnja s Jugoslavijom predstavljala opasnost za postojeći politički sistem Albanije: jugoslovenska politika nesvrstanosti mogla je da utiče u pravcu otvaranja Albanije, čime bi se izgubila Enver Hodži toliko neophodna izolacija zemlje. Zatim, jugoslovenski sistem samoupravljanja u velikoj meri bi delovao u pravcu slabljenja centralističkog sistema u samoj Albaniji. Najzad, jugoslovenska federativna državna struktura obnovila bi unutar Albanije stare težnje za kantonalnom strukturom zemlje. U takvoj situaciji Enver Hodža nalazi najpogodnije tlo za izgradnju svoje strategije i taktike u nasleđu etničkih sukoba. Okosnicu njegove ideologije čini albanstvo, čiji se koreni nalaze u nacionalno-roman-

³ Za iscrpnu istorijsku analizu videti: Živko Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile 1935—1937*, Prosveta, Beograd 1968, str. 354; Ksenija Atanasievski, *Prijem Albanije u Društvo naroda i pitanje zaštite manjina*, seminarski rad na Pravnom fakultetu u Beogradu, marta 1984, rukopis, obim 22 str.

ničarskim idejama iz XIX stoleća, kao i događajima u toku stvaranja nacionalne države.

Dužnovni pokret koji je od početka tridesetih godina XIX veka, posle 500-godišnje otomanske vladavine, težio ka socijalnoj i političkoj obnovi albanske nacije — rilindja (reč »rilindja« sastavljena je od reči »lindja« = rađanje i »ri« = novo, obnovljeno, ponovno), dakle »ponovno rađanje«, preporod u smislu nacionalne renesanse, ne samo što predstavlja najznačajniji izvor ideologije Envera Hodže, već Hodža smatra sebe realizatorom rilindja pokreta, istorijskom ličnošću koja je uspeła da albanskom narodu omogućila da postigne ciljeve ovoga pokreta, kako u unutrašnjem životu, tako i prema spoljnom svetu. Tako je u posleratnom razdoblju najvažnije i najistaknutije mesto dala širenju ideja i uticaja rilindja pokreta, centralna državna i jedina izdavačka kuća, dobivši ime najistaknutijeg ideologa rilindja pokreta, »Naim Frasheri«, koncentrisala je svoje napore na izdavanje radova rilindja-pisaca.

Staljinove dogme su u političkom delovanju Envera Hodže služile samo kao oružje pomoću kojeg je svojoj politici obezbedio pobedu u borbi za održavanje neprikosnovene vlasti. Pokretna poluga i cilj njegovog delovanja leže izvan marksizma-lenjinizma, a često stoje i u dijalektičkoj suprotnosti s njima. Naravno, ovo saznanje ne umanjuje značaj ideoloških pitanja u životu albanskog stanovništva, kojem su se u ime marksizma-lenjinizma-staljinizma oduzimati, kao ni u jednoj savremenoj evropskoj zemlji, ne samo sve lične slobode i pravo bito kakvog opredeljenja, već je ova primona ideologije kao oružja stajala doslovce glave desetina hiljada Albanaca.

Koliko je Hodža bio beskompromisan u ime Marksa, Lenjina i Staljina u sprovođenju svoje volje, pokazuje i upozorenje dato onima koji bi eventualno razmišljali o »socijalizmu sa ljudskim licem«. Ramiz Alija, zadužen tada za ideološka pitanja, u proleće 1977. godine o ideji »socijalizma sa ljudskim licem« rekao je između ostalog: »Druk Enver je ovaj davosito i kontrarevolucionarno predikat odbacio i ponovo neophodnost bezuslovnog jačanja diktature proletarijata, naglašivši da diktatura proletarijata označava vlastite koje protiv krasnog neprijatelja, protiv unutrašnjeg i spoljnog neprijatelja organizujemo, svega opasitina».

U Albaniji je 1976. godine donet nov Ustav, da bi se kodifikovale političke, ekonomske i socijalne promene koje su se dogodele u međuvremenu a isto tako, i da bi se ozakonile metode kojima će se dalje vršiti željene promene u tim oblastima. Mada je ovaj ustav donet po ugledu na kineski ustav iz 1975, bio je ne samo duži i razrađeniji (su 150 paragrafa naspram 30) već i beskompromisniji i sirožiji. U ovom ustavu, u kojem se, inače, naziv zemlje menja u Narodnu Socijalističku Republiku Albaniju, članovi 10 i 11 nalažu direktnu kontrolu radnika nad državnim aparatom, privrednim i društvenim organizacijama, kao i vršenje stalne kampanje protiv birokratije i liberalizma. Razvoj socijalističke privrede po Ustavu treba da bude zasnovan na principu oslanjanja

na sopstvene snage uz pomoć drugih socijalističkih zemalja. Ili Ustav zabranjuje uzimanje pomoći od kapitalističkih i revizionističkih država (član 26).

Albanija je, inedutim, objektivno bila u situaciji i u prošlosti da uprkos političkom opredeljenju za ograđenost od spoljnog sveta i u ekonomskom domenu, koristi ekonomsku pomoć, ili drugu vrstu oslanjanja na određene partnere. A danas, u uslovima istrošenosti i zastarelosti sredstava za proizvodnju potreba za savremenom tehnologijom upućuje objektivno na ekonomsko otvaranje Albanije prema svetu. Zato, za predstojeća istraživanja, čini se, treba pre svega imati na umu hipotezu, da što se unutrašnjeg društveno-političkog razvoja Albanije tiče, najverovatnije da do nekih spektakularnih promena ne može doći. Ipak, postupene mere neke vrste privredne reforme, koje bi posredno uticale i na društveni život, više na atmosferu, nego na organizaciju i suštinu društva — nisu isključene. Isto tako, privredna situacija Albanije, sada, možda više nego ikad, predstavlja značajan faktor spoljno-političkih poteza Albanije. Neophodnost tehničke, tehnološke inovacije uomerava Albanija na stvaranje prema zemljama koje su u mogućnosti i koje su spremne da joj pomognu u ostvarenju tog napretka. Tehnički napredak u narednim decenijama imaće uticaja u pravou značajnje privredne a društvene reforme u Albaniji, a ovo će ponovo zahtevati i omogućavati punije uključivanje u spoljnu podelu rada i u međunarodni politički život. Tok tada će za Albaniju potreba uključivanja u balkansku saradnju i evropske konferencije i druge pokrete i sporazume o uzajamnoj bezbednosti i saradnji biti razumljiva, prihvatljiva i poželjna.

¹ Mëshimet e partisë — burim i madh frymëzimi për pasqyrimin revolucionar të realitetit tonë socialist, fjala e shokut Ramiz Alija në plenumin e lidhjes së shkrimtarëve dhe të artistëve, »Nëntori«, No. 5, Tirana 1977, str. 15.

koreni nacionalizma u apr i njena opsednutost jugoslovenskim sindromom

miodrag marović

Mnoge istraživače već decenijama privlači traganje za odgovorom na pitanje: kako je i zašto jedan revolucionarni pokret, nastao u jednoj od najmanjih država Evrope, uz to i najzaostalijoj, preuzeo od Pokreta za nacionalni preporod (RILINDJE) iz prošlog veka njegove nacionalističke i iredentističke programe, proglašivši ih svojim? I to nakon pobede oružane revolucije i učvršćivanja vlasti radničke avangarde — Komunističke, danas Radničke partije.

To što se zbivalo i zbiva u Albaniji tokom protekle četiri decenije tumači se na dva načina. Prema prvome, apsolutistički i represivni režim nastao u ličnoj borbi za vlast nije ni mogao svoju politiku i opredeljenja drukčije da odredi nego kao nacionalističku i ekspanzionističku prema drugim narodima. Za to se primeri nalaze u transformacijama slične vrste nastalim u apsolutističkim režimima fašističkog ili komunističkog određenja (Mussolini, Hitler, Staljin i sl.).

Po drugima, duboki i zapretni nacionalistički koreni u albanskom revolucionarnom pokretu i njegovoj rukovodećoj partiji prouzrokovali su u određenim društveno-istorijskim okolnostima napuštanje osnovnih postulata albanske revolucije o bratstvu i saradnji sa svim drugim narodima, u prvom redu susednima. Taj proces tekao je uporedo sa menjanjem karaktera vlasti i prelaska sa revolucionarnog na apsolutistički način upravljanja društvom u zemlji.

Smatram da dublja proučavanja poluvekovnog postojanja i razvoja radničkog pokreta u Albaniji daju dosta elemenata za donošenje zaključka o trajnom prisustvu nacionalizma u pokretu. Ta zla kob samo je u pogodnom trenutku podigla glavu iz pepela prošlosti, mračnjački natkrnila sadašnjost, vraćajući i vreme i ljude mnogo koraka unazad, u doba međusobnih zatiranja, mržnji i osveta.

Pogodno vreme za to je nastalo, kao i u gotovo svim ranijim prilikama u poslednjih sto godina, spoljnim uplitanjem (ovoga puta Staljinovim). Osnove nacionalizmu u KPA (danas APR) bile su položene još u samom nastajanju prvih komunističkih grupa u toj zemlji i njihovom okupljanju u jedinstvenu partiju i pokret.

Njime je i omogućeno povampirenje dubokog mraka srednjovekovnog apsolutizma i feudalne ograničenosti i pohlepe, protkane tom tako izraženom karakteristikom balkanskog i posebno albanskog plemenskog mentaliteta, kao i uspostavljanje dveju osnovnih karakteristika današnjeg albanskog društva: apsolutistička lična vlast, prikrivena plaštom partije potčinjene kultu vođe i zasnovane na najogoljenijim oblicima represije i nacional-šovinizmu, izraženom u stvaranju etnički čiste teritorije u sopstvenim granicama, i velikoalbanskog programa stvaranja jedinstvene države od svih teritorija na kojima u većem ili manjem broju žive Albanci.

Ti me je sasvim napuštena revolucionarna vizija kojom su se bavili socijalistički pokreti na Balkanu od njihove prve pojave i prvih ustanaka protiv tuđinske vlasti na tim prostorima — o federaciji slobodnih, nezavisnih i udruženih balkanskih naroda, kao jedinog brani tradicionalnom mešanju velikih sila, što je od Balkana kroz istoriju i stvaralo »bure baruta« i poligon za međusobna zatiranja između naroda radi postizanja strateških ciljeva evropskih sila.

Takav razvoj prilika u Albaniji doveo je i do svojevrsnog paradoksa u odnosima albanske i jugoslovenske revolucije i njihovih naroda. One su se, uprkos surovim istorijskim poukama i proklamovanim principima bratstva našle na stazama sukobljavanja, na koja ih uporno guraju tradicionalni poklonici ideologije »sila i krvi«.

Šta je onda preostalo od internacionalizma i nada u neizmerne slobode koje donosi novi svet, kada tako prijemčive i toliko upotrebljive postaju strasti oko »vraćanja otetih zemalja«, »etnički čistih prostora«, konfrontiranja »svojeg« sa »tuđim« uz posezanje za zemljom iza svojih međa? Grozničave oči revolucionara, opsednute vizijom slobodnog i sjedinjenog sveta, i njihove raširene ruke, sve više se pretvaraju u preteće poglede i skuptljene pesniče. A nada u definitivni nestanak granica među oslobođenim narodima, sve češće prerastaju u težnju za njihovim pomeranjima, kako bi se bile brojčano veći, teritorijalno širi, i opšte nadmoćniji nad manjinama, osuđenim na istrebljenje.

Posto se taj surevi proces preokretanja humanih načela revolucije u njihovu suprotnost odvijao u zaostaloj zemlji kakva je Albanija, normalno je da je morao biti praćen svim atributima društva u kome su koreni plemenskog društva, ratovanja i sirovih obračuna, tako karakteristični za balkanski mentalitet, ostali prisutni u svesti mnogih. Tako se i moglo dogoditi da se revolucionarni teror, neminovan u procesu oružane borbe, već tada pretvarao u talase bezumnog ubijanja. I ma da je to »skretanje«, vodstvo revolucije osudilo još 1943. godine, ono je postalo osnova za kasniji stravični i krvavi hod ka tenidoru nad svim revolucionarima izuzev nad jednim, čiji se apsolutizam samo tako i mogao učvršćivati, po ugledu, naravno, na većeg, moćnijeg i veštijeg samodržca sa Istoka, uz čiju se svesrdnu pomoć i lično angažovanje sve to i odvijalo.

Ali, sve se to zbivalo u narodu snažno izraženih slobodarskih tradicija, koji se nije mogao ni lako, ni trajno pretvoriti u po-

slušnog roba. Otuda katarga revolucionara ubrzo prerasta u tamnicu čitavog albanskog naroda. A kako je u albanskom revolucionarnom pokretu permanentno bilo snažnih struja internacionalističke orijentacije i slobodarskih tradicija, otpor teroru i slepom nacional-šovinizmu, posebno prema Južnim Slovenima, nije prestajao. Taj otpor u mnogome i objašnjava zašto su se iznova oko Envera Hodže redale plejade »neprijatelja«, iako su seče ljudskih glava bivale sve masovnije.

Termidor Envera Hodže doveo je, ipak, do tragičnog rasplesa u političkom vrhu Albanije. Njime je ta malena zemlja pretvorena u oazu osame u Evropi, a njen narod osuđen je na indoktrinaciju mrračnom ideologijom koja se pokriva marksizmom-lenjinizmom, ostajući poslednji bastion stalinizma, sa svim karakteristikama njegove balkanske varijante.

Koreni nacionalizma u APR

Agonija albanskog naroda počela je u leto 1948. godine Stalinovim napadom na Jugoslaviju, odnosno već sredinom prethodne, kada je i otpočela njegova šah-partija s Titom preko Envera Hodže kao »piona specijalne namene« u toj igri. Međutim, osnova za nastalu tragediju, kao i uzroci koji su do nje doveli vuču korene u vođstvu albanskog revolucionarnog pokreta od svog nastajanja. Hronološkim praćenjem dokumenata o relativno kratkotrajnoj istoriji KP Albanije, dugoj manje od pola veka, to se jasno uočava.

Nacionalistički sindrom proteže se kroz sve faze uspostavljanja jedinstvene partije od rivalski razjedinjenih grupa, kao i tokom pripremanja i izvođenja oružane revolucije, protikane svim karakteristikama građanskog rata. Unutrašnjim borbama dveju stranu on će obeležiti i prve korake nove države i u unutrašnjoj i u spoljnoj politici, uprkos drukčije kontinuiranim javnim postulatima. Taj karcinom napadao je čitav vrh albanske partije i države, inače nezarav i podiožan raznočim obojenjima tokom stasavanja u nacionalni i revolucionarni pokret. Simptomi uočeni u samom trenutku njegovog formiranja ostali su i do danas, prenaslanjajući u trajnu zarazu.

Okupljanje osam komunističkih grupa u jedinstvenu partiju koja je trebalo da pokrene narod na oružanu revoluciju, odigralo se u specifičnim uslovima, koji nisu bili bez uticaja na klijanje nacionalizma i u krilu komunističkog i radničkog pokreta u Albaniji. Reč je o euforičnom stanju u zemlji, ostvarenjem ideje *Velike Albanije*, pod italijanskom krunom i u duhu fašističke ideologije. Predstavnik KPJ, poslat 1941. godine u Albaniju da pomogne stvaranju jedinstvene komunističke partije, Dušan Mugoša, svedoči kako je tokom razgovora sa vođama komunističkih grupa, vođenim krajem te godine, dolazio do izražaja »prodor velikoalbanskih ideja među komunistima«. »Isticali su«, zapisuje on u beleškama vođenim u to vreme. »da bi dobro bilo kad bi Italija okupirala Grčku, čime bi se Čemerija, gde ima najviše albanskog stanovništva, pripojila 'Velkoj Albaniji', a da se isto za-

ko delovi Jugoslavije, koji su pretežno naseljeni Albancima (Kosovo i Metohija, deo Makedonije i neki krajevi Crne Gore) pripoje 'Velikoj Albaniji'... Jedan broj nazovi komunisti obrazlagao je takvu politiku potrebom za stvaranjem Komunističke partije Albanije. Naime, po toj 'teoriji' prisajedinjenjem Čemerije, Kosova i Metohije 'Velikoj Albaniji' komunisti tih područja, članovi KP Grčke i KP Jugoslavije, našli bi se u 'Velikoj Albaniji', a oni bi, navodno, samo pomogli organizovanju albanske partije... Ova teorija o stvaranju 'Velike Albanije' pothranjivala je i onako nezajzhlive apetite fašističke Italije, a istovremeno otupljivala borbu albanskog naroda za nacionalnu slobodu«. (*Na zadatku*, »Četvrti jui«, Beograd, 1973)

Odlukom o ujedinjenju tri najveće komunističke grupe nastao je istorijski preokret u odnosima između Albanaca i njihovih južnoslovenskih suseda. Kontaktima sa jugoslovenskim komunistima i angažovanjem ovih u pomirenju i objedinjavanju rivalskih grupa u jedinstvenu partiju, otvoren je jedan posve novi proces u istoriji balkanskih naroda.

Prvi put, posle mnogo decenija neprijateljstava, besmislenih ratovanja i uprezanja u zaprege evropskih sila, najprogressivniji ljudi iz dva naroda pristupili su neposredno jedni drugima s poverenjem i osećanjem duboke potrebe za osloncem jednih na druge u organizovanju oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije. Sem toga, činili su to u izrazito nepovoljnim istorijskim uslovima, s obzirom da je deo Jugoslavije bio pripojen »Velikoj Albaniji«, što je na tim otepljenim teritorijama izazvalo ne samo nacionalnu euforiju albanskog življa, nego i teror i represije širokih razmera prema južnoslovenskom stanovništvu. Umesto realno očekivanog novog i još dubljeg razdora i sukoba, na šta su računali italijanski i nemački fašisti, komunisti dve zemlje postavljali su temelje odnosima zajedništva i uzajamne pomoći. Tu činjenicu ne može preskočiti ni sam Enver Hodža, i pored minimiziranja ove saradnje, priznaje da je time »prekoračena granica mržnje i neprijateljstava i da je konačno bila pružena ruka jednog naroda drugome«. (*Tivisti*)

O tome svedoči i odlučan obračun na sastanku ujedinjenje komunističkih grupa, održanom u Titani novembra 1941. godine. Na kome su do izražaja došle velikoalbanske opsesije. Još u vreme rata Italije sa Grčkom i okupacije Albanije u ovim grupama stigao se da je okupacija Albanije od strane Italije korisna jer će »industrijski razvijena Italija graditi industriju na albanskim sirovinama i time stvarati radničku klasu i uopšte civilizacijski podizati svest Albanaca, što će im približiti revoluciju jednoga dana«. Na isti način prihvatani su i iredentistički programi o stvaranju Velike Albanije, i pravdani ratovi sa Grčkom i Jugoslavijom kao korisni za Albance, jer ostvaruju prisajedinjenje »otetih albanskih zemalja« albanskoj državi.

Tu orijentaciju Rezolucija Konferencije ujedinjenja ovako je ocenila: »U prvoj fazi imperijalističkog rata nije vršena široka agitacija protiv rata a za odbranu mira, nego su se tu i tamno pojavljivale teorije koje su govorile da je to rat između dve imperijalističke grupe, da mi tu nemamo šta da se mešamo i da

će na kraju proširenje Albanije povećati i broj komunista i proletera, koji će nam pomoći da organizujemo partiju. Ovo je najcrnje šovinističko gledište i, u stvari, služi imperijalizmu».

U ovom dokumentu albanski komunisti po prvi put probijaju uske, lokalne okvire sopstvenih pogleda na revolucionarnu borbu, povezujući njen uspeh sa borbom susednih balkanskih naroda. O tome se u Rezoluciji kaže:

»Prvo, da demaskiramo vladu Mustafe Kruje« (marionetska fašistička vlada, pr. autora), »njene manevre u cilju sprečavanja stvaranja narodnooslobodilačkog fronta, kao i predstavljanja narodnooslobodilačke borbe susednih naroda Jugoslavije i Grčke kao opasnost za Albaniju, u cilju slabljenja borbe protiv fašizma. Da se borimo protiv pokušaja fašizma da na verskoj bazi razjedini albanski narod, da se borimo da izbrišemo svojim političkim radom verski antagonizam kod albanskog naroda.

Šesto, da razvijamo ljubav i borbenu saradnju sa svim narodima Balkana, pogotovu sa narodima: srpskim, grčkim, crnogorskim i makedonskim, koji se herojski bore za svoje nacionalno oslobođenje. « (Citirano iz dokumenta objavljenog u knjizi V. Dedičera: *Jugoslovensko—albanski odnosi*, 1949. godine, Beograd).

Prva Zemaljska konferencija KP Albanije, održana u martu 1943. nije označila samo kraj trvenjima među vođama ujedinjenih komunističkih grupa, nego je nagovestila ubrzaniji hod revolucije, posle godine i po dana lutanja i oklevanja sa razvojem oslobodilačke borbe. Prethodilo joj je stvaranje Nacionalno-oslobodilačkog pokreta Albanije (16. septembra 1942. u Pezi), čime je proširena saradnja komunista i patriotski orijentisanih nacionalista.

Rezolucija Zemaljske konferencije KPA upućivata je na kritičku ocenu prethodnog perioda u istom duhu u kome je to činila i Konferencija ujedinjenja u novembru 1941. U pitanju su bile poznate partijske boljke »sektaštvo, frakcionastvo i nacionalizam».

O novom odnosu, kojim se prevazilaze romantično-idealističke predstave o »Velikoj Albaniji«, svedočio je i dokument koji se danas prećutkuje u zvaničnoj albanskoj historiografiji. Reč je o Proglasu koji su marta 1942. godine potpisali i zajednički izdali CK KPA i Oblasni komitet KPI za Kosovo i Metohiju. U njemu se pozivaju šiptarske mase da se priključe zajedničkoj borbi albanskog i jugoslovenskih naroda protiv fašizma, za nacionalno i socijalno oslobođenje.

»Vi, a zajedno s vama i svi potlačeni narodi Jugoslavije«, pisalo je u Proglasu, »preživeli ste one dane pod jarmom nenarodnih režima Jugoslavije. Dolaskom fašizma vi ste mislili da je došao i dan vašeg oslobođenja. Krvavi fašizam nastoji da vas obmane kako je tobože svojim krvavim oružjem vas oslobodio i ujedinio s velikom Albanijom. Na žalost, kao što i sami vidite, zapali ste u još teže ropstvo. Fašizam je postavio ponovo na vlast begove i age izdajnike amnautskog naroda (ferhat-beg Draga, Iljaz Agušia i dr.) koji su prije rata bili u službi nenarodnih režima Jugoslavije živeći na račun vašeg truda, ljude koji su prodavali i prodaju

čast svoga naroda samo da bi napunili svoje džepove... U ovoj nacionalnooslobodilačkoj borbi, u kojoj se odlučuje sudbina svih naroda, treba da i mi učestvujemo s oružjem u ruci da bi se, jednom za svagda, spasli ropstva... Nemojte pomagati neprijatelja šaljući svoje sinove da bi se borili za njegove interese, nego ometajte borbu fašizma, ne dajte mu ni zrno pšenice, ni kap vode... Povežite vašu borbu sa borbom vaše braće u Albaniji i borbom susednih naroda Crne Gore, Srbije i Grčke, koji su ustali protiv fašizma. Povežite vaše borbene redove sa svim poštenim Srbima i Crnogorcima na Kosovu i Metohiji, koji su spremni za proterivanje fašističkog okupatora kao i svih onih koji su željni predratnog vremena i predratne pljačke, da biste poslije toga mogli da uspostavite pravu i istinsku vlast...«

Nacionalistički pakt sa Bali Kombtarom

Ali, samo nekoliko meseci po izboru novog CK i usvajanja dokumenata na Zemaljskoj konferenciji, u rukovodstvu revolucije dolazi do podela i sukoba oko nacionalnog pitanja, odnosno oko sporazuma sa Nacionalnim frontom (Bali Kombtarom), osnovanim novembra 1942, pod uticajem Britanaca i monarhista. Bali Kombtar je za kratko vreme bio stekao znatna uporišta u narodu, nastupajući sa demagoškim parolama koje su lako nalazile put do uha običnih ljudi, posebno onih zaplašanih antikomunističkom propagandom, kojoj je na ruku išao i sektaški kurs KPA, čega se ona veoma sporo oslobađala.

Impresionirani širinom organizacije koju je Bali Kombtar stvarao po Albaniji, i zaplašeni njegovim brojčanim porastom, u Politbirou CK KPA vodili su žučne rasprave oko toga da li s njim treba paktirati po svaku cenu, ili ga isterivati na čistinu na pitanju vođenja borbe protiv okupatora i tako ga prisiliti na diferencijaciju u sopstvenim redovima, na patriotske elemente koji tu borbu žele i na političkantske karkurante koji su sve otvorenije saradivali sa italijanskom okupatorom.

Na čitavici da je Bali Kombtar zastupao teze o Velikoj Albaniji protivnici paktiranja o njime ukazivali su da bi time albanska revolucija skliznula u stare nacionalističke vode, a KPA postala prirepaš prepustajući vođstvo nacionalistima. U Programu Bali Kombtara isticalo se da će se on boriti za »slobodu, demokratsku, etnički čistu, veliku Albaniju«. »U budućoj republici«, pisali su njegove vođe u propagandnim lecima, koje su slobodno isticali u okupiranim gradovima, »seljak i beg imaće ista prava, a pred zakonom će biti izjednačeni i gazda i sluga«. Sve je to bilo začinjeno optužbama KPA da je »instrument u tuđinskim rukama«, da »njome upravljaju jugoslovenski agenti« i da »albanski narod vode u jaram srpskog ekspanzionizma«. Na takvim parolama Bali Kombtar je pridobio i one koji su otpali iz KPA, jer se nisu slagali sa cruzarom borbom i dokumentima Osnivačke konferencije, poput vođa grupe »Mladih«: Sadika Premteja i Anastasa Ljuđe i članova grupe »Zjari«: Hysni Lepenice i Uana Filipia.

Rezultat ovih sporova bio je nedostatak fleksibilnije linije prema Bali Kombtaru s obzirom na njegov razneti sastav, od feudalnih prvaka, do buržoaskih intelektualaca, od seljaka do plemenskih vođa, trgovaca i zanatlija. Najpre je vođena frontalna propagandna borba sa Bali Kombtarom kao klasnim neprijateljem, mnogo ranije nego što se on odlučio na otvorenu saradnju sa okupatorom i kvistlinškom vladom u Tirani. Time se front samo učvršćivao, a Nacionalno-oslobodilački pokret, predvođen KPA, nepotrebno izolovao, pretvarajući se umesto u široke organizacije narodnog otpora u komunističke jedinice za oružanu borbu. To je i onemogućavalo stvaranje Glavnog štaba NOP Albanije i potrdilo jasnu odluku Beogradske konferencije KPA da se odmah pristupi njegovim osnivanju i formiranju krupnih operativnih jedinica Narodnooslobodilačke vojske.

A onda je sprovođenje ovih odluka direktno stavljeno u zavisnost od mogućeg sporazuma sa Bali Kombtarom, na koji se rukovodstvo KPA odlučilo u leto 1943. godine, suočeno sa sve snažnijim uticajem nacionalističkog pokreta u gradovima i selima Albanije. Međutim, još u martu, Svetozar Vukomanović-Tenke je u Labinotu, sedištu CK KPA, ukazivao rukovodstvu albanske revolucije na pogrešnost takve strategije. U *Beleškama* o ovim razgovorima, Tempo je napisao:

«Nedolžno formiranje Glavnog štaba Albanije, (radi se o objavljivanju imena najuglednijih vojničkih i političkih ljudi Albanije koji bi ušli u Glavni štab i koji bi tako izišao iz dotadašnje anonimnosti), ne čekajući na pregovore sa Bali Kombtarom. Bali Kombtar je intenzivno organizovao svoju vojsku i namjerno zadržavao pregovore sa narodnooslobodilačkim pokretom. Ne formirajući odmah Glavni štab narodnooslobodilačke vojske značilo je za nas razlika sa Bali Kombtaru i njegovim izdajničkim planovima. Međutim, ovo nije shvatao dio CK KPA na čelu sa Enverom Hodžom. Oni su mislili da treba prvo da zavremeno pregovore sa Bali Kombtarom i da posle pristupimo formiranju Glavnog štaba... (Dokument br. U965, Arhiv CK SKJ)

Albanski revolucionar Panajot Pijaku, u sećanjima (koja se pesama ratom čuvaju u Arhivu SKJ) kaže da je «Koči Džodže dao punu podršku predstavama Tempoa...». «Koči Džodže je rekao da bi se upravo time posuđio da svi pošteni ljudi iz Bali Kombtara priđu narodnooslobodilačkom pokretu».

Pijaku posebno posebno ističe stav Envera Hodže prema Bali Kombtaru, koji su podržali i članovi Politbiroa Sejfjula Madišova i dr Imor Dišnica. «Enver je, između ostalog, rekao da ni Tempo ni Koči ne poznaju dovoljno situaciju u Albaniji. Za Koči Džodžu je dodao da je slabo informisan zato što je do sada bio u zatvoru. Mi ne samo što ne smemo da raskrinkavamo Bali Kombtar, već treba svim snagama da se borimo za njegovo pripajanje narodnooslobodilačkom pokretu. Time bismo obezbedili puno jedinstvo naroda i trasirali put za opšti ustanak...»

Kod neposrednim uticajem Envera Hodže Glavni odbor Narodnooslobodilačkog pokreta odlučio je početkom jula 1943. da uputi zvaničnu delegaciju na pregovore sa vođstvom Bali Kombtara. U delegaciju su određeni: dr Imor Dišnica, član Polit-

biroa CK KPA i Mustafa Dimiši, član Glavnog odbora. Pregovori su prema zvaničnim albanskim izvorima počeli 26. jula u selu Tapiza, nedaleko od Tirane. Prema *Istoriji Albanske partije rada* (1971) delegacija je dobila zadatak da od Bali Kombtara zahteva: da se odmah uključi u borbu protiv okupatora i prekine sukobe sa Nacionalno-oslobodilačkim pokretom i KPA, da svoje redove očisti od fašista i prestupnika, da prizna narodnooslobodilačke odbore i prihvati učestvovanje u Nacionalnooslobodilačkoj konferenciji pomirenja, na kojoj bi se razmotrili i rešili svi problemi koji onetaju ujedinjavanje ova dva pokreta.

Kako je i zašto došlo do preokreta u stavovima ove delegacije zvanična istorija partije ne objašnjava, a to nije ušlo ni Enver Hodža ni u jednom od svojih mnogobrojnih sećanja. Očigledno je, međutim, da su se pregovarači dogovorili da se konsultuju sa rukovodstvima obe predoaga dveju strana i da pregovore nastave 1. avgusta.

CK KPA, odnosno oni njegovi članovi koji su u Labinotu ostali sa Enverom Hodžom i Mitadinom Popovićem, očigledno su bili protivničiji ove delegaciji. Da je moguć sporazum ocenili sa nepoverom Bali Kombtara, pa su na nastavak poslali svog prvog čoveka Mihat-beg Frašenja. Nacionalnooslobodilački pokret nije imao nikakvih objektivnih razloga da čini ustupke Bali Kombtaru, a pogotovo da prihvati njegov nacionalistički diktat Partizanski pokret dobijao je, pored svih kolebanja i lutanja, konture narodnooslobodilačkog rata sa organizovanim vojskara. U julu je konačno formirao i Glavni štab, krenuo se i sa osnivanjem Operativnih štabova po zemlji, a pripremao se stvaranje prve udarne brigade. Pokret je praktično komandisao veliki deo južne i srednje Albanije, a počeo je sa uspostavljanjem baza i u severnim predelima.

Pa ipak, delegacija Glavnog odbora prihvatila je, naravno u ime KPA, predloženi tekst Deklaracije o štabu, od kojega kojeg treba svaglaviti u potpunosti odvojeno u skladu sa Bali Kombtarom. To je bilo prvom kompromisno pred nacionalističkom vođstvom Bali Kombtara, naravno, nije se on uklapao u Nacionalnooslobodilački pokret. Kako je to izjavio Enver Hodža nego se ovaj otpor i otpornost organizacija Bali Kombtara.

U *Vešticama* izdatim neposredno pre pogibije Nacionalnooslobodilački pokret nije pominjan. Nacionalnooslobodilački pokret nije pominjan u borbu protiv okupatora. Međutim, u vreme narodnog rata — narodnih odbora, predviđalo se osnivanje odbora nacionalnog spasa. I u samom vrhu pokreta trebalo je osnivanje Glavnog nacionalnooslobodilačkog odbora, a umesto njega nastalo je formiranje «Komiteta nacionalnog spasa», sa po šest predstavnika jedne i druge strane. Taj komitet imao bi karakter privremene vlade i praktično bi omogućio povratak starog društvenog sistema u Albaniji, naravno uz pomoć zapadnih saveznika, u prvom redu britanskom intervencijom. U takvim uslovima narodu bi ostalo da se izjasni da li je za povratak kralja Zogua, ili za buržoasku republiku.

O pravim dimenzijama odricanja od revolucije govorili su i drugi ustupci Bali Kombtaru. Ukidao se partizanski pozdrav: «Smrt fašizmu — sloboda narodu» i uvodio nacionalistički: «Slo-

boda ili smrt«. A da paradoks bude veći, uprkos svim dokumentima, predstavnici KPA prihvatili su velikoalbansku koncepciju Bali Kombtara o budućim granicama zemlje istovetnim sa onima koje je sadržavala fašistička Albanija, sa delovima jugoslovenskih teritorija.

Prema svedočenju Panajota Pljakua, Enver Hodža je bio pravovremeno obavешten o toku ovih pregovora i to preko Bećira Balukua, koji je bio odgovoran za obezbeđenje tih pregovora. Po povratku delegacije, Enver Hodža je čestitao dr Imeru Dišnici na 'uspehu u pregovorima sa balistima'. Samo je Koči Džodze, čitajući tekst Deklaracije rekao ozlojeđeno: »Ovo je izdaja!«

Politbiro je, zatim, posle žučne diskusije odlučio da se ovaj sporazum odbaci i da se Deklaracija poništi na sednici Glavnog odbora Nacionalno-oslobodilačkog pokreta. Zaiaganje Koči Džodze da se dr Imer Dišnica isključi iz Politbiroa kao izdajnik revolucije nije usvojena i on je u najvišem partijskom rukovodstvu ostao još devet meseci.

Mada zvanična partijska istorija tvrdi kako je Enver Hodža bio taj koji je odmah odlučno reagovao i osudio Dišnicu zbog prihvatanja sporazuma kojim se »odrekao rukovodeće uloge Partije u narodnooslobodilačkoj borbi« i osudio ga za izdaju, dokumenta iz toga vremena otkrivaju posve drugu njegovu ulogu u ovom pakiranju sa nacionalistima. Već je rečeno da je generalni sekretar bio neposredno obavешtavan u toku pregovora. Četiri dana posle postizanja sporazuma kada je već sve bilo rešeno, u pismu koje je poslao Dišnici Enver ga upozorava: »Ne zaboravlaj interese naše partije, ona treba da bude to što je bila: organizator i rukovodilac narodnooslobodilačke borbe, a ne nekakva frakcija u toj borbi«. A tri dana kasnije, u drugom pismu Dišnici, on je mnogo oštrije: »Ti si se u potpunosti stavio na poziciju Bali Kombtara... Sporazum koji si potpisao u potpunosti nanuša našu političku liniju i osuđen je od strane Centralnog komiteta«. (*Istorijska Albanske partije rada*, str. 185)

Sve se to događa tek posle oštire reakcije većine u rukovodstvu na tekst Deklaracije, koju je Bali Kombtar odmah izlepio po gradovima i selima Albanije, kako bi kompromitovao Nacionalno-oslobodilački pokret i KPA, obavezujući ih time na poslušnost prema političkom vrhu nacionalističkog pokreta. Enveru Hodži su bila potrebna pisma da bi prikrio svoju ulogu u ovom postu, pa je razumljivo što ih zvanična albanska istoriografija uzima kao ključna za tvrdnju o Enverovim »čistim rukama« u ovoj kapitulaciji pred nacionalistima.

Da je situacija bila drukčija potvrđuje uporno protivljenje Envera Hodže da se pregovarači Nacionalno-oslobodilačkog pokreta isključe iz rukovodstva i partije, do čega je došlo tek u maju sledeće godine. Tako su oba člana delegacije ostala na svojim funkcijama u rukovodstvu pokreta i posle Druge konferencije u septembru, iako je sporazum koji su oni potpisali odbačen.

Epilog se odigrao na poznatom Beratskom plenumu, na kome je na dnevni red postavljena velikoalbanska politika Envera Hodže i grupe oko njega. To je bilo krajem novembra 1944. u jeku završnih operacija za oslobodjenje Albanije. Panajot Pljaku o

tome kaže u svojim beleškama: »... Oštro su kritikovane greške počinjene na Konferenciji u Mukji (sporazum sa Bali Kombtarem — pr. autora) i neispravna politička orijentacija koja je tada bila zauzeta. Osuđeni su oportunistički stavovi dr Imera Dišnice (isključenog iz Politbiroa u maju 1944. — pr. autora), koji je u pregovorima sa predstavnicima organizacije Bali Kombtara pristao da 'velikodušno' подели s njima uspehe koje su u narodnooslobodilačkom ratu postigle jedinice NOV. Kritikovani su i Enver Hodža i Sejfula Malešova, koji su se slagali s njegovim stavovima i podržavali ga«.

Svoj oportunizam i kolebljivost oko velikoalbanske politike i paktiranja sa Bali Kombtarem, Enver Hodža je pokušavao da prebaci na uticaj koji je dotadašnji predstavnik KPJ Miladin Popović imao na njega, tvrdeći da su u pitanju bili njegovi pogledi na Bali Kombtar i na politiku koju treba voditi prema Kosovu i Metohiji. To je naišlo na osudu članova CK, pošto se znalo da je Enver Hodža mnoge stvari radio prikrivajući se iza autoriteta Miladina Popovića. Članovi CK su ukazivali da je razlog Enverovog stava bio u njegovom niskom teoretskom nivou i nedovoljnoj političkoj izgrađenosti. Sem toga, kako je konstatovano, on je u Politbiroju ignorisao radnike (Tuka Jakovu, Krista Temelka i Pandi Krista), a oslanjao se na intelektualce poznate po pogrešnim pogledima na nacionalno pitanje.

Posle bespoštedne samokritike Enver Hodža je ipak, ostao na čelu CK KP Albanije, obećavajući da će se ubuduće držati usvojene linije rukovodstva.

Međutim, već u junu 1946, čim se osetio sigurnim na mestu generalnog sekretara, on je zatražio da se preispitaju odluke Beratskog plenuma i kritika tada izrečena o njegovim stavovima. Za to nije dobio podršku ni tada, kao ni na februarskom plenumu 1948. godine, kada se većina u rukovodstvu takođe usprotivila njegovoj antijugoslovenskoj politici. Tek posle Staljinovog napada na Tita i lomljenja otpora radničke grupacije u Politbiroju, plenum CK KPA je u septembru 1948. uspeo da označi Beratski plenum kao »antimarksistički« a njegove odluke proglasio ništavnim.

Jugoslovenski sindrom u APE

Razlogi za ovakvo ukorenjivanje nacionalizma i za prihvatanje velikoalbanske sovinstičke politike kao sopstvene, višestruki su. Pored već rečenog, oni leže i u poreklu, shvatanju i ličnim osećanjima i opredeljenjima vodećih intelektualaca u albanskom političkom vrhu.

Nije slučajna bila Enverova netrpeljivost prema radničkoj grupi u Politbiroju CK KPA, koja se, uostalom, prva i našla na spisku političke i fizičke likvidacije, posle Enverove orijentacije na staljinističku unutrašnju i velikoalbansku spoljnu politiku, ostvarivanu pod Staljinovim skutom. Takođe, nije bilo slučajno što je generalni sekretar na sve načine štutio i nacionalističku opredeljenost dr Imera Dišnice i buržoasko-demokratsku orijentaciju Sejfula Malešova, neposredno posle rata, kada se odlučivalo o

državnom i društvenom ustrojstvu u Albaniji. I u jednom i u drugom slučaju Enver Hodža je bio istomišljenik sa protagonistima te politike i menjao je tlaku, ali ne i ćud. Činio je to pod pritiskom većine i proleterskog jezgra u Centralnom komitetu kao i uticaja koji su u to vreme imali predstavnici KPJ u albanskom rukovodstvu.

Reč je o ljudima iz imućnih slojeva, koji su obrazovanje stekli na Zapadu, tamo se formirali kao ličnosti, i u spleta zamršених istorijskih okolnosti u kojima se permanentno nalazila njihova zemlja, rešenje albanskog pitanja na Balkanu videli u ostvarenju Velike Albanije sa svim teritorijama na kojima je tokom vekova bilo albansko življa.

U knjizi *Poseban slučaj — Albanija*, objavljenoj 1980. godine u SR Nemačkoj, naučni saradnik Instituta za pitanja jugoistočne Evrope u Minhenu, inače albanolog, Bernard Tenes, napisao je:

»Ni Marks, ni Engels, ni Lenjin, pa ni Staljin, nisu služili za primer Enveru Hodži, makar koliko se on pozivao na njih. Ako je i bilo primera bilo je to, u prvom redu, tradicionalna RILINDJA — nacionalni preporod. Ona je predstavljala bazu nacionalističkoj dogmi 'komunističkog' šefa partije, njegovoj političkoj, privrednoj i kulturnoj nezavisnosti Albanije; prevladavanju unutrašnjih rascepa albanskog društva, usled jake centralističke politike, a u cilju prevaziđenja načina života zaostalog iz potstoga dionice turske vladavine. Sticanje 'nacionalnih svojstava' Albanaca — to je bila i ostala žarišna tačka Hodžine ideologije, koju je on svim silama pokušavao da sprovede. Lenjinov postulat: nacionalan po obliku, a socijalistički po sadržaju, Enver Hodža je okrenuo u naličje: nacionalizam je postao sadržaj, a socijalizam forma, kojoj je providna promena uviek davala slabi otsjaj prave isinice.

Iako se slozili, ili ne slozili sa ovakvim razmišljanjem, ali je neosporna činjenica da je nacionalizam obeležio Enverovu četiri decenije dugi opšti vladavine u Albaniji, i da se ovakva politika nastavlja i danas, pod nastavljenom vladavinom Alijama, kao i u toj veći koji se šifatski prenosi u budućnost.

U vodenoj gradu Envera Hodže, u čučejskom domu u Điraku, glavnom gradu najveće vođe svih balkanskih nacija, postoji i taj čuveni komunist koji objašnjava ličnu Enverovu preokupaciju velikonalasotivim pravima još od mladalačkog doba. Reč je o licejskom likovničaru iz 1936. godine, iz kojeg se saznanje kako on protiskazuje svome narodu budućnost zasnovanu na »pomeraanju granica duboko u Grčku, na Kosovo i u Makedoniju, preko Crnog mora i južne Srbije i dalje preko Rumeljskih brda«. Nad je napisan na francuskom jeziku, a kustos muzeja ga prikazuje kao »dragoceno sverdočanstvo dubokog patriotizma, usađenog od malih nogu u čoveku, kome je istorija odredila da postane neprikosnoveni vođa svih Albanaca».

Težnja mladog intelektualca za ujedinjenjem Albanaca, u vremeima stalnih nasrtanja tuđina, prirodno je i normalno patriotsko osećanje. Međutim, mladi korčanski licejac francuskog usmerenja, veličanju svoga naroda suprotstavlja nipodaštavanje drugih a u prvom redu južnoslovenskih naroda, svojih suseda.

Šest godina kasnije, po povratku u Albaniju sa studija u Parizu i diplomatskog službovanja u Brislu, Enver Hodža, već revolucionarno opredeljen, obnavlja snove o sopstvenoj misiji na ujedinjenju svih Albanaca. Nad grobom zemijaka, borca za nacionalni preporod iz prošlog veka, on se 1936. godine zaklinje da će se do kraja života boriti za procvat domovine i stvarno ujedinjenje albanske nacije». Tu zakletvu *Istorija Albanske partije rada* izdaje kao veštiti činjam iz prošlosti radničkog i komunističkog pokreta u toj zemlji!

Može se stoga samo zamisliti kako se intinno Enver Hodža osećao kada je na sastanku ujedinjenja, a zatim i na Zemaljskoj konferenciji KPA, iskreno da se saglašava sa kritikom svojih stvarnih opredeljenja. Tada je, međutim, bilo važno steći poverenje predstavnika KPJ, čiji je uticaj na tek okupirane albanske komuniste, razjedinene rivalstvom, anarhizmom, pa i usko nacionalističkim podcijama na Gege (severnjake) i Toske (južnjake), bio odlučujući. Ali, koliko je vodio računa u sopstvenoj karijeri, koliko se Enver Hodža nije mogao obuzdavati u svakoj od prilika kada je trebalo pokazati sopstvenu odbojnost prema susediama, i poverenost idejama o ostvarenju Velike Albanije.

I mada se u nastalim borbama u albanskom rukovodstvu između internacionalističke i nacionalističke linije, uvek priklanjao većini, bez obzira na njena surotna opredeljenja, on je duboko u sebi zadržavao šovinizam i mržnju, prikrivajući ih verbalnim zaklinjanjima u prijateljstvo i bratstvo sa susednim narodima, sve dok mu je to donosilo opipljive koristi. Mnoge godina kasnije obnavljajući sećanja na ratni period, on će sukobe sa Tempom i drugim predstavnicima KPJ, kao i sa proleterskim jezgrom u rukovodstvu KPA, opisivati tako što će beskompulzno izliti sav svoj jad i svu nataloženu mržnju, prema susediama jugoslovenskom narodu i KPJ. (*Vidi: Titoisti*, 1980)

Jugoslovenski sindrom bio je i ostao prisutan u svim etapama stvaranja i organizovanja KPA, u toku nje i razvoja revolucije, stvaranja i unutrašnje organizacije albanskog društva u posleratnom periodu ali i u kasnijim periodima unutrašnjeg razvoja, u cilju uspostavljanja novog revolucionarnog kadrovanja i stvaranja novog naroda u licju saveznika i njihovom menjanju, a nekada i u ukroćivanju i ukroćenju albanske politike u posleratnoj situaciji mlade izolacije i osuje svog naroda.

Može se zamisliti da Enver Hodža nije bio zadovoljan i vidio se spoznajom da su ga odabrali i na vrhu revolucije, partije i države očuvati govornici koje je izvreo iz dubine duše. Njega su za prvog čoveka u privremenoj CK odredili Miladin Popović i Isak Mlogoda, predložio ga u letoće 1942. godine za organizatora Zemaljske konferencije i budućeg generalnog sekretara KPA.

Jugoslovenski predstavnici, posebno Velimir Stojnić, izvlačili su ga iz nevolja u koje je upadao pogrešnom i antimarksiističkom političkom, posebno zbog izraženog nacionalizma i buržoaskih pogleda na nacionalno pitanje i uređenje albanskog društva. Samo njihov autoritet sprečio je većinu u CK KPA da ga, najpre na Beogradskom plerumu 1944, a zatim na janskom 1946. i februarском

1948. smene sa dužnosti generalnog sekretara, posle njegovih priznanja »da nije dorastao funkciji koju obavlja« i da »sam nije bio u stanju da organizuje ni jedan ozbiljniji posao«.

Obilje dokumenata dokazuje Enverovu nesamostalnost, potvorenost Miladinu Popoviću i njegovom nasledniku Velimiru Stojniću, a zatim i prvom poslaniku u Tirani Josipu Đerđi. To se vidi iz pisama Miladina Popovića CK KPJ i posebno Oblasnom komitetu KPJ za Kosovo i Metohiju iz ratnih dana, u kojima se on žali da mu »pored sveg staranja ne uspeva da osamostali Envera Hodžu kao generalnog sekretara.« jer ovaj »neće ništa da preduzme pre nego što od njega zatraži savet i mišljenje«. Na Beogradskom plenumu članovi CK otvoreno su pitali Envera: ko je bio generalni sekretar Partije on, ili Miladin, da bi u samokritici, u odsustvu Miladina Popovića, on priznao potpunu zavisnost od predstavnika KPJ, optužujući Miladina da ga je »ograničavao« u njegovoj samostalnosti. Naravno, da su svedoci zbivanja mislili drukčije i upravo Envera osudili za nesposobnost, nesamostalnost, udvorništvo i slabu idejnu spremu, što je bilo dovoljno da ode sa čelnog mesta u Partiji. Stojnić je većinu u CK uspeo da ubedi da su u pitanju »prolazne slabosti čoveka bez dovoljnog revolucionarnog iskustva, inače lično hrabrog i izuzetno vrednog« i da je najbolje da on ostane.

Ista situacija se ponovila i na plenumu 1946 na kome su kritikovane greške učinjene u izborima, u paktiranju sa nacionalističko građanskim strankama, čiji je vatreni pobornik bio Sejtula Malešova, a privrženik i sam Enver Hodža. I treći put, on je bio prinuđen da se spasava uz pomoć Jugoslovena i to u samo predvečerje Rezolucije Informbiroa, u februaru 1948. godine, kada je već uveliko služio Staljinovim interesima, suprotstavljajući se politici zajedništva sa Jugoslavijom.

Utuda je bila razumljiva Enverova upornost, »izražavana sve do njegovih poslednjih dana života, da izvesti Albance politički od ulaganja i da se ukloni iz političke »bajrota« u kojima oni nikad nisu bili glavni i jedini lideri.

Jugoslovenski službeni nije st. međutim, javijao samo zbog neposrednog uticaja predstavnika ZPP u ostranivanju revolucionarnih i nezavisnih albanskih država. On je smatrao Enveru Hodžu, stvariteljem kao utemeljivaču partije i revolucije, i kada je u pitanju bila istaknuta radničkog pokreta u Albaniji i pro neposrednog kontakata između komunističkih grupa u KPJ na Kosovo i Metohiji.

Čovek koji je postavio osnove komunističkom pokretu u Albaniji, koji je osnovao prvu marksističku grupu početkom dvadesetih godina bio je Ali Kelmendi, rođen u Đakovici, dakle u Jugoslaviji. I drugi veliki revolucionar, komunisti iz Skadarske grupe i pored Envera i Fadilja Hodže jedini dvostruki narodni heroji u Albanije i Jugoslavije, Emin Duraku, bio je iz Metohije odakle je otišao na školovanje u Albaniju. On je život i okončao u borbi sa okupatorom na tlu rodnog grada Đakovice. Istaknuti komunisti Korčanske grupe iz koje je ponikao i Enver Hodža, Vasilj Samo, jedan od tri ratna heroja koji nisu dočekali slobodu, bio je makedonskog porekla. I sam Koči Džodze, u čijoj je senci Enver Hodža bio sve dok ga nije streljao 1948. godine, mada Korčanin.

Imao je direktne veze sa Jugoslavijom. Njegovi roditelji dugo su živeli u Makedoniji, pa je Enver znao da kaže kako je Koči bio »više Makedonac nego Albanac«, pogotovo kada se ima u vidu njegovo zalaganje za zajedništvo sa Jugoslavijom i njegova nepomirljiva borba protiv Enverove nacionalističke politike. (E. H. Sa Staljinom).

Tok posle svih njih dolazi »južnjak« Enver Hodža. I mada su svi njegovi prethodnici nestali u vrtlogu rata, ili od mača *Komandanta*, nije bilo lako pod takvim teretom istorijskih činjenica nositi nezasluzeni orel »osnivača KPA« i »prvog revolucionara«.

Dođuše, ovakva porekla istaknutih albanskih revolucionara imaju i drugu stranu medalje. Ona su poslužila Enveru Hodžu kao potvrda »istorijske povezanosti« Albanaca iz Jugoslavije sa Albanijom, što se ogleda i u nastajanju i razvoju revolucionarnog pokreta u matičnoj zemlji. Pogotovo je to postalo »komercijalno« nakon događaja iz 1981. godine na Kosovu, pa nije slučajno što je stranim sredstvima informisanja posebno bila skrenuta pažnja na onaj deo biografije naslednika Envera Hodže i »enverizma«, *Đakuzi Alije*, u kome se podvraćeno njegovo poreklo sa Kosova odakle su mu roditelji prešli u Albaniju u vreme Balkanskih ratova.

Enver Hodža je iz istih razloga glorifikovao i »pomoć koju je na zahtev KPJ pružila ZPP, šaljući na Kosovo i Metohiju svoje kadrove, radi organizovanja partije i borbe u tim krajevima Jugoslavije«, kako on to formuliše u *Titoistima*. U pitanju je odista bila značajna intervencija usmerena na privlačenje Albanaca sa Kosova i Metohije narodnoslobodilačkoj borbi u uslovima velikoalbanske euforije u tom oцепljenom delu Jugoslavije, pripojenom fašističkoj Velikoj Albaniji. Njeni dometi su poznati. Više desetina albanskih komunisti, koji su tokom 1942. i 1943. godine dolazili u ovu oblast kao učesnici u novoosvojenim albanskim školama, ili direktno kao borci u partizanskim odredima stvarano u jednoj Srbiji i na komunističko-slobodilačkoj osnovi, značajni su mogli za iznenađenje i kao u narodnoslobodilačkoj borbi i reakcionarnoj terorističkoj vartici Albanije pod italijanskom, a zatim i nemačkom okupacijom.

Ali uterijat je uterijat, a i kadrovi nisu stizali nekako organizovanom akcijom OV KPJ, niti su dolazili na nekakav pravi prostor na kome bi se trebalo postaviti osnove partije i pokreta, čak ni među Albancima u tim krajevima. Na Kosovu i u Metohiji delovala je još pre rata snažna komunistička organizacija, u kojoj je bilo i Albanaca, koja je posebno pomagala upravo stvaranju jedinstvene partije u Albaniji, slanjem svojih najpouzdanijih i najposposobnijih ljudi (Miladin Popović, Dušan Mugoša). Oružana borba na Kosovu i u Metohiji takođe nije jenjavala, mada je u redovima boraca bilo srazmerno malo Albanaca.

Enveru Hodžu je, međutim, bilo potrebno da dolazak albanskih komunisti na Kosovo i Metohiju prikaže kao organizovanu akciju već konsolidovane KPA, a sebe kao njenog neprikosnovenog osnivača i lidera, koji je već tada brinuo o »stetnim albanskim zemljama«. Tako se stiče utisak kako je KPA već tokom 1942. i 1943. godine bila rešila sve svoje unutrašnje probleme, završila sa

organizovanjem narodnooslobodilačke borbe, pa je bila sposobna da pruži internacionalističku pomoć jugoslovenskim komunistima, koji su imali ozbiljnih teškoća u organizovanju otpora na Kosovu i Metohiji.» (*Titoisti*)

Dokumenta nastala ne juče, poput Enverovih »istorijskih bezbica«, nego u vremenu stvarnih događaja, pokazuju da je stvarnost za KPA bila posve drukčija. Trebalo je da protekne mnogo vremena (od novembra 1941. do marta 1943.) da bi se stiglo od odluke o ujedinjenju komunističkih grupa do Prve zemaljske konferencije i izbora legalnih partijskih organa. A zatim, valjalo je još četiri meseca natezanja da se formira Glavni štab Narodnooslobodilačkog pokreta (juli 1943), da bi se i kasnije nastavila lutanja u orijentaciji, izražena i u sporazumu sa nacionalističkim Bali Kombtarom, avgusta iste godine.

U takvim okolnostima o odlasku na Kosovo i u Metohiju odlučivali su, malene, samo komunisti koji su se na prelazak sami rešavali, najčešće razočaravani stanjem u KPA i njenim sporim prilagođavanjem uslovima narodnooslobodilačke borbe.

Sustinu i pravi značaj Enverovih današnjih tumačenja ove spone albanskih komunista poreklom sa Kosova i KPJ u toj Pokrajini otkrivaju akcije koje je CK KPA vodio tokom 1943. i 1944. godine za priključenje oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju — CK KPA, kako je to tada objašnjavana »iz tehničkih razloga, zbog nepostojanja veze sa CK KPJ«. A zatim i za podelu te partijske organizacije na komuniste Albanaca, koje bi trebalo vezati za CK KPA i komuniste srpske i crnogorske nacionalnosti, koji bi ostali članovi KPJ.

Značajnu ulogu u takvom razvoju trebalo je da imaju upravo komunisti koji su iz Albanije stigli na Kosovo i u Metohiju. Zbog stava većine došlo je do konfuzije u Oblasnom komitetu KPJ pa i do donošenja pogrešnih odluka. To se ogledalo i u izbegavanju da se proglasi partijske organizacije na albanskom teritorijama nepotpuno sa KPJ, već da potpisivani su KPJ pa se time oblikovala Komunistička partija Jugoslavije; zatim u odluci da se umesto Oblasnog komiteta osnuje Pokrajinski sa dva oblasna komiteta i promenjenim nazivom Metohije u Dukadins, što je podrazumevalo znatno širu teritoriju sa delovima severne Albanije (blatkovska Malesija) i otvaralo prostor za odvajanje Oblasnog komiteta Dukadina od onog na Kosovu.

Uznapao je posognut na puznatoj Bujanskoj konferenciji, 31. decembra 1943 — 2. januara 1944) održanoj na teritoriji današnje Albanije, prilikom osnivanja Prvog Narodnooslobodilačkog odbora za Kosovo i Metohiju. U originalnom tekstu na albanskom jeziku Rezolucije o osnivanju ovog odbora stoji: »za Kosovo i Dukadins«. Tada je u dokumentu o razvoju narodnooslobodilačke borbe na ovom delu jugoslovenske teritorije izražena rešenost da se ostvare »vekovne težnje Šiptara sa Kosova i Metohije za priključenje Albaniji«.

Danas se u nas vode važne rasprave o ovom događaju u kojemu se ističe ili negira uloga KPA u donošenju takvog dokumenta. Dok jedni tvrde da današnje Enverovo priznavanje samo Bujanske rezolucije, a ne i odluke Oblasnog narodnooslobodilačkog

odbora Kosova i Metohije iz juna 1943. o priključenju Srbiji kao autonomne oblasti, samo potvrđuje njegovu neposrednu uključenošću u »nacionalističku i separatističku zaveru ostvarenu u Bujanu«. Drugi, pak, smatraju da je u pitanju pogreška Oblasnog komiteta KPJ, njegovo nesnalaženje u datoj situaciji, a nikako upletenost i neposredno učešće albanskog rukovodstva u formulisanju i usvajanju secesionističkog dokumenta o razbijanju Jugoslavije.

Istorija ličnog emocija daje svakako pravi odgovor na postavljenu dilemu. Neke okolnosti i događaji koji su prethodili Bujanskoj konferenciji i onome što se na njoj događalo, ipak, već danas bacaju svetlo i na odnos KPA prema ovom događaju.

Pređo već pomenutih zbivanja na samom Kosovu i Metohiji, Milutin Popović sredinom 1943. godine u ime CK KPA postavlja pitanje budućnosti Kosova i Metohije u pismu koje šalje Titu preko Ivana Milutinovića, a koje ovaj dobija tek na Drugom zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu. Zahtev prema kome obe partije treba da izmene odnos prema Kosovu i Metohiji, bio je rezultat dugih i živčnih diskusija u rukovodstvu albanske revolucije oko priključenja Kosova i Metohije Albaniji. To se videlo u raznim delovima koje je sredinom 1943. Svetozar Vukmanović vodio sa albanskim rukovodstvom, pomeno sa Enverom Hodžom (i Miladinom Popovićem), oko predloga za veštanje CK KPJ za Kosovo i Metohiju za CK KPA, a potpisano Glavnog štaba Narodnooslobodilačkog pokreta u toj oblasti, za koji se u CK KPA smatralo da treba da bude potčinjen Glavnom štabu Albanije i sl.

Najzad, sukob do kojeg je došlo između Teropa i CK KPA zbog pokušaja albanskih partizana da u Srbiju nakon kapitulacije Italije u septembru 1943. uvedu albansku vlast, eliminišući Makedonce i njihove saveznike, otkriva da rukovodstvo KPA smatra kako još uvek ne može ustupiti komunistima, gitanjima i drugima granicu Velike Albanije.

Činjenica delegata Teropina konferencije ohrabruje da se predlozi razgovara o osnivanju Oblasnog Komiteta i Metohije od Jugoslavije. Predložak činjenica da je prvi Narodnooslobodilački odbor odgovoran za osnivanje prvog jugoslovenskog granica, ohrabruje i Teropa da prizna karakter ovog političkog rukovodstva kao narodnooslobodilačke borbe, jer u pitanju nije bio organ narodnooslobodilačke borbe, nego ulazna organizacija na Kosovu i Metohiji. Od ukupno 11 delegata na Konferenciji je bilo samo 7 predstavnika teropinog partizanskog odbora, dok je formalno samo najredovan Teropin odbor sa Kosova i Metohije albanske narodnosti predstavljao kao takav na teritoriji Albanije došao u te krajeve, i praktično se i dalje smatrao delom KPA. Ova toga, voljom osnivanja karakter ovog albanske revolucije politički je prisustvo na samom vrhu. Je legata iz albanske Malesije (jedna petina), nego i predstavnici Plava i Gusinja!

Poznat je stav CK KPJ o ovom secesionističkom delu Rezolucije iz Bujana, izložen u pismu upućenom Oblasnom komitetu KPJ Kosova i Metohije u martu 1944. godine. Taj dokument i formalno je anuliran odlukom Oblasnog odbora iz jula 1945. o ostajanju Kosova i Metohije u granicama Jugoslavije i u okviru federalne republike Srbije sa punom autonomijom. Ali, za Envera

Hodzu je do kraja života postojala samo Rezolucija iz Bujana, kao »izraz slobodne volje Albanaca sa Kosova da se pripoje Albaniji«. Ta Konferencija se i danas slavi u Albaniji kao »veliki datum u istoriji albanskog naroda«, dok je sve drugo što se posle nje zbivalo jednostavno prećtano.

Stoga, teško da se može argumentovano tvrditi da su u Bujanskom aktu otcepljenja Kosova i Metohije od Jugoslavije, ruke Envera Hodže i CK KPA iz toga perioda sasvim čiste. Pogotovu kada se zna da se albansko rukovodstvo Bujanskim dokumentom praktično oglušilo o upozorenja CK KPJ, izražena u pismima od oktobra i decembra 1943, da su njegovi zahtevi i predlozi o rešavanju teritorijalnih pitanja u jeku narodnooslobodilačke borbe štetni, i da vuku vodu na mlaz nacionalista.

Valja pri tome imati na umu da je u septembru 1943. na Kosovu formirana Druga prizrenska liga, pod budnim okom Hitlerovih emisara, sa secesionističkim programom otcepljenja Kosova, Metohije i drugih jugoslovenskih krajeva naseljenih Albancima i njihovim zadržavanjem u granicama Velike Albanije. Tako su i formirane krupne naoružane fašističke jedinice Albanaca za odbranu tih krajeva od prodora Narodnooslobodilačke vojske. Najistaknutije ličnosti iz ovog »Nacionalnog kongresa Albanaca«, bili su istovremeno članovi vlade u Tirani, vojni i policijski funkcioneri Albanije, kao marionetske države u okvirima Trećeg Rajha.

Bujanska rezolucija, odnosno njen secesionistički stav, pravdan je u rukovodstvu Kosova i Metohije, posebno u delu koji su činili povratnici sa školovanja u Albaniji, kao pokušaj da se parira programu Druge prizrenske lige i ograniči njen uticaj na šiptarski živalj. Enver, međutim, ne vidi u njemu izraz pogrešne procene trenutka, nego trajno opredeljenja Albanaca izvan granica Albanije za pripajanje matici zemlji.

Enver Hodža, naime, nikada nije prestajao da pokreće pitanje izdvajanja Kosova i Metohije iz sastava Jugoslavije i njihovog priključenja Albaniji. On je to činio u svim prilikama susreta sa jugoslovenskim rukovodiocima, pa i za vreme boravka u Jugoslaviji 1946. kada je vodio razgovore sa predsednikom Titom. Poznato je falsifikat tih razgovora, koji je on napravio u *Titoistima*, rečujući da posle smrti Tita nema svedoka onoga što se zbivalo tokom njihovog susreta »u četini oka«. Međutim, postoji zvanična beleška Josipa Đerde o tom razgovoru, koju je on po objavljivanju *Titoista* obelodanio, kao jedino pisano lice, čuvajući prevodno sa albanskog na srpskohrvatski i obratno. Njome je demantovana podvala o Titovom obećanju da Kosovo i Metohiju priključi Albaniji, a sve što je na tu temu rečeno tom prilikom svodilo se na buduće ustrojstvo Federacije između Jugoslavije i Albanije, u kojoj je bilo moguće od Albanije i Kosova i Metohije stvoriti jednu federalnu republiku. Kako od federacije nije bilo ništa, to su i takvi projekti postali besmisleni.

Opsesija Kosovom i Metohijom vidljiva je i u Enverovom osvežavanju susreta sa Staljinom, koje je od 1947. godine imao u više prilika. Tako on opisuje tobožnje Staljinovo interesovanje za Albance na Kosovu i Metohiji i za njihov uspeh »da izegnu slovensku asimilaciju«. Albanski vođa ne nalazi za shodno da pomene

revolucionarnu borbu Šiptara na Kosovu, niti njihova dostignuća u nacionalnom preporodu dostignuta u okviru autonomne oblasti u novoj Jugoslaviji. Umesto toga on Staljinu objašnjava kako je »njihov spas bio u kompaktnosti i visokom stepenu patriotizma, koji su uvek ispoljavali prema matičnoj zemlji«.

U istom delu (*Sa Staljinom*, 1979) on ne skriva svoje nazore o nacionalnom pitanju i posebno o odnosima prema Južnim Slovenima. Tako na Staljinovo pitanje: kakav je sastav albanskog naroda i ima li manjina srpske i hrvatske narodnosti, on odgovara: »Naš narod u velikoj većini čine Albanci; takođe postoji grčka nacionalna manjina (otprilike 28.000 ljudi) i vrlo mali broj Makedonaca (sve zajedno pet malih sela), ali nema ni Srba, ni Hrvata«...

Providno je zašto je Enver Hodža osećao potrebu da posle mnogo decenija Albancima prikaže kako tobožnjim nonšalantnim ćaskanjem sa sebi ravnim Staljinom pokreće i teme o nacionalnim odnosima u Albaniji i o budućnosti Kosova i Metohije. Valja uveriti podanike da je Staljin još u toj 1949. godini odobravao njegove ideje o asimilaciji nacionalnih manjina u Albaniji, koje je on ubrzo i sproveo u delo na najsuroviji način. S druge strane, pominjanje minornog broja Grka i Makedonaca, treba da predstavlja odgovor svima onima koji s pozivom na zvanične albanske statističke podatke iz toga vremena tvrde da je i jednih i drugih bilo mnogo više, kao i etničkih grupacija Srba i Hrvata, naravno.

Povezivanjem sa Kosovom i Metohijom, odnosno sa Albancima na toj teritoriji, Enver Hodža uspostavlja kontinuitet sopstvene politike na ostvarivanju etnički čiste Albanije i na borbi za proširivanjem njenih granica pozivajući se i na parolu: albanske zemlje — Albancima.

Stoga je i razumljivo što su u događajima posle 1948. godine stalno eskalirali veliki albanski apetiti rukovodstva iz Tirane. Čak i u godinama izvesne normalizacije odnosa sa Jugoslavijom, posebno posle 1968. godine, maksimalno se konstitila pogodna situacija bezrezervnog omogućavanja kontakta Albanije sa Albancima na Kosovu i Metohiji za njihovu indoktrinaciju u duhu otcepljenja od Jugoslavije i pripajanje Albaniji, uz pojačani pritisak nad srpskim i omogorskim živiljem za iseljavanje sa tog područja, što je bilo praćeno i sve većim lotojem albanskih doseljavanja u ove krajeve.

Efekti su postali jasni kada su u proleće 1981. godine buknule pobune kosovskih separatista. Sedmi kongres Albanske partije održan u jesen iste godine, otvoreno proklamuje »program ujedinjenja svih Albanaca«, čime daje punu podršku kosovskim separatistima. Od tada ni jednim retkom iz Albanije nije došla osuda genocidnih akcija albanskih nacionalista na Kosovu prema drugim narodima i narodnostima koji tamo žive. Naprotiv, sam Enver Hodža, u poslednjim godinama života vaskrsava nacionalističke težnje i planove predaka, pa sklapa savez i sa emigrantskim nacionalističkim i antikomunističkim organizacijama, ne samo Albanaca, nego i Hrvata, pa i Srba, u jedinstvenom cilju destabilizovanja i raspada Jugoslavije.

Menjanje saveznika zbog odnosa sa Jugoslavijom

U objašnjavanju razloga za albansko priklanjanje dvema velikim socijalističkim zemljama SSSR-u i Kini, mnogi analitičari u svetu ukazuju na prirodu režima u Tirani. Tako će se utvrditi da je Enver došao u sukob sa Hruščovom, krajem pedesetih godina zato što je ovaj osudio Staljina i 20. kongresom KPSS započeo proces destaljinizacije u Sovjetskom Savezu. Oni, takođe, uključuju da se Tirana okrenula Pekingu, početkom šezdesetih godina, zato što je upravo tada u Kini cvetao Maov radikalizam, izražen u politici »velikog skoka« i »naoružanih seoskih komuna«, kao osnovu socijalističkog društva u toj zemlji. Potvrdu za to nalaze u veoma brzom albanskom kopirajućem značenju Maove »kulturne revolucije« iz sredine šezdesetih godina, kao što su: uklanjanje činova u albanskoj vojsci, zavođenje obaveznog fizičkog rada za funkcionere i diplomate, progon »nepodobnih« kadrova, i sl.

Sigurno je da je staljinistički sistem u Albaniji tražio potvrđivanje u praksi onih čiju je zaštitu i obilnu materijalnu i vojnu pomoć uživao. Tako je i da Enver Hodža nije prihvatao politiku 20. kongresa KPSS, jer je ona ugrožavala njegov sistem vladavine u Albaniji, što je očito pokazala partijska konferencija Tirane 1956. godine, tražeći njegovu odgovornost za likvidaciju revolucionarnih kadrova i razbijanje saveza sa Jugoslavijom.

Ali, ni njegov pritajeni otpor sprovođenju promena u Partiji i zemlji, ni njegov surov obračun sa delegatima Tiranske konferencije nisu dovodili u pitanje odnose sa Sovjetskim Savezom. Posle određenih čarki, naprotiv, dolazilo je do poseta najviših sovjetskih ličnosti Albaniji, uključujući i Hruščova, a zatim i do izgradnje pomorskih vojnih baza SSSR-a na albanskoj obali. Te države strateški interesi SSSR-a bili su važniji od ideoloških neslaganja, pa i od javnih »zgražavanja« Hruščova pred Titom i drugim komunističkim prvacima nad »Enverovim zlodjelima«.

Enver je toga bio svestan i samouvereno je u Korenu gušće svako poručio na promene u Partiji i zemlji. Ujenu je bilo značajno samo to da li se menja sovjetska politika prema Jugoslaviji u skladu s time, nastajali su sukobi, jer je dolazilo do poboljšavanja odnosa, zavisno od prirode sukobljavanja i mirjenja između KPSS i SKJ. Događalo se to u vreme Hruščova, ali i kasnije pod Brežnjevom. Kada je Enver Hodža pobijao normalizovanje odnosa sa SSSR-om, iako je u toj zemlji bio zaustavljen proces destaljinizacije posle pada Hruščova.

U knjigama *Hruščovljevi i Titoisti*, nastalim krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina, sam Enver Hodža je u prvi plan razloga za razlaz sa Sovjetskim Savezom stavljao obnovu i razvoj sovjetsko-jugoslovenskih odnosa. Dokumenta kojima će se ovaj pokazati da je to bilo tačno.

Kritika destaljinizacije, i uopšte Hruščovljeve »revizionističke« politike nastajala je u Albaniji tek onda kada je postajalo očigledno da povremena zaostajanja u odnosima Moskve i Beograda ne znače i povratak na staljinistički rat sa Jugoslavijom.

Enverove probuđene nade da se prošlost može vratiti, izazvane sukobljavanjima SKJ i KPSS oko mađarske drame 1956, nepotpisivanja Deklaracije komunističkih partija socijalističkih zemalja 1957. i zbog donošenja antidogmatskog Programa SKJ 1958, ubrzo su splasnule. Odnosi između Moskve i Beograda su se ubrzo poboljšali, u skladu sa produbljavanjem kritike Staljinovog načina vladavine i njegovih zločina u samom SSSR-u. Za Envera Hodžu to je bio dvostruki udarac: na njegovu politiku prema Jugoslaviji i na njegov sistem vladavine u Albaniji.

Pucanje šavova u dotada, činilo se, idealnim odnosima SSSR-a i Kine krajem pedesetih godina, bio je znak vladaru u Tirani da je novi saveznik istovetnih gledišta na pomolu. Pogotovo kad je moneta u obrbi za prevlast u komunističkom pokretu i u socijalističkom delu sveta između KPSS i KP Kine postao »revizionizam SKJ«. Upravo na kritici Kineza da Hruščov podržava jugoslovenski revizionizam i nastaje približavanje najveće i najmanje socijalističke zemlje, udaljenih hiljadama kilometara.

Ali, kasnije će se videti, da u tome ova dva čudna partnera nisu imali u vidu istog protivnika. Enver je, objavljujući rat »hruščovljevom revizionizmu«, produžavao neprijateljstvo prema Jugoslaviji. Mao je, pak, ciljajući na Tita, gađao u daleko važnijeg suparnika — u Hruščova i u moćni Sovjetski Savez.

A kada je posle decenije i po trajanja »prijateljstva na večna vremena« i njemu došlo kraj, ispostavilo se da se nešto tako moglo očekivati. Ovoga puta razlozi nisu kamuflirani posebnim ideološkim obiladama. U pitanju je bilo ugrožavanje albanske politike samoizolacije, kineskim otvaranjem prema svetu. Ono je podrazumevalo, i u praksi se to veoma brzo i ostvarilo, normalizovanje odnosa sa Jugoslavijom i razvijanje saradnje sa nesvrstanim pokretom, čiji je jedan od učesara bio, ko drugi nego Jugoslavija.

Tako je Enver, većim postepo ostajanje da snazi kineskog rivalstva prema SSSR-u i zadržavanje »dubokih neslaganja« sa KPSO Maove »teorije o tri sveta«, nada je podržavao kritiku sovjetsko-imperionalističke politike i njenog hegemonizma. U Tirani je uobičajeno da kod nezastavne zato što se dopustivost »pravilnih naučiteljskih manjih pogleda na prilike u savremenom svetu« podražavati da značito bi promenu albanskih odnosa prema drugima. Za to je, i pored Jugoslaviji, čiji je i izumotat »prijatelj« početku sedamdesetih godina, u Albaniji primijeno kao »izdajstvo vitalnih albanskih interesa«, pa je bilo samo pitanje trenutka u kom će se Enver Hodža odati i ovog savezništva.

Ucijanje je nastalo u vreme priprema i Titovog puta u Kinu, avgusta 1977. godine. Neobuzdani izlivi albanskog nezadovoljstva do te mere su kritirali Maove naslednike da su oni odlučili da prekinu tu igru. Kraj je poznat, kao i u ranijim prilikama: kineski stručnjaci preko noći su napuštali Albaniju, privredni odnosi su prekinuti bez ikakve obaveze dužnika da kredite vrate poverljivu. Dojučečačnji darodavci oglašeni su za »socijalimperialiste«, koji su »kao i Tito i Hruščov pokušali da pokore Albaniju«.

Tako se »jugoslovenski sindrom«, gotovo pune četiri decenije, koristio za ostvarenje dva osnovna cilja Envera Hodže. Prvi, za najčudovišnju osamu jednog naroda i to u vremenu ogromnih promena i masovnih ljudskih kretanja na evropskom tlu. I drugi, za odbranu poslednjeg bastiona staljinističke tvorevine, u njenom najogoljenijem i najprimitivnijem vidu.

Zablude o Albaniji

ranko pečković

Na osnovu mnogih oporih činjenica stiče se utisak da jugoslovenska naučna misao, pa i zvanična politika, malo znaju o Albaniji. To je, svakako, klanjan paradoksa, jer u vremenu u kome živimo cirkulacija ljudi i ideja je dostigla taj stepen da se nijedna zemlja, ma koliko bila udaljena od neke druge, ne nalazi, kako se to kaže, iza božijih leđa. Uprkos tome, mi veoma malo znamo o Albaniji, našem susedu sa kojim nas je istorija spojila, a današnjica, privremeno ili trajno, dovela u krug nesporazuma. Naša saznanja o Albaniji, koja su uvek prevagivala u koristi spoljne politike u odnosu na unutrašnju politiku, koja je za nas još uvek tabula rasa, zasnivala su se u prvom redu na govorima Envera Hodže i sada Ramiza Aljijua i njihovim referatima održanim na kongresima Albanske partije rada. Nešto memoarske literature bacilo je više svetla na vremena organizovanja Albanske partije rada i narodnoslobodilačkog pokreta u toj zemlji, ali je njihova upotreba, po prirodi stvari, ograničena.

Iako u svetu ima ponešto literature o tome, u našoj nauci i publicistici ne postoje utemeljenije i opsežnije studije o albanskom društvu, pa se teško može dočupati kakvo je stvarno političko raspoloženje pojedinih društvenih slojeva, kakvi su odnosi između partitokratije i religioznih albanskih zajednica, kakav je stvarni stanje albanskog partijskog i državnog rukovodstva u seljačkim, radničkim i intelektualnim sredinama, kakva je ekonomska situacija u zemlji, kakva je stvarna mislijeđa albanskih građana u Jugoslaviji, Sovjetskom Savezu, Kini i zapadnim zemljama, kakav je odnos prema socijalizmu i kapitalizmu, prema prošlosti, sadašnjosti i budućnosti Albanije, pa, vazume se, i prema njihovim sunarodnicima koji žive u Jugoslaviji. O sveranu tome i još kojekemu drugom, ne manje relevantnom, veoma se malo zna, u svakom slučaju nedovoljno da bi se mogle praviti pouzdanije projekcije o tome šta se sve može događati u Albaniji i oko Albanije i kojim će se putem ova zemlja kretati u budućnosti.

A Albanija zaista nije preko sedam gora i mora, već je tu pored nas. Može se reći da nas od Albanije odvaja jedna zatvorena granica preko koje se ništa ne vidi, da je u pitanju jedino »zatvoreno društvo« koje ne daje nikakve informacije o sebi, da je

kampanje iz Albanije, od govora Envera Hodže iz 1948. do njegove knjige »Titoisti«, ponavljaju uvek jedno te isto: da je Enver Hodža ranije govorio jedno (sve najbolje o Jugoslaviji), a sada drugo (sve najgore o Jugoslaviji). U suštini se time ništa ne kazuje ni dokazuje, pa se ne treba čuditi što nismo zadovoljni dejstvom naše propagande prema Albaniji, ili što još nismo u izlozima naših knjižara videli knjigu u kojoj bi bila razobličena suština Hodžinih »Titoista«. Kada bi metod poređenja onoga što je jedan političar ili državnik govorio u jednoj prilici i onoga što je govorio u drugoj prilici bio sam sobi dovoljan, onda bi mogli samo čući do zaključka da su govorili onako kako je to u određenim fazama odgovaralo njihovim interesima ili, u najboljem slučaju, interesima njihovih zemalja. Od proste »moralne« diskvalifikacije Envera Hodže, naša nauka, publicistika i politika su morali da, figurativno rečeno, odu hiljadu koraka napred da bi na svako konkretno pitanje, u jugoslovensko-albanskim kontroverzama, dali konkretan odgovor.

Isto tako predstavlja zabludu, u svakom slučaju pogrešnu premisu, insistiranje na moralnim vrednotama i kada se govori o raskidu Envera Hodže sa Sovjetskim Savezom šezdesetih godina i sa Kinom krajem sedamdesetih. Pravi razlozi su u nastojanju Envera Hodže da očuva ličnu vlast, a u određenoj mjeri i prostor za nezavisnu i vanblokovsku politiku svoje zemlje. Gasvin je sigurno da Enver Hodža nije okrenuo leđa Hruščovu zbog neslaganja sa njegovim ideološkim i političkim pogledima, već zbog bojazni da bi proces destalinizacije u zemljama tzv. socijalističke zajednice, ukoliko i kada uhvati maha, mogao ugroziti i njegov položaj. To je, takođe, razlog što je Enver Hodža napustio Varšavski ugovor, jer je intervencija u Čehoslovačkoj predstavljala svojevrsni momentum mori za njega i njegovu zemlju. Enver Hodža okreće leđa i Kini u vreme kada ona obnavlja odnose sa Jugoslavijom. Čak i da ga promena u Sovjetskom Savezu šezdesetih godina i u Kini u drugoj polovini sedamdesetih nije neposredno nagođavala, oni su bile u suprotnosti sa političkim sistemom i društveno-ekonomskim ustrojem u Albaniji u čijim je koordinatama Enver Hodža imao glavne uporišne tačke svoje lične vladavine.

3. *Zabluda o samoizolaciji* — Postoji jedna zabetonirana prečista o Albaniji kao zemlji koja se dragovoljno i nepromenljivo bacila od bitnog sveta. Tako Albanija ne učestvuje u političkim i evropskim inicijativama u političkoj sferi i na planu bezbednosti, ipak ona nije ogradila sebe neprobojnim kineskim zidom.

Pre svega, treba biti u vidu da je Albanija imala relativno veoma razučene odnose, u različitim fazama, sa Jugoslavijom, Sovjetskim Savezom i Kinom. Određeni razlozi, od kojih smo neke pomenuli, doveli su do toga da ona prekine saradnju sa tim zemljama.

Zabluda o samoizolaciji Albanije ili o presporom i gotovo zanemarljivom procesu otvaranja prema svetu nakon smrti Envera Hodže, takođe ne mogu da opstanu, jer je Albanija, uprkos skromnim ekonomskim mogućnostima i relativno malom političko-diplomatskom aparatu, dosta aktivna u proširivanju veza sa svetom. U vreme dok su se »albanolozi« razapinjali između teza da li

će Albanija krenuti na Istok ili na Zapad, ona je postepeno širila odnose i sa zapadnim i istočnim zemljama. Određene strateške implikacije, kao i razlozi ekonomske prirode doprineli su bržem i življem razvoju veza sa pojedinim Zapadnim zemljama, kao što su Grčka, Italija, Francuska, Švajcarska, neke od skandinavskih zemalja itd. Iza kulisa foku diplomatske sondaže koje bi mogle da dovedu do uspostavljanja diplomatskih odnosa sa SR Nemačkom (sporno je pitanje ratnog obeštećenja) i sa Velikom Britanijom (sporno je pitanje albanskog zlata u toj zemlji kao zadržane naknade za brodove potopljene u Krfskom kanalu). Uostalom Jugoslavija je doskoro bila na čelu liste spoljnotrgovinskih partnera Albanije. U novije vreme zapažen je nagli skok ekonomske razmene Albanije sa Čehoslovačkom. Došlo je do obnavljanja kontakata sa Kinom koji su vrlo značajni za Albaniju s obzirom na potrebu obnavljanja postrojenja podignutih u vreme prijateljskih odnosa sa tom zemljom.

U kojoj je mjeri pogrešna teza o samoizolaciji Albanije svedoče njene veze sa albanskom emigracijom u inostranstvu, bez obzira na njene ideološke i političke deobe. Isto tako, svedoci smo veoma prodorne albanske aktivnosti na političko-propagandnom planu. Dela Envera Hodže i uopšte zvanični materijali albanske partije i države plasiraju se u velikim količinama u inostranstvu. Šta na to reći? Jedna zemlja koja se nalazi u stanju samoizolacije ne bi mogla biti tako i toliko prisutna u svetu — to bi bio istinski politički *contradictio in adjecto*.

4. *Zabluda je da je najgori mogući albanski režim najbolji mogući režim za Jugoslaviju* — Početnu i završnu poentu u svim našim publicističkim i drugim napisima i govorancijama o Albaniji predstavlja tvrdnja da u toj zemlji postoji jedan rigidan stalinistički društveno-politički sistem. U isto vreme svedoci smo teze da upravo taj rigidni stalinistički režim obezbeđuje i perspektivuje položaj Albanije kao blokova koji je najpovoljniji za stvarništa nacionalna interesa Jugoslavije. Tako smo videli u posleratnog vremena prevodi u šegocanju i razobličavanju režima Envera Hodže i, niti ne hteti, u nadanju i očekivanju da on tokom saradnje s običnom narodu će izazvati i održavati vanblokovsku politiku Albanije.

Da li je sintagma da je najgori mogući albanski režim najbolji mogući režim za Jugoslaviju masovno šaržirana jedna dialektička konvencija ili nešto drugo? Nama oduvijek da unutrašnje i spoljna politika jedne zemlje mogu da budu u odnosu antipoda, bez obzira na marksističko aksiomu da unutrašnje politika u krajnjem slučaju određuje spoljnu politiku svake zemlje. Nije o tome reč. Nama se čini da se jugoslovenska politika prema Albaniji stvara pod streju te bezvazdušne formule, iskazujući nemoć da formuliše jednu kreativniju i ofanzivniju političku strategiju prema Albaniji.

Kao što je bio uzaludan posao albanske propagande da etiketom »revizionizam« diskredituje sve jugoslovenske tekovine i aktivnosti u sferi samoupravljanja i nesvrstanosti, tako ni prosta kvalifikacija albanskog društva kao »stalinističkog« nije mogla da donese uzvratne plodove. Suština takvih kvalifikacija je

upravo u tome što predstavljaju završni sud i odvrćaju od autentičnog i kreativnog istraživanja stanja i društvenih odnosa u bilo kojoj zemlji.

Čak i kada bi bila tačna tvrdnja da je najgori mogući albanski režim najbolji mogući režim za Jugoslaviju, njegovu Ahilovu petu predstavlja okolnost što nijedan režim, pa ni albanski, ne može ostati takav kakav jeste ad calendas grecas, pa se onda nameće kao zaključak da će svaka promena u unutrašnjem razvoju Albanije dovesti do njenog vezivanja za Istok ili Zapad. Zbog toga bi bilo vreme da se istraže sledeće solucije: prva, da li će proces postepenih promena u političkim i društveno-ekonomskim odnosima u Albaniji uticati ili neće uticati na menjanje vanblokovske pozicije Albanije; drugo, kakve mogu biti konsekvence albanskog približavanja Zapadu; treće, kakve mogu biti konsekvence albanskog približavanja Istoku; četvrto, da li su moguće druge varijante albanskog otvaranja prema svetu?

Razapeta između želje i interesa da dođe do demokratizacije političkog i društveno-ekonomskog sistema u Albaniji i hojazni do kakvih bi promena u spoljnoj politici Albanije to moglo da dovede, naša politika i publicistika bi trebalo da analitički proniknu u sustinu navedenih solucija i bez apriorizma i čak fatalizma ustanove kakve bi bile reperkusije, svake od njih, na nacionalne interese Jugoslavije. Svet od juče nije što i svet danas, a još manje će to biti u budućnosti, pa ni odgovori na ta pitanja, u kontekstu dinamičnih evropskih i svetskih promena, ne moraju biti ni unapred dati, niti unapred poznati.

5. *Zabluda o tzv. nacionalnom romantizmu.* — Veoma često smo svideli da različite pojave i tendencije u unutrašnjem razvoju Albanije, a naročito one koje se ispoljavaju u albanskom mešavju u unutrašnje poslove Jugoslavije u vezi sa Kosovom, kvalifikujemo kao nacionalni deo i izraz tzv. nacionalnog romantizma. Time kao da je sve rečeno, a u sustinu ništa nije rečeno ni je rečeno pogrešno.

Da jednog striktno naučnog, pa i političkog stanovišta ispoljavaju i autoritativnog razmatranje u svetu i interesu u ovom slučaju ne predstavlja samo ne seni istorijski anahronizam. Zbog toga kvalifikovanje i diskvalifikovanje određenih pojava i tendencija u spoljnoj politici Balkana kao nacionalnog romantizma može da bude i nepravilno, pa i neprihvatljivo u mnogim delovima sveta u kojima nacionalni romantizam, shvaćen u ovom ili onom vidu, predstavlja legitimni vid ispoljavanja nacionalnih interesa.

Takvi i slični klisei mogu biti kontraproduktivni, a to uvek i jesu, jer sami sebi izgledaju dovoljni, odvrćajući od potrebe kreativnog i delotvornog istraživanja pojava i tendencija o kojima je reč. U ovom konkretnom slučaju uopšte nije reč o zakasnelom i nezakasnelom nacionalnom romantizmu, već o određenim istorijskim realnostima u odnosima Jugoslavije i Albanije i o neprihvatljivosti određenih političkih pogleda i postupaka Albanije se stanovišta fundamentalnih načela postojećeg političkog i pravnog porетка u svetu.

Jednu od konsekvenci takvog pristupa ovoj temi svakako predstavlja i suočavanje sa činjenicom da se ključ za rešavanje problema Kosova nalazi u Jugoslaviji.

* * *

Sudeći po našoj politici i publicistici, jedine postojeće elemente postojeće ili nepostojeće strategije prema Albaniji predstavljaju — smirenost i strpljenje. To mogu i treba da budu »vrline« našeg stava i odnosa prema Albaniji, ali to svakako nisu ključni elementi političke strategije ili zamene za jednu delotvornu i dalekovidnu političku strategiju prema Albaniji.

Hteli ne hteli, veličanje atributa smirenosti i strpljenja u odnosima sa Albanijom podrazumeva da u odnosima između dve zemlje postoje elementi odnosa između jedne velike i jedne male zemlje, zbog čega Jugoslavija ne bi trebalo da manifestuje bilo koji vid pritiska na Albaniju i zbog čega ona i može sebi da dozvoli takav luksuz da ne odgovara na napade koje ona vrši na nju.

Isto tako, hteli ne hteli, sastavni deo uvažavanja tih u osnovi moralnih skrupula u odnosima s Albanijom predstavlja shvatanje, koje se jednom dozom inercije prenosi iz prošlosti i pothranjuje povremenim izjavama najviših albanskih rukovodilaca, da postoje identični nacionalni interesi Albanije i Jugoslavije u ovom balkanskom prostoru. Možda je to tačno i, svakako, jeste tačno kada su u pitanju narodi Balkana, ne samo narodi Jugoslavije i Albanije, već svi narodi ovog područja i kada je reč o njihovim interesima u odnosu na sile i velesile izvan Balkana. Ali, iskustvo različitih ratova u prošlosti, pa i drugog svetskog rata, kao i različitog političkog rasporeda u sadašnjosti, pokazuje da sintagme o identičnim nacionalnim interesima država ne treba prihvatiti bez pokrića.

Zbog toga bismo i u ovom slučaju morali postepeno da se oslobađamo zabluda i da za početnu tačku izgrađnje jedne fleksibilne, dugoročne i delotvorne političke strategije prema Albaniji uzmemo u obzir sve elemente koji mogu dugoročno da utiču na odnose i interese zemalja ovog područja.

enver hodža: mehanizmi vlasti

vladimir adamović

Nije teško odgovoriti na pitanje, koje mnogi od nas danas, posle prolećnih događaja na Kosovu, postavljaju sebi: kojim mehanizmima vlasti Enver Hodža tri i po decenije drži jedan narod u pokornosti? Odgovor na ovo pitanje je u uskoj vezi sa pitanjem: zašto je Josif Visarionovič Staljin, ličnost čije su metode uzurpacije vlasti osuđene od skoro svih komunističkih partija (od nekih više, od nekih manje, od nekih samo prećutno), ostala osoba kojoj se još jedino u Albaniji dižu spomenici, koja se stalno citira i koji se slavi kao jedini dosledni revolucionar, naravno, zajedno sa Enver Hodžom?

Odgovor na ova dva pitanja se može naći i u pokušaju psihološke analize njihovih ličnosti, sa ciljem da se ustanove mehanizmi pomoću kojih su držali, odnosno drže, toliku količinu vlasti u svojoj ruci. Ako se ustanovi da su ti mehanizmi isti, da Enver Hodža upotrebljava iste metode, koje je upotrebljavao Staljin, onda je jasno zašto je staljinizirao obrasci sa Enver Hodžom, jedini put ka svetlijoj budućnosti.

Prvo ćemo razmotriti osnovne mehanizme kojima se jedan narod može držati u pokornosti decenijama, a potom ćemo pokušati da napravimo paralelni psihoporneti oba moćnika.

Svaki diktator zna da je daleko teže održati vlast, nego se nje dočepati. Međutim, svaki moćnik takođe zna da postoje nekoliko oprebnih pravila, pomoću kojih se ta vlast može sačuvati. Tu se nikako ne radi o nekim novijim uskusivama, koja je osvojeno naše doba. Ne, radi se jednostavno o mehanizmima, koje diktatori od iskona primenjuju sa ciljem da zadrže jedan narod u pokornosti i da ga ubeđi da se samo kroz njegovu ličnost mogu razrešiti svi društveni problemi počev od ekonomskih pa do psiholoških pa i do samog opstanka nacije.

Izazivanje strepnje

Prvi mehanizam je izazivanje strepnje. Pre no što objasnim kako se jedna nacija može dovesti u stanje hronične anksioznosti (što je drugi naziv za strepnju), potrebno je da definišem taj

pojam. Strepnja je emocija koju izaziva iracionalna opasnost: bolesnik, koji se žali na strepnju, oseća se bespomoćan pred opasnošću, koju ne prepoznaje: ona ga parališe, ona mu blokira akciju, ona ga potpuno iscrpljuje. Strah je emocija koja ima drugi koren: to je doživljaj stvarne opasnosti: zemljotres, poplava ili hirurška intervencija su događaji koji u većini ljudi izazivaju strah i u direktnoj su uzročnoj vezi sa tom opasnošću po život neke jedinke. Strah opobilje za akciju da se opasnost ukloni. Strepnja parališe.

Diktatori tipa Staljina i Hodže su to davno uočili: ako se jedna nacija drži u stanju hronične anksioznosti, onda se mnogo lakše može pristupiti drugom stepenu kao totalnoj indoktrinaciji naroda ka masovnom psihološkom eksperimentu ispitivanja mozga.

Način, na koji je Staljin uspeo da od 1936. pa do svoje smrti jednu ogromnu zemlju drži u stanju hronične strepnje, sledeći je: pomno iskoristivši istorijske okolnosti, sa kojima se mlada sovjetska republika posle Lenjinove smrti rvala, iskoristivši okolnost da je dugo bila, skoro sve do 1930—1935. godine meta kako vojnih intervencija, tako i subverzivne delatnosti skoro svih država koje su je okruživale, kao i drugih svetskih sila, on je krajnje spretnim metodama, kada je osvojio vlast, počeo da stvara klimu neizvesnosti, straha i osećanja nesigurnosti. Staljin je veštački produžio osećanje opkoljenosti sovjetske države i onda, kada je već došlo do probijanja ekonomske i političke blokade. On je vrlo dobro shvatio tada, kao i Enver Hodža dvadeset godina kasnije, da se jedan narod može držati u pokornosti samo ako se prvi izoluje, a onda podvrgne masovnoj indoktrinaciji.

Isolacija

Ako jedan narod stavi u potpuno izolovanu poziciju, ako joj na taj način blokirate čula, onda se u njoj vrlo lako mogu izazivati nekoliko psihičkih poremećaja, od kojih je najjednostavniji anksioznost. Bolesnik oseća strah, koji može ići do panike. Tojani do čuvene formala, koje idu od vizija do histerične izolovanosti sa vrlo teškim podnošlj, ona je do kasnijih psiholoških ispitivanja skoro nepojmljiva sa ljudskom egzistencijom. To je napeto nemoćnog pokušajta izlaska iz kave za se kao može ona sama, ali se može biti prgonjen. To znači da je osećanje prgonjenosti način na koji osoba razrešava svoj strah od usamljenosti: ako ne progura, onda znači da ja nisam usamljen, da sam ja socijalac. Učini Mi smo ovu Gruleovu tezu koristili, kada smo istraživali stepene kojima je Staljin, bazično nepoverljiv, stao na oprezi, kroz potpunu kontrolu svakog i svačeg u Sovjetskom Savezu, na kraju i sam sebe izolovao! Ta izolacija, dovela ga je na kraju života do patološke sumnje.

Ako se ovaј eksperimenti senzorne deprivacije izvedu na jednom narodu, onda je rezultat skoro isti: stanje masovne anksioznosti, osećanje da je opkoljen neprijateljima, koji mu rade o glavi i koji žele i biološki uništenje toga naroda. A to se

može izvesti pomoću nekoliko načina. Prvi je izolacija zemlje, simbolična i stvarna. Drugi je sprečavanje komunikacije između ljudi u samoj zemlji, kao i sa susednim zemljama. I treći način je odabiranje informacija: naciji se serviraju samo one vesti, za koje određen čovek, ili grupa ljudi, misli da treba da ih čuju. Evo kako sve to izgleda na primeru Albanije.

Izolacija Albanije je stvarna: i prostorna i politička. Visoke ograde bodljikave žice, sa praznim, brisanim prostorom sitno porane zemlje da se vide stopa onih koji žele da pobegnu iz »jedine stvarno demokratske zemlje na svetu«. Odvajam je od kapitalista i revizionista. Ukinuta je svaka komunikacija sa susedima: samo odabranima je dozvoljeno da izađu iz zemlje, a ostalima nije dozvoljeno ni po njoj da se slobodno kreću. Sve to ima svoje objašnjenje: probijanje izolacije, pojedinačne ili kolektivne, prvi je stepen ka neutralisanju straha i anksioznosti. Ako se dozvoli slobodna komunikacija ljudi, i vesti, koje nisu prethodno odabrane, onda priča o neprijateljima, koji jedino smišljaju kako će da unište Albaniju (kao da nemaju neka druga svoja posla), brzo bi pale u vođu. Ako bi se dozvolilo kretanje ljudi u oba pravca, onda bi oni koji su unutra, vrlo brzo videli da socijalizam ima i prijatnije lice, da taj put, kojim je Albanija pošla, trnovit i tegoban, nije jedini. Komunikacija ljudi dovodi do poređenja, a poređenja javljaju sumnju: »da li je naša zemlja baš cvetni vrt?« Zato je prvi korak jednog diktatora zabrana putovanja i u inostranstvo, a i zabrana kretanja u zemlji. Staljin je to davno uradio: on nije voleo da mu se podanici šetaju po Evropi. Bio je toliko oprezan da je čak i zarobljenike, koji su se vratili iz pakla nemačkih zarobljeničkih logora — ali, koji su mogli usput da vide i deo Evrope pošalje na ponovo prevaspitavanje (naravno, on zarobljavanje nije smatrao kao častan akt za vojnika i njegovu nepopustljivost prema zarobljenicima imala je za vreme rata — i politički rezon. Nažalost, doživio je da mu i sin Jakov bude zarobljen i kasnije ubijen u Nemačkoj).

Ako samo odabranim podanicima dozvoljavate da vide inostranstvo, onda postepeno oni, koji ostaju u zemlji, počinju, zahvaljujući upornoj i svakodnevnoj propagandi, da veruju da je njihova zemlja pravi raj.

Odabiranje vesti

I tome utisku se može doprineti ako se izvrši selekcija informacija iz pojedine zemlje ili celog sveta, u skladu sa željom vođe, da se stvori utisak haosa svugde, a reda, rada i mira u određenoj zemlji. Suziti protok informacija, ili pak onemogućiti razmenu informacija, ili ih izvrnuti onako kako se želi u skladu sa određenom politikom, stari je propagandni trik, koji se izvodi na nekoliko načina. Prvi je način predstavljanja jedne vesti. Evo tri primera iste vesti: prvi je »neutralan« juče su se u nekim gradovima sukobili demonstranti sa organima reda. Ima poginulih i ranjenih na obe strane. »Drugi: »Juče je jugoslovenska policija pucala na goloruki narod«. Ili, pak treća verzija »Kontrarevolu-

cionarni elementi su napali snage reda, koristeći decu kao štit ispred sebe«.

Ako se protok informacije iz Jugoslavije i iz celog sveta albanskom čitaocu prezentira na ovaj drugi način, ako se iz Jugoslavije odabiraju samo informacije o shvatanju lopovskih bandi, slabom rodu pšenice, stopi inflacije i podaci o nezaposlenosti, a uporno izbegavaju vesti o uspesima te iste Jugoslavije, na spoljnjem i unutrašnjem planu, onda će prosečni Albanac, posle dva deset godina čitanja tako odabranih vesti, biti srećan što živi u zemlji u kojoj nema svega toga. Onda će jednom stvarno pomisliti da je ceo svet na ivici katastrofe, a da je Albanija — zahvaljujući mudrom rukovodstvu vođe — ostala imuna prema epokalipsi koja se gatopirajući približava.

Tako je vođa postigao dvostruki cilj: ubedio je svoje podanike da su u zemlji prosperiteta, ali da je taj mir i prosperitet neraskidivo povezan sa njegovom ličnošću. Mehanizmima stalne i uporne indoktrinacije, on sve što je dobro vezuje za svoju ličnost, te prosečan sledbenik sa strepnjom očekuje čas kada će ih vođa napustiti.

Masovne historične reakcije u Moskvi na dan Staljinove sahrane, kada je bilo dosta povređenih, su očiti primer kako je moćnik uspeo da ubedi jedan narod da ga posle njega čeka nezvesnost i da je samo njegova ličnost bila garancija svetle budućnosti.

Projekcija: neprijatelj je svuda oko nas!

Projekcija je mehanizam odbrane ličnosti, kojim ona brani svoj integritet, na taj način što u spoljašnjoj sredini nalazi elemente ponašanja koji su njoj svojstveni. Ovaj mehanizam odbrane ličnosti je dosta uspešan: za svoju agresiju optužujemo drugog: »ne napadam ja njega, napada on mene«. Svoje agresivne namere projektujemo jednostavno izbacujemo iz sebe — i nalazimo ih u drugih: »Ne mrzim ja njega, nego on mrzi mene«. Ovo nam služi za opravdanja naših kasnijih poteza: »Progonim ga zato što on progona mene« da bi se na kraju, opravdala svoja namera, kroz mehanizam prevencije. »Bolje da uništim ja njega, nego da čekam da on unište mene«. Ovaj mehanizam je vrlo delotvorno koristio Staljin, jer je u potpunosti odgovaralo psihološkoj strukturi njegove ličnosti. Staljin je naimpe bio bazično nepoverljiv čovek: on nikada nije imao intimnih prijatelja. Oni, koji su manje upoznati sa njegovim privatnim životom misle da je oko sebe imao nekoliko ljudi, koji su ga voleli. Međutim, to je zabluda: i neki od njih, koji su mu kao Vječeslav Molotov, govorili »ti«, strepeli su od njega. Najbolji primer za to je i Molotovičeva žena, koja je posle rata provela nekoliko godina u zatvoru...

Staljin je u skladu sa svojom paranoidnom psihološkom strukturuom, koja je stalno nalagala opreznost, pronicanje u namere okoline, preventivnu agresivnu akciju, uskoro u zemlji stvorio takođe paranoidnu situaciju, u kojoj je nepoverenje bilo osnovna osobina komunikacije među ljudima. Svi su se kretali kao sena, svako je strepeo od svog suseda, a deca su u čitankama obučavana da izdaju svoje roditelje, ako primete da su neprijateljski ras-

položeni prema vlasti... Sličnim stopama ide i Enver Hodža: on brzo uči od svoga idola — posejati svugde oko sebe atmosferu sunjanje, okružiti svaku ličnost, bilo na kojem položaju, atmosferom nepoverenja i budnost i držati je u stalnom strahu da njena sudbina zavisi samo od trenutnog hira vođe — ti obrasci ponašanja su samo preneti iz tridesetih godina u sedamdesete, iz Sovjetskog Saveza u Albaniju. Sudbina Lenjinovih saboraca, koji su svi do jednog uništeni i sudbina onih ljudi, koji su stvorili albansku partiju rada, istovetna je. Neki su se ubili, neki su streljani, neki su umrli u zatvoru. Rezultat je isti, više ih nema, samo je vreme nešto drugačije: Staljin je lenjinsko jezgro partije uništio do početka 1939; uglavnom Hodža je svoje stare saborce likvidirao.

Projekciji dozvoljava i jedan drugi mehanizam odbrane: a to je nepriznavanje sopstvenih grešaka. Osoba, koja upotrebljava projekciju, nikada ne priznaje svoje greške. Sve što se dešava loše u funkcionisanju jednog mehanizma, na primer, državnog ili partijskog, rezultat je spoljašnje zavere. Subjektivne slabosti se ne priznaju: zato su zapisnici sa čuvenim moskovskim procesa puni izraza kao »terorista«, »saboter«, »špijun strane sile«. Za to postoji prosto objašnjenje: ako bi se priznale sopstvene greške, onda vođa, koji na kraju života poprima bezgrešnost boga, gubi od svojih božanskih osobina (kakav je to bog, koji pravi greške?). Drugo, atmosfera da je za sve nedaće odgovoran neko spolja, omogućava aktivnije i brže mobilisanje mase oko jedne ličnosti, potkrepljuje joj strah, i samim tim pokornost postaje izrazitija i jača.

Izolacija zemlje izaziva niz poremećaja i u snabdevanju stanovništva, te se svi poremećaji na tržištu mogu objasniti — i objašnjavaju još uvek ili blokadom, ili radom neprijatelja unutar zemlje. Sistem je dobar, kaže se obično, ali neprijatelj ne miruje: moramo biti budni. A od budnosti do paranoje samo je jedan korak. Ako se od jednog naroda stali neprestana budnost, onda se on uvodi u grandiozan eksperiment: uslovljava se da razmišlja paranoično: ko nam to statuo radi o glavu?

Staljin: model za identifikaciju

U razvoju ličnosti postoje tri stadijuma: prvi je imitacija, u kojem otac služi kao model na osnovu kojeg će sin prosto upiti njegov ponašanje. Zato treba posmatrati oca i sina: pokreti ovog drugog su prava kopija prvog. Kasniji stadijum je identifikacija, kada ličnost naučeno i svoja iskustva doživljava sveta i sopstvene ličnosti ugrađuje u sebe: Na kraju puta je individualizacija: ličnost je spajanjem onoga što je na svet doneo, ono što je od roditelja naučio, sa selektivnim sopstvenim iskustvima, stvara se jedinstvena ličnost, koja u istoj kombinaciji telesnih i psihičkih svojstava nikada ranije nije postojala, niti će se, pak, ikada u budućnosti pojaviti.

Ukoliko postoji jedna snažna ličnost (ovde se ne misli na moralne kvalitete, nego na ličnost koje je u stanju — svojim po-

zivnim ili negativnim kvalitetima — da se nametne okolini) onda se oni, koji se nalaze u blizini toga prirodnog vođe vrlo teško mogu dosegnuti stepen individualizacije. Snažne individualnosti, a Staljin je bio jedan od takvih koji deluju kao primer samo za imitaciju, a manje za indentifikaciju. Ne retko se događa da ličnosti u blizini vođe, počinju da ga imitiraju, neki svesno, a većina nesvesno, i po načinu oblačenja i po načinu hoda, održavanja govora, pisanja referata. Poznat je Staljinov stil, koji je bio jedno vreme, od tridesetih do pedesetih godina, pravi obrazac za sve partijske referate, a taj stil se sastojao od pitanja i odgovora: »Da li smo mi izgradili našu industrijsku bazu? Da, drugovi, mi smo izgradili... Da li smo izgradili...? Da drugovi svi smo...«

Jedina zemlja u kojoj još uvek stoji Staljinove biste je Albanija. Jedini čovek, koji ga stalno spominje je Enver Hodža, i stil i sadržaj tih govora podsećaju na nešto davno zaboravljeno. Staljin je obrazac, prema kojem je Enver Hodža vajao svoj lik, svoje ideološko obrazovanje, svoj životni stil i način vladanja. Uostalom, on to nikada i nije krio. U načinu na koji su se penjali na vlast i u načinu kojim su likvidirali svoje protivnike, i Staljin i Hodža primenjuju jedan obrazac kulturološkog ponašanja, koji je svojstven sredini iz koje su potekli. Kavkaz i albanske planine stvaraju poseban psihološki tip gorštaka, koji neguju određene obrasce ponašanja, možda jedino moguće u surovim životnim uslovima. To su osvetoljubivost, lukavost, nepoverenje, pored ostalih pozitivnih svojstava gorštaka, kao što su hrabrost, držanje do svoje reči, gostoljubivost. Međutim, one tri osobine, kao da su i u jednog i u drugog prevagnule: lukavstvo, naročito, koja se smatra za osobinu azijskih vladara. Staljin je bio krajnje osvetoljubiv, i ta njegova osobina zapanjila je njegovu ćerku Svetlanu, koja je na jednom sponzije u svojim autobiografskim spisima. Hodža takođe. Dovoljna je samo jedna uzgredna primedba nekog iz njegove okoline o nekoj njegovoj manji, da te osobe zauvek nestanu. Osvetoljubivost potiče iz narastanja narcizma, a agresija, kojom se ona sprovodi u uskoj je zavisnosti sa stepenom povređene sujete. Međutim, kao da postaje sve više i više osetljiv na povredu narcizma. Umesto da ga moć učini imanim prema primedbama smilnika, on reaguje krajnje agresivno prema svakoj kritici. Staljin je samo nekotino puta u životu priznao da je pogrešio, možda poslednji put negde tamo tridesetih godina, kada je saznao za ubistvo i likvidaciju reči o svojoj kolektivizaciji, i osude krajem rata, kada se osvrnuo na početne neuspehe sovjetske armije. Hodža ni toliko nije dopustio sebi: svi koji su ga kritikovali, uvažavani su ili politički, ili biološki.

Surevnjivost prema Titu

I povrtniji posmatrač spoljnopolitičkih poteza Albanije, koja je sa tri države u svojoj kratkoj istoriji imala »sporazum o večnom prijateljstvu« (a to su Jugoslavija, Sovjetski Savez i Kina), da li sve tri ranije bile napadane rečnikom, koji je dosta neuobičajen u odnosima među državama, mogao je da primeti da je ta spoljna politika imala samo jedan aksiom: a to je antijugosloven-

stvo. Ako pretpostavimo da Enver Hodža vodi spoljnu politiku Albanije, a on je sigurno sam vodi, onda je neizbežni zaključak da njegova ličnost, onih osobina, koje smo ranije opisali, nije mogla intimno psihološki, u sebi da podnosi u svojoj blizini jednog svetskog lidera, kakav je bio Tito. Mada se spoljna politika jedne zemlje ne vodi na osnovu ličnih emocija, ne možemo da izbegnemo utisku da je Tito svojim političkim potezima, težnjom ka otvaranju granica Jugoslavije, svojom politikom nesvrstavanja i krčenjem sopstvenih puteva u izgradnji novog društva, bio čovek koji je izazivao znatan stepen surevnjivosti u Hodži.

Ako se samo ovlaš uporede ova dva čoveka, kako po psihološkim svojstvima, tako i po državičkim potezima, uočiće se odmah potpuna suprotnost. Titov životni stil je bilo otvaranje prema ljudima, uspostavljanje komunikacije, zidanje mostova poverenja između država koje razdvajaju ideološke provalije. Hodža je išao ka postepenom zatvaranju Albanije, ka njenoj izolaciji; Tito ka otvaranju Jugoslavije, ka uspostavljanju što većeg broja komunikacije. Bio je spreman za dijalog; Hodža isključivo za monolog! Tito je krčio nove puteve, tražio izlaza ne u stranu, modelima; Hodža je primenjivao jedan recept, koji je jednom primenjen u zemlji sasvim drugačijih istorijskih iskustava i u sasvim drugačijim okolnostima. I toga dogmatskog recepta se toliko kruto držao, ukoliko je Tito pokušavao da sazida nešto novo iako u unutrašnjoj politici, tako i u spoljnoj.

Da je surevnjivost Hodžina prema Titu bila možda motor, koji ga je gonio da u spoljnoj, pa i unutrašnjoj politici čini ono što je činio, primera ima dosta: Poslednji je možda i najtužniji: na sahranu lidera kojem su svi državnici sveta došli da odaju poslednju počast, on je poslao svog ambasadora i to u svojstvu privatnog lica. To je u najmanje tako bilo kranje netaktilno.

Šta je albanska propaganda bila definitivnog uspeha?

Suočeni sa upornom, svakodnevnim propagandnom kampanjom u Albaniji, koja je prevashodno namenjena življu na Kosovu, mi kao da smo ponovo ovog proleća otkrili reč propaganda. Moramo priznati, bili smo iznenađeni, a reagovali smo onako kako se obično reaguje u sličnim situacijama. Pokušali smo naime, da odgovorimo racionalno na pitanje: kako je moguće da jedan model socijalizma, upoređen sa drugim koji uprkos svojih trenutnih nedaća, pokazuje nesumnjive prednosti kako u domenu ljudskih sloboda, tako i u demokraciji, samoupravljanju sa najbrojimo samo tri određene našeg puta u socijalizam, dakle kako je taj model, upoređen sa drugim etatističko dogmatskim, centralizovanog tipa, u kojem su građanima oduzete gotovo sve lične slobode, počev od slobode kretanja, pa do slobode veroispovesti, kako je, pitamo se, takav drugi model mogao da se pojavio kao uzor ne tako malom broju stanovnika Kosova?

Odgovor na ovo pitanje je ustvari odgovor i na pitanje: šta je propaganda? Kako ona deluje, kako nastaje, kojim se putevima širi, i ko čini njene prijemnike? Ako posmatramo stvari samo

na nivou racionalnog, znači, ako razmatramo činjenice samo na nivou svesnog, onda je odgovor na pitanje jedan ili drugi model krajnje jednostavan. Naš model je u prednosti. Ali, ako propagandno delovanje posmatramo znatno dublje, ako u njemu nalazimo i dosta elemenata iracionalnog delovanja ne samo na svesni deo ličnosti, nego i na njen pretežno nesvesni deo, delovanje na masu, a ne samo na izolovanog pojedinca, onda je odgovor daleko složeniji. Onda postaje jasno zašto je uporna, sveobuhvatna propagandna akcija iz Albanije, koja ne prestaje nekoliko decenija, uspeła, to moramo priznati, da ostavi traga ne samo u glavama starijih osoba, nego, na žalost, i da poseje seme među mladima.

Kada smo pre nekoliko meseci otkrili da postoji Albanija, o kojoj nismo mnogo pisali, otkrili smo da postoji i nešto što se zove propaganda, kao da smo je zaboravili: verovali smo da naš sistem, naš način odlučivanja, naše otvorene granice naša nesvrstanost predstavljaju dovoljan protivstav zionamornoj propagandnoj akciji i bili smo u zabludi: vešta i uporna albanska propaganda, zasnovana na naučnim principima, koristi stare i mnogo puta proverene modele, o kojima nismo znali, ili nismo smatrali za potrebno da se na isto takav način odupremo. Pali smo u zamku u koju su upali mnogi pre nas: verovali smo da se stvar odvijaju samo na nivou svesnog i da propagandno delovanje — ako operiše sa idejama, koje se lako mogu proveriti kao što su, na primer, sloboda i demokratija — ne mogu naći pobornike, među našim ljudima. A one su nažalost, našle. Sada se postavlja osnovno pitanje: Kako je jedan propagandni model, prilagođen do krajnosti za jednu potpuno izolovanu zemlju, model koji se služio naučnom metodom indoktrinacije, koja je vrlo bliska ispiranju mozga (ali koji nije primenjen na pojedinca nego na čitavu naciju), kako je takav model mogao da zavede pripadnike istog toga naroda, koji žive u sasvim drugim uslovima? Konkretno da li se radi o istoj propagandnoj akciji, koja ima svoj odašiljač u Titovim prijemnicima i sa one i sa ove strane granice, ili se radi o dva vida propagande, jedan namenjen za unutrašnju, a drugi za spoljnu upotrebu.

Odgovora da je odgovor na ovo pitanje dosta složen i čini mi se da je ova druga verzija tačnija, postoji jedan model propagande za Albance u Albaniji, a drugi za Albance u Jugoslaviji. To je, međutim, pomalo plosnatostan postupak, koji je vodi ka modelu koji sadržaji mnoge privuču jedne, a koji druge. O propagandi unutar zemlje smo govorili dosta. Njene osnovne principe, koji su slični klasičnoj masovnoj indoktrinaciji ispiranja mozga (uporno ponavljanje velik broj jednostavnih poruka, u zemlji koja je izolovana, kojoj su prekinute komunikacije, i kojom vlada stanje hronične strepnje da će biti napadnuta, na čijem se čelu nalazi vođa mesijanske ideje ujedinjenja svih Albanaca, i koji vrlo spretno podstiče stanje osećanja ugroženosti, kroz metod »opkoljeni smo, budimo budni ujedinidemo se oko vođe«), opisali smo ranije.

Međutim, za Albance u Jugoslaviji, koji se nalaze u zemlji čije su granice otvorene, koja komunicira sa skoro celim svetom, koja je otvorena za razna mišljenja, ideološka strujanja i sa veli-

kinim stepenima demokratičnosti, za koje Albanac u Albaniji može samo da sanja (najbolji indikator te slobode je vrednost jugoslovenskog pasosa na onoj berzi; ugovori sa skoro svim zemljama sveta dozvoljavaju putovanje bez viza na svim kontinentima), pronađen je drugi model propagande. Izvučeni su stari mitovi o nacionalnoj veličini i sistematski je počela indoktrinacija nacionalističkim parolama. Sadržaj ove druge propagandne delatnosti je saobražen posebnim uslovima, te je izabran jedini mogući model, koji je mogao da uspe (te u ne malom procentu i uspeo da zavede, prevashodno mlade): to su nacionalni mitovi, priče o posebnoj etničkoj, moralnoj, pa i biološkoj vrednosti albanskog naroda. Znaći, insistiralo se na onome što je posebno albansko, bilo kroz istorijski razvoj (teme o Mitrima, Skenderbegu, veliki studio, broj posvećen prizrenskoj ligi) bilo istraživanjima o posebnoj biološkoj osobenosti albanskog življa (ispitivanja procenata krvnih grupa i njihovo upoređivanje sa krvnim grupama stanovništva sa druge strane granice, sa ciljem da se dokaže da je to jedan narod, a što niko nije ni tvrdio suprotno) imala su jedini cilj da iz nesvesnog naroda, iz starih legendi izvuku ono što razdvaja, a ne ono što sjedinjuje nacije, koje žive na Kosovu. Ova propaganda je imala usepha: u nesvesnom svakog naroda, a dobrim delom i u svesnom, uvek postoji ubeđenje da je bolji, hrabriji, izdašniji, moralniji od suseda. Svaki narod ima svog nacionalnog heroja, koji je prosto kopija nacionalnih psiholoških osobina, projektovanih ka jednoj ticnosti. Kraljević Marko bi trebalo da bude projekcija svih srpskih nacionalnih osobina, bar onako kako oni sami sebe doživljavaju: prznice, inadžije, hrabri i pravični. Slično su Albanci uradili sa Skenderbegom (zanimljivo bi bilo napraviti jednog i drugog i uporediti, verovatno bi se našlo pre mnogo sličnog, nego različitog).

Ova propagandna akcija, koja ni danas ne prestaje, vodi se krajnje spretno, menja se prema prilikama, kako u sadržaju propagandnih poruka (ekonomske teškoće i posleđične probleme sa upostavljanjem mladih, nezaposlenost, koriste se za parole o socijalnoj jednakosti i propagiranje ideje o jednakosti za sve, uzimajući za primer opštu zaposlenost u Albaniji i mali raspon u plati.

U drugim prilikama, ide se na nacionalističke mitove, ili se i jedan i drugi sadržaj kombinuju prema potrebi. Tako i u tehnici propagande. Za ovakvu propagandu postoji i kontrapropaganda!

Sada smo tokom proleća otkrili dve stvari — da smo u susretstvu sa Albanijom, o kojoj nismo nekoliko decenija ništa, ni dobrog ni lošeg pisali, sa nadom da će ta maša dobrosusedske politike doneti neke rezultate, i u isto vreme otkrili, ponovo, i reč propagande. Sada nam ostaje jedino da odgovorimo: kako se suprotstaviti tom propagandnom delovanju, koje nikako ne prestaje, koje nas zasipa parolama o »Velikoj Albaniji«, nacionalnoj veličini i potrebi za sjedinjavanjem »jedne nacije koja je veštački razdvojena«.

Ostaje nam, ako smo dobro prelistali udžbenike propagande (o stariji od nas su dobro i iz iskustva znali su veštinu, jer su stariji partijski kadrovi tu veštinu izučili do savršenstva: ovde, naravno mislim na propagaciju progresivnih ideja) ostaje nam da na-

učimo i metode kontrapropagande. Za svaki otrov postoji protivotrov, samo ga treba na vreme primeniti. Kada su Nemci za vreme rata spoznali da im radio London nanosi velike štete, onda su svoje stanovništvo, koje je slušalo radio London, obavestili da raspolazu sa posebnim tehničkim sredstvima, kojima mogu da detektuju svakog onog ko sluša britansku stanicu. Britanci, koji su tokom drugog svetskog rata bili majstori u propagandnom ratu, odmah su našli kontrapropagandni lek: rekli su nemačkim slušaocima, da taj aparat (naravno, on je bio izmišljen) nije u stanju da detektuje radio aparat, koji sluša radio London, ako se na njega metne neki metal, jednostavno ključ!

Ostaje nam da i mi nađemo svoj ključ, kojim ćemo zatvoriti sava još širom otvorena vrata propagandnom delovanju iz susedne zemlje.

Jugosloveni i albanci

slobodan jovanović

U konfrontacijama između Jugoslovena i Albanaca koje se danas javljaju, obično dominira stanovište da su Jugosloveni potekli od Južni Sloveni, a Albanci potomci Ilira, starosedelaca zapadnog dela Balkanskog poluostrva pre dolaska Slovena, dakle etnobiološki dva vrlo različita naroda. Ovo stanovište je pogrešno, jer se jednostrano zasniva na razlikama u jeziku, koje su zaista tako velike da se dva lica od kojih jedno govori albanski, a drugo srpskohrvatski, makedonski ili slovenački, ne mogu sporazumevati. Naime, mada je jezik značajno obeležje narodnosti, često je stvarno poreklo nekog naroda drukčije nego što to izgleda po jeziku koji govori. Tako, na primer, Irci, Škoti i Velšani danas govore engleski, jednim germanskim jezikom, iako nisu germanskog porekla. »Kao nešto što je uslovljeno istorijskim događajima jezik ne zavisi od rase koja predstavlja nešto fizičko.«¹ Isto tako, i samo ime nekog naroda može da se razilazi s njegovim dominantnim etnobiološkim poreklom, kao što to imamo, na primer, kod Francuza ili Bugara.

Naše dalje izlaganje u ovom članku podelićemo u tri dela. U prvom ćemo dati jedan sumaran istorijski pogled na formiranje balkanskih naroda, u drugom ćemo se nešto više zadržati na kompleksnom poreklu jugoslovenskih naroda, a u trećem ćemo reći nešto bliže i o poreklu Albanaca.

I. Balkanski narodi su etnobiološki srodniji nego što to izgleda po njihovim jezicima

Današnji balkanski narodi: Albanci, Bugari, Grci, Rumuni i Jugoslovni su rasno, krvno, mnogo srodniji nego što to izgleda po jezicima koje govore.

U doba pre rimskog osvajanja, tokom niza vekova, najveći deo Balkanskog poluostrva u širem smislu, to jest uključujući i oblast današnje Rumunije, naseljavali su Iliri, Tračani i Dačani. Dačani

su predstavljali ogranak Tračana.² Jezik Ilira je vrlo blizak jeziku Tračana.³ Između ova dva jezika postojala je razilika samo u dijalektu.⁴ Herodot i drugi grčki istoričari su opisivali Ilire i Tračane kao slične narode.⁵ Stoga se Iliri, Tračani i Dačani mogu označiti kao vrlo srodni.

Između ovih naroda i starih Grka je takođe postojala znatna srodnost. Naime, Pelazgi ili Pelasti, stanovnici Jelede pre dolaska pragrčkih plemena, a koje su ova plemena asimilovala, bili su blisko srodni Tračanima.⁶ Isto tako je postojala srodnost između grčkog jezika i jezika Ilira i Tračana.⁷ Dakle, Balkansko poluostrvo je, u doba pre nego što je došlo do antičkog formiranja antičkih Grka, Ilira i Tračana kakve ih poznaje istorija, bilo u najvećem delu naseljeno stanovništvom jedne iste, prednjeazijske rase⁸ i ovo je stanovništvo u širokom obimu ušlo u okvir i antičkih Grka, i Ilira, i Tračana, koji su predstavljali etničke amalgame balkanskih prastarosedelaca maloazijskog porekla i kasnije doseljenih plemena sa severa. Prema tome, već na ovoj osnovi postoji izvesna srodnost između starih Grka i tračko-ilirskih plemena. Međutim, s druge strane, veliki deo Grka na Balkanskom poluostrvu postao je jelinizacijom, pretapanjem Ilira i Tračana. Tako su Iliri naseljavali u današnjoj Grčkoj Epir, Etoliju i Akarnaniju, a Tračani severnu i srednju Grčku i mnoga jegejska ostrva. Kulturno superiorniji, Grci su postepeno pomerali granicu svog naroda na sever, asimilujući Ilire i Tračane.⁹ Tako su antički Makedonci, koji su proizišli iz mešavine Ilira, Tračana i Grčka,¹⁰ kasnije potpuno jelinizirani. A kako se veliki deo antičkih Grka iseljavao u razne krajeve Sredozemlja i Prednje Azije, to je na Balkanskom poluostrvu moralo da dođe do pomeranja brojnog odnosa između pravih Grka i Grka tračko-ilirskog porekla u korist ovih poslednjih, čime se suštinska srodnost Grka s Ilirima i Tračanima sve više povećavala. Ovaj proces je nastavljen u srednjem veku i u novije doba kada se latinizirani potomci Ilira i Tračana javljaju kao Aromuni, a nelatinizirani potomci Ilira kao Albanci. Tako je u Srednjem veku Finski masiv naseljavao mnogobrojno aromunsko stanovništvo, koje se tu povuklo ispred slovenskih osvajača,¹¹ i ovo je stanovništvo kasnije jelinizirano. Isto se dogodilo sa velikim masama tračko-ilirskog stanovništva u Epiru, Tesaliji, Makedoniji i Trakiji.¹² Takođe je pretopljen u Grke veliki broj Albanaca, naročito pravoslavnih: osim jednog dela Toska južne Albanije jelinizirani su i mnoge druge Albance koji su se sa vremenom Turaka doselili u Epir, Jeledu i na Peloponez.¹³

² Encyclopaedia Britannica, *The University of Chicago*, 1949, Volume 6, str. 969; Der Grosse Brockhaus, Leipzig, 1929, Vierter Band, str. 336.

³ Larousse du XXe siècle, Paris, 1931, tome 4, str. 20; Dr Jovan Erdeljanović: *Osnova etnologije*, Beograd, 1939, str. 154, 155.

⁴ Encyclopaedia Britannica, Volume 22, str. 159.

⁵ Encyclopaedia Britannica, Volume 12, str. 106.

⁶ Encyclopaedia Britannica, Volume 22, str. 159.

⁷ Encyclopaedia Britannica, Volume 22, str. 159; Erdeljanović, o.c., str. 154, 155.

⁸ Erdeljanović, o.c., str. 151, 153 i 156.

⁹ *Istorija naroda Jugoslavije*, prva knjiga. — Beograd, Prosveta, 1953, str. 22—23, 45 i dr.; Encyclopaedia Britannica, Vol. 10, str. 763.

¹⁰ Guglielmo Ferrero: *L'empire romain et les Balkans*. — Revue internationale des études balkaniques, Ière année, tome 2, 1935, str. 98.

¹¹ Jovan Cvijić: *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*, knj. 1. — Beograd, 1922, str. 31.

¹² Cvijić, o.c., str. 251.

¹³ Cvijić, o.c., str. 178, 179, 251—252; D. J. Popović: *O Cincanima*. — Beograd, 1937, str. 22.

¹ Anton Meje: *Uvod u uporedno proučavanje mitoevropskih jezika*. — Univerzitet u Beogradu, Naučna knjiga, 1965, str. 42.

Osvajanje Balkanskog poluostrva od strane Rimljana je dovelo do rimske kolonizacije, tako da se i latinska krv pomešala s krvlju starog balkanskog stanovništva.¹⁴ Ipak je svakako malo latinske krvi moglo ući u žile stanovnika Balkana,¹⁵ jer je broj rimskih doseljenika latinskog porekla, srazmerno broju starosedelaca, morao biti mali, budući da se uglavnom radilo samo o doseljavanju trgovaca, zanatlija, vojnika i pripadnika rimske administracije, a i veliki deo ovih u to vreme nije više bio latinskog porekla. S druge strane, treba imati u vidu da su ove latinske primese rasprostrte kod svih balkanskih naroda, tako da u stvari predstavljaju nešto svima njima zajedničko. Najzad, duga rimska vladavina je nesumnjivo dalje doprinela mešanju dotadašnjeg balkanskog stanovništva, a u istom smislu su morale jako delovati i kasnije migracije u vezi najezdi Gota i Huna, koji inače nisu na Balkanu ostavili nikakve, iole značajne etničke tragove. Tako je Balkan uoči doseljavanja Slovena bio nastanjen srodnim i u znatnom obimu međusobno izmešanim stanovništvom.

Potom se preko čitavog Poluostrva razlio talas masovne slovenske kolonizacije. Mada najezdoma Gota, Huna, Avara i samih Slovena, znatno proređeno starosedelačko stanovništvo, najvećim delom nije napustilo Poluostrvo. Tako se mnogo Romana zadržalo u gradovima, njihovom neposrednom zateču i po ostrvima Jadranskog mora, a Grka u gradovima i njihovoj okolini na obalama i po ostrvima Jegejskog mora, a isto tako i u unutrašnjosti srednje i južne Grčke.¹⁶ S druge strane, znatan deo starosedelaca se sklonio u visoke planinske predele od Velebita do srednjeg i južnog dela Poluostrva, a takođe i u masive Rodopa, Rile, Osogova, Strandže, Balkana, Pirina itd, a jedan deo se i neposredno izmešao sa došljacima.¹⁷ Ukratko, ostataka od preslovenskog stanovništva bilo je po svim delovima Balkanskog poluostrva, a čemu najbolje svedoči po celom Poluostrvu rasuta starobalkanska topografska nomenklatura.¹⁸ Na taj način su u krajevima koje su zaposeli Sloveni ostale brojne veće ili manje lase starosedelaca. Međutim, mnogo je Slovena prodrio daleko na jug u krajeve današnje Albanije,¹⁹ južnu Makedoniju, Tesaliju, Epi, Aliku, čak na Peloponez,²⁰ tako da je došlo i do stapanja slovenskih oaza među starosedelcima.

Proces uzajamne asimilacije između starosedelaca i slovenske došljaka negde je, kao na Peloponezu gde su jelinizirana doseljiva slovenska primena jezika i imena, bio relativno brzo završen, negde je priveden kraju na izmaku srednjeg veka, kao na primer u planinama Dinarskog sistema gde su Jugosloveni asimilovali mnogo Hira;²¹ negde je, kao u Dalmaciji, završen tek tokom

¹⁴ Cvijić, o.c., str. 143; Erdeljanović, o.c., str. 138.

¹⁵ Eugène Pittard: *Les races et l'histoire*, Paris, 1924, str. 349—350; Popović, o.c., str. 274.

¹⁶ *Istorija naroda Jugoslavije*, knj. I, str. 92.

¹⁷ *Istorija...*, str. 92; Popović, o.c., str. 275; Jovan Erdeljanović: *Makedonski Srbi*, Beograd, 1925, str. 23.

¹⁸ Erdeljanović: *Makedonski Srbi*, str. 17—19, zatim npr. Jovan Erdeljanović: *Stara Crna Gora — Naselja i poreklo stanovništva*, knj. 24, Beograd, 1926, str. 257, 272—277, 407—498, 520, 528, 593, 597, 605, 619—620, 621—623, 627 itd.; Ljubomir Z. Mijatović: *Zlatibor — Naselja i poreklo stanovništva*, knj. 19, Beograd, 1925, str. 439; Radoslav Lj. Pavlović: *Podibar i Gokčanica — Naselja i poreklo stanovništva*, knj. 30, Beograd, 1941, str. 247 i dr.

¹⁹ *Istorija...*, str. 93.

²⁰ *Istorija...*, str. 85—86.

²¹ Cvijić, o.c., str. 134, 158, 224—225, 236, 256.

prošlog stoleća,²² a negde, kao poslovenjivanje Aromuna u zapadnoj Makedoniji, nastavljen je i u dvadesetom veku. Još ni danas ovaj proces nije u potpunosti završen; tako se u južnoj Makedoniji još uvek vrši pretapanje Slovena u Grke, a u severoistočnoj Srbiji, Vlaha u Srbe. Sloveni u dolinama i ravnicama Epira i Albanije, Morlaci Velebita, Beli Vlasi Balkan-planine, Romani Dalmacije, Cincari srpskih varošica, aromunski stočari mnogih planina centralnih oblasti Poluostrva, itd, se iščezli ili iščezavaju kao rezultat ove mnogovekovne uzajamne asimilacije, potpomagane brojnim migracijama naročito turskog doba, je u Albaniji, Grčkoj i Rumuniji došlo do preovlađivanja starosedelačkih,²³ a u Bugarskoj i Jugoslaviji slovenskih elemenata,²⁴ što znači da se i starosedelački i slovenski elementi nalaze zastupljeni kod svih balkanskih naroda. Drugim rečima, od one iste krvi koja preovlađuje u žilama Albanaca, Grka ili Rumuna veliki deo teče kroz žile Bugara i Jugoslovena, a isto tako i mnogo slovenske krvi teče žilama Albanaca, Grka i Rumuna. Negde se ovo stapanje odražava i u jeziku, kao što je to naročito upadljivo u pojavi brojnih slovenskih elemenata (postpozitivni član, gubitak deklinacije, itd.) u albanskom, makedonskom, cincarskom, bugarskom i rumunskom jeziku, kao i timočko-šopskom i južnomoravskom dijalektu srpskog jezika,²⁵ ali obično jezičke razlike ovo stapanje sakrivaju. Tako razlika u jeziku poput kakve provalije razdvaja Crnogorce od severnih Albanaca, iako i jedni i drugi po poreklu predstavljaju amalgame slovenskog i ilirskog elementa.²⁶

Što se tiče ugro-turanskih primesa, nastalih doseljavanjem na Balkan Aspanuhovih Bugara, zatim Kumana, Pečenjega, Avara i Turaka, kao i mešanjem Jugoslovena i Rumuna s Mađarima u Panonskoj niziji i Transilvaniji, one se takođe nalaze kod svih balkanskih naroda, mada svakako u nejednakoj meri. Tako se Pečenjezi i Kumani nisu naseljavali samo u Bugarskoj (Kumani su masovno ušli i u okvir mađarskog naroda), već i u Makedoniji²⁷ i jugoistočnoj Srbiji.²⁸ Turaka pak nije ostalo samo u Bugarskoj i Makedoniji gde ih i sad ima dosta, nego i drugde. Tako, na primer, među bosanskim muslimanima neosporno ima potomaka osmanlijskih i anatolijskih Turaka.²⁹ Uprkos, ove balkanske zemlje

²² *Ibid.*, str. 232.

²³ *Ibid.*, str. 132; vidi takođe: *Istorija naroda Jugoslavije*, prva knjiga, str. 87, 96, 126, 170 i dr.; Eugène Pittard: *Les peuples des Balkans*, Paris — Juchatel, str. 104, 105, 108, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

²⁴ Cvijić, o.c., str. 132, 256; Erdeljanović: *Osnove etnologije*, str. 158, vidi takođe Erdeljanovićeve stenoje: *Čučci, plemo u Crnoj Gori — Naselja srpskih zemalja*, knj. 19, Beograd, 1907, str. 111—112, 159—164, 172; *Bratonožići — Naselja srpskih zemalja*, knj. VI, Beograd, 1909, str. 475, 479, 481, 487—490; *Posinjak plemena Pipara — Srpski etno grafski zbornik*, knj. IV, *Etnolaska građa i raspoređivanje*, Beograd, 1917, str. 432—405, 414—415, 436—445; *Stara Crna Gora — Naselja i poreklo stanovništva*, knj. 24, Beograd, 1926, str. 288—294, 499—502, 525—524, 557—558; *Makedonski Srbi*, str. 5 i dr., kao i Petar Sobanić: *Bjelopavlići i Pješivci — Naselja i poreklo stanovništva*, knj. 15, Beograd, 1923, str. 200—207 i 301—308; Milenko S. Filipović: *Visočica nahija — Naselja i poreklo stanovništva*, knj. 25, Beograd, 1928, str. 210—218 i *Glasiac — Naselja i poreklo stanovništva*, knj. 32, Beograd, 1930, str. 256; Radoslav Lj. Pavlović: *Kulize — Glasnik etnografskog instituta S.A.N.*, I, 1—2, Beograd, 1932, str. 9—34; Milislav Lutovac: *Ibarski kolašin — Naselja i poreklo stanovništva*, knj. 34, Beograd, 1934, str. 46, i dr.

²⁵ *Encyclopaedia Britannica*, Volume 19, str. 653; Der Grosse Brockhaus, Sechszehnter Band, 1933, str. 194; Erdeljanović: *Makedonski Srbi*, str. 21.

²⁶ Vidi: Cvijić, o.c., str. 132, 134, 158—159, 176, 224—225, 255, 256; Andrija Jovicic: *Malesija — Naselja i poreklo stanovništva*, Beograd, 1923, str. 73—74 i dr.

²⁷ Erdeljanović: *Makedonski Srbi*, str. 12.

²⁸ Erdeljanović: *Osnove etnologije*, str. 170.

²⁹ Mihajlo S. Radovanović: *Mustimani Bosne i Hercegovine — Srpski književni glasnik*, Nova serija, Knj. LXI, br. 1, 1940, str. 33, 35, 36 i dr.

uključujući i Rumuniju, sadrže značajne kontingente stanovništva turskog odnosno turanskog porekla.³⁰ No ipak ugro-turanske primese s izuzetkom najistočnijih delova Poluostrva, Transilvanije i naše Vojvodine, nisu tako obimne. Uprkos viševjekovne turske vladavine, osmanlijske krvi nema mnogo u žilama Balkanaca, naravno izuzimajući Istočnu Trakiju, pošto je tursko naseljavanje, sem nekoliko oaza, uglavnom bilo ograničeno na varoši; mada nikako ne treba potcenjivati količinu balkanske krvi kod Turaka, naročito u evropskom delu turske, jer je mnogo Balkanaca, putem preseeljavanja, islamizacije, odvođenja dece za janičare i ženskog roblja za harame pretopljeno u Turke. Isto tako, ni mađarske krvi nema mnogo kod Jugoslovena i Rumuna, sa čim ne treba mešati postojanje znatnih kontingenata mađarskog stanovništva u pograničnim oblastima Jugoslavije i Rumunije prema Mađarskoj.

Ostale etničke primese kod balkanskih naroda: germanske, sirske itd. su beznačajne. Nemački kolonisti u nekim rumunskim i jugoslovenskim krajevima su ove krajeve napustili na završetku II svetskog rata, a kako su tu došli relativno nedavno, to ovim dosta kratkim bavljenjem među Rumunima i Jugoslovenima nisu mogli da u žile ovih naroda unesu znatnije količine germanske krvi.

Dakle, današnji balkanski narodi: Albanci, Bugari, Grci, Rumuni i Jugosloveni su po svom etnobiološkom porecku međusobno daleko srodniji nego što to izgleda po jezicima koje govore. Svi oni predstavljaju amalgame međusobno srodnih balkanskih starosjedelaca i slovenskih došljaka, uz izvesne latinske i ugro-turanske primese.

2. Jugosloveni su amalgam Slovena i preslovenskih Balkanaca

Do polovine XIX veka smatralo se da su Južni Sloveni potomci starih Ilira.³¹ U drugoj polovini XIX veka, a na osnovu jezičkih sličnosti jugoslovenskih govora sa drugim slovenskim govorima, kao i dotadašnjih istorijskih saznanja, postalo je opšte prihvaćeno da su Južni Sloveni potomci Slovena koji su se u VI i VII veku doselili iz slovenske prapostojbine iza Karpata, a Štrosmajer je skovao ime »Jugoslaveni«. Međutim, kasnija dublja istorijska, etnološka, lingvistička, arheološka i antropološka istraživanja ukazuju i na veoma značajne tragove preslovenskih stanovnika Balkanskog poluostrva među Jugoslovenima.

«Između južnih Slovena sedeli su još dugo vremena znatni ostaci staroga stanovništva», piše 1911. godine u svojoj poznatoj *Istoriji Srba* Konstantin Jireček.³²

«Sloveni, današnji Južni Sloveni, širili su se po Poluostrvu poglavito laganom i gotovo neprimetnom infiltracijom ili najez-

dom asimilujući i potiskujući autohtono stanovništvo, to jest mnogo-brojna tračka plemena na istoku, ilirska, a jamačno i zaostalija keltiska, u zapadnom i centralnom delu Poluostrva. Oni su prodrli čak do Peloponeza; znatan deo današnje Albanije bio je takođe preplavljen Slovenima», piše Jovan Cvijić u svom čuvenom *Balkanskom poluostrvu*.³³ Govoreći o diferenciranju Slovena nakon dolaska na Balkansko poluostrvo, Cvijić kaže: »Sloveni su asimilovali autohtona plemena kao: Ilire na zapadu, tračka plemena na istoku, makedonska u centru... Treba dodati da su Aromuni potomci starog polulatinizovanog stanovništva, primili u toku srednjeg veka vizantijsku civilizaciju; tako su oni dobili nekoliko naročitih karakteristika koje su prenosili na Slovence, živeli sa njima i pretapajući se u njih. U dosta oblasti Balkanskog poluostrva, kao i u Rumuniji, Sloveni i Aromuni su se tako izmešali da su formirali slovenske ili rumunske grupe, prema tome da li je prevladao jedan ili drugi element. Slično se pretapanje vršilo između Arbanasa, potomaka Ilira, i Slovena u pindsko-dinarskim oblastima.«³⁴ Govoreći o etnobiološkim procesima, koji su se izvršili asimilacijom preslovenskog, više ili manje latiniziranog, balkanskog stanovništva, Cvijić napominje: »Ti procesi su se dešavali gotovo na celom Poluostrvu, najviše u Dinarskoj i Pindskoj sistem, gde se pred invazijom Južnih Slovena povuklo staro romanizovano stanovništvo... Pretapanje starog romanizovanog stanovništva u Srbe vršilo se, dakle, ovdje mnogo ranije, počevši od doseljenja Južnih Slovena, ali je dovršeno tek onda kada se posle turske invazije srpsko stanovništvo okolnih oblasti povuklo u crnogorsko-hercegovačke planine i tu znatno namnožilo.«³⁵ Zanimljiv je i Cvijićev navod o osnivanju planinske države Raške nakon doseljenja Slovena, gde kaže: »Tu je stanovao jedan deo Srba, koji je bio asimilovao najviše romaniziranih Ilira (— podvukao S. J.), i, možda, Kelta: to je jezgro dinarskih Srba koji su svoje snažne osobine dokumentovali u toku potonjeg istorijskog razvitka.«³⁶ Na drugom pak mestu veli: »Verovatno je da je polulatinizovano stanovništvo, pretapajući se docnije u Srbo-Hrvate, uticalo, pored ostalog, na njihove fizičke i psihičke osobine, naročito latinizovani Iliri na dinarske Srbe.«³⁷

Branko Šišić u *Pregledu povijesti hrvatskog naroda* piše da je na zapadnom delu Balkanskog poluostrva posle doseljenja Slovena »gleda i romanski živalj ostao ograničen na mali prostor prepustili su ga ostalo središnje slavenskome. Oni su odučili nešto iz meduže po Istri i u Crema, a rimskih je kolonista i poromanjenih starosjedelaca bilo *razmerno mnogo* (— podvukao S. J.), naročito na primorju, po ostrvima i onim rečkim gradovima i omanjim mestima, delimično i u unutrašnjosti, što ih je slovenska barjica kako tako poštedela.«³⁸

³⁰ Jovan Cvijić: *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje. Osnovi antropogeografije*. — Beograd, Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije, str. 104—105.

³¹ Isto str. 105.

³² Isto str. 173.

³³ Isto str. 106.

³⁴ Isto str. 104.

³⁵ Branko Šišić: *Pregled povijesti hrvatskog naroda*. — Zagreb, Matica hrvatska, 1962. str. 70.

³⁶ Pignard: *Les peuples des Balkans*, str. 90; Der Grosse Brockhaus, Sechzehnter Band, str. 194.

³⁷ *Malu enciklopedija Prosveta*. Treće izdanje. — Beograd, Prosveta, 1978. 1 — Iliri, str. 687.

³⁸ Konstantin Jireček: *Istorija Srba*. Prva knjiga do 1537. godine. Drugo ispravljeno i dopunjeno izdanje. — Beograd, Naučna knjiga, 1952, str. 85. — Opširnije vidi str. 85—89.

U *Istoriji Srpskog naroda* čitamo da se, pred napadima Slovena i Avara, nisu svi starosedeoci mogli skloniti u primorske gradove i ostrva, »tako da se značajan deo kasnoantičkog balkanskog stanovništva održao i u unutrašnjosti Poluostrva. Naseljavanjem Slovena ovi ostaci stanovništva izolovani su kao ostrva i odvojeni od slobodnih delova Carstva. Njihvi potomci susreću se kasnije u liku Vlaha, Arbanasa, Aromuna i drugih grupa koje se javljaju pod različitim imenima u istorijskim izvorima dočasnijih stoleća.«³⁹ »Reklo bi se da je (slovensko — S. J.) naseljavanje zahvatilo isprva uglavnom ravnice i rečne doline ostavljajući višinske predele za kasniju ekspanziju, koja je došla na red tek onda kad se slovenski životi po raznimta nanosio toliko da se pojavio poplaciom visak, i kad su Srbi već bili dovoljno prilagodeni podneblju i balkanskom načinu stočarenja.«⁴⁰

Sima Ćirković u *Istoriji srednjovekovne bosanske države* piše: »Do sredine VII veka Sloveni su postali gospodari čitavog središnjeg dela Poluostrva, sa izuzetkom izvesnog broja utvrđenih gradova na ostrvima i jadranskoj obali. Na tom velikom prostoru bili su nastanjeni manje ili više romanizirani ljudi, za koje se teško može pretpostaviti da su u burnim godinama slovenske kolonizacije iščezli bez traga... Veoma značajni momenti međutim, pokazuju da je dolazilo do dodira i zajedničkog života ova dva raznorodna etnička elementa. Kontinuitet geografskih imena je posredno, ali veoma pouzdano svedočanstvo o vezama i prožimanju starog i novog stanovništva... Isto tako važan dokaz o romansko-slovenskom dodiru i simbiozi su brojne jezičke pozajmice.«⁴¹

U *Istoriji Crne Gore* čitamo: »Prilikom naseljavanja Balkanskog poluostrva Južni Sloveni su naišli na starosedilački život. U provincijama Dalmaciji i Prevalisu to su bili sasvim romanizovani i hristijanizirani ljudi, kao i razni drugi etnički elementi koje je rimske vlast naselila. Provalom Avara i naseljavanjem Srba i Hrvata nije ovaj etnički element nestao... Pogleđajući Slovena starosedeoci se jasno dele na one koji žive u gradovima (na ostrvu — S. J.) i na one koji su se govorki u planine... Prestoveno su i toponimi govore u održavnom i neromanskom životu.«⁴²

Opisno Kulišić je napisao knjigu *O etnogenezi Crnogoraca* u kojoj se bavi simbiozom Slovena i balkanskim prestovenskim stanovnicima u Crnoj Gori. Kako je on to izložio da »samoizolirani nasad predstavlja poseban činos, različit od ostalih jugoslovenskih naroda, naravno, uz brojne srodnosti sa njima«,⁴³ govoreći pri tom iz vida da na primer, vrlo veliki deo Srba u Srbiji »posebno u prošlosti između, približno, linije Kopaonik — Avana — Zlatibor, kao i u Zapadnom kraju, predstavlja nesumnjivo potomke ne tako davnih doseljenika iz crnogorskih i etnički bliskih okolnih krajeva kao što je istočna Hercegovina, izazvao je značaj

kritike od strane Nikole Vukčevića⁴⁴ i drugih, koje su u mnogo čemu umerene. Međutim, mnogi Kulišićevi navodi, pod uslovom da se ne ograniče samo na Crnogorce, opravdano ukazuju na značajnu simbiozu Južnih Slovena sa balkanskim starijcima.

U *Istoriji Jugoslavije* od Božića, Ćirkovića, Ekmečića i Dedičera navodi se: »I pored svoje mnogobrojnosti Sloveni nisu mogli nastaniti ravnomerno ni guste velika prostranstva Balkanskog poluostrva. Oni su se kretali starim rimskim putevima i zaustavljali se i trajno zadržavali u predelima koji su pružali povoljne uslove za život, gde je zemljište još u vreme Rimljana bilo osvojeno za kulturu. Naseljeni prostori su bili raštrkani i kao pežera razdvojeni planinskim lancima i nepristupačnim terenima. Rimsko provincijsko stanovništvo sklanjalo se bežeći iz mesta i krajeva koji su bili na pravcu napada... Čitavo stanovništvo iz provincija nije se moglo preseliti u najveće i najbolje zaštićene gradove Carstva, siromašne mase su morale da beže u planinske i teže pristupačne predele, koje su Sloveni mimoilazili u svome nadržanju. Na taj način, u zaklonjenim planinskim oblastima Balkanskog poluostrva ostale su sačuvana utanja ili veća oštrva starosedilačkog stanovništva, koje je izgubilo svaku vezu sa kasnoantičkom civilizacijom, još uvek živom u prestonici i zaštićenim delovima Vizantijskog carstva. Svedeni na jednostavnu egzistenciju i stočarsko zanimanje, ovi romanizovani starosedeoci proživeli su duge vekove u potpunoj tami, bez najmanjeg spomena u istorijskim izvorima, da bi se mnoge kasnije javili na više mesta kao Vlasi, Mavrovlasi, Romani, Arbanasi. Postepeno su dolazili u bliži dodir sa zemljoradničkim slovenskim življem, i na kraju su se velikim delom stopili s njim. Ali i na početku je moralo biti dodira između Slovena i sveta balkanskih starosedelaca. Značaj broj geografskih naziva, naročito imena velikih reka, Sloveni su stvarali od starosedeocata, koji su posredovali i u stvaranju predstava o Carstvu slovenska reč »car« nastala je preko latinskog »caesar« pa i točarske linie Sloveni su, upoznati u latinskom »Grecis Graecis« (odatle Ćrki)«⁴⁵

U knjizi *Narodi Jugoslavije*, koju je izradio Etnografsko institut Srpske akademije nauka i umetnosti čitamo: »Etnogeneti narodi Jugoslavije nalaze u duboku starinu... Prestovensko slovensko stanovništvo nije bilo ni ismeđeno, ni isušeno, već se postepeno asimilovalo sa Slovenima... U VI — VII veku Sloveni pošto su se bližnjaci sa prestovenskim rimskim i srpskim stanovništvom učimiličue još ranije romaniziranim, zadržavali su kompaktnu prostranu oblast od obala Jadranskog i Crnog do Jadranskog mora i do istočnih ogranaska Alpa.«⁴⁶

U vezi sa antropološkim momentom Berivoje Drebunjaković u *Etnologiji naroda Jugoslavije* navodi: »Po onome što se zna na osnovu merenja koja su izvršena na iskopanim lobanjama, zaključuje se da su stari Sloveni većinom bili doligocefali a manjim mezocefali. Boja kože, kose i očiju, prema onome što su zabele

³⁹ *Istorija Srpskog naroda*. Prva knjiga. — Beograd, Srpsko književna zadruga, 1981, str. 142.

⁴⁰ Isto, str. 127.

⁴¹ Sima Ćirković: *Istorija srednjovekovne bosanske države*. — Beograd, Srpsko književno zadruga, 1964, str. 35.

⁴² *Istorija Crne Gore*. Knjiga prva. — Titograd, Redakcija za istoriju Crne Gore, 1967, str. 307, 308 i 310.

⁴³ Spiro Kulišić: *O etnogenezi Crnogoraca*. — Titograd, Pobjeda, 1980, str. 11.

⁴⁴ Nikola Vukčević: *Etničko poreklo Crnogoraca*. — Beograd, 1981.

⁴⁵ Ivan Božić, Sima Ćirković, Milorad Ekmečić i Vladimir Dedičera: *Istorija Jugoslavije*. — Beograd, Prosveta, 1970, str. 19—20.

⁴⁶ *Narodi Jugoslavije*. — Beograd, Srpska akademija nauka i umetnosti. Posebna izdanja knj. CCCLXXXV, Etnografski institut. Knj. 13, 1965, str. 13.

žili stari pisci, bila je otvorene kompleksije. Ti stari pisci za Slovene kažu da imaju crvenkastu kožu, a kosu crvenkastu i plavu, da su snažni, krupni i razvijeni. Po Marku Polu, koji je u XIII veku prolazio kroz Južnu Rusiju i slovenske zemlje, žene i ljudi bili su beli i plavi, što dokazuju i noviji podaci. Prokopije opisuje Slovene koji su došli na Balkansko poluostrvo kao crvenokose. Po njemu kod Slovena koža nije suviše bela ni kosa otvoreno plava, ali kosa nije ni mrka ni crna, nego niča tj. crvenkasta. Ove Prokopijeve podatke potvrđuju Pseudo Mavrikije, kao i mnogi istočnjački pisci i pesnici, čiji se podaci odnose ne samo na Južne Slovene nego uopšte na Slovene. Ova crvenkasta boja kože objašnjava se: 1. običajem koji je vladao u to doba kod nekih evropskih naroda da kosu boje crvenom bojom, kao na primer Skiti, pa bi se moglo pretpostaviti da su to činili i Sloveni; 2. stari Sloveni nisu uopšte imali crvenkastu kosu već je boja njihove kose bila boja koju mi nazivamo »rusa« kosa, što potvrđuju i ostaci kose nađeni u mnogim grobovima starih Slovena, koji ukazuju na plavu ili crvenkastu boju. (I u našim narodnim pjesma vrlo često se pominje rusa kosa ili rusa glava). Na osnovi ovoga može se zaključiti: da su stari Sloveni imali doligokefalnu glavu i duguljasto lice, i da su bili otvorene kompleksije, što je karakteristika nordijske rase. Stari Sloveni naseljavali su veliko prostranstvo, pa svakako na tako velikom prostoru u domovini nisu bili istovetnih telesnih osobina. Ali se postavlja jedno drugo pitanje: Zbog čega su današnji Sloveni drukčijih telesnih osobina, po kojima se razlikuju od nordijske rase? Na to se pitanje odgovara: Geografski, klimatski i etnički uslovi krajeva u koje su došli došli, učinili su da se njihove telesne osobine izmene. Naši su preci na Balkanskom poluostrvu naišli na sasvim druge geografske i etničke prilike od onih koje su u matici ostavili. Iz ravničarskih predela naselili su planinske krajeve, gde su zatekli stari balkansko stanovništvo hretičarino i crnomanjevo sa njima su se izmешali, što je bila posledica gubljenja (svakako šamparska greška, treba, što je imalo za posledicu gubljenje — S. J.) onih osobina koje su imali u staroj postojbini.⁴⁷

U *Enciklopediji Jugoslavije* štamo: »Etnogeneza hrvatskog naroda nije još potpuno objašnjena... U predaji ranoga Srednjovekva sačuvalo se sedanje na doseljenje nekih slovenskih plemena iz Bijele Hrvatske na gornjoj visiti... U novoj postojbini naišli su oni na brojne ostatke starijeg ilirsko-keltskog stanovništva, koje je tada, posle višestoljetne rimske vlasti, bilo već velikim delom romanizirano. Započeo je onaj proces stapanja s pretežno gorštackim, pastirskim »Viasimac« koji je u toku vremena, pojačavan migracionim strujanjima iz središnjih oblasti Balkanskog poluotoka, utisnuo telesnoj konstituciji Južnih Slovena nove bitne oznake. U njima se do danas održala antropološka baština prastarog sloja, koji je u tim krajevima prethodio prvim istorijski poznatim narodima, a značajni se jezički tragovi Vlahi,

napose u mesnim i osobnim imenima, javljaju kroz sav Srednji vek.⁴⁸

Ako sad uzmemo u obzir i činjenicu da je vrlo veliki deo Jugoslovena danas u antropološkom pogledu sličniji ostalim Balkancima nego stanovnicima današnje Poljske, koji su neosporni potomci starih Slovena, izbija na videlo da naziv »Jugosloveni« za narode na Balkanskom poluostrvu koji govore slovenske jezike etnobiološki nije adekvatan. Naziv »Iliri« iz prve polovine XIX veka nije bio sasvim pogrešan; međutim, ni naziv »Iliriosloveni« ili »Sloveniliri« ne bi bio dobar, jer zapostavlja važnu tračku komponentu kod Bugara, Srba i Makedonaca. Zato bi možda najtačnije bilo: »Slovenobalkanci«.

3. Albanci nisu čisti Iliri

Zef Mirdita u svom radu *Iliri i etnogeneza Albanaca* zastupa, po našem mišljenju, ispravno gledište da je albanski jezik kontinuitet ilirskog jezika i da su Albanci pravi potomci Ilira, kao survivali Pelazga, odnosno mešavina Ilira i Pelazga. Naime, predolaska Indoevropljana na području gde se danas govori albanski jezik je neindoevropski narod, Pelazgi, sa kojim su se preslovenski indoevropski došljaci asimilovali i ovakva se simbioza, pa i etnojezička asimilacija, vršila na čitavom mediteranskom bazenu. Stoga je, po Zefu Mirditi, najispravnije gledište da je albanski jezik ilirskog porekta sa pelastičkim supstratom, koje mišljenje zastupaju i mnogi drugi naučnici.⁴⁹

Ovaj zaključak, čini nam se, ipak zahteva jednu ogradu bar u odnosu na pleme Dardanaca. (Ostavljamo ovde na stranu zapadna ilirska plemena gde je došlo do znatnijeg mešanja sa Keltima, koja su plemena relevantnija za formiranje Jugoslovena). Naime, među Ilire i prethodnike Albanaca obično se ubraja i veliko pleme Dardana ili Dardanaca, koji su naseljavali krajeve južno od Zapadne Morave sa Kosovom i Metohijom, kao i severnim delom Vardarske Makedonije.⁵⁰ Kod tog venima značajnog plemena postoji dilema da li ga treba svrstati u ilirsku ili tračku grupaciju olovno ili je ova posebna zajednica. Najnovija gledišta uglavnom stava da većina Dardanaca ima ilirski karakter, ali da istočna Dardanijska, ipak, nosi izrazito trački karakter. To bi značilo da se Dardanci izvesna mešavina sa Tračanima su.

Dođajmo da Arij: Benac ističe da Iliri ili Ilircani, ipak, ne bi ispunjavali uslove da ih nazovemo posebnim narodima ili čvrstim etničkim celinama, jer je pripadnost ovim zajednicama nedovoljno određena i u hronološkom, i u prostornom smislu, što se vidi i po različitom tumačenju u savremenoj nauci. Benac piše da mu se čini da su sasvim na mestu i da odražavaju pravo stanje

⁴⁷ *Enciklopedija Jugoslavije*, 4. — Zagreb, MCMLX, str. 40—41.

⁴⁸ Zef Mirdita: *Iliri i etnogeneza Albanaca*. — U »Iz istorije Albanaca«, Beograd, Društvo istoričara Srbije, Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke republike Srbije, str. 19 i 25—26.

⁴⁹ Vidi kartu koja je priložna knjizi *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba* od Fanula Papazoglu — Sarajevo, Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela, Knjiga XXX, Centar za balkanološka ispitivanja, Knjiga I, 1969.

⁵⁰ Alojz Benac: *O etničkim zajednicama starijeg železnog doba u Jugoslaviji*. — U »Pristorija Jugoslovenskih zemalja, V. Železno doba«, Sarajevo, 1987, str. 791—792.

⁴⁷ Benac i Drobnjaković: *Etnologija naroda Jugoslavije*. — Beograd, Naučna knjiga, 1960, str. 45—46.

stvari stavovi A. Stipčevića kada kaže da naš današnje poznavanje ilirske arheologije »pokazuje da o Ilirima kao jedinstvenom etnički kompaktnom i formiranom narodu ne može uopšte biti govora«. Naprotiv, »pod pojmom Ilira se mora razumeti mešavina heterogenih, premda srodnih, etničkih elemenata, koji se nisu potpuno stopili u jedan jedinstveni etnički entitet i koji očitito nisu imali isto poreklo«. Benac navodi mišljenje A. Fola, koji smatra da su kod Tračana u pitanju mnogobrojni etnosi i da se moraju uzimati u obzir recipročne interakcije Tračana sa Skitima, Ilirima, Pelazgima, Mikencima, Minojcima, Joncima i sl., kao i ocenu V. Georgijeva da trački, frigijski, dački, makedonski, pa i ilirski jezik čine u kasnijem starorimskom jeziku jedan jezički savez u kome je grčki igrao glavnu ulogu. Stoga, priznajući da se prvobitno jezgro ilirske zajednice plemena nalazilo na teritoriji današnje Albanije, Alojz Benac zaključuje da je, zaista, verovatno da se u prvom delu starijeg železnog doba pripadnici pojedinih plemenskih zajednica na mnogim područjima nisu osećali pripadnicima neke šire ilirske grupacije nego samo svog plemena (ili naroda).⁸⁷

Zef Mirdita ne insistira na čistom ilirskom poreklu Albanaca. On izričito kaže »da je vrlo opravdano shvatanje da postojbina današnjih Albanaca nije područje njihove ekspanzije (kako je to kod tzv. tračke teorije o etnogenezi Albanaca — S. J.) nego rezultat trikacije. Ilirska su se plemena, potisnuta sa severa i juga, koncentrisala u brdskim predelima koja su već naseljavala i tako su tokom vekova formirala jednu kompaktnu većinu koja se suprotstavljala, *ne bez vidljivih posledica za vreme invazija* (— podvukao S. J.), manjini (došljaka — S. J.). Ovi (došljaci za vreme invazija — S. J.), jednom izgubivši političku dominaciju, *asimilovali su se sa većinom, ali ostavljajući duboke tragove u običajima, jeziku itd.* (podvukao S. J.)⁸⁸

Jovan Cvijić u *Balkansko poluostrvo* piše »Poznato je da su Albanasi potomci stariljina, početkom premanjoni za vreme rimske vladavine, zatim izmešani sa Slovenima, naročito u toku srednjega veka... U toku srednjega veka postrovenjena su romanizovana ilirska plemena Dinarске sistema, od njih u Prokletijama i dalje na jugu, u Albaniju. Izgleda da se samo povukao i jedan deo ilirskog stanovništva iz centralnih i severnih delova Poluostrva. Ali u ovoj zemlji, kao i u Epiru, krajem X, početkom XI, sredinom XII, početkom XIII i XIV veka su oni naseljeni Slovenima, a arbanasi i Aromuni su stanovali na pobočjima i u planinama. Za vladu anđrijske dinastije (1250—1350) u primorskim nizijama i oko Brna imalo je još slovenskog stanovništva, koje su (po K. Jirečeku) pojačali srpski doseljenici za vreme srpske vladavine, naročito u XIV veku. Još i danas se i usred Arbanije nailazi na ostatke ovoga poarbanasenog srpskog stanovništva. Po tradiciji plemena severne Arbanije, ona su mešovitog, arbanasko-srpskog porekla, smatraju sebe za srodnike crnogorskih plemena. Poznato je da je arbanaski narodni junak, Skenderbeg, arbanasko-srpskog porekla. Južni Sloveni su asimilovali veliki broj Ilira, od

Dunava do južne Makedonije; oni su, međutim, poarbanaseni u Arbaniji, naročito u tursko doba. Usled ovakvih asimilacija, istočna arbanaska granica, ili etnografska granica između Arbanasa i Srba, znatno je pomerana, i ta se pomeranja mogu pratiti. Zapadno od Ohridskog jezera, čak i u tursko doba bilo je slovenskog stanovništva, izgleda do okoline Elbasana. Takvi su bili danas poarbanaseni Sloveni u oblasti Mokroj... Po ostacima stanovništva i po nomenklaturi vidi se da je zapadno od Ohridskog jezera bilo mešavina između slovenskog i arbanaskog stanovništva i da se asimilacija zbila u arbanaskom smislu... Dobarski Turci i begovi su uspeti da islamiziraju jedan deo Mijaka, i ti islamizirani se zovu Torbeši; ali protivno drugim slučajevima, oni nisu poarbanaseni... Severno od njih, u blizini Kačike nailazi se na neobično hrišćansko stanovništvo, koje ne zna srpski nego samo arbanaski, a u neprijateljstvu je sa Arbanasima. U njihovoj oblasti je geografska nomenklatura mahom srpska, a njihov arbanaski jezik ima izvestan broj srpskih reči. Izgleda da je ovo stanovništvo jedna vrsta srpsko-aromunskog amalgama koji je očuvao veru, ali je zaboravio jezik zbog blizine Arbanasa i uticaja doseljenih Arbanasa, koji čine nekoliko sela. Severno od Piškopeje, do Ljuma Kule i Žura, zapadno od Prizrena, pruža se oblast Ljuma. Geografska nomenklatura ove oblasti nekoliko je srpska. U početku XVII veka u njoj je živeo znatan broj srpskog stanovništva, ali je moralo biti u Arbanasa, jer se ovi, po Jirečeku, pominju u Prizrenu još i u vreme cara Dušana. U šarplaninskoj župi Onoju proces arbanizovanja izvršio je tek u toku XVIII i XIX veka. Ovaj je proces najdocnije bio u župi Gori, čije stanovništvo još govori i srpski; tu je do skora bilo porodica od kojih je jedan deo bio pravoslavni i srpski, a drugi muslimanski i arbanaski. Zbog etničke promene desile su se u onom delu Balkanskog poluostrva, koji leži između Skadra i Južne Morave kod Leskovca između Skadra i Prizrena su dve oblasti, Pilot i Reke, u kojima su u srednjem dobu živeli mešovito srpsko-arbanasko stanovništvo. U Orkocu i u ravnicama oko Bojane i Dabina (Zadilim i Gaspajane) kao i na Metohiji i na Kosovu, živeli su u većini Srbi. Posle turske najezde, Arbanasi su stazili na planina, jedan deo čak na Reke, a ostali su kolonizovali i poarbanasili. Posle anđrijske seobe u Metohije, sa Kosova i iz Južne Morave počeli su Arbanasi u masovni otići u te župe krajem. Najdudnije od njihove zemlje granice (oko 1490) bili su u arbanasko doba na zapadu od Leskovca, najdalje u Masurici, severno od Vranja i u Pešturu, blizu Šjenice. One su obeležene na svima starim etnografskim kartama, i tihinja su postojale do 1878. godine. Pošto je u ovo doba Srbija zauzela oblast Južne Morave, Arbanasi su se iselili, poglavito u dolinu Laba, na Kosovo i u Metohiju, i tako pojačali nemešnji arbanaski živalj. U okolini Leskovca i Vranja sada nema arbanaskih oaza, iako još nisu iščezle sa nekih etnografskih karata. Na Pešturu ih je ostalo i posle događaja od 1912. godine. Oko 1700. godine ovde su se doselili Klimente iz okoline Skadarskog jezera; bili su katolici pa su docnije islamizirani; sada govore arbanaski i srpski.⁸⁹

⁸⁷ Isto, str. 742—743, 762.

⁸⁸ Mirdita, o.c., str. 26.

⁸⁹ Jovan Cvijić: *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*. — Beograd, Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke republike Srbije, str. 197—199.

Kod Jirečeka pak čitamo: »Za vreme seobe naroda poluromanizovani Iliri potisnuti behu iz planina između Dalmacije i Dunava na jug. Njihovo središte postade kraj *Arbanumi*, srpski Raban kod Kroje, gde već Ptolomej, u rimsko doba, pominje plemena Albana. Od XI veka rasprostrilo se ovo ime na čitav narod, latinski *Arbanenses* ili *Albanenses*, odakle je izveden slovenski oblik *Arbanasi*. U srednjem veku bila su njihova glavna sedišta u četvorokutu između Skadra, Prizrena, Ohrida i Valone, sa ograncima daleko na sever. U XIV veku javljaju se »Arbanenses« sa svojim nacionalnim imenima među seljacima grbaljske župe kod Kotora, a isto tako u sada čisto srpskoj dolini Črnnice na severozapadu Skadarskog jezera... Karakteristična su plemenska predanja, zabeležena kod Hana, Kovinskoga i u »Naseljima«, koja arbanaska i srpska plemena izvode od zajedničkih praotaca. Po plemenskom predanju u Vasojevićima, petoro braće, Vaso, Pipa, Ozro, Kraso i Oto jesu preci sada srpskih Vasojevića, Pipera, Ozrinića i sada arbanaskih Krasnića i Hota. Genealogija potseca na konstrukciju ilirskih plemenskih predanja kod Apijana. Plemenske predanje Kuča izvodi sada srpske Kuče i arbanaske Kasrate i Šaljane od tri brata; ali, Kuči se javljaju još kod Marijana Bolice iz Kotora (1614) kao »Chuzzi Albanesi«, »del rito romano«. Na istoku, u Prizrenu i okolini, spominju se u starosrpskim poveljama XIV veka ljudi sa arbanaskim imenima (Lješ, Đon, Ćin itd.). Iako su Arbanasi u ranijem srednjem veku prema Srbima izgubili mnogo zemljišta, ipak ne behu narod koji izumire. Od kraja XIII veka počinju oni prodirati na jug u Tesaliju, Epir i Grčku, a od XVII veka prodiru oni i u pravcu severoistoka do Novog Pazara, Niša i Vranja.«⁵⁵

Henrik Barić u *Istoriji arbanaskog jezika*, govoreći o slovenskim uticajima na arbanasčki jezik, kaže: »VII i VIII veka u jednom delu oblasti Skadarskog jezera i u slivovima Bistrice, Vojuse, Devola-Semeni i gornje Škumbe javlja se na arbanasčkom tlu jedan nov etnički i jezički elemenat — južni Sloveni. Taj južnoslovenski elemenat nije jedinstven. Prema jezičkim osobinama topografskim slovenskih naziva na teritoriji istorijske Albanije, slovenski elemenat u skadarskoj oblasti i u oblasti severno od srednjeg Drava bio je srpski, dok je onaj južnoslovenski elemenat koji se naselio u srednjoj i južnoj Albaniji pripadao makedono-slovenskoj jezičkoj grupi... Intenzivniji i intimniji slovensko-arbanasčki odnosi ne padaju zaošle u prve vekove posle doseljenja južnih Slovena na arbanasčko tlo, već poglavito od XIV veka, kada je, sticajem političkih i društvenih okolnosti, došlo do slovensko-arbanasčke simbioze i bilingviteta. Uza sve to može se bar donekle utvrditi i najstariji sloj slovenskih elemenata ne samo u toponomastici već i u arbanasčkom rečniku, koji svedoči o vrlo ranim kulturnim uticajima slovenskim.«⁵⁶

Na kraju dodajmo da, prema ženevskom antropologu Sauteru (Sauter), koji prihvata gledište italijanskog antropologa Batajle (Battaglia), »ako Albanci sačinjavaju relativno homogeno etničko-lingvističko jedinstvo, imajući u vidu opseg teritorije koju nase-

ljavaju (veći od onog koji zahvataju granice Albanije), oni ne sačinjavaju isto toliko antropološko jedinstvo. Razlike i raznovrsnost rasnih tipova se dalje povećavaju ako se ispitivanje proširi na skeletne ostatke lica koja su živea u prošlosti, uvek razumljivo dopuštajući da su Albanci autohtono stanovništvo ilirskog porekla.«⁵⁷

Ako sad saberemo navode u ovom članku, postaje jasno da različiti jezici kojima govore Jugosloveni i Albanci čine etnički jaz među njima dubljim nego što za to ima osnova u drugim, suštastivnijim etničkim momentima. Nisu samo Albanci naslednici starih i vrljih Ilira, nego su to i oni koje nazivamo Jugoslovenima. Možda čak danas među Jugoslovenima živi po broju daleko više ilirskih potomaka nego među Albancima. Simbioza doseljenih Slovena sa starosedeoćima Balkanskog poluostrva je prirodna stvar, koja se u Evropi odigravala svuda gde je bilo doseljavanja. Ako ostavimo na stranu velike rasne razlike između došljaka i starosedelaca, kakve su postojale između Arijevaca i Dravida u Indiji ili crnaca i belaca u kolonijama, samo oni narodi koji su autohtoni mogu da nekad — ako ostanu izolovani — izbegnu znatnije mešanje sa drugim narodima. Albanci, uprkos njihove autohtonosti u masi, nisu mogli da u potpunosti izbegnu primese drugih naroda: dolazili su im, ili su ih sami prihvatili, grčki i romanski trgovci i upravljači, slovenski zemljoradnici, aromunski pastiri, turski vojnici, a i sami su se mnogo iseljavali, ne samo po Balkanu nego i u Italiju.

Doba nacionalnih država danas prolazi, jer su one postale premane za sadašnji svet. U velikim integracionim zajednicama naroda koje se stvaraju, suprotnosti među susednim narodima treba da se otupljuju. Tim putevima moramo da idemo i mi Balkanci.

⁵⁵ Jireček, o.c., str. 85—86.

⁵⁶ Henrik Barić: *Istorija arbanaskog jezika*. — Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine. Djela, knjiga XII, Balkanološki institut, Knj. 1, Sarajevo, 1959, str. 44, 46.

⁵⁷ Marc-R. Sauter: *Les races de l'Europe*. — Paris, Payot, 1952, str. 226.

krvna osveta kod albanaca na kosovu kao društveni problem

milenko karan

Na određenom nivou svog razvoja krvnu osvetu su znali gotovo svi stari narodi. Taj nivo je bilo pleme zbog čega je F. Engels osnovano utvrdio da »ono što je izvan plemena, bilo je izvan prava«. Ovaj je običaj nastao iz nužde; u odsustvu države rane zajednice su morale imati neki pravilnik ponašanja. Osveta je jedno od pravila tog pravilnika; ona je bila nedvosmislena opomena napadaču da iza napadnutog stoji njegova grupa, baš kao što osveta pretili svim muškim članovima napadačeve grupe. Sa takvim obeležjem krvna osveta je izraz solidarnosti ranih zajednica: jedan za sve, svi za jednoga. Ova je solidarnost bila uokvirena plemenom zbog čega je V. Bogišić s pravom zaključio da »tamo gde je pleme, tu je i osveta«.¹

U svojim ranim danima krvna osveta je bila surova, bezobzirna »i do zla Boga neobuzdana«² zbog čega je znala da satre čitave porodice pa i bratstva. Njeno prvo ograničenje bilo je načelo taliona, tj. srazmerne osвете: oko za oko, zub za zub. Drugo je ograničenje bio pristanak zavađenih strana na oduzvanje spolja. Obično je to činio savet staraca čije su odluke bile neprikosnovene, — ukoliko su obe strane pristale na njegovo sudžanje. Treće ograničavanje krvne osвете je bilo u njenom oštucanju na sve manji broj osoba koje mogu biti pogodene osvetom. Danas je to obično (šira) porodica.

Pica i pomeni o krvnoj osveti kod starih naroda nalaze se u Hamurabijevom zakoniku, Rimskom zakonu od XII tablica i Ruskoj pravdi. Prvi pisani pomen o krvnoj osveti kod Južnih Slovena daje Mavrikije. Tragova o njenom prisustvu u ovim krajevima ima u Vinodolskom zakonu, Poljičkom statutu i Dušanovom zakoniku. Takođe u poveljama bosanskih kraljeva i dubrovačkim dokumentima.³ O njenom trajanju u Crnoj Gori kazuje Zakonik Petra I i Vasojevički zakon od dvanaest tačaka. U tom prostoru ona se, kao pojava, zadržala do kraja 19. veka. Nestala je kada se ovaj kraj otvorio prema vani, — naporedo sa društvenim, političkim, ekonomskim i kulturnim novinama u njemu.

To se nije desilo u severnoj Albaniji gde je krvna osveta potrajala duže. Takođe na Kosovu gde još postoji, — kod njenih

žitelja albanske narodnosti. U oba ova prostora Albanci su vekovima uređivali svoje odnose prema običajopravnom pravilniku koji se uobičajeno naziva Zakonik Leke Dukadinija. Ova je pravila prikupio, sredio i objavio Š. Dječević.⁴ Skoro je sigurno da ona nisu bila napisana; ta su pravila usmeni pravilnik ponašanja koji je vremenom dobio snagu pravog zakona. U njemu su utvrđena odgovarajuća pravila krvne osвете, njeni uslovi i posledice.

Prema ovom zakoniku oštećena porodica ima pravo na osvetu. Ovaj postupak je čak njena obaveza jer »onaj kome je oduzeta čast, mrtov je po zakonu«⁵ U slučaju da se ne osveti ta će porodica biti »odličena«, — nešto slično ali puno teže od punog bojkota zajednice u kojoj živi. Njeni muški članovi nisu imali — pravo da odlučuju u zajedničkim poslovima, čak ni da vojuju, jedva su mogli da se ožene, nisu imali pravo ni na verske obrede uključujući tu i čin sahrane nekoga njenog člana. Zbog toga su porodice koje potražuju krv (osvetu) sve činile da se osveti i tako »izbarabare« (izjednače) sa drugim porodicama u svojoj grupi.

Osveta nije smela da bude na svoju ruku. Još manje nesrazmerna učinjenoj šteti. Nije smela da bude ni protiv utvrdjenih pravila, tj. postupaka. Prema Zakoniku ona je morala da bude javna, obično na mestu gde se okuplja narod: pijaca, na primer. Uglavnom se pucnjem u nebo. Posle ubistva osvetnik je morao narediti ubijenog da ode na sahranu, čak je morao da prisustvuje njegovoj sahrani. Ubistvo se nije smelo da vrši iz zasede, sa leđa i bez da se krvnik nazove po imenu. Osvetnik nije smeo da ubijenog mrtvari, pogotovo nije smeo da mu uzme oružje. Osveta se nije mogla izvršiti nad osobom koja još nije stasala za pušku (detetom) i osobom koja je već stigla do štapa (starcem). Žena i sveštenik bili su izuzeti od osвете.

Osveta se, takođe, nije smela da izvrši u bogomolji ili ako je krvnik u društvu žene. Najmanje se smela izvršiti pod besom, tj. svečano datom reči da se oštećena strana za određeno vreme neće osvetiti. Pitkato se nije smela izvršiti na gostu, čak i kada je ovaj krvnik jer »albanski dom pripada Bogu i gostu«⁶ U tom slučaju kažnja je mogla da bude samo simbola, a stvarna voćna. Dočakala nam je kaša pucnjanstva što je za osvetnomnog čoveka, krvnik i žrtva, smeo da svojoj grupi, bila sauda gotovo čitava ona, izdrami.

Ograničenje zavađenih porodica bila je obaveza pitečnije, tj. savezništva. Čoveka se moglo oštećivati »proštavanjem krvi« (proštavanjem), glavā za glavu, rana za ranu), obeštećenjem, obično u novcu, ili oprostajem krvi posle čega zavađene porodice postaju prijatelji, čak i kumovi.⁷ Ako miranje ne uspe muški članovi porodice koja duguje krv ostaju u »kudnom peševcu« na neodređeno vreme jer krvna osveta nije vremenom ograničena: ona se može izvršiti i u godinama kada su osvetnici gotovo zaboravili zbog čega se svete.

*

* * *

O krvnoj osveti se još govlače priče po kojima bi ovo ponašanje trebalo da bude častan, muški pa i pravedan postupak. Neupućene u ovo ponašanje posebno iznenađuje snaga date reči

(bese) i njeno poštovanje, pogotovu u našim danima kada ovaj izraz sve više postaje obična jezička poštapalica. Te osobine, međutim, krvna osveta nije imala ni u svojim »herojskim danima« jer da je bilo tako Zakonik ne bi ni predvideo surove kazne za njeno nepoštovanje. Ove osobine krvna osveta još manje ima u našim danima. Već njeno prisustvo u tim, ovim, danima je nevolja svoje vrste. Ona je još teža po posledicama koje povlači, zbog čega je osnovano ovaj običaj nazvati konzervativnim, po nekim svojim obeležjima reakcionarnim, pa i kontrarevolucionarnim jer zagovara staro, umesto da prihvati pa i poštuje, novo, tj. ljudskije.

Političke posledice prisustva krvne osvete u našim danima su u ograničenju koje ovaj običaj unapred natura ljudima u njihovom privatnom a, pogotovu, javnom ponašanju. Šta sve, na primer, u javno kazanoj reči može da bude uvreda — ne zavisi, po običaju, od usvojenih društvenih normi već od ocene, ili procene, onoga na koga se ta reč odnosi. Kazati, prema tome, za nekoga da je glup ili pokvaren može da bude tačno ali po sebi opasno, jer se nikada ne zna da li će tako kazano onaj drugi primiti kao čestiti sud ili uvredu. Zbog toga ljudi ovakvih shvatanja zaziru od javno kazane reči. Tu negde treba tražiti korene onoga što se uobičajeno naziva oportunizmom u javnom ponašanju ovih ljudi?

Pravne posledice još uvek zadržane krvne osvete u ovom prostoru su u ličnoj nesigurnosti ljudi pošto ovi ne znaju kada će ni sa kojom snagom da ih pogodi osveta. Ponekad ne znaju ni zbog čega. U tom pogledu puno ne pomaže prisustvo sudova i zakona jer običajno pravo ne priznaje državu kao sudiju. Pravo na osvetu se ne ukida sudskom presudom, ono ostaje čak i ako država izvrši smrtnu kaznu. Nisu, takođe, ništa veće ni moći države da zaštiti porodice u »kućnom pritvoru« jer su se one »dobrovoljno« zatvorile iza svoja četiri dvorišna zida zbog čega ni ne traže njenu zaštitu, neku njenu pomoć još manje.

Ekonomске posledice krvne osvete su najočiglednije, i najteže u sudbini porodica u »kućnom pritvoru«. To su porodice čiji muški članovi nakon osvete moraju da se, prema običaju, dobrovoljno zatvore. Ovo zatvaranje nije samo zbog moguće osvete; ono je takođe, postupak sa kojim se onoj drugoj strani odaje poštovanje a, usput, otklanja mogućnost susreta sa njom i novih nevolja. Muški članovi ovih porodica ne mogu biti bese, tj. dečvete druge strane, preko dvorišnog praga. Zbog toga imanja ovih porodica obrađuju uglavnom žene. One, takođe, obavljaju tradicionalno muške poslove (prodaja, kupovina, plaćanje poreza, razna uverenja). Muškarci mogu da rade, ako to nešto vredi, samo u dvorištu svoje kuće što je odvajkada bio »ženski posao« — dodatno poniženje čoveka sa plemenskim sistemom vrednosti.⁸

Obrazovne posledice ovog običajno-pravnog ponašanja su, takođe, teške, ponekad dramatične. Prema Zakoniku osveta se, po pravilu, ne vrši nad (muškim) detetom do samo negde 14., odnosno 15. godine. To je, znači, vreme kada se završava osnovna škola. Posle tih godina muško dete podleže osveti zbog čega se najveći broj mladića tog uzrasta sklanja u »kućni pritvor« čime preki-

da dalje školovanje, potom radno osposobljavanje i, najzad, — zapošljavanje.

Socijalne posledice prisustva krvne osvete u našim dobima, i ovom prostoru, su još očiglednije i — teže. Ovaj je običaj, već kao samosud, nimalo bezazlen socijalni problem jer umesto savremenih obrazaca ponašanja zadržava one anahrone. Zadržava, takođe, ovom društvu neprimereni sistem vrednosti u čijoj je osnovi samovolja umesto dogovora, strahovanje, umesto slobodnog odnosa. Sa takvim osobinama krvna osveta je u našim danima ponašanje sa kojim civilizovano društvo, samoupravno pogotovu, ne može da pravi nagodbu mada ga (izgleda) mora još neko vreme da tpi.

Da ovaj običaj gubi svoju »prirodnu« pozadinu dokaz su sve češće deformacije ovog ponašanja ili, bez zazora, njegovo one-ljuđenje u našim danima. To je pouzdan znak da se krvna osveta danas nalazi u procepu između sve prisutnijih zahteva drukčijeg života i sve ređih zagovaranja starih obrazaca opnašanja. Drukčije nije ni moglo biti. Sada su sve češća ubistva iz zasede ili sa leđa. Gubi se mišljenje da bi se iznuđila vika (novčana) naknada. Obeštećenje se čak traži za slučajeve koje Zakonik nije utvrdio (niti je mogao). Na primer: smrt u saobraćajnoj nesreći. Čak su zabeleženi slučajevi da je ubistvo izvršeno nad gostom, — u ono vreme nezamisliv zločin kao što je još manje bilo moguće da se osveta vrši nad pripadnikom nealbanske nacionalnosti; Srbinom, na primer, jer je oduvek bilo (a sada već nije) da je osveta, pa prema tome i ona krvna, bila isključivo stvar Albanaca i njihovog rešavanja sukoba među (svojim) ljudima.

Ovo one-ljuđenje krvne osvete u našim danima najviše pogađa porodice u »kućnom pritvoru«. Obično se misli da su u krvnoj osveti najteži društveni problem ubistva zbog osvete, posle čega se stvara predrasuda da u ovom prostoru (Kosovu) hametice ginu ljudi. To nije tačno; na Kosovu se godišnje izvrši (u proseku) oko petnaestak ubistava iz krvne osvete. Toliko, otprilike, poginle na drumovima naše zemlje samo u toku jednog dana. Mnogo je, prema tome, veća nevolja u psihološkim posledicama ovog običaja i, ponajviše, u pojavi porodica u »kućnom pritvoru«. Njihov položaj je, po puno čemu, neobičan. One nisu zatvorene na osnovu pozitivnog zakona već na osnovu običajnog suđovanja. Njihov je položaj čak gori od onog kod pravih zatvorenika. Robijaš se, u okviru kućnog reda, može slobodno da kreće. Može i izvan njega (ako je slobodnjak). Zatvorenik može da radi, zarađuje, zdravstveno je osiguran, može da uči školu ili neki zanat, ima i godišnji odmor (neki čak i kod svoje kuće). Može čak i da — samoupravlja! Porodice u »kućnom pritvoru« ništa od toga nemaju pri čemu ne znaju ni kada će njihova strepnja da se okonča: ima porodica, ne mali broj, koje se u »kućnom pritvoru« nalaze već preko 20. godina; znači: duže od najduže vremenske kazne utvrđene u našem Krivičnom zakoniku!

Ovu nevolju uveliko otežava još uvek prisutno običajno suđovanje. To je plećnija (savet staraca) za koju se svi istraživači ovog suđovanja slažu da je za ove ljude nekada (a i sada) »zakon nad zakonima«.⁹ Njeno prisustvo u našim danima je anahronizam

svoje vlasti; naporedo sa državnim sudovima ova ustanova običajnog ponašanja nastavlja sa svojim sudovanjem koje je, najčešće, neodgovarajuće kaznenoj politici ovog društva. Ona čak obnavlja neke kazne koje su odavno napuštene u civilizovanom svetu: progonstvo ili novčane kazne neprimerene učinjenom ili pretpostavljenom činu. Zbog toga je osnovana politička ocena da je sudovanje plećnije ostatak običajnog prava koje se nikako ne može usaglasiti, pomiriti još manje, sa savremenim normama ponašanja, savremenim slobodama pogotovu.⁶

*
* * *

Zakonik Leke Dukadinija i odgovarajuća pravila ponašanja koja su iz njega izvedena su određen sistem vrednosti ljudi koji su ga ili još poštuju u svojim postupcima. U takvom određivanju krvna osveta jeste društvena pojava ali kao postupak to nije bez ostatka. Zbog toga se savremeno razmatranje ovog običaja može obezbediti ponajbolje interdisciplinarnim tretmanom ili bar takvim načinom razmišljanja. S obzirom na prirodu ove pojave za tu nameru najviše obećava prisustvo sedećih nauka: istorije, etnologije, prava, sociologije, psihologije, psihijatrije, psihoanalize, pedagogije i politikologije. Istorijske, zato što se moraju poznavati tokovi ove pojave. Etnologije, zato što je ona obezbedila najveću građu o njoj. Prava, jer se radi o državnom uređivanju ovog ponašanja. Sociologije, jer je krvna osveta posledica određenih društvenih prilika. Psihologije, zato jer ova dela ne čini društvo (zajednica) već pojedinac, odnosno pojedinci. Psihijatrije, jer treba utvrditi normalnost, odnosno nenormalnost ovih postupaka. Psihoanalize, zato što krvna osveta ima dosta »krivenih« delova koji se mogu dokučiti ovim postupkom. Pedagogije, zato što treba izraditi odgovarajuće načine obrazovanja ljudi. Politikologije, jer se mora dati savremeno političko licea ovog običaja. I njegovog prisustva u danima kada, prema volunternističkim očekivanjima, krvne osvete ne bi trebalo da bude.⁷

Za njeno prisustvo u ovom vremenu i ovom prostoru nisu odgovorno predrasude koje se još povlače iako one ni ranije nisu bile ubeđujuće. To je sigurno slučaj sa pričama o »mucoj krvi« (Čučlaj) ili »instinktivnom karakteru« (Telić) kao pozadini krvne osvete. Ništa manje nisu sporne pretpostavke o »zvozu« odnosno »zvozu« ove pojave iz jednog u drugi narod, ili »primitivizmu« pa čak i »patologije« ovog ponašanja zbog čega se obično razmatra u društvu prestupnika, lopova i prostitutki. Najveća je, iako najprimarnijeva zabluda da se ova pojava može najteže iskoristiti strogim kaznama. Zagovornici ovog očekivanja obično se pozivaju na iskustvo Albanije u kojoj je ova pojava nestala, tako što bi ubica iz krvne osvete bio javno obešen i ostavljen da tu visi sve dok mu gavrani ne bi meso pojeli. Zbog toga u toj zemlji sigurno nije nestala kao što na taj način nije iščezla ni u bilo kojoj drugoj zemlji. Krvna osveta u NR Albaniji je izgubila svoju prirodnu (plemensku) podlogu sa kolektivizacijom zemlje, zapošljavanjem žene i bez ustupaka, političkom ocenom da je to nazadno pa i

kontrarevolucionarno ponašanje jer su zemlja i žena bili, i sada jesu, dva najčešća motiva osvete ipa, prema tome, i krvne osvete kod Albanaca u našoj zemlji. Po sebi se razume da je tu veliki doprinos dalo obrazovanje (školovanje) ramosnjeg stanovništva jer sva istraživanja pokazuju, ova kod nas takođe, da su osvetaoci obično ljudi sa sela i bez obrazovanja.

Ovaj sistem vrednosti nije u naše dane stigao čitav. On nikada nije ni bio poštovan bez ostatka, jer da je bilo tako, narodni zakonodavac ne bi predviđao uglavnom stroge kazne za njegovo nepoštovanje. U njegovom okviru ni krvna osveta nije mogla izbeći nemale deformacije ili psihološki tačnije: onepljuđenje u našim danima. Ovo onepljuđenje ovog ponašanja je u nepoštovanju njegovih nekadašnjih pravila. Ova se pravila sada sve više krše: osveta obično nije javna nego iz potaje. Osvetnik se ne prijavljuje vlastima zbog čega porodica ubijenog može samo da nagada ko je ubica. Osvetu vrše odrasla fizički ili duševno hendikepirana lica, u poslednje vreme sve više maloletnici jer je u njihovom slučaju kazna blaža. Ima slučajeva osvete nad decom što je, koliko do juče, bio težak prekršaj običajno-pravnog sistema vrednosti. Čak su zabeležena ubistva gosta — najteže ogrešenje o Zakonik koji zbog takvog zločina obavezuje na bezuslovnu osvetu: krv se može oprostiti za ubistvo oca, brata ili čitave porodice ali nikako za ubistvo gosta, jer je njegova sigurnost u kući domaćina nepokosnoven. Utuda u albanskom jeziku izrazi gost i »mik« (prijatelj) znače isto. Najteža ogrešenja o Zakonik i sistem vrednosti koje on zagovara, u našim danima su nasrtaji na bogomolje i silovanje žene, naročito silovanje ženske dece. U tradiciji je albanskog naroda poštovanje bogomolja bilo koje vere. U Zakoniku je bogomolja bezuslovno zaštićena jer »cikva nema oguja i mača da se brani.« U slučaju nasrtaja na nju kazna je bila zatiranje obične kuće i njegovo isterivanje iz zajednice, tj. progonstvo. Postovani primer ovog poštovanja bogomolja je ustanova manastirskih vojvoda na Kosovu. U to albanske porodice koje su davno uopće nisu da će čuvati opšte manastirsku pečku patrijarhiju, Decane i devič što su vekovima štale, često po cenu rođene glave a zbog čega nisu mogli. Ova se čitava tradicija sa kulturno-plemen-
tome uglavnom treba zahvaliti što su ovi ljudi srpske kulture na Kosovu očuvali. Posle kontrarevolucionarnih događaja iz 1968. godine — upravo ovi manastiri i duhovno lica su njima postali »trajljiva mesta nacionalističkih napada« Manastirske vojvode su međutim, nisu ogiasile iako su zbog ove bese to morali da učine.

Ukoliko se ogrešenje o Zakonik je silovanje žene, pogotovu silovanje ženske dece. Za takav slučaj Zakonik snovo kažnjeno obično smrtnom kaznom, jer je u njegovom sistemu vrednosti to gnusau postupak koji može da učini samo mečovak zbog čega ni kazna ne može da bude druga. U našim danima ovih neljudskih postupaka je sve više, kod Albanaca takođe, pri čemu silovanje srpskih i crnogorskih žena ima dodatnu težinu jer u tom slučaju silovanje prestaje da bude nasrani seksualni čin već, po prirodi stvari, postaje politički problem koji najneposrednije i, čini se, najpodmuklije truje međunacionalne odnose na Kosovu.

čemu još treba dodati da ta nedela obično čine maloletnici. Znači: opet osobe koje se blaže ili nikako ne kažnjavaju iako je, po Zakoniku i običaju, silovanje zločin koji se ne oprašta niti to može jer se tim postupkom »uzima obraz« oštećenoj porodici.²

*
* *
*

Zbog toga stvari treba nazvati pravim imenom: krvna osveta nije junački, muški i častan postupak. Ona je nejunački, nemuški i necastan čin. To je zato što brani junačenje umesto saradnje, ubistvo umesto razumevanja, agresiju umesto tolerancije, kaznu umesto praštanja, samosud umesto suda, čutanje umesto slobodne reči, nazadak umesto napretka, običaj umesto novine. Ona je reakcionarno ponašanje, u stvari, kontrarevolucionarno.

LITERATURA

- ¹ Bogić, Valtazar, *Krvna osveta i uopšte osveta i umir*, Bogićev arhiv XVI, 32, Caviat.
- ² Leke Biča, *Krvna osveta i umir u Crnoj Gori i severnoj Albaniji*, »Glas Vreme« Beograd 1926. g.
- ³ Čučković Vera, *Krvna osveta u srednjovekovnom bosanskom pravu*, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, Sarajevo, knjiga XIX, 1975. g.
- ⁴ Hilmi Ismaili, *Besa u običajnom pravu Albanaca*, Albanološki institut, Albanološka istraživanja, Priština 1971. g.
- ⁵ Dječević Štefjan, *Kanuni i Leke Dukadžini* (ototipsko izdanje sa studijom Surie Pupovića, Priština 1971. g. Takođe: *Kanoni Leke Dukadžinija*, »Stvarnost«, Zagreb 1986. g. na srpsko-hrvatskom jeziku.
- ⁶ Halil Ragip, *Plečnija u Zakoniku Leke Dukadžinija*, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, Beograd 1970. g., br. 5.
- ⁷ Karan Milenko, *Običajno ponašanje na Kosovu*, IZJU, Zagreb, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, knjiga 47., 1977. g.
- ⁸ Karan Milenko, *Krvna osveta*, »Partizanske knjige«, Beograd 1995. g.
- ⁹ Pupović Surija, *Građanskopravni odnosi u Zakoniku Leke Dukadžinija*, Zajednica naučnih istraživača Kosova i Metohije, Priština 1986. g.
- ¹⁰ Čučković Branišlav, *Kanuni Leke Dukadžinija*, Albanacko običajno pravo. Iz zakonske materijalne Valtazara Bogićića. Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, Beograd 1956. g., br. 4.
- ¹¹ Vikić Ramadan, *Krivičnopravni aspekti krvne osvete na Kosovu*, Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo, Beograd 1971. g., br. 4.

teistički ateizam u albaniji

behljulj bečaj

»Mi komunisti smo ateisti, ali verujemo u neku ideju i u to nismo verski netrpeljivi. Mi smo netrpeljivi samo onda kada neko pokušava iskoristiti veru u reakcionarne i antisocijalističke ciljeve, kao što smo uvek netrpeljivi kada je u pitanju opasnost koja ugrožava sekularnu socijalističku revoluciju.«

P. Kardić

Pluralizam socijalističkog razvoja

Savremenu epohu karakteriše supremacija socijalizma kao sveobuhvatnog procesa nad kapitalizmom kao svevremenskim sistemom. Oslobođajući se od kapitalističkog nasleđa, socijalističke zemlje, časvim prirodno, unele su pune karakterističnih društveno-političkih i ideoloških boja u svoj razvoj. Kazniti istorijski putevi razvoja predstavljaju svojevrsne napore socijalističkih zemalja za prevazilaženje socijalizma kao istorijske društveno-ekonomske formacije. Iako su klasici marksizma s razlogom ukazali da će: »Svi narodi doći do socijalizma jer je to neizbežno, ali neće svi doći sasvim jednako, svaki će unijeti nešto svoje u ovu ili onu formu demokracije, u ovu ili onu varijantu diktature proletarijata, u ovaj ili onaj tempo socijalističkog preobražaja raznih strana društvenog života«. Neke socijalističke zemlje uprkos objektivnim razlikama, su nacionalno preskočile dijalektički put razvoja što je nužno dovodilo sistem u društvo do stagniranja i uogmanzacije, jer se ne zgrađirni socijalizam nekim drugim putem a ne putem *političke demokratizma* što je neizbežno dovelo do stagniranja i uogmanzacije društva i to općenito i nacionalno. Međutim, razlika na ekonomskom tako i u političkom smislu. Međutim, razlika smo istine da se u imo »političkog demokratizma« čine i razlika uopšte uopšte razvoja. Pre socijalnog društva u socijalizmu je razlika tako da se oglašava sve što je u interesu određene političke klase, establišmenta koji zastupa »interese« naroda i države u razvoju su nužno, ali one ne treba da budu glavni objekti razvoja i političkih ambicija, nego odraz objektivnih okolnosti i istorijskih uslova. U tom smislu, sigurno je da nisu iste posledice turske petovkovne imperije na Balkanu i dominacije Austro-Ugarske monarhije na severnom delu Balkana. To na izvestan način usporava sadašnji razvoj svih država na Balkanu koje svoj preobrazaj zasnivaju i ne tim nasleđenim razlikama. Međutim, te razlike nisu razlog za skretanja s puta demokratskog razvoja. Naprotiv surova i opora prošlost balkanskog naroda treba da bude razlog više za njenu humani-

zaciju i dalju demokratizaciju društvenih odnosa, koji će se odraziti i na konkretnom planu međudržavne saradnje na Balkanu.

Bremenita prošlost balkanskog naroda je jedan od ključeva sadašnjeg puta razvoja. Budućnost je neosnovano usmeriti samo na »ovu ili onu varijantu diktature proletarijata« ona se pre svega mora zasnivati na »ovoj ili onoj formi demokratije« jer jedino takva budućnost ima perspektivu, pri čemu marksizam treba da služi kao neiscrpan izvor za obogaćivanje socijalističkih odnosa, a ne kao paravan dogmatizacije socijalističke misli i prakse.

Savremena epoha međunarodne zajednice treba više da bude obeležena konstruktivnim elementima koji zbližavaju narode i države nego elementima razdvajanja, nepopeljivosti i razdora. U tom smislu, pre svega, treba da prednjače socijalističke države koje svojom unutrašnjom i spoljnom politikom treba da približe i obogate ukupnu saradnju na Balkanskom prostoru. Koliko će ovaj vremenski imperativ biti ostvaren zavisi od svakog međunarodnog subjekta pojedinačno, nezavisno od veličine, geostrateškog ili političkog položaja.

Marksistički pristup fenomenu religije

U ovoj etapi istorijskog razvoja društva, gde u poredi intenzivnog delovanja načno-tehničke revolucije i dalje vladaju »stari zakoni prirode«, ne može se sve objasniti naučnim putem, jednostavno zbog toga što nauka nije u potpunosti ovladala prirodnim zakonitostima, stoga uvek ostaju pojedina otvorena pitanja na koje za sada »odgovore« pruža samo religija. Savremeni razvoj društva karakteriše, pored ostalog i nepredvidivo i neočekivano» aktualizovanje fenomena religije, iako se reano očekivalo da će religija kao iskrivljeni oblik ljudske svesti srazmerno celokupnom razvoju društva polako iščeznuti. U marksističkoj teoriji prevladava stavovište da je religija nastala još u preklasnim društvima, kao izraz nemoci prvobitnih zajednica za objašnjavanje i razumevanje prirodnih pojava. Međutim, religija u klasnim društveno-ekonomskim formacijama ulazi u funkciju klasne borbe: s jedne strane kao apologija kapitala i vladajućih ideja, a s druge ona ulazi u funkcije »onosrane« pomoći počinjenih i ogrešenih klasa. U oba slučaja ona predstavlja otuđenje čoveka od samog sebe i od drugih. Međutim, u klasnim društvima se otuđuje i politika, pa je zato u marksizmu primarna klasna borba koja obezbeđuje oslobođenje od klasnog podjarmljivanja. Kao i od teističkog pogleda na svet, pošto nijedan put od marksizma ne vodi k bogu niti od njega marksizma. Zato je religija oduševno razmotrena u delima klasika marksizma. Sagledavajući korene nastanka religije, Marks u *Kapitalu I*, piše: »Stari organizmi društvene proizvodnje mnogo su jednostavniji i providniji od buržoaskih, međutim temelje se, ili na nezrelosti pojedinačnog čoveka, koji još nije prekinuo pupčanu vrpou, koja ga je sa drugim vezivala u prirodnu rodovsku zajednicu, ili na odnosima neposredne vlasti i podređenosti. Uslovljeni su niskim stepenom razvoja proizvodnih snaga i shodno tome, ograničenim odnosom lju-

di u procesu proizvodnje njihovog materijalnog života. Ta stvarna ograničenost idejno se odslikava u starim prirodnim i narodnim religijama«. U *Prilogu kritike Hegelove filozofije prava* Marks piše: »Temelj ireligiozne kritike jeste: čovjek pravi religiju, religija ne pravi čovjeka. Religija je, doduše samo svijest i samoosjećanje čovjeka, koji sebe ili još nije stekao ili je sebe već izgubio. Ali čovjek nije apstraktno biće, koje čuči izvan svijeta. Čovjek, to je čovjekov svijet država, društvo ... *Ukidanje religije kao iluzorne sreće naroda zahtjev je njegove stvarne sreće. Zahtjev da napusti iluzije u svom stanju jeste zahtjev da napusti stanje u kome su iluzije potrebne*... Zadatak je istorije, dakle, pošto je iščezao onostrani svijet istine, da uspostavi istinu ovoga svijeta. Prije svega zadatak je filozofije koja stoji u službi istorije, pošto je demaskiran sveti oblik ljuaskog samootuđenja, da demaskira otuđenje u njegovim nesvetim oblicima. Kritika neba pretvara se time u kritiku zemlje, kritika religije u kritiku prava, kritika teorije u kritiku politike«. Kada se o iščezavanju religije razmišljalo, Marks je svojevremeno pisao: »Mi znamo da su nasilne mjere protiv religije besmislene, ali naše je mišljenje da će religija iščeznuti u onoj mjeri, u kojoj se bude razvijao socijalizam. Njeno iščezavanje treba proizaći kao rezultat društvenog razvika, a kojem velika uloga pripada vaspitanju«.

Objašnjavajući fenomen religije Engels u *Anti-Dringu* piše da: »Svaka je religija samo fantastičan odraz u ljudskim glavama onih spetjašnjih sila, koje vladaju njihovim svakodnevnim životom, odraz u kome zemaljske sile dobijaju oblik van zemaljskih. Početkom istorije prirodne se sile prvo odražavaju na takav način... Međutim, uskoro im se *priključuju i društvene sile*, koje su ljudima isto tako strane i u početku isto tako nerazumljive, i vladaju njima isto, na izgled prirodnim nemitnošću, kao sile prirode«.

Ulogu vaspitanja je posebno naglašavao Lenjin, rekavši da: »... bila bi najveća pogreška i najgora pogreška koju može da učini marksist, misliti da mnogomilionske narodne (naročito sovjetske i znanstvene) mase, koje je čitavo savremeno društvo osuđeno da mirak, razzanja i podražuje, mogu izći iz tog mraka samo po direktnoj grup čisto anarhističkog prosvijećivanja. Tim masama treba dati najraznolikiji materijal iz ateističke propagande, upoznavati ih sa činjenicama iz najrazličitijih oblasti života, uključujući i ono što se zove »nauka o zemljoposredstvu, protučin iz religioznog sna, podjednako sa najrazličitijih strana, najrazličitijim načinima i slično«. Pišući o tome da religija treba biti proglašena kao privatna stvar Lenjin kaže: »*Državu ne smije da se liče religija, religiozna udruženja ne smiju da budu vezana s državnom vlašću. Svako mora da bude potpuno slobodan da isprovijeda koju mu dragu religiju, tj. da bude ateist, što obično svaki socijalist jeste. Bilo kakve pravne razlike između građana u zavisnosti od njihovih religioznih vjerovanja apsolutno su nedopustene*«.

Pitanje perspektive, odnosno postupno odumiranje religije u socijalističkom društvu, klasici marksizma su sveli na pitanje prevladavanja kapitalističkih društveno-ekonomskih odnosa. Marks u

Kapitalu piše: »Verski odraz stvarnog sveta može se izgubiti tek onda kada odnosi praktičnog svakodnevnog života iz dana u dan budu pokazivali ljudima prividno razumne odnose njih samih i između njih i prirode. Obličje procesa društvenog života tj. materijalnog produkcionog procesa, skinuće sa sebe svoj mističan maglovit veo tek onda, kada kao produkt slobodno udruženih ljudi bude stajao pod njihovom svesnom planskom kontrolom. Međutim, zato je potrebna materijalna podloga društva ili niz materijalnih egzistencijalnih uslova, koji su samonikli produkt dugog i istorijskog razvoja punog teškoća«.

Dok je Engels, svojevremeno utvrdio da: »Postojeca religija uvek ima u sebi deo nasleđa, kao što je uopšte tradicija velika konzervativna snaga na svim ideološkim područjima. Međutim, promene koje se sa tom materijom događaju, izvinu iz klasnih odnosa, znači iz ekonomskih odnosa, koji te promene određuju«.

Država prelaznog perioda je samo istorijska zamena za još neostvareno udruženje slobodnih proizvođača. Ukoliko se spori je ide ka stvaranju te asocijacije slobodnih proizvođača utoliko će država biti reprezentant ideološke mistifikacije. U svemu tome ne treba ni u kom trenutku zaboravljati činjenicu da klasna borba zahvata i religiju jer »ideje vladajuće klase su takođe vladajuće ideje«. Zbog toga će u drugom procesu nastajanja besklasnih odnosa u komunističkom društvu nestati i religija kao iskrivljeni oblik ljudske svesti.

Marksizam, kao univerzalni pogled na svet treba podrediti njegovom osnovnom zadatku — razvijanju klasne borbe, mada se i njegova ateistička komponenta ne sme zanemariti. Međutim, pridavati primat ateističkoj borbi u odnosu na klasnu, znači stvarati »državne religije« koja otupljuju oštrinu borbe protiv samoniklih elemenata klase koja se prevazilazi. U stvari, na ovaj se način utvrđuju pozicije radničke klase, umesto da se stvaraju neophodni uslovi za njeno prevazilaženje. Zaostali elementi prevaziđene klase su samo izgovor za jačanje države i njenih institucija.

U proteklom, pa i sadašnjim sistemima, religija nigde i nikada nije predstavljala smetnju za dalji preobražaj i emancipaciju društva, naprotiv, ona je na njoj svojstven način učinila da ubrzavanje daljeg razvoja društva, mada je u određenim istorijskim etapama bila zloupotrebljavana i zloupotrebljava se u druge svrhe. To sigurno može biti samo zato, da je religija oblik čovečanstva, bez obzira da li ispovedaju ili ne ispovedaju religiju, izabrala socijalizam kao svoje najdublje opredeljenje, jer im omogućava široki spektar slobodnog izjašnjavanja o svim pravima i slobodama, uključujući i pravo veroispovesti.

Jednaka prava i dužnosti radnih ljudi i građana, bez obzira na njihova posebna ideološka opredeljenja, su potpuno ili uglavnom ustavno zagantovana u svim socijalističkim zemljama sem u slučaju NSR Albanije gde se Ustavom zabranjuje pravo veroispovesti, jer »država ne priznaje nikakvu religiju i da podstiče i razvija ateističku propagandu«, zabranivši tako bilo kakvu aktivnost u pravcu verskog ispovedanja. Međutim, svedoci smo istine da se socijalističke demokratske i humanističke slobode uzur-

piraju u ime naroda od strane određenih i institucija, i struktura, tobože narod ove slobode uvek koristi u antisocijalističke, antidemokratske i antimarksističke ciljeve. U stvari, upravo ove snage pokušavaju se uzdići iznad svih mogućih zemaljskih istina, monopolizirajući svoje pravo, bez ikakve mogućnosti da se kritički i argumentovano opovrgnu i odbace kao neprihvatljive i dogmatske.

Socijalizam kao svetski proces sa svojim protivurečnostima i nesporazumima nezadrživo korača ka slobodnoj asocijaciji proizvođača. Međutim, socijalističke zemlje u ovom trenutku pronalaze samo one objektivne odgovore na ona nasušna životna pitanja koja nameće savremena civilizacija. Socijalističke snage svesne svoje ograničenosti objektivne spoznaje sveta, traže nove puteve za objašnjenje i promenu svih prirodnih i društvenih pojava u pravcu potpune humanizacije prirode i naturalizacije čoveka. Svesne svojih nemogućnosti da za sada, potpuno ovladaju prirodnim i društvenim nužnostima, ostavljaju otvorenu mogućnost, mimo svoje volje, za delovanje religije tamo gde za sada, nauka nije dala argumentovane činjenice i istine.

Rešavanje religioznog pitanja u NSR Albaniji

Izabravši izolovanost kao svoj put razvoja, NSR Albanija je u proteklom posleratnom periodu izgubila i ono malo prijatelja kod kojih se bezrezervno oslanjala, uprkos tvrdnji da se ona razvijala isključivo oslanjajući se na vlastite snage. Danas, u tobožnjoj nemogućnosti da se uklopi u prave savremene tokove istorijskog razvoja društva usled svakodnevnog opasnosti od »imperijalističkih i revizionističkih« zemlja, NSR Albanija je proglasila sebe jedinim pravim, autentičnim, vernim naslednikom marksizma i lenjinizma, etiketirajući druge socijalističke zemlje sa ponekim antimarksističkim atributom. Koliko je politika NSR Albanije, »verodostojna« izvornoj marksističkoj teoriji i praksi može se osvetliti i kroz kritičku analizu fenomena religije.

Verska ubeđenja, verski obredi i delatnost verskih zajednica u ovom istorijskom trenutku razvoja socijalizma nije primereno zloupotrebljavati u političke svrhe, utoliko pre, ukoliko je određeni politički subjekat omogućio da se slobodno ispoveda ili ne ispoveda vera. Međutim, i zloupotreba političkih subjekata i tobož, »istorijskom« pravu o potpunom ukidanju religije je gora od samog postojanja religije. Svetske socijalističke snage treba protiv ovog »opijuma« da se bore snagom svojih ljudskih prava i sloboda a ne »slobodom« svog prava da se deo ljudskih prava i sloboda ukine. S time se doduše efemerno može »rešiti« ovaj problem, međutim, nastaje još veći, jer te snage sada dobijaju i ona svojstva problema kojeg su, tobože ukinule. Dogmatske snage zaboravljaju pri tome da i vernici mogu biti konstruktivni graditelji socijalističkog društva onoliko, koliko mogu biti i pravi ateisti, međutim svi ateisti nisu uvek konstruktivni graditelji socijalističkih odnosa, (primer NSR Albanije) kao što nisu i određeni religiozni krugovi. Apodiktički tome, se može zaključiti da

postoje samozvane socijalističke snage koje mogu da konzerviraju društvene odnose gore od pravih teističkih snaga koje se ne bore uvek za konzerviranje društvenih odnosa u celini nego samo za konzerviranje odnosa prema religiji. Ateizam ne sme biti doveden u situaciju da se isključivo političkim razlozima bori protiv teizma, odnosno da se poistoveti ateizam sa antiteizmom, jer je to oblik slobodnog izbora, upravo kao što treba da bude, kao što je i teizam. Ukoliko ateizam treba da teži supremaciji nad teizmom, a to je njena istorijska perspektiva i jedina alternativa, onda, on to treba da ostvari snagom naučnih, marksističkih argumenata, a ne argumentom pravne ili političke snage kao u slučaju NSR Albanije. Prisustvo religije ne podrazumeva imanenciju i prisustvo nacionalizma i klerikalizma, jer nijedna vera to ne propagira, druga je stvar što se događa sa pojedinih vernicima i verskim institucijama koji zloupotrebljavaju religiozno pravo u nacionalističke i klerikalističke svrhe.

Bez daljeg, »društvene sile« preuzimajući ingerencije »sile prirode«, pokušavaju upotpunjavati istorijski vakuum između čoveka i prirode. Na ovaj način, s jedne strane se otuđuje od svog bića, s druge se omogućava slobodan razvoj »slepih zakona prirode«, a s treće, »društvene sile« oličene u aparatu države, otuđuju se i od čoveka i od prirode. To je razlog niskom stepenu razvoja proizvodnih snaga koje se odražavaju na centralizaciju ukupnih društveno-ekonomskih odnosa, pa je zato potpuno jasno zbog čega se primenjuje potpuna kontrola društva. Svaka ideja ili pokušaj koji stremi oslobađanju od ovog stanja, unapred se kvalifikuje kao, antidržavan i antikomunistički.

Ukoliko je čovek sebe »izgubio« verujući u boga, utoliko je država stekla svojstva izgubljenog subjekta, imponirajući svoju projekciju u ime društva. Stvarna demokratija se ne ostvaruje ni u prvom, ni u drugom slučaju, ona zavisi od stvarnih istorijsko-materijalnih odnosa koji su plod međusobnih odnosa i veza čoveka sa prirodom. Država treba da demantira onostrani svet istine uspostavljanjem ovostranog sveta istine, koji podrazumeva i kritiku države kao istorijske kategorije, koja ima pravo da ukida religiozni oblik ljudske svesti onoliko, koliko ima obavezu da ukida sebe kao instrument koji je osuđen na odumiranje a ne na jačanje. Nasilne mere protiv religije samo ojačavaju državu kao aparat prisile koji uzurpira i sužava prava svih koji se zavezu za njenom suverenitetu. Na ovaj način se dogmatizma, socijalistička misao i praksa, odnosno uspurava se dijalektički razvoj socijalizma.

Teza o promeni religije u okviru klasnih odnosa se potvrdila i u slučaju NSR Albanije, počev od Rimljana, turske imperije koja je ostavila u nasleđe mрак i beznađe, pa do uspostavljanja socijalističkih odnosa. Administrativno ukidanje religije je potvrdilo da i u slučaju dominacije jedne klase može doći do ukidanja dela nacionalnog nasleđa u ime jedinstva u klasi. Ukidanjem vere i raspitavanjem u duhu albanstva je zloupotrebljena sen-tenca: »vera Albanca nije ni crkva ni džamija, vera Albanca je albanstvo«, koja je u prvobitnom značenju mobilisala mase protiv turske otomanije. Međutim, posle oslobođenja ona se običato

konstela kao istotijaska, racionalna podloga za iracionalno birokratsku politiku sadašnjice, jer vera Albanca ne može se zasnivati ni na crkvi ni na džamiji kao što se ne može zasnivati ni na albanstvu. Na ovaj način se uspostavlja antimarksistički kurs koji poistovećuje nacionalno sa klasnim, odnosno zanemaruje se i ukida svojstvo svih drugih nacionalnih manjina i kao klasnih elemenata. Jasno je da se pod oblandom marksizma i lenjinizma čine antimarksistička rešenja, koja i dogmatizacijom još više opterećuju društvo. Religiozna tama se preinačuje u birokratsku partijsku tamu, koja za razliku od prve ima na raspolaganju aparat prisile na kom se uostalom svesrdno oslanja. Potpuno ukidanje religije može se »obezbediti« dekretom, kao što je slučaj sa NSR Albanijom. Međutim, suštinski ona i dalje ostaje prisutna zbog toga što nisu iskorenjeni njeni pravi uzroci nastajanja, koji se znasnivaju na niskom razvoju materijalnih snaga koji se reflektuju i u ograničavajućoj moći apsorpiranja naučno otkrivenih istina i činjenica, kao i u neotkrivenim istinama i činjenicama o objektivnoj realnosti. Dakle, radi se o činjenicama i istinama koje su, s jedne strane, objektivno otkrivene, ali subjektivno neapsorbirane, kao i o istinama i činjenicama koje su determinisane, prema tome, kao takve, su van domašaja naših kolektivnih istorijskih saznanja.

De fakto, religija jeste izraz stvarne bede. Međutim, za sada, pre nego manje, ona ne može u potpunosti biti protest protiv stvarne bede. Utoliko je i čudnija, anahronična odluka albanskih vlasti da se NSR Albanija proglasi prvom, za sada jedinom, ateističkom državom na svetu. Stvaranje mehaničkog nacionalnog jedinstva je gore od postojanja nacionalnih religioznih svojevrnosti i razlika, koje u krajnjoj instanci, ne mogu stvoriti nacionalni razdor unutar jedne nacije. Naprotiv, poštovanje verskih razlika je najispravniji marksistički put do stvaranje pravog istinskog nacionalnog jedinstva.

U slučaju NSR Albanije nikakva administrativna oblanda ne može prikriti suštinske nacionalne verske razlike, koje se, doduše, samo ne ispoljavaju, ali su sigurno latentno prisutne u svesti ljudi. Ili, pored nedostupnosti, nisu u stanju da shvate i objasne po svemu naučne istine i činjenice koje prerađuje, doradauje, ad-novo-aktivno aporavaju. Zato su skloniji teističkim istinama potpuno i podsvesti, koje su zato, sa socijalnopsihološkog aspekta, najopasniji, jer su u NSR Albaniji nesvesno-motivirano kalaberala, njihov dokaz je volja o nepostojanju dokaza.

U stvari, narodu umesto prirodni teističkih istina imenuju administrativno-partijske »svestrane« istine, koje pružaju odgovore za sva pitanja pogotovu za pitanja na koje marksistička nauka za sada nije našla odgovore. Tako se ateizam zamenjuje sa administrativno-birokratskim teizmom.

Verska osećanja i ubeđenja se mogu prikriti ali ne iščeznuti, ako se pre toga ne prevladaju, ona mogu objektivno biti latentna opasnost i izvor protiv svih oblika i mera koje se preduzimaju za celono administrativno iščezavanje. Dalja humanizacija i napredak društva se ne može ostvariti zamenjujući Alaha ili Hrista sa »društvenom ideologijom« nego postepenim dijalektičkim odumira-

njem prvog i drugog. Socijalistička sloboda se ne zasniva u imponiranju istine, nego u slobodnom izboru i opredeljenju. Uostalom, religija i crkveni duhovnici nisu imali odvajkada samo negativan uticaj, setimo se duhovnika koji su se borili i ginuli za vreme narodnooslobodilačkog rata, za mir i slobodu.

Sagledavajući ovo pitanje Međunarodne verske organizacije su u nekoliko mahova uzaludno upućivale apele za versku slobodu u NSR Albaniji u što je bio uključen i Komitet OUN za ljudska prava. Svi dosadašnji naponi su bili uzaludni, naprotiv sve svete građevine su porušene ili pretvorene u muzeje. Ulogu crkve i džamije su preuzeli partijski komiteti, a biskupa i hodžu su zamenili duhovni sledbenici diktatorijalnog režima. Doduše, bogomoljama i pripada mesno u muzeju, ali posle istorijski dijalektičkog ostvarivanja svoje pozitivne misije, uostalom kao i državi u njenom načinu organizovanja.

Imajući u vidu današnje prilike u kojima se religija ispoljava drukčije nego u prošlim epohama, protiv boga se ne možemo boriti administrativnim istinama uzdignutim na nivo »božjih istina« nego stvarnim, dostupnim i prihvatljivim marksističkim istinama koje odražavaju adekvatan stepen duhovnog i materijalnog saznanja o objektivnoj realnosti. Dakle, borba za napredak i humanizaciju društvenih odnosa se ne zasniva u beskrupoznom nedijalektičkom ukidanju boga i božjih institucija, nego u naporima za stvaranje zdravog naučno-dijalektičkog pogleda u svet i društvo.

Religija će odumirati u onoj meri u kojoj bude odumirala država kao aparat nasilja. Ukidanje religije pre odumiranja države, izražava samo mračne ciljeve tvrdokornih birokratsko-etatističkih snaga, da sem svojih »ingerencija« dobijaju i božja kako bi se dokazala svoja premoć nad prirodnim zakonitostima, odnosno jedan mali istorijski problem se pokušava rešiti velikim neprirodnim problemom, što predstavlja svojevrsnu marksističku besmislenu i zabludu.

Od svih mogućih puteva iščezavanja religije kao oblika racionalne svesti u NSR Albaniji se primenjuje najneadekvatniji, jer bog ne iščezava supstituiranjem i vaspostavljanjem državnog boga nego postepenim otkrivanjem slepih zakona prirode i dugotrajnom borbom protiv ideoloških zabluda.

Prinudno ukidanje religije, ako prividno nema, sigurno će imati daleko veće posledice od eventualnih posledica koje bi bile plod prirodnog odumiranja religije. Borba protiv religije se nigde, pa ni u NSR Albaniji nije dobila snagom sile nego snagom naučnih argumenata koji sprečavaju primenjivanje sile. Ukoliko su argumenti jači utoliko je uticaj religije slabiji. Međutim, istorija nigde do sada nije u svetu zabeležila slučaj, sem u NSR Albaniji, da se potpuno zabrani sloboda i pravo vere i ispovesti. To ukazuje na aksiomatski zaključak da se ne radi o pravom ukidanju religije nego o prividnom ukidanju koje će kad-tad pokazati svoju pravu sliku. Sila koja ukida religiju može samo formalno biti jača u odnosu na suštinsku koja se javno ne ispoljava ali koja strpljivo vrebata trenutak da izbije na površinu. Skriveni verski obredi su nepriznata realnost koja sasvim prirodno, ugro-

žava priznatu realnost sve dotle dok se ona ne preinaci u društveno-prirodnu marksističku realnost.

Budućnost pripada onoj ideologiji i sistemu koji sigurnije uklanja nesigurnost, odnosno onim ideološkim stremljenjima koja pružaju valjane i ubedljive razloge za nadu i humanističko samopotvrđivanje.

paralogizmi iskrivljenog diskursa o kosovu

gani bobi

Vladajući diskurs o Kosovu sve više karakterišu stereotipi i paralogizmi koji služe podizanju emocionalne tenzije i zamagljivanju razlike između stvarnih i izmišljenih problema sa kojima se ova sredina suočava. Zbog ishitrenih i komotnih uopštavanja koja se ne oslanjaju na činjenice već na neverifikovane pretpostavke, odnosno *pred-rasude*, bitno se sužava horizont racionalnog suđenja o *situaciji* na Kosovu. Kako se suprotstaviti tom »semantičkom rasulu« (Ponzo) diskursa o Kosovu sa svim njenim jednostranim generalizacijama, iskrivljavanjima činjenica, mistifikacijama problema? Pitanje je u prvom redu upućeno kosovskim intelektualcima.

Samim referiranjem pitanja, poglavito kosovskim intelektualcima u izvesnom smislu, daje se za pravo mišljenju da se ovi intelektualci nisu u dovoljnoj mjeri angažovali, ili čak da su prestali da budu intelektualci, zato što nisu ništa učinili da spreče iskrivljavanje diskursa o Kosovu. Međutim, ako se konstatacija da su kosovski intelektualci zakazali i prestali da budu intelektualci zbog toga što nisu do kraja promislili vlastito mišljenje, što nisu uspjeli da postanu »svest i samosvest vremena«, što su se povukli u tihi rezignaciju itd., — doprinoseći time i sami ne posredno ili posredno iskrivljujućoj intencionalnosti diskursa o Kosovu — u izvesnom smislu još i može smatrati činjenički zasnovanom, ipak se ona ne može uzeti kao *sviđani* istinita. Naravno, ja uopšte nemam nameru da branim ili opravdam kosovskog intelektualca. Ono što želim da kažem, pre nego što se upustim u dalja razmatranja, jeste to da je diskurs o Kosovu komitiran uglavnom na osnovu jedne monopolističke interpretacije u kojoj se, zloupotrebom revolucionarne eshatologije, uspela zamagliti granica između progresivnih i regresivnih tendencija. Pristom je ova interpretacija osigurala i rezistentnost prema svim pokušajima razobličavanja njene lažnosti pošto je, svagda kad joj je to bilo potrebno, raspolagala slobodom da sve te pokušaje proglašava za kontrarevolucionarne. Ne jednom je kosovski intelektualac bez ustezanja proglašavan za nacionalistu i iredentistu, kada se radilo o Albanu, ili za oportunistu i karijeristu, kada se

radilo o Srbinu ili Crnogorcu, ako se usudio da se suprotstavi iskrivljenom diskursu o Kosovu. Nije samo bojazan zbog mogućeg etiketiranja, već i strah od konsekvencija koje one mogu da izazovu u jednoj veoma kompleksnoj i napetoj situaciji, »opravdanje« za nedovoljno angažovanje kosovskog intelektualca u borbi protiv paralogizama i predrasuda o njihovoj sredini i ljudima koji u njoj žive. Pošto je iskorenjavanje paralogizama i predrasuda neophodan preduslov svakog racionalnog suđenja, koje je jedino u stanju da dopre do suštine problema sa kojima se Kosovo danas suočava, i pošto je jedino na osnovama takvog racionalnog suđenja moguća *budućnost* — eliminacija slabosti i prevazilaženje situacije u kojoj se Kosovo i naša zemlja nalaze, ja ću se u ovom tekstu zadržati samo na nekim tendencijama u diskursu o kojem je ovde reč, koje možda nisu do kraja promišljene, a koje mogu imati veoma teške i nepredvidive posledice.

Kao jedan od oblika psiho-socijalnog i političkog manipulisanja javlja se tendencija koja Kosovu, odnosno njegovoj autonomiji hoće da natovari svu krivicu za glavobolje i probleme koje Jugoslavija danas ima. Postojanje jedne ovakve tendencije najsigurniji je znak da u vladajućem diskursu o Kosovu uopšte nema spremnosti da se problemi rešavaju, već naprotiv da se oni mistifikuju. Ovakve tendencije ne bi trebale biti nepoznanica. Iako one mogu biti »efikasne« za postizanje većeg stepena socijalne integracije na afektivno-iracionalnim osnovama, tako što se napadaju »najprežajeniji«, oni za koje se misli da su u društvenom pogledu »najslabiji« i »najpogodniji« za žrtve, u suštini su takve tendencije štetne i za one koji se njima služe, budući da u takvim tendencijama nema nikakve *budućnosti*, već samo *gorke prošlosti*.

U iskrivljenom diskursu o Kosovu prisutna je i predrasuda da su Albanci ili koji uprupašćavaju Jugoslaviju. Doduše, ponekad se pravi razlika između *Albanaca* i *poštenih Albanaca*, prema kojoj su »Albanci« kontrarevolucionari, nacionalisti, iredentisti, separatisti, fašistoidni, silovatelji itd., dok s druge »pošteni Albanci« one kaže se koliko ih je, ali se takvi najčešće nalaze samo među pastirima) nisu kao »Albanci«. Ne izostaju ni pokušaji da se »karakteristike« Albanaca kao mučitelja, pljačkaša, ubica, silovatelja, kao onih koji asimilišu druge, koji otmaju posede, pale kuće i sela, izgone pripadnike drugih naroda sa njihovih zemalja, i slično, vide kao *konstante*, i to, ništa manje nego »od kako su Turci gorali u Srbiju«, jer je od tog vremena pa za sledećih pet vekova, kako kaže naučnik koji je »publikovao četrdeset tri obimna naučna dela«, »srpski narod na Kosovu bio svakodnevno izložen mučenju, turčevju, poarnaudivanju, silovanju, ubijanju, pljački, naseljavanju, paljevanju domova i sela, otmicanju kuća i stoke, progonstvu u Mađu Aziju itd. Činili su sve to *Turci* i *Arnauti zajedno*, pošto su i jedni i drugi bili iste vere — muhamedanske«. Kurziv u citiranom odlomku pripada autoru koji ima 21.000 štampanih stranica nauke, koja sa koricama, kada se dela »naslože po vertikali jedno na drugo«, prema njihovom autoru, daje »impozantan stub knjiga visine od jednog metra i 25 santimetara« (Dr Branko Peruničić, *Odgovor Škeljzenu Malićiju iz Prištine*, Književna reč br. 288, str. 4). Ovaj autor koji, da bi činjenički ilustro-

vao svoj naučni opus od jednog metra i 25 santimetra, čitaocima daje na uvid fotografiju imponantnog vertikalnog stuba njegove nauke, koristi priliku da još jednom objavi statističke podatke iz »nepoznatih, ali veoma važnih istorijskih dokumenata« o stanovništvu Kosova iz 1905. godine. Prema ovim podacima proizilazi da su Srbi te godine činili 96% stanovništva Kosova, dok su Albanci, i to uglavnom »došljaci iz Malesije«, činili tek nešto malo više od 4% stanovništva. Zaправо, ukupni broj Srba na Kosovu 1905. godine, prema istraživanjima dr Branke Peruničića, činili su »poarnaudeni Srbi — muhamedanci« (390.000), pravoslavni Srbi (248.300), »pokatoličeni Srbi« (1.750), »Srbi muhamedanci doseljeni iz Bosne« (1.200) i »protestanti Srbi« (1). Kao što se iz priloženog vidi, najveći broj kosovskih Srba 1905. godine sačinjavali su »poarnaudeni Srbi — muhamedanci«, i ovaj broj, kaže dr. Peruničić, »apsolutno je tačan«. Za njega je »apsolutno tačan« i van svake sumnje podatak, da su *Albanci skupa sa Turcima* pet vekova za redom ubijali, silovali, pljačkali i proganjali kosovske Srbe sa njihove zemlje. Zaista je teško razuveriti autora »dvadeset i tri obimna naučna dela« (poveka od njih sadrže i po *dve hiljade stranica*). Međutim, neka se pitanja nameću sama po sebi, iako ih već sebi nije postavljao pomenuti naučnik, zasigurno će ih postaviti obični čitalac: kako je uopšte bilo moguće da jedna takva izrazita manjina Albanaca (3%/!) »doseljenika iz Malesije« *poarnaudi* narod koji je činio ogromnu većinu stanovništva (oko 96%/!!!)? Zašto su *Albanci skupa sa Turcima* imali potrebe da *katoliciziraju* deo srpskog stanovništva? Zar Albanci, nisu kao i Srbi bili porobljeni od Turaka? I, najzad, zar su svi Albanci bili pripadnici jedne religije — one muhamedanske, kao i Turci? Mogli bismo u nedogled postavljati pitanja slična ovim, a koja (uzimam slobodu da verujem u to) dr Peruničić sebi uopšte nije postavio. Njemu uopšte nije ni moglo pasti na pamet da se pita o činjenicama koje dovode u pitanje njegove *pred-rasude*.

Nije to jedini primer a ni najadekvatniji za »preteranu kategorizaciju« (Alport) u diskursu o Kosovu. Svakodnevno smo izloženi jednoj širokoj i neobuhvatnoj literaturi, te »živoj« reči i govorima, u kojima se mistifikuje današnjica tako što se ona svodi na gonku prošlost, u kojima se predimenzioniraju slučajevi i konfliktuoza iskustva, i koja, na kraju, na ovaj ili onaj način, vele da dovedu u pitanje mogućnost zajedničkog življenja naroda iz ove sredine. I sve je to u službi predubijanja »predrasuda« i produživanja akcija pod njihovom presijom. Drugim rečima, *predrasude* ne odlikuju više samo one beznačajne tipove koji se osećaju značajnim kada im se omogućava da okrivljuju i vređaju druge, već one sada teže, da postanu osnovni pokretači društvenih akcija.

Kada se na osnovu izolovanih slučajeva, ili na osnovu potpuno neverifikovanih činjenica izvode uopšteni zaključci o Albancima sa Kosova, i kada poznati intelektualci sve njih skupa svode »ispod civilizacijskog nivoa«, tada takvi sudovi nemaju samo saznajne motive, nego i neke druge, »dublje« motive — oni su dubinski kontrolisani od afektivno-iracionalnih podstrekača. Kada se *albanski tribalizam* sa Kosova na ritualan način ističe kao *kse-nofobni* i *agresivni tribalizam* (samo što se ne kaže *ljudožderski*),

to se ne može shvatiti drugačije do li kao apel za preduzimanje širokog spektra mera koje će voditi ka *civilizovanju* Albanaca i njihovom spašavanju od *divljaštva* i *varvarstva*. Unutar takvog shvatanja uzalud se zatim traga za nedoslednostima, jer ako sam ja poznat kao odučni borac za demokratiju i suverenost, to ne podrazumeva i moje angažovanje da se ova načela i kategorije za koje se zalažem primene i na bića koja njih ne poznaju i ne zaslužuju ih. Naprotiv, demokratija i suverenost takvih bića predstavlja permanentnu opasnost za demokratiju i suverenost civilizovanih naroda. Samo je u okviru ovakvog rezonovanja shvatljivo zašto se apel za *razumevanje, demokratiju* i *humanizam*, koji je na poslednjim Oktobarskim susretima pisaca u Beogradu izrekao delegat Društva književnika Kosova, okvalifikovan od nekolicine pisaca kao *zloupotreba* zato što, kako je rekao jedan od njih, *Albanci i ne zaslužuju demokratiju* (Fjala br. 21—22/1986, s. 15).

Valja priznati da je poslednji primer samo krajnja posledica rezoniranja o *kosovskom tribalizmu*. Ali, nisu za ignorisanje ni pokušaji preduzimanja konkretnih akcija u pravcu »defeudalizacije regionalnog socijalizma« na Kosovu, sa primedbom da te akcije one bi valjalo da budu ni prejake, ni kampanjske, ni uskopolitičke« (NIN br. 1875, 7. 12. 1986, s. 29). Akcija »u oblasti saradnje kulture Beograda i SAP Kosova« (navodnici prema autoru članka »Boli manje, ali više«, s nadnaslovom »Beograd—Kosovo u Beogradu«), kako ističe NIN, može da bude valjana »samo ako postane i ostane trajna i visokokvalitetna, sve dok saradnja Beograda i SAP Kosova ne bude fizički (protok dobara i ljudi), kulturno i idejno normalna«. Ovdje je reč o poznatoj akciji kulturne saradnje koji je pre nekih pet meseci inicirao Gradski komitet SK Beograda. Ovih dana su o toj akciji razgovarali kulturni poslanici Beograda na sastanku na kojem nije bio prisutan nijedan predstavnik sa Kosova. Prema NIN-u u konceptu ove akcije »ne postoji zamisao reciprociteta u onom poznatom mehaničkom smislu često pogubnom za urbanu kulturu«. NIN takođe ističe kako su »nekoliko učesnika u razgovoru posebno insistirali na relaciji... 'opstati ostati' zato što »ni u kulturi defeudalizacija regionalnog socijalizma ne može početi ako se 'mešaju' samo dobra i ne i ljudi«. Ne radi se ovdje ni o kakvom »civilizmu« a ni o »kolonijalizmu« stavlja nam na znađu NIN, jer »beogradska akcija u saradnji sa Kosovom nije 'apel' ni Kosovu ni Beogradu ni Jugoslaviji, to je akcija u kojoj se traži da nema opstanka, bez ostataka«.

Bilo bi, naravno, sasvim nekorektno ako bih akciju Beograda u saradnju sa Kosovom komentarisao samo na osnovu pisanja NINA, tim pre što sam svestan da kultura kao permanentni proces samoosvešćivanja čoveka o svom položaju i o svetu u kome živi i nije moguća bez slobodne i stalne komunikacije, bez nena-meštute razmene kulturnih vrednosti između naroda i ljudi. Stoga je i recipročna kulturna saradnja Kosova sa Beogradom i drugim krajevima Jugoslavije više nego neophodna, i to ne u smislu fuzionisanja kulturnog poliformizma naše zemlje u nekakvu monocentričku kulturu, već u smislu obogaćivanja tog poliformizma. Kulturna saradnja u kojoj postoji predubedenje da su vrednosti

jedne kulture »superiornije« od vrednosti druge kulture ne može biti plodotvorna, naročito ako se u saradnju ulazi sa mistijom »defeudalizacije« jedne sredine. Rekao sam već da o akciji Beograda za kulturnu saradnju sa Kosovom nema smisla suditi polazeći od pisanja NIN-a, ali moram ipak da primetim kako neke formulacije iz NIN-ovog članka ne mogu uopšte poslužiti za afirmaciju ove akcije. Nije samo sintagma *regionalsocijalizam* (koji se odnosi na Kosovo a asocira na zloglasni *nacionalsocijalizam*) uvredljiva za ljude iz ove sredine, nego ima i drugih stavova koji tobož u ime spašavanja »vrhunske kulture« govore o njenoj ideologizaciji (vde bih rado upotrebio jedan Sartrov pojam: *militarizacija kulture*).

Rekao bih i reč-dve o velikom problemu iseljavanja Srba i Crnogoraca, ne želeći da pritom uđem u nekakvo rangiranje problema koji situaciju na Kosovu čine teškom. Kada kažem da je problem iseljavanja velik, to nije nikakva fraza. Međutim, duboko ubeđen da problemi Kosova ne mogu biti rešeni palijativno i *bez prisustva onog budućeg*, osećam potrebu da ukažem na neke nedostednosti u akciji sprečavanja iseljavanja Srba i Crnogoraca sa Kosova, a sve u nameri da idejno smernice ove akcije mogu postati istinska moralna i intelektualna obavca svakog pojedinca u društvu. Najilustrativniji primer za demonstraciju sužavanja horizonta nacionalnog suđenja i za ukidanje razmera prisustva emocionalnih opterećenja i predrasuda u diskursu o Kosovu, predstavlja skorajšnje otvaranje pogona »Radiotona« iz Beograda u kosovskom selu Batuse. Otvaranje ove fabrike koja zapošljava *samo ne-Albance*, ocenjeno je kao »konkretna pobeda nad albanskim separatističkim nacionalizmom« (NIN br. 1875, s. 13). Bez uvijanja, odmah mogu da kažem da uopšte nisam siguran u održivosti ove konstatacije NIN-a. Štaviše, mislim da ovakvu konstataciju treba dovesti u pitanje zbog mnogih razloga. Ne može biti nikakve »pobede nad albanskim separatističkim nacionalizmom« u jednom poduhvatu u kojem su Albanci ignorisani i gde im se stavlja do znanja da oni imaju inferioran društveni položaj. Naprotiv, duboko sam ubeđen da takvi poduhvati služe albanskom i drugim nacionalizmomima. Međutim, NIN-ova konstatacija implicira i jedan drugi »zaključak« koji je često prisutan u diskursu o Kosovu. Kada se kaže da fabrika koja ne zapošljava Albance predstavlja »pobedu nad albanskim separatističkim nacionalizmom«, tada se veoma lako može doći do zaključka da su svi Albanci nacionalisti i separatisti!

NIN ipak ostavlja mogućnost da vreme »presudi« da li smo u pravu kada tvrdimo da su fabrike poput ove, svakako samo u ovom trenutku delikatnih političkih okolnosti, bedem protiv iseljavanja iz Pokrajine, pa tako i kontrarevolucije albanskih šovinista. A NIN, ostavlja vremenu da presudi o ovome zato što »posmatrano, u današnjem svetu, sa nekih širih prostranstava etnički čista fabrika, naprosto, vredi ljudski razum«. Međutim, za političke okolnosti na Kosovu »ona predstavlja jedino moguće rešenje«, zato što, prema NIN-u, »u drugim delovima Jugoslavije, hvala bogu, nema kontrarevolucije, silovanja, sramnog gaženja osnovnih ljudskih prava, paljevina, tuča.« Stoga NIN zaključuje: »Kosovska

svakodnevica zahteva primenu nekih mera koje je ljudski rod, oslobođen šovinističkih opterećenja, davno ostavio za sobom«.

Jasno se može videti da ovakve konstatacije ne zahtevaju nikakvu verifikaciju. One su impulsivne, samovoljne, neposredne, ne prave nikakvu razliku između pojedinačnih i opštih slučajeva, odlikuju se crno-belim shematizmom i nisu u stanju da vide nedoslednosti i kontradikcije koje svakom normalnom čovku budu oči. Uzalud bismo, recimo, postavili pitanje o tome kako je moguće da se u ime produbljavanja zajedništva, kao i u ime poštovanja elementarnih ljudskih prava, ovde afirmišu postupci koji stvaraju socijalnu distancu, i koji žele da spreče fizičke i duhovne kontakte, te zajednički rad i život sa pripadnicima određenog naroda? Takođe bismo uzalud pitali kako se na Kosovu »kao jedino moguće rešenje« vidi ono koje u današnjem svetu »naprosto vredi ljudski razum«? Ili, recimo, zašto političke okolnosti na Kosovu zahtevaju primenu onih mera »koje je ljudski rod, oslobođen od šovinističkih opterećenja, davno ostavio za sobom«? Rekoli da je postavljanje ovakvih pitanja uzaludno, jer za sva ova pitanja postoji spreman odgovor: zato što na Kosovu ima silovanja, ima gaženja elementarnih ljudskih prava, ima tuče, i drugo.

Radi se dakle o jednoj logici koja stimuliše ishitreno suđenje, koje je shematično i jednostrano, podstiče primenu stereotipa u razmišljanju i racionalizuje predrasude, nastoji da blokira racionalni način razmišljanja kako bi ljude mobilizovao za nesvesna i iracionalna ponašanja — emocionalne akcije. Stvara se jedno ideološko alarmiranje: na Kosovu i samo na Kosovu ima ubistava, silovanja, pljačkanja društvene i privatne imovine, havarija, gaženja osnovnih ljudskih prava... Tamo se ništa ne prodizima što bi doprinelo popravljanju stanja. Nealbanci su svakodnevno izloženi teškim tragedijama Jugoslaviju svakim danom sve više izdaju Albanci. Njihove perfidne mahinacije sistematski podrivaju njene temelje. I tako dalje, i tako redom. Gubi se smisao za celinost. Zamagljuju se kako smo rekli na početku, razlike između stvarnih i izmišljenih problema: ne pravi se više nikakva razlika između zahteva za napošljavanjem, i zahteva da se mo gde ja radior ne radi i predstavnik drugog naroda; ne razlikuju se više ni zahtevi za rešavanjem egzistencijalnih problema, ni zahteva da mi se s očiju skloni susret, sa Albancima pokušavajući zato što je druge nacionalnosti. Sve ovo ide u pravcu stvaranja opšir društvene podignutosti i partitnih predavanja da je bolje na takvo stanje autorovnja Kotova i Albanci koji na Kosovu čine većinu stanovništva te njihov »nacionalsocijalizam«. Ovaj iskrivljeni diskurs o Kosovu otežava lomako složeno stanje u ovoj sredini. To više nije nikakva politička fraza.

Preveo sa albanskog: Skelzen Malici

balkanizacija istorijskog argumenta

škeljzen malići

Teze

1. Pandorin kovčeg balkanskih nacionalizama ponovo je otvoren. Iz njega proviruje mnogo glava aždaja. Glave ove nemani nakazno izrasle na istome telu, od istoga balkanskog istorijskog gliba, zametnule su kavgu, bljuju vatru i otrov, proždrale bi se međusobno.

2. Istoričari su prvi priskočili u pomoć ovoj samoproždirućoj nemani. Podbadaju je i razdražuju istorijskim fantazijama. Otvaraju stare i prašnjave dosijee, obnavljaju žargon istorijskih argumenata, izdaju tapije istorijskih prava. Da bi ove fantazije bile što slikovitije i što dramatičnije, istorija silazi u puk šaroliko kostimirana u kraljeve i prinčeve, kaluđere i ikonopisce, hajduke i guslare. Obnavljaju se razne »nacionalne tragedije« za koje su scenariji napisani u XIX veku.

3. I mađa su ove »nacionalne tragedije« danas postale farse. Ujbe se ipak saču sa provalama istorije na balkanskim međama. Kada god se ranije dešavalo da istorija napusti ovoj pompeznu naučnost i siđe u puk, tj. sroza se na nivo pučke ideologije i pučkih argumenata, slutilo je ne zlo, zavladali bi opšte nespokojstvo i strah. U socijalnoj patologiji Balkana provale istorije uvek su rezimirane opasnim bujanjem nacionalizama. Kontaminiran istorijom, balkanski seljak, balkanski malograđanin i balkanski mediciner, postajali su rak pien raznih komiteta i odbora nacionalnog spasa. Elite nacionalnih ideologa, u kojima je balkanski istoričar uvek imao počasno mesto, manipulirale su ogromnom energijom pučkih predrasuda kontaminiranih istorijom. Na opštem planu ova je manipulacija imala funkciju izazivanja ratne psihoze. »Mi treba da osvetimo istorijske nepravde koje su učinjene našim precima« — govorilo se puku.

4. Naravno, Balkan se u međuvremenu promenio. Haotično stanje sukoba svijiu protiv svih, koje je vladalo u doba propadanja Osmanskog Carstva, i koje je zatim nastavljeno u balkanskim ratovima i u oba svetska rata, ipak je u poslednjim decenijama stabilizovano. Proteklo je evo već četiri decenije bez razornih političkih i ratnih potresa kakvih je bilo u prošlosti. Odnosi

na Balkanu u mnogom su *razbalkanizovani*. Prošla su, dakle, vremena kada se civilizovana Evropa cinički podsmevala Balkanu, i kada su njene kolonijalne agenture političku terminologiju obogatile izrazima omalovažavajućeg značenja: *balkanizam*, *balkanizacija*. Ovim je terminima označavana svaka divlja, varvarska i neprincipijelna politika, u kojoj vladaju »zakoni« podvala, laži, intriga i prevrtljivosti. A danas su ovi termini gotovo sasvim zaboravljeni. Može li se iz ovoga izvući zaključak da nacionalističke kontaminacije više ne mogu imati onu snagu i onu razornu moć kakvu su imale u ranijem, konfliktnom, balkanizovanom Balkanu? I znači li to da se Balkan više ne mora pribojavati svoje istorije i svojih istoričara?

5. Nakon II svetskog rata Balkan je gotovo u celini doživeo socijalističku transformaciju. Revolucionarni pokreti na Balkanu proklamovali su u svojim programima raskid sa istorijom. Revolucija u svom pojmu sadrži potpun moratorijum obaveza prema prošlosti i takozvanim istorijskim pravima. U političkoj praksi bilo je, naravno, teško sprovesti takav potpun moratorijum. Mitologizacija prošlosti duboko je bila ukorenjena u svesti ljudi. Balkanski narodi nisu preko noći mogli da zaborave prošlost. Još su sveže rane od ranijih ratnih sukoba, i još uvek se njime kreću averi prošlosti, sejači predrasuda.

6. Tih avetinja ponajviše ima među istoričarima i onima kojima je istorija nacionalistička pasija. Istoričarima, koji su postavili da se obrazuju na modelima nacional-romantičnih historiografskih škola, nije ni na kraj pameti padalo da prihvate revolucionarno ukidanje istorije i »istorijskih istina«. U svojim osnovnim shvatanjima, balkanske nacionalne historiografije ostale su upravo na onim pozicijama na kojima su bile u vreme sveopšte balkanizacije odnosa na Balkanu.

7. U novim uslovima historiografija retušira nacionalnu istoriju, čini taktička odstupanja, čak lepi socijalističke amblemne prke u suštini neizmenjenih nacional-romantičnih teza balkanizujućeg naboja. Da bi se zaštitila od revolucionarnog anti-istorizma, historiografija je proglasila autonomiju istorijskih nauka, ogradila se finskim zidom naučne objektivnosti. Bila je to za nju, naravno, pozicija čardaka ni na zemlji ni na nebu. Pravi sadržaj njene nauke, njene balkanizujuće osnove, postale su ezoterijskom naukom. Ipak se, između redova, mogao iščitati njen latentni nacionalizam. Istorijske istine zračile su balkanizujućim porukama o istorijskim pravima i nepravdama.

8. U vreme kriza međudržavnih i međunacionalnih odnosa, nacionalne historiografije skidale su svoje krunke. Za aktuelne probleme nuđeni su stari recepti. Politička i nacionalna pitanja rešavaju se pozivom na istoriju. Dokazuju se istorijska prava svog naroda a osporavaju se prava tuđeg naroda, jer ih je on »uzurpirao«. Na osnovu *istorijskih tapija* zahtevaju se revizije državnih granica i etničkih prava. Etnička prošlost neke oblasti određuje populacionu politiku i etnička prava u sadašnjosti. Prave se spiskovi istorijskih krivica neprijateljskog naroda. Poriče se postojanje naroda koji su »izmišljeni« ...

9. Neobalkanizacija historiografskih tema poprimila je u naše vreme zabrinjavajuće razmere. Istoričari su uspeali da se »prizemlje« sa svojeg čardaka naučne objektivnosti, na kojem je balkanizujuć efekat njihovih teza bio manje-više sterilan. Oni sami, kao i njihovi trabanti, razni publicisti i pisci feljtona, izborili su se da se istoriografske teme nađu u mnogotiražnoj, državnoj, zutoj i ostaloj štampi i da ih raznosi etar. Ta feljtonska, popularna istorija, neobalkanizaciju istorijskih argumenata čini izuzetno tertitnom i prodornom. I mi danas vidimo kako se u ovoj feljtonskoj istoriji, u publicistički simplifikovanom obliku, oživljavaju sporovi oko osetljivih istorijskih pitanja upravo sa onim balkanizujućim sadržajima i sa onim razornim političkim nabojem, koje su ovi sporovi imali u prošlosti.

10. Prividno se ovi sporovi, bar u početnoj fazi njihovog feljtoniziranja, žele prikazati kao čisto naučni. Pred javnošću se nastoji sačuvati aura naučnosti. Feljtoni se pišu da bi se popularizovale određene naučne teorije, ili da bi se odbranile istorijske istine od istoričara i nacionalnih historiografa koje ih »ugrožavaju«. U feljtonima se, po kraikom postupku i na poprilično dogmatičan način (ako ne i isključivo dogmatičan), ustanovljuje: ovo je prava istorijska istina, a sve je ostalo zabluda, falsifikat, pseudo-nauka itd. I zna se, odbrana istorijskih istina nikada se na ovim našim balkanskim prostorima ne počinje bez ideološke surevnjivosti, i nikada ne završava bez *ideološkog denunciranja*. U polemici oko istorijskih tema nikada nisu dovoljni samo naučna kritika, istorijski argumenti. No, uvek se mora razobličiti i balkanizujuća motivacija onoga koji zastupa pogrešne istorijske teorije. A svrha je feljtonske istorije možda ponajviše ta da naučne sporove pretvori u ideološke. Najzad, ideološka surevnjivost razobličava i balkanizujuću ideološku motiviranost onih koji tobož nastupaju u ime nauke, koji tobož brane istorijske istine. Nisu oni toliko zabrinuti za istinu o prošlosti, koliko o funkciji koje te istine imaju u sadašnjosti. Ne bi se oni toliko uzbuđivali zbog nećijih naučnih zabluda, da se tim zabludama ne dovode u pitanje neke temeljne nacionalne vrednosti, neka temeljna istorijska prava. Budući da veruju kako se u istorijskim naukama i u istorijskim metodama konstituiše ne samo istorijska već i aktuelni identitet nacija, ugrožavanje ovih nauka i ovih istina doživljavaju kao ugrožavanje samih nacija.

11. Feljtonska historiografija, pogotovu ona koja je neposredno polemički intonirana, ima mobilizujuću ideološku funkciju. Ona manipuliše sa javnim manjnjem vlastite i drugih nacija, manipuliše sa nacionalnim osećanjima i nacionalnim interesima. A sve to čini tobož u ime nauke. Pred javnost se izlazi sa tvrdnjama: te i te istorijske teorije nisu samo naučno neodržive, već ugrožavaju i naše nacionalne svetinje, osporavaju naš istorijski i aktuelni identitet, omalovažavaju našu tradiciju, prisvajaju naša istorijska prava. Zašto se sve to govori puku? Zto da ga se mobilije, da ga se potakne da brani ugrožene nacionalne interese. Istoričari, preko svojih trabanta, proglašavaju mobilno stanje pre generala. I oni se prvi stavljaju u pripravno stanje. Nedavno je

jedan srpski istoričar izjavio: »Ponekad mi se učini da sam imobilisan, u nekakvom vrednom stanju kome ne vidim kraja.»

12. Tu gotovost istoričara da se mobilizuju na odbranu istorijskih prava svog naroda danas najbolje možemo da pratimo u srpskoj historiografiji. Ona je poslednjih godina sve otvorenije radikalizovala svoj odnos prema albanskoj historiografiji i na njenom se primeru najbolje vidi kuda vodi balkanizacija istorijskih argumenata. Neuračiona tačka srpske historiografije oduvek je bilo albansko pitanje. Albanski klin zariven je u srce Stare Srbije! Najsvetija mesta srpske istorije i srpske kulturne tradicije, krvare pod tim albanskim klinom! Srpska historiografija nikada nije mogla da preboli to novo, drugo Kosovo, to stratište srpske istorije, to što su »matične srpske teritorije« iz srednjega veka preplavljene Albancima. *Kosovski mit* srpske historiografije ošenčen je dubokim, neprebolnim tragizmom. »Za srpski narod Kosovo je potvrda i pečat njegovog identiteta, ključ koji omogućava da se shvati poruka svekolike njegove istorije, veza sa njegovom autentičnom, izvornom državnošću, steg nacionalne slobode« (D. Bogdanović, *Kosovo u svetlu istorije albansko-južnostovenskih odnosa*, Savremenik br. 12/1982, str. 528). Srpski istoričari tvrde, pak, da Kasovo nije mit: »Nije, dakle, reč ni o kakvom »kosovskom mitu« nego o istorijskom pamćenju kojim se ostvaruje veza sa svojom stvarnom istorijskom prošlošću. Živa svest o svojoj srednjovekovnoj državi bila je aktivni činilac u borbi srpskog naroda za oslobođenje i ujedinjenje pet vekova kasnije, a njen je neotuđivi deo svest o Kosovu kao o svojoj, srpskoj zemlji« (isto). Ali, ta storijska svest srpskog naroda duboko je traumatizovana zbog prodora Albanaca na Kosovo i druge čisto slovenske, odnosno srpske teritorije. Za srpske istoričare taj je prodor imao karakter genocida, militantne ekspanzije Albanaca.

13. Samo se u svetlu ovih balkanizujućih trauma može shvatiti današnja velika kampanja protiv albanske historiografije i protiv albanskog naroda u celini. Gresi albanske historiografije počudaraju se sa istorijskim gresima albanskog naroda. Najžešći udar u toj kampanji namenjen je kosovskoj historiografiji i kosovskim Albancima, potomcima onih ratničara koji su uzurpirali srpske teritorije, nateravši starosedeoce Srbe na eksodus. U ovu kampanju uključena su sva raspoloživa sredstva javnog informisanja. U na brzinu napisanim, visokotiražnim knjigama i feljtonima, u članovima, polemičkim sovnima, rubrikama pisama čitalaca, intervjuima sa istoričarima, na televiziji i radiju, ova albanska trauma srpske historiografije dobija sve otvoreniji i sve dramatičniji ton, seje sve ozbiljniji istorijski razdor, sve glasnije artikuliše poziv na *osvetu Kosova*.

14. O zabludama kosovskih istoričara danas se već govori u žargonu, kao o nečemu što znaju i ptice na grani i o čemu se, bez kusura i pardona, razglaba u kafanskim razgovorima na istorijsko-političke teme. Od samog početka kampanje u prvome planu su se našle *političke implikacije* osnovnih teza koje zastupa albanska, odnosno kosovska historiografija. Te *implikacije*, pri tom, nije trebalo nasilno izvlačiti iz konteksta istorijskih rasprava albanskih istoričara. Njih je srpska istorografija u živom izdanju

videla među demonstrantima na Kosovu koji su 1981. godine izašli na ulice i izvikivali iredentističke i nacionalističke parole. U ovim parolama prepoznate su osnovne teze albanske historiografije. Ono što istoričari nisu javno i glasno artikulirali u svojim naučnim radovima — manifestovalo se na najeksplozivniji način u kosovskim demonstracijama. Kosovski istoričari optuženi su kao glavni inspiratori za eskalaciju albanskog nacionalizma i iredentizma na Kosovu. U načinu na koji albanski istoričari tretiraju sveukupni kompleks albansko-srpskih odnosa od ranog srednjeg veka pa do danas, podvalači se crvenom ilinijom jedna temeljna ideja i jedna misao vodilja — ona *antisrpska, iredentistička*.

15. To što se srpska historiografija bavi onom albanskom nije samo po sebi neobično. Pošto se od doseljavanja Slovena na Balkansko poluostrvo istorija albanskog i srpskog naroda vazda i višestruko ukrštaju ne samo u susedskim odnosima već i u zajedničkom životu na istim teritorijama, sasvim je prirodna uzajamna osetljivost na to kako se u posebnim nacionalnim historiografijama tretiraju teme iz te zajedničke prošlosti. U normalnim uslovima ove dve historiografije morale bi, ako ne da sadejstvuju, onda bar da se uzajamno prate i dopunjuju. Na žalost, balkanizacija istorijskih nauka onemogućila je da ove historiografije budu u bliskom kontaktu. Naprotiv, one su se vazda nalazile u otvorenom ili latentnom sukobu.

16. Između srpskih i albanskih istoričara vodio se i još uvek se vodi jedan u suštini jalov, a po svojim posledicama veoma opasan spor, spor oko toga koji narod ima istorijska prava na teritorije u kojima danas Albanci predstavljaju većinu stanovništva a koje su nekada davno bile naseljene uglavnom slovenskim življem. Najspornija je u ovom sporu teritorija Kosova. I srpski i albanski istoričari nastoje da daju racionalan odgovor na jedno u suštini iracionalno pitanje: *čija su istorijska prava na Kosovo starija, albanska ili srpska?* Srpski istoričari dokazuju da pravovaljane tapije za teritoriju Kosova ima samo srpski narod, a da su Albanci naselili Kosovo u poslednja II—III veka, i to nasilnim putem, potpomognuti od strane turskih vlasti koje su vodile politiku denacionalizacije srpskih teritorija. Albanski istoričari, naprotiv, dokazuju da su Albanci, uz Grke, najstariji narod na Balkanu i da kao direktni potomci Ilira uživaju starosedelačka prava na svo teritoriju na kojima danas žive.

17. Ne treba posebno isticati da se albanska i srpska historiografija ne slažu ni oko jednog pitanja iz istorije albansko-južnoslovenskih odnosa. I njihova se gledišta ne mogu približiti ni za jotu sve dok istoriju podređuju višim, nacionalnim interesima, i sve dok istorijskim argumentima pripisuju pragmatičnu ideološku funkciju. Nikakve istorijske činjenice i istorijske istine koje iznosi jedna strana u sporu, ona druga neće prihvatiti. I obratno. Iste istorijske činjenice iz osnove se različito interpretiraju. I u ovakvom sporu ne postoji ni mogućnost da se konačna presuda prepusti nekoj trećoj, neutralnoj strani, nekoj historiografiji koja bi objektivno i kritički sudila o svim relevantnim činjenicama iz istorije albansko-srpskih odnosa. Kakva god bila njena presuda,

uvek će oštećena strana sumnjati u njenu nepristrasnost. Radi se o *nerješivom sporu*. Nikakva racionalna, kritička sredstva ne mogu pripomoći u njegovom rešavanju zato što *sopr uopšte nije naučan*. Radi se o ideološkom sporu *par ekxelans*.

18. Razlog zbog kojeg su albanska i srpska historiografija u sukobu treba dakle tražiti u *neprekinutoj balkanizaciji istorijskih argumenata*. Vazda je među njima vođena utakmica u dokazivanju ekskluzivnih istorijskih prava. Vazda je istorijski argument bio mnogo više od naučnog argumenta. Vazda su teorije postajale pragmatična politička načela. Istorijske istine, s obe strane, već su u procesu njihovog dokazivanja apriorno bile određene uverenjenjima da se mogu iskoristiti *kao istorijski argumenti*, da mogu postati jezgrom za politički program kojim će se u sadašnjosti ili u budućnosti urediti međudržavni i međunarodni odnosi, status nacionalnih manjina, definisati ili redefinisati granice itd. To uverenje da istorijski argumenti mogu biti i moraju biti ugrađeni u postojeće odnose artikulirao je sasvim deciderano Dimitrije Bogdanović u *Knjizi o Kosovu*. Već u prvoj rečenici te knjige izloženo je ovo uverenje kao aksiom, kao dogma: *»Istorijski pristup knupnim političkim i nacionalnim pitanjima našeg vremena pretpostavka je svakog odgovornog nastojanja da se ta pitanja reše pravedno, democijno i civilizovano«* (*Knjiga o Kosovu*, Beograd, SANU, 1985, str. 3).

19. Pozivanje na istorijske argumente bilo je međutim uvek samo ideološka floskula. Istorijskim argumentima nije nikada mogao biti prosuđen niti jedan aktuelni spor. Istorijski argumenti mogli su postati »presudnim« samo ako je iza njih stajala ekonomska i vojna moć, ukoliko se njima izražavalo pravo jačega. Karta Balkana nije skrojena, kako neki voruju, na načelima istorijskih argumenata i na osnovu istorijskih prava, već su prauđili stvarni odnosi snaga i intervencije velikih sila. Radilo se tu o sukobu stvarnih interesa a ne istorijskih interesa. Istorijski argumenti poslužili su, naravno, za široko političko programiranje i maksimiranje zahteva oko etničkih državnih granica. Istorijskim argumentima izražavani su interesi vladajuće klase, nacionalnih buržoazija, i to je bio pravi ideološki sadržaj tih istorijskih argumenata. Da bi očuvstili svoje privilegije i na duhovnom planu, da bi se prikazale kao spasitelji nacije i kao čuvari njenih istorijskih interesa, nacionalne buržoazije izgradile su velike nacionalističke programe. Istoričanima je palo u dec da istoriju prepariraju u skladu sa interesima nacionalne buržoazije koji su postali nacionalnim interesima uopšte. Istoriofrafije su se rado podrgavale tim nalogima i često bile radikalnije od političara i generala, koji su bili mnogo realniji u proceni ostvarljivosti istorijskih prava.

20. Da istorijski argumenti nisu odigrali veliku ulogu u krojenju karte Balkana dokaz je i to da su svim narodima na Balkanu u manjoj ili većoj meri uskraćena ta prava. Paradoksalno je: *svi su narodi na Balkanu i gubitnici i dobitnici!* Svi polažu prava na teritorije koje su pripale drugima, i svi su od drugih oteli bar komadić zemlje. Takvu pesmu pevaju tužni zborovi balkanskih nacionalizama.

21. Istorijski argumenti nisu samo retrospekcija već su i poziv na *retroakciju*. Njima se žele uspostaviti davnašnji odnosi u novim uslovima, u jednom drugačijem Balkanu. Isto to važi za upotrebu istorijskih argumenata u rešavanju aktuelnih političkih i nacionalnih odnosa između Srba i Albanaca na Kosovu. Kada Dimitrije Bogdanović zahteva istorijsku pravdu, temeljito i civilizovano rešenje na osnovu istorijskih argumenata, on zapravo obnavlja načelo koje je Dimitrije Tucović još 1914. godine bio nazvao *varvarskim*. Zašto je to načelo varvarsko? Upravo zbog besmislene retroakcije, zbog prevlasti mrtvoga nad onim živim. Niče je istorijsku pravednost smatrao »užasnom vrlinom zato što uvek podrija i ruši ono živo«. *O koristi i šteti istorije za život*, Bgd, 1982, 50). Dimitrije Tucović o tome konkretno kaže: »... vlastički krugovi balkanskih državnica, kao naslednici turske vlasti, pošli (su) ne putem naučnog principa: *da se promenom ustanova i uslova života menjaju i ljudi*, već putem varvarskog načela: *da su grobovi i vešala veći učitelj od novih ustanova*«. Insistirati danas na istorijskoj pravdi na Kosovu, i to upravo sa onim argumentima koje je Tucović razobličio kao varvarsko, duboko je reakcionaran i kontrarvolucionaran zahtev. Pogotovo kada se ima u vidu da je krajnji zaključak *Knjige o Kosovu* tvrdnja da Albancima na Kosovu istorija ne daje nikakva prava i da im se, ako bi se njihova sudbina određivala prema istorijskoj pravdi, moraju oduzeti i sva ona prava koja danas uživaju.

22. Pravi cilj kampanje koju je pokrenula srpska historiografija i srpska publicistika jeste, dakle, *osporavanje legitimnih prava albanske narodnosti u Jugoslaviji*, istorijskim argumentima.

23. Uzrok sadašnje kampanje, koja u bitnim tačkama reprodukuje kampanju vođenu pre 80 godina, neki vide u 1981. godini. Tvrdi se da su albanska i, posebno, kosovska historiografija odgovorne za nacionalističku i šovinističku indoktrinaciju na Kosovu. I kampanja bi trebala da bude neka vrsta odgovora na tu indoktrinirajuću orijentaciju kosovskih istoričara. Međutim, povod nikako ne može da opravda razmere i sadržaj kampanje. Ona jeste izazvana onim što se naziva novom kosovskom tragedijom srpskog naroda, ali način na koji se reaguje na tu tragediju ne može se objasniti onim što se dogodilo 1981. godine, ili o periodu indoktrinacije albanskim nacionalizmom. Mi smo danas svedoci da se srpska publicistika nije nipošto zadovoljila stvarnim povodom, ali da neprestano fabrikuje i rađava povode za reakciju, čime obmanjuje da su ti povodi u njoj samoj, u njenim balkanizujućim shvatanjima istorije albansko-srpskih odnosa. Gledano otkako je jedanog širog plana, kampanja je *sama sebi uzrok*. Kosovska tragedija već je ranije bila ideološka trauma srpske historiografije, bila je tajna misao vodilja njenog tumačenja prošlosti i sadašnjosti.

24. Balkanizacija istorijskih argumenata nije naravno svojstvena samo srpskoj historiografiji. Ona je samo jasnije i agresivnije artikulisala svoje balkanizujuće stavove. Inače su takvoj ideologizaciji istorijskih argumenata sklone sve balkanske historiografije, i ne samo balkanske. Ima, dakle, balkanizacije i u albanskoj historiografiji, pa i u onoj kosovskoj. Međutim, za albansku isto-

riografiju, a pogotovu za kosovsku, može se reći da ima kraći dah: one su mnogo kasnije konstituisane kao nauke, i mnogo su kasnije došle do sintetizovanja svojih istorijskih pogleda. To naravno ne znači da je balkanizacija u njima manje prisutna i manje primetna, ili da je manje agresivna u svojim težnjama. Ipak, već i zbog toga što je albanska nacionalna istorija naučno fundamentirana mnogo kasnije nego li istorije drugih naroda na Balkanu, balkanizujuće teze su se među Albancima kasnije i pojavile u svojoj lažnoj naučnosti, kao teorije o istorijskim pravima. Ovdje nisu istoričari formirali nacionalnu ideologiju, već su se tim postom bavili ideolozi od struke, oni koji su formulisali programe nacionalnog političkog pokreta, i koji su se istorijom bavili samo kao pseudoistoričari. U prvoj fazi, pre konstituisanja albanske historiografije, ključni argumenti je bio etnički, postojali su mnogi politički programi i pokreti za uspostavljanje etničke Albanije. Tek je kasnije, kada je već bila skrojena karta Balkana, i kada je stvorena nacionalna historiografija, etničkom načelu pridodato načelo istorijskih prava. Putokaze za formulisanje istorijskih prava albanskog naroda davala je sama srpska historiografija. Albanski istoričari radili su na tome da podriju i sruše naučni temelj na kojem su zasnovana srpska istorijska prava. Ključ uspeha u ovom poduhvatu bila je naučna rekonstrukcija etnogeneza albanskog naroda, oko čega su se i ranije lomila mnoga kopija. Sa sve jačim fundamentiranjem turske teze o poretku Albanaca, albanska historiografija dobila je najjači adut za formulisanje svoje teorije istorijskih prava na balkanskim prostorima. Kao direktni potomci Ilira, Albanci treba da uživaju starija i preča prava na teritorije na kojima danas žive.

25. Kosovska historiografija, koja je sasvim nedavno izgradila svoj naučni kadar, ponuđala se prema onoj narodnoj: *zmijska noga*, koju dopunjuje i objašnjava druga izreka koja kaže da *zmijska nakon sto godina pušta noge i postaje aždaja*. Postojala je, dakle, i u kosovskoj historiografiji groizava balkanizacija. Već samim tim što se bavila osećljivim i već od ranije balkanizovanim problemima, istorijom albansko-srpskih odnosa, a nije mogla, ili nije htela, da se otvorenno distancira od svega onoga što je u toj istoriji, uključujući i mitologiju, uplela se ona u paklotovu mrežu balkanizacije. Ipak njeno antisrpsko nije bilo ni neoporekno ni sa sobom sebi razumljivo kako to tvrde srpski istoričari. Tačno je samo to da su se u njoj manifestovale sve došle bolesti političkog, nacionalnoetničkog odnosa prema nacionalnoj prošlosti. I ona je više svojom opštom orijentacijom nego li konkretnim tematizovanjem kritikovala srpsku historiografiju, za čije je slabosti ponudila vođiča načela u Dimitriju Tucoviću i kod kritičara građanske historiografske škole. Ali, ona je veoma malo bila sklona da ta kritička načela primeni na samu sebe i predmet kojim se bavila. Kosovsku historiografiju karakteriše duhovno siromaštvo i suženi vidici. Neki među istoričarima kao na primer Skender Rizaj, Tucovsku historiografiju smatraju na prednaučno, fantastično istorijske teorije. Sasvim nekritički, i reklo bi se čak i šarlatanski, bez ozbiljnijih argumenata, sa predispozicijama filetanta, on se bavi dešifrovanjem egipatskih hijeroglifa i etnurskih tekstova

kako bi »dokazao« da su oni pisani albanskim jezikom, ili izrazi sa smešnim tezama kako Turci nisu bili Turci već Osmanlije, dok su Srbi poreklom Turci iz Zakavkazja, gde je živeo neko skitačko pleme imenom Serbez. Takva *serbez-nauka* Skendera Rizaja, o čijoj su neozbiljnosti već poodavno veoma dobro obavешteni srpski istoričari, kod kojih je on i stekao svoje titule, zbog naivnih balkanizacija koje sadrži, postala je pogodna za manipulaciju u kampanji protiv kosovske historiografije. I mi smo nedavno imali prilike da vidimo kakav je bio efekat te manipulacije.

26. Kosovski istoričari pokazali su se prilično besilnim da se suprotstave kampanji koja se protiv njih vodi. Oni su višestruko hendikepirani. Najpre, zato što nisu ravnopravni partneri u javnom prezentiranju njihovih stanovišta. Kampanja se odvija kao monolog, a ne dijalog. Zatim, i ono malo replika koje su objavljene nisu mogle imati efekta u čitavoj poplavi napisa protiv njih. Dalje, i u artikulaciji svojih stanovišta u tim replikama oni su podosta bili hendikepirani. Najzad, ni njihova strategija da se prikažu naučnijim od svojih protivnika nije mogla ostaviti bogzna kakav utisak kada predmet spora nije bio naučni već ideološki. A kada su oni ipak pokušavali da se pokažu kao dijalektičari i marksisti koji se suprotstavljaju građanskim pogledima u srpskoj historiografiji, takva ideološka superiornost raspunjavala se u daklamacije pred superiornom naučnom utemeljenošću onoga što su pisali njihovi protivnici, koji imaju mnogo većeg iskustva u balkanizaciji istorijskih teza.

27. Uz sve dečje bolesti koje pokazuje kosovska historiografija, u njoj je ipak bilo određenih rezultata. Za te rezultate putokazi su se našli u albanskoj historiografiji i uopšte u svetskoj albaniologiji. Ona, dakle, nije bila samoročna, i nije deklinirala od onoga što je činila albaniološka historiografija u celini. To pak znači, da se ona prošlešću bavila na način na koji se bave i sve druge nacionalne historiografije na Balkanu i šire. Ona nije imala neke posebne slabosti, kolike se ne mogu naći u drugim historiografijama, osim što je njen naučni kadar bio mlađi, neiskusniji i nepripremljeniji za suprotstavne ili otvorene balkanizujuće teorije kakve se, teoretično, nalaze u srpskoj historiografiji nacionalističke orijentacije.

Kada se problem odnosa srpske i kosovske historiografije posmatra u svojoj svojoj oštini, onda neće biti ključno pitanje i ključni problem taj koja je od ovih historiografija u pravu. I neće biti od nekog značaja ni pitanje koja od ovih historiografija bolje i objektivnije rekonstruiše istoriju albansko-srpskih odnosa. Sukob o ili historiografija, neuklonjivi spor među njima, ne proizilazi iz neke samo njima svojstvene nacionalističke i balkanizujuće nestajavnosti, ili zato što su same one proklete balkanske pa dekliniraju od nekakvog uzornog modela historiografije, već se u ovom sukobu manifestuje nešto što predstavlja »naslednu bolest« historiografije kao nauke. Za sve historiografije, pa i one ne-balkanske, može se reći da su sklone balkanizacijama. Sukob o kojem ovde govorimo, samo je jedan oblik ispoljavanja idolatrije nacionalne prošlosti u nacionalnim historiografijama, koja pokazuje otvoreni ili latentni nacionalizam tih historiografija, odnosno njihovu temeljnu iracionalnu motivaciju tлом i krvlju.

28. Istoričari veruju da je nauka kojom se bave veoma važna za naš kulturni opstanak i kulturni identiteti (čitaj i nacionalni identitet). Oni su ti koji otimaju prošlost od zaborava, i zahvaljujući njima kulturne i civilizacijske zasade dobijaju celovito istorijsko utemeljenje. Istoričarima je pripadležno ono što se naziva tradicijom. Mi nastavljamo tamo gde su stali naši preci. Zidamo i dozidavamo na postojećim temeljima. Ti temelji, kao tradicija, služe istoričaru kao humos za kolitivisanje istorijske svesti.

29. Međutim, predstava koju o sebi imaju istoričari nije neprotivrećna. Tradicija na koju se oni pozivaju kao na nešto isto, nešto što apriorno određuje njihovu misiju, i za koju oni misle da je otkrivaju u njenoj datosti i apriornosti, zapravo i nije una pred data i apriorna. Istorijsku i tradiciju stvaraju sami istoričari. Oni su ti koji određuju šta se ima smatrati istorijom i tradicijom. Jer, nije čitava prošlost, sve što se u njoj dešavalo, — istorija. Istorijska je izbor i, paradoksalno, projekt. Sartre veli da svest o istoriji dozvoljava da biramo naše prošlosti. Istoričar, kome je prošlost posebno poverena u pripadležnost, odabira prošlost za nas.

30. Ako se prošlost bira, raspada se monolitna predstava o precima koje mi treba da nasledimo. Neke ćemo izabrati za pretke, a druge ne. Sa stanovišta te raspolučene prošlosti i tako razdeljenih predaka delegirani istoričar koji bira našu prošlost predstavlja neku vrstu strašnog sudije. U toj njegovoj funkciji obistinjuje se delimično verovanje predaka da će se jednoga dana, u budućnosti, za sve ono što su učinili u svom životu izći pred poslednji ili strojni sud. Sud koji istoričari izriču o prošlosti, *istina* kojom je obasjavaju, pa i *pravda* po kojoj odabiraju da nešto uđe u istoriju a nešto ne, strogoat je religiozne predstave o Herminstu Tribunogistu i arhanđelu Mihajlu koji na Terazijama mere ljudsko duše i ljudska dela, izdvajajući one koji su zaslužili raj od grešnika koji će se naći u paklu. Istoričar se prema precima ponaša kao sudija i merilac, ali i kao Justozi istorijski raj i istorijski pakao.

31. Na strasnom sudu istorije postoje takođe zlatna doba i zlatna doba. I na zlatnom sudu odabiru se oni koji su svojim delima zaslužili svet, dok se na drugom odabiru nebrojona gomila istorijskih nišancija. Većina je i strasna mer koja smo poverili istoričarima! Oni imaju prerogative da o prošlosti sude *sub specia aeternitatis*. Oni drže terazije kojima mere istorijske zasluge i zablude nekadašnjih moćnika, careva i kraljeva, surašnih vojskovođa, od kojih su svojedobno držali njihovi porodični. Najzad, istoričaru su povereni i koreni našeg života, jer same su drži u sećanju, kao večne istine, dokumenta koji osiguravaju naš identitet naš opstanak. Sve to čini od istoričara naročito biće, nekakvo potubožanstvo, ili čak i božanstvo prošlosti, jer je on njen poslednji sudija, onaj koji naplaćuje nenaplaćene dugove, osvećuje mučenika za pravdu i istinu, ruši jedne a podiže druge spomenike.

32. Ali, ko je taj naš delegirani istoričar da bi postao božanstvo? Zar on nije nešto poput činovnika, ili profesora? Gde je on to našao merila da sudi *sub specia aeternitatis*? Zar on nije po-

put nas, i jedan od nas? I kakva se to moć mogla naći u njemu kada se on bavi nečim mrtvim, iščezlim, propalim?

33. Problem historiografije kao nauke jeste problem kriterijuma na osnovu kojih ona odabira ono što zavređuje naše pamćenje i postaje *istorija*. Postoji naivno uverenje da se naučnost historiografije zasniva na objektivnosti tih kriterijuma. Ali, odakle istoričar uzima taj kriterijum objektivnosti da bi istoriju posmatrao *sub specia aeternitatis*? U prošlosti koja je objekti njegovog posmatranja? U sadašnjosti u kojoj se istorija primirila kao leš na obdukcijom stolu pripremljen za seciranje? Ili postoji neka metafizička instanca posmatranja i sudenja? Niti jedan od ovih odgovora ne osigurava objektivnost kriterijuma. Potpuna objektivnost je fikcija.

34. Agnes Haler kaže: »Svako sećanje na ono što je prošio jeste interpretacija: mi rekonstruišemo svoju prošlost« (A. Haler, *Teorija istorije*, Bgd., 1984, 71). *Mi* ovdje znači *delegirani istoričar*. A problem rekonstrukcije prošlosti svodi se na problem kriterijuma pomoću kojih naš delegat za prošlost interpretira svoj objekti. Taj naš delegat ne može biti nikakva metafizička instanca. On je naš sugrađanin; sugrađanin koji se bavi obdukcijom prošlosti. I pošto mi dobro znamo našeg sugrađanina, znamo da je i njegova interpretacija prošlosti selektivna. I upravo zato što se radi o selektivnoj interpretaciji znamo i to da istorija nije jedna, jedan monolit, već da postoje mnoge istorije. Gotovo da bi se moglo reći: koliko interpretata, toliko istorija. Prošlost dakle živi u interpretacijama i menja se sa interpretacijama. Stoga Halerova kaže: mi »menjamo svoju prošlost selektivnim interpretacijama« (nav. delo, 71). Istoričar će, naravno, ponovo reći da je njegov kriterijum selekcije *objektivan*. I što je veći čifra, to će se više kleti u objektivnost. Toj čifrijskoj sorti istoričara Niče je presudio. »Ovi naivni istoričari nazivaju »objektivnošću« premeravanje mišljenja i dela prošlosti na sveopštem mišljenju trenutka: tu oni nalaze kanon svojih istina, njihov posao se sastoji u tome da prošlost prilagođavaju trivijalnosti koja odgovara duhu vremena« (nav. delo, 44).

35. Naučnost historiografije zasniva se uglavnom na kanonizaciji te trivijalne »objektivnosti« o kojoj govori Niče. I ta je trivijalnost u XIX i XX veku postajala utoliko kanonizovanija i neminovnija što je više historiografija sticala vlastitu tradiciju »naučnosti«, to jest što je više usavršavala svoje metode i kritički aparat. Postoje za nju klasična istorijska dela koja ona smatra kapitulnim sintezama i neprovazidnim uzorima naučnosti. To je rezultiralo i uverenjem da se jednom interpretirane istorijske činjenice ne mogu više reinterpretirati bez novih argumenata i novih činjenica koje takvu reinterpretaciju opravdavaju. Klasiци su uglavnom grešili samo kada nisu raspolagali sa svim relevantnim činjenicama. Sa takvim okamenjivanjem historiografske tradicije kao *objektivne slike prošlosti*, na kojoj nove generacije istoričara mogu vršiti samo glazure, inicijalne trivijalizacije XIX veka mogle su da stignu do našeg veka zaštićene neprikosnovanim autoritetom akademija nauka. I najtrivijalnije rekonstrukcije prošlosti

kanonizovane su kao naša prošlost. *Istoriografija XX veka konzervira duh XIX veka*.

36. Ali, historiografska tradicija nije bila jedina, nije bila monolitna. Naš delegirani istoričar ne bira samo prošlost, već bira i modele izbora prošlosti koje će koristiti kao citate.

37. U XIX veku, koji se citira u historiografiji XX veka, istorija se uobličava oko nacionalne ideje, postaje etnolatrija i nacionalna mitologija. Nacija sada postaje uz državu osnovni subjekt istorije. Ona na tom mestu ispunjava funkciju koja je u religioznoj istorijskoj svesti pripadala ideji crkve. Iluministi su još u XVIII veku konačno destruirali teološku predstavu o jedinstvenom toku istorijskog zbivanja koje izvori i tokom ima u bogu. Crkva, kao univerzalna i mistična zajednica vernika božijih sluga, postaje da bude subjekt istorije, a time se zapravo ruši i ceo koncept istorije kao kretanja *od boga — ka bogu*. Nova predstava vremena nema više apsolut na početku i kraju, i ono sada postaje neinicirano, *lebdeće vreme*. Pošto više nije bilo greha i pada čoveka na početku vremena, kao apsolutnog definijensa prošlosti, prošlost se pojavila ozarena bezgrešnošću, kao intaktna. A to je značilo da se pojavila u sasvim novom svetlu, kao sloboda, novi posed. Stoga je prošlost kod romantičara postala predmet idealizacije. Sloboda u odnosu na prošlost dozvoljavala je prvi put da ona bude i *izmaštana*. I ona je *izmaštana*. Stvara se novi tip istorijskog junaka i nova osećajnost u doživljavanju istorijskih epoha koje su »izmišljene«, projektovane. I kada se o tom projektovanju prošlosti otkrila i unutrašnja spirituznost, estetski uobličeni duh vremena, epoha i ljudi, tada se od retrospekcije prešlo i na retroakciju. Prošlost je postala *uzorna*. Mitologizacija nacionalne prošlosti započinje kod romantika. Oni otkrivaju lepotu posebnosti. Ali, pošto je ta posebnost postala uzorna, ona postaje i naizgled. Istorija uznosi duh predaka, duh nacije — koji traje u vremenu. U tom duhu historiografija XIX veka nalazi svoju supstanciju, novi objekti obožavanja.

38. Istoričar XIX veka posao je *patičnik partikularizma i učitelj nacionalne prošlosti*. Ideja nacije kao subjekta istorije ukorenjava je u prošlosti. Sve ono što naciju čini nacijom pohranjeno je u prošlosti. Sve ono što je najstarije i najdublje u tradiciji. Tradicija postaje bog za od živih ljudi. U nacionalne tradicije proizilaze sve aktivne potencije njenih pripadnika. U istoriji nacije utemeljena su dva nova aktivna pravca.

39. U »patičnik nacionalne prošlosti« istoričari savremenost ne može zamisliti drugačije nego li kao nastavljanje te prošlosti. Ona »učiteljnost« premerava prošlošću, svodi je na *kući tradiciju*. Bunstancijalizacija i obožavanje prošlosti donose ovaj »suvišak istorije« o kojem je govorio Niče. I on je u tom *vidu* »prikrivena teologizacija« istorije. Novi naraštaji, živi ljudi postaju *potomci*, kao što su nekada bili sinovi božji, božji porod. Takav »suvišak istorije« predestinira opstanak nacije.

40. Razume se, na »suvišak istorije« odgovor nije »manjak istorije«. Nova pokoljenja razumeće svet u kojem žive samo ako se ogledaju sa prošlošću koja je postala tradicija. Samorazumevamo se kroz istoriju. Kada Hegel kaže: »Istina je celina«, onda on

pod tim podrazumeva u istorijsku dimenziju samorazumevanja čoveka. I Marks će o tome reći: »Ljudi prave svoju povjest, ali je ne prave po svojoj volji, nego u neposredno zatečenim, danim i nasleđenim okolnostima. Tradicija svih mrtvih pokoljena priitiška kao mōra mozak živih«.

41. Istorija koja bi da u nama povampiri duh predaka, koja nam daje naloge može naš život učiniti nepodnošljivim. Kao u ovoj talmudskoj legendi u kojoj se kaže da čovek dolazi na svet sa istinom, ali da je odmah i zaboravlja pošto ga po čelu dotakne anđeo zaštitnik, koji zna da bi mu ta istina život učinila nepodnošljivim.

42. Talmudsku legendu mogli bismo da razumemo i kao pokušaj da životnost života počiva na zaboravljanju a ne u sećanju. Za razliku od istoričara koji sećanje na prošlost smatraju nasušnom životnom potrebom, ovde je zaboravljanje uslov života.

43. Istoričar koji »oživljava« prošlost, morao bi stalno uz sebe imati talmudskog anđela zaborava. »Oživljena« i »ovekovčena« prošlost opasna je po život. Ključ misterije koji je nekada znao talmudski anđeo a kojeg mi danas spoznajemo u pojmu revolucije je sledeći: što je prošlost »večnija«, to je bezvečnija i oštećenija sadašnjost a nimalo »večnosti« ne ostaje za budućnost. Istoriografija se samoobožava u svojim totalizacijama.

44. Stalno aktualizovanje prošlosti istoričare stavlja u delikatno položaj. Istine koje u njoj otkriva nisu tako bezazlene u njihovoj knjiškoj objektivnosti. Ono što on naziva naučnom objektivnošću već i za njega može poslati paravan za ideologizaciju prošlosti, upuštvost za akciju, odnosno reakciju. Stoga on sam mora demistifikovati vlastite mistifikacije prošlosti. Njega treba rastremiti od istorijskih somnabula. Žan Pol kofer: »Istorija je noć u kojoj sve duše i duhovi lupaju; kada se čovek na kraju probudi, samo malo toga bilo je istinito«.

45. Ako baš insistira na svojim pravama, samo se bude samoistina« i ništa više.

46. Naravno, istoričare ne možemo očekivati da se bave stvaranjem fašističkog kovčega tla. Sve dok oni veruju da istorija daje sadržaj našim životima a ne da obratno, im treba da radimo na tome da osmislimo one što je u istoriji bilo nesmisleno — njihove istine služile ne bi da traže ljudski um i ljudsko srce. Agnes Haler s pravom optužuje istoriografiju krajem 19. i početkom 20. veka da čini isto što je čin za koji su prosvetitelji u XVIII veku optuživali religiju, namre da *traže ljudski razum*. »Potrošenja bivaju zaražena u štetnom dobu predmetom koji se zove istorija. Školski užbenici i razne vrste knjiga o istoriji učinele su sve da se ozakone iracionalne akcije, mržnja, osveta, nasilje i osećanje superiornosti u odnosu na »prošlost«. Obožavanje heroja, glorifikovanje masovnih ubistava, ponižavanje stalno potlačene grupe, zajednički su stav raznih ideologija istorije« (A. Haler, nav. delo, 81).

47. *Knjiga o Kosovu*, naprotiv, poziva na odvažnost u suočavanju sa istorijskim istinama. »Ne treba prošlost pojednostaviti ni u kom pogledu. Govoriti, na primer, samo o onome što dva nara-

da spaja, a ne i o onome što ih razdvaja, tobož radi izgradnje njihovog prijateljstva ili bratstva u ovom trenutku i u budućnosti, samo je štetna manipulacija njihovom istorijom, nedopustiva intervencija u njihovom stvarnom pamćenju, pamćenju od kojeg zavisi nacionalni identitet i sposobnost daljeg samostalnog kretanja naroda kroz iskušenja aktuelne istorije. Umesto toga, treba se odvažiti na istorijsku istinu i na suočenje sa neprijetnostima istorijske stvarnosti« (str. 3). Ovaj poziv na odvažnost bio bi prihvatljiv ako bi se tu zaista radilo o istorijskim istinama i kada one ne bi sadržavale, a što ovde nije slučaj, i poziv da se nacionalni identitet očuva tako što će se očuvati istorijska mržnja, ono što narode razdvaja. Mi znamo da prošlost nije bila jednostavna, da je u njoj bilo ratova, mržnje, nasilja. Najmanje bi trebao biti zadatak istorije stvaranje nekakve osvetničke istorijske svesti.

48. Kritička historiografija mora se stalno distancirati od onoga što je bilo nesmisleno u prošlosti. Ona, kako kaže Valter Benjamins, mora ići, »uz dlaku istoriji«. (*Eseji*, Bgd. 1974, str. 83). Time će izbeći patetiku glorifikovanja prošlosti i patetiku jadikovanja zbog istorijskih tragedija. Ostrašćena istorija naoružava narod osvetničkim duhom.

49. »Nema dokumenta kulture koji istovremeno ne bi bio i dokument varvarstva« kaže Benjamin (nav. delo 82). Istoričar mora biti svestan višeznačnosti istorijskih činjenica, njihovog varvarskog reversa, ako ne želi da se upusti u avanturu prizivanja duhova. Istorijske istine ne mogu da posluže kao zastave i parole u aktuelnim političkim i nacionalnim konfliktima. »Prošlost ne opravdava ništa« — kaže Halenova. I još dodaje: »U odnosu na prošlost nemamo nikakvu odgovornost«. »Činjenica da je komad zemlje pripadao jednoj državi u prošlosti ne opravdava zahtev da joj taj komad zemlje pripadne u sadašnjosti. Činjenica da je neki narod kršio naša prava u prošlosti ne opravdava naše kršenje njihovih prava u sadašnjosti« (nav. delo, 84).

50. Balkanski istoričari, potajno ili javno, još uvek veruju da se može isterati istorijska pravda na osnovu onoga što oni nazivaju istorijskim istinama. Razne teorije o istorijskim pravama sankcionišu ideju i praksu nacionalnog uspostavljanja odnose koji su vladali u dalekoj ili nešto bližoj prošlosti. Takođe zastupaju i ideje nasleđene iz doba nekog naroda zato što je nekada na to dobio neku bitku ili naselno oblasti koje su do tada pripadale drugom narodu. Ove ideje najjasnije su bile artikulisane kod Jovana Cvijića: »Kada se može nesumnjivo dokazati da je neki narod nasiljem sveden na manjinu u njegovoj važnoj istorijskoj oblasti, ili je materan da promeni veru i narodnost, onda se ne može ne priznati potištenom narodu pravo da traži tu oblast za sebe; ako se to ne prizna zbog utvrđenih principa, instinkt potištenog naroda, ako on ima istorijske svesti, nikada to neće primiti« (cit. kod Bogdanović, *Kosovo u svetlu...*, 535). Evo dakle čemu treba da posluže istorijske nauke: da izgrade takvu istorijsku svest u potištenim narodima koji će u njemu razbuditi instinkte osvete.

51. Cvijića i mnoge druge slične njemu, koji su branili ekspansionističke i hegemonističke interese nacionalnih buržoazija, danas možemo razumeti u njihovoj ideološkoj ograničenosti, kao sejače razdora i mržnji među narodima. Ali, kada se i danas nađu oni koji se pozivaju na Cvijića, kao što to čini Dimitrije Bogdanović u *Knjizi o Kosovu* i drugim svojim »naučnim« radovima, onda se ozbiljno moramo zabrinuti za balkanizujuće posledice oživljavanja takvih teorija, koje razdražuju instinktivni deo čovekove prirode.